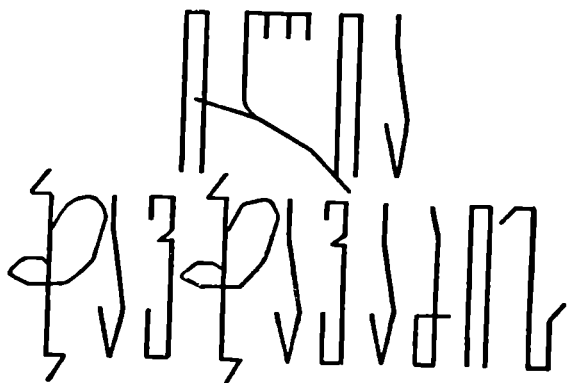

მინ. წახტუქულ

მწახტუქულ
მწახტუქულ

გამომცემლობა
„საბჭოთა საქართველო“
თბილისი — 1968

*

მის. ზანდუკელის ნაშრომში გაშუქებულია ილია ქვექაძის მხატვრულ ნაწარმოებთა სტილის ზოგიერთი საკითხი.

ავტორი განიხილავს ილ. ქვექაძის მხატვრულ ნაწარმოებთა კომპოზიციას, პოეტურ ლექსიკას, პერსონაჟთა შექმნის ხერხებს და სტილის სხვა კომპონენტებს, რითაც გარკვეულ წარმოდგენას იძლევა მწერლის მხატვრულ ოსტატობაზე.

ამ ბოლო დროს ილ. ჭავჭავაძის მდიდარი ლიტერატურული მემკვიდრეობის შესწავლას ჩვენი მკვლევარები დიდ ყურადღებას აქცევენ. განსაკუთრებით სწავლობენ მისი შემოქმედების იდეურ-შინაარსობლივ მხარეს. სამაგიეროდ, ილ. ჭავჭავაძის შემოქმედების სტილის საკითხი ჯერჯერობით არცთუ ისე ფართოდ არის გაშუქებული. ილ. ჭავჭავაძის, როგორც მწერლის, როგორც პუბლიცისტისა და თუნდაც, მოქალაქის სრული და სწორი ათვისება შეუძლებელია მისი წერის სტილის გათვალისწინების გარეშე.

ილ. ჭავჭავაძის შემოქმედების სტილის შესწავლა მოითხოვს დიდსა და რთულ მუშაობას. ამ ამოცანის სათანადოდ გადაჭრას დასჭირდება არა ერთი და ორი მკვლევარის ბეჯითი შრომა. ამისათვის საჭირო იქნება ილ. ჭავჭავაძის შემოქმედების როგორც იდეისა და შინაარსის, ისე მისი ფორმის — კომპოზიციის, პოეტური ლექსიკის, ლექსთწყობის, მოვლენათა და პერსონაჟთა შექმნის ხერხებისა და სხვა კომპონენტების შესახებ სათანადო გამოკვლევების შექმნა.

ჯერჯერობით ამ მიმართულებით მეტად მცირეა გაკეთებული (ამ მხრივ აღსანიშნავია აკ. ხინთიბიძის „ილ. ჭავჭავაძის ლირიკის მხატვრული ნიშან-თვისებანი“, დაბეჭდილი 1957 წ. დოც. გრ. კიკნაძის დაუბეჭდავ საკანდიდატო დისერტაციაში — „ნარკვევი ილია ჭავჭავაძის, როგორც ხელოვანის შესახებ“ — მოცემული ლიტერატურულ-ფსიქოლოგიური მიმოხილვის ცდა) ასეთ პირო-

ბებში, ბუნებრივია, ილია ჭავჭავაძის, როგორც მხატვარ-
შემოქმედის შესახებ ამომწურავი გამოკვლევის მოცემა
შეუძლებელია.

ჩვენი მიზანია, ილ. ჭავჭავაძის შემოქმედების სტილის
ზოგიერთი საკითხის შესწავლითა და მასთან დაკავშირე-
ბული სათანადო მასალის დაგროვებით ხელი შევუწყოთ
ასეთი საჭირო და გადაუდებელი ნაშრომის შექმნას.

წინამდებარე მეორე გამოცემაში შეგვაქვს ახალი
თავი—„ლირიკული გადახვევანი ილ. ჭავჭავაძის მხატვ-
რულ შემოქმედებაში“.

ა ბ ბ რ ი

1967 წ.

ი. ჭავჭავაძე — მწერალი მოქალაქე

ილია ჭავჭავაძის ღირსეულად შეფასება ჯერ კიდევ ძნელი და რთული საქმეა. ამოუწურავია მის შთამაგონებელ აზრთა, მისწრაფებათა და საქმეთა სიუხვე, სიღრმე და სიფართოვე. იგი ქართული მიწიდან ამოზიდული საოცარი ზოდია — უხვი, როგორც საქართველოს ბარი, მრისხანე, შეუპოვარი და ბუჩბერაზი — როგორც საქართველოს კლდოვანი მთა.

თუ გულისყურით ჩავიხედავთ ქართველი ხალხის XIX საუკუნის, განსაკუთრებით მისი მეორე ნახევრის, ცხოვრებაში, გადამეტებული არ იქნება, თუ ვიტყვი, რომ მის ყოველ კუთხეში აღიმართება ილ. ჭავჭავაძის გიგანტური, მიმზიდველი, გასხივოსნებული სახე, სახე მწერალი-მოქალაქისა, ამ ცნების ფართო გაგებით.

XIX საუკუნის მეორე ნახევარში ჩვენში არ ყოფილა არც ერთი საზოგადოებრივ-კულტურული საქმე წამოწყებული, რომელიც ილ. ჭავჭავაძის შორსმჭვრეტელი გონებით, დიდი მოსიყვარულე გულითა და მადლიანი ხელით არ ყოფილიყოს კვალდაჩნეული. ილია უბადლო მწერალია, გაბედული მებრძოლი პუბლიცისტი-პოლემისტი, ლიტერატურის თეორეტიკოსი, კრიტიკოსი; ისტორიკოსი, ენათმეცნიერი, პედაგოგი და ჟურნალისტი-რედაქტორი; ის ფხიზელი, პრინციპული, თავდაუზო-

გავი საზოგადო მოღვაწეა. მთელი მისი საქმიანობა, მოღვაწეობა ნაკარნახევია დიდი ჰუმანური და თავისი ქვეყნის აყვავება-წინსვლის გაუბზარავი, პატრიოტული გრძნობით, რომელიც ჩვენს მწერალ-მოქალაქეს სიყრმიდანვე ამოქმედებდა. აღაფრთოვანებდა. ილია ჭავჭავაძე იშვიათი მონოლითური პიროვნებაა; იგი ახალგაზრდობიდანვე შეგნებულად დგება უკეთესი ცხოვრებისათვის ბრძოლის გარკვეულ გზაზე და განუხრელი, შეუპოვარი პირდაპირობით მიდის ამ გზით.

ჯერ კიდევ ჭაბუკს, ახლადფეხადგმულ პოეტს კარგად აქვს შეგნებული თავისი მოვალეობა და ამ მოვალეობით გამოწვეულ განცდებს ასეთი პოეტური აღმაფრენით გამოხატავს:

„დაე, თუნდ მოვევდე, არ მეშინიან,
მაგრამ კი ისე, რომ ჩემი კვალი
ნახონ მათ, ვინცა ჩემს უკან ვლიან,
თქვან: ალასრულა მან თვისი ვალი“.

ეს განწყობილება თუ საზოგადოებრივი მოვალეობა ილია ჭავჭავაძეს სიყრმიდანვე გამოუმუშავდა; მშობლები მას ბავშვობიდანვე შთააგონებდნენ ქვეყნის სიყვარულსა და ერთგულებას. ბავშვობიდანვე ღრმად შთაებეჭდა პატარა ილიას მამისაგან არაერთგზის ნათქვამი: „ჩვენს ქვეყანას ძალიან ემტერებოდნენ... მოსვენებას არ გვაძლევდნენ... ჩვენც, რაც შეგვეძლო, რაც ძალი და ღონე გვქონდა, ვებრძოდით. ყველას უყვარს, შვილებო, თავისი ქვეყანა, და როცა უჭირს, ძნელია კაცმა უმტყუნოს და თავი არ გამოიმეტოს. ბევრიც იმეტებდა თავს და ბევრმაც სახელი დაიგდო, სახელი გაითქვა თავისი სვაყვაცობით“¹.

აგრეთვე ილიას პირველი მასწავლებლის — სოფლის მთავრის მიერ ნაამბობი ქართველი ერის წარსულიდან — ქვეყნისათვის თავდადებულთა საქმენი-საგმირონი გულისხმიერ მოწაფეში აღვიძებდა და ავითარებდა ღრმა ინტერესს საქართველოს წარსულისადმი.

¹ ი. ჭავჭავაძე, ტ. III, გვ. 30, 1926 წ. (აქაც და შემდეგაც ვსარგებლობთ ილია ჭავჭავაძის თხზულებათა პირველი აკადემიური გამოცემით. 1925—1929 წწ.—მ. ზ.).

ნიჭიერი და ცნობისმოყვარე ილია სიყრმიდანვე დაეწაფა ქართველი კლასიკოსების — შ. რუსთაველის, თეიმურაზ I-ის, არჩილის, სულხან-საბა ორბელიანის, დ. გურამიშვილის, ალ. ჭავჭავაძის, გრ. ორბელიანის, ნ. ბარათაშვილისა და სხვათა შერმოქმედებას.

* * *

ილიას ახალგაზრდობაშივე, გიმნაზიაში სწავლის დროსვე კარგად ესმოდა თავისი ქვეყნის მძიმე სოციალურ-ეკონომიური და პოლიტიკური მდგომარეობა; იგი უკვე მაშინვე ანალიზს უკეთებდა მეფის ხელისუფლების უხეშ კოლონიურ პოლიტიკას, რომელსაც ქვეყანა დაკნინებამდე და განადგურებამდე მიჰყავდა; მასში იმთავითვე შემუშავდა რწმენა, რომ ქვეყანას გადარჩენა-გაჯანსაღებისათვის საჭირო იყო განვითარების ახალი ისტორიული გზა. ამ გზას, ილიას გაგებით, ერთი რომელიმე კლასისა თუ წოდებისათვის კი არ უნდა მიენიჭებინა ცხოვრებისა და მოღვაწეობის შესაძლებლობა, არამედ მთელი ხალხისათვის. ყველაფერი ეს მან საკმარისი სიცხადით გამოხატა თავის ახალგაზრდობის დროინდელ ლექსში — „ქართველის დედას“.

„მას ნუღარ ვსტირით, რაც დამარხულა,
რაც უწყალოს დროთ ხელით დანთქმულა;
მოვიკლათ წარსულ დროებზედ დარდი...
ჩვენ უნდა ვსდიოთ ეხლა სხვა ვარსკვლავს,
ჩვენ უნდა ჩვენი ვშვათ მყოობადი,
ჩვენ უნდა მივსცეთ მომავალი ხალხს“...

მომავლის გზა, ილიას გაგებით, ხალხის ცხოვრებაში რადიკალურ გარდატეხას ითხოვდა. მაგრამ როგორ? რა საშუალებით? ეს საკითხი ჭაბუკი პოეტისათვის ჯერ კიდევ არ იყო გარკვეული; იმდროინდელი ჩვენი ცხოვრების სინამდვილე ამის შესაძლებლობას არ იძლეოდა. ილია ჭავჭავაძემ კარგად გაიაზრა, რომ არსებულ პირობებში ქვეყნის განვითარების ახალი ისტორიული გზის გამონახვა და მისი გაკაფვა შესაძლებელი იქნებოდა მხოლოდ რუსეთის საზოგადოების მოწინავე ნაწილთან ერთად საერთო მტრის — მონარქიულ-პოლიციური წყობი-

ლების წინააღმდეგ ბრძოლის გაჩაღებით. ამიტომ მან ქართველი ახალგაზრდობის ვიწრო წრესთან ერთად მიაშურა რუსეთს პეტერბურგის უნივერსიტეტში შესასვლელად, სწავლის გასაგრძელებლად და ცოდნის შესაძენად.

სწორედ რუსეთის პროგრესულად მოაზროვნე ადამიანთა წინაშე 60-იან წლებში მწვავედ დადგა ხალხისა და, საერთოდ, რუსეთის განვითარების ახალი ისტორიული გზის. გამონაგვას საკითხი და მისი მართებულად გადაწყვეტის ძლევამოსილმა მოთხოვნილებამ აამოძრავა რუსი მოწინავე საზოგადოება. მონარქიულ-პოლიციური რეჟიმის წინააღმდეგ ბრძოლაში ჩაებნენ რუსეთის მოწინავე ადამიანები, ჩაება რუსეთის ახალგაზრდობა, განსაკუთრებით პეტერბურგისა და მოსკოვის უნივერსიტეტების სტუდენტობა. სწორედ ამ მოწინავე ახალგაზრდობისაყენ მიეშურებოდა 1857 წლის გაზაფხულზე ჩვენი 60-იანი წლების ახალგაზრდობის საუკეთესო წარმომადგენელი, მისი აზრებისა და იდეების გამომხატველი ჭაბუკილია.

პეტერბურგის უნივერსიტეტში სწავლის დროს ილია ჭავჭავაძე ენერგიულად, ხარბად, გაფაციცებით აკვირდება და სწავლობს განახლების გზაზე დამდგარი რუსეთის ცნობრებას, ისმენს უნივერსიტეტის მოწინავე პროფესორების: კ. კაველინის, ნ. კოსტომაროვის, ვ. სპასოვიჩის, მ. სტასულევიჩის, ა. პიპინის თავისუფალ, გაბედულ, პროგრესული იდეებით გაჟღერებულ ლექციებს, თვალს ადევნებს უნივერსიტეტსა და რუსულ მოწინავე საზოგადოებაში გამოთქმულ აზრებს.

რუსი რევოლუციონერ-დემოკრატების ჟურნალი «Современник»-ი ჩვენი პეტერბურგელი ახალგაზრდობისათვის დაკერძოდ, ილ. ჭავჭავაძისათვის აზრთამფლობელია. ამ ჟურნალის მესვეურნი: ნ. ჩერნიშევსკი, ნ. დობროლუბოვი, ნ. ნეკრასოვი გადამწყვეტ როლს ასრულებენ ილ. ჭავჭავაძის მსოფლმხედველობის ჩამოყალიბებაში.

ილ. ჭავჭავაძე სტუდენტობის პერიოდში აარსებს ქართველ სტუდენტთა სამეცნიერო წრეს, რომელსაც საქართველოში დაბრუნებამდე თვითონ ხელმძღვანელობს. ეს წრე მიზნად ისახავს ქართველი ახალგაზრდობის ძალთა მობილიზაციას და მის გამოყენებას სამშობლოს სამსახურისათვის.

ილ. ჭავჭავაძე დიდად აფასებდა რუსეთის მეცნიერებისა და ლიტერატურის როლს ქართველი ინტელიგენციის განვითარების საქმეში. ეს მშვენივრად ჩანს მისი „მგზავრის წერილებიდან“. ამ ნაწარმოებში იგი დიდ მნიშვნელობას ანიჭებს რუსეთში გატარებულ ოთხ წელს. მისი სამართლიანი შეფასებით, ახალგაზრდის ცხოვრებაში „ეგ ოთხი წელიწადი ცხოვრების საძირკველია, ცხოვრების წყაროს სათავეა, ბეწვის ხილია, სიბნელია და სინათლის შუა ბედისაგან გაღებული. მაგრამ ყველასთვის კი არა. მარტო იმისათვის, ვინც რუსეთში წაუღლა, რათა ჭკუა ავარჯიშოს, ტვინსა და გულს მოძრაობა მისცეს, ფეხი აადგმევიწიოს. ეს ის ოთხი წელიწადია, რომელიც ჭაბუკის ტვინსა და გულში გამოჰკვანძავს ხოლმე ცხოვრების კვირტსა... ოო, ძვირფასო ოთხო წელიწადო...“¹

ასეთსავე მაღალ შეფასებას აძლევს ილ. ჭავჭავაძე რუსული მეცნიერებისა და ლიტერატურის როლს ქართული საზოგადოებრივი აზროვნების განვითარებაში. თავისი ნაყოფიერი მოღვაწეობის დიდი პერიოდის განვლის შემდეგ, 1889 წელს, იღია წერს: „თქმა არ უნდა, რომ რუსულმა ლიტერატურამ დიდი ხელმძღვანელობა გაგვიწია წარმატების გზაზედ და დიდი ზემოქმედება იქონია ყოველს მასზედ, რაც ჩვენს სულიერს ძალღონეს შეადგენს და ჩვენს გონებას, ჩვენს აზრს, ჩვენს გრძნობასა და ერთობ ჩვენს მიმართულებას ზედ დააჩნია მან თავისი ავ-კარგიანობა. არ არის დღეს ჩვენში არც ერთი მოღვაწე და მომქმედი კაცი მწერლობაში, თუ საზოგადო საქმეთა სარბიელზედა, რომ თავისუფალი იყოს ხანებული ლიტერატურის ზეგავლენისაგან... ამიტომაც საბუთი გვაქვს ესთქვათ, რომ თვითეული ჩვენგანი რუსულის ლიტერატურით გაზრდილა, თვითეულს ჩვენგანს მის გამონარკვევზედ აუგია თავისი რწმენა, თავისი მოძღვრება და თავისი საგანი ცხოვრებისა საზოგადო საქმისათვის ამ გამონარკვევის მიხედვით გამოურჩევია“².

სტუდენტობის პერიოდში ილ. ჭავჭავაძე აგრეთვე დიდი

1 ი. ჭავჭავაძე, ტ. II, გვ. 7, 1926 წ.

2 ი. ჭავჭავაძე, ტ. VIII, გვ. 285, 1928 წ.

გულმოდგინებით სწავლობდა ევროპის ქვეყნების ცხოვრებასა და მეცნიერება-ხელოვნებას. ის გატაცებით ეწაფებოდა ევროპის მეცნიერებს, მწერლებს. ამის უტყუარი საბუთია მისი სტუდენტობის დროინდელი თარგმანები — ბაირონის, გოეთეს, ჰაინეს, შილერისა და სხვათა თხზულებებიდან.

ილია ჭავჭავაძე ამავე დროს დიდი ინტერესით ადევნებს თვალყურს ევროპის ქვეყნების ეროვნულ-განმათავისუფლებელ მოძრაობას. ცნობილია, თუ როგორი აღფრთოვანებული იყო ილია იტალიის განმათავისუფლებელი მოძრაობის ბელადის ვარიბალდის მოქმედებით. ეს აღფრთოვანება გამოხატული მის ცნობილ ლექსში: „მესმის, მესმის სანატრელი, ხალხთა ბორკილის ხმა მტვრევისა...“

ილ. ჭავჭავაძე შემდეგშიც შეუწელებელი ყურადღებით განაგრძობდა ევროპის ხალხთა ცხოვრებისა და მეცნიერების შესწავლა-გამოყენებას. ერთ-ერთ თავის „შინაურ მიმოხილვაში“ იგი ახალგაზრდობის შესახებ წერდა: „ყმაწვილკაცობა უნდა მომზადდეს ბეჯითის და ზედმიწევნით ცოდნითა, უნდა, რამდენადაც შესაძლოა, ძირეულად შეისწავლოს ევროპიული მეცნიერება, წინ გაიმძღვაროს ევროპის გამოცდილება და ამ თოფ-იარაღით შეუდგეს ჩვენის ქვეყნის საქმეს... ჩვენის მხრით, ამაზედ უკეთესს საგანს, ამაზედ უკეთესს გზას, უკვე სხვაგან გამოცდილს და გამოყენებულს, სხვას ვერას ვუჩვენებთ ჩვენს საიმედო ყმაწვილ-კაცობას“¹.

* * *

რუსეთისა და ევროპის საზოგადოებრივი აზროვნებიდან და მეცნიერება-ხელოვნებიდან, ილ. ჭავჭავაძის შეხედულებით, საჭიროა, გადმოტანილ და გამოყენებულ იქნას ის, რაც შესაფერი და სასარგებლო იქნება ჩვენი ქვეყნისათვის, რაც მალამოსავით დაედება ჩვენი ქვეყნის ტკივილს, რაც ხელს შეუწყობს, როგორც ილია ამბობს, „ჩვენის დაცემულის ვინაობის აღდგენას, ფეხზედ დაყენებას და დაცვას ყოველის მოსალოდ-

¹ ი. ჭავჭავაძე, ტ. VI, გვ. 130, 1927 წ.

ნელის ფათერაკისაგან. რომ ეგ ფათერაკი მოსალოდნელი იყო და დღესაც თავიღამ არ აგვცდენია, — ყველასათვის ცხადზედ ცხადია“¹.

უცხო ქვეყნების გავლენისა და მათი გამოცდილების გამოყენების შესახებ მეტად ბრძნულ, სახელმძღვანელო აზრს აწვდიდა ილია თავის მკითხველთ: „რასაკვირველია, ამ ზემოქმედებამ რუსულის (უნდა ვიფიქროთ, ასევე ევროპულის — მ. ზ.) ლიტერატურისამ მარტო იმას შესძინა სიკეთე, რომელმაც ყოველი გამონარკვევი ამ ლიტერატურისა თავის საკუთარი კრიტიკის ქარ-ცეცხლში გაატარა, ბრმად არ იწამა, ბრმად არ მიიჩნემა და ამ-რიგად არ დაიხვია ხელზედ ცნოვრებაში იოლაჯ წასვლისათვის.. უამისოდ ზემოქმედება უძლიერესისა უღონოზედ, უკეთესისა უარესზედ მარტო ცარიელი მიმეუნობაა, სხვის ფეხის ხმაზედ ბრმად აყოლაა, ტყვეობაა და ათა თავისუფლება და თვითმოქმედება გონებისა, რომელიც ერთადერთი ნიშანია ქვემარტის განათლებულობისა და აღმატებულობისა. ამ სახით ყოველივე ზემოქმედება—ავია თუ კარგი—არაფრის კეთილის მომასწავებელი არ არის... პირიქით, იგი აძინებს, ჰკლავს მსჯელობის უნარსა, ყოველს მჭრელობასა და გამჭრიახობას გონებისას სჩაგრავენ და აბათილებს“².

მართლაც, ილ. ჭავჭავაძემ, პეტერბურგის უნივერსიტეტის პროგრესისტი პროფესორების ლექციების, პეტერბურგის უნივერსიტეტის მოწინავე სტუდენტების, რუსეთის პროგრესულად მოაზროვნე საზოგადოებისა და, აგრეთვე, დასავლეთ ევროპის მოწინავე იდეების უდავო ზეგავლენით, მაგრამ „საკუთარი კრიტიკის ქარ-ცეცხლში“ გატარებით, გააფართოვა და დახვეწა თავისი ჰუმანური მსოფლმხედველობა. მან მტკიცედ აღიარა, რომ კაცი ქვეყნის, სამშობლოს ბედზედ პირობებთან ბრძოლაში, მისთვის თავდადებაში პოულობს თავის დანიშნულებას. — დედის ნანასთანავე ბავშვს უნდა შთაენერგოს ღრმა რწმენა, რომ „უკვდავი არის შვილი მამულისთვის მოიკვდარი!“ („ნანა“).

ილია ჭავჭავაძემ იქვე, რუსეთში, მტკიცედ აითვისა პოე-

¹ ი. ჭავჭავაძე, ტ. VI, გვ. 127, 1927 წ.

² ი. ჭავჭავაძე, ტ. VIII, გვ. 285—286, 1928 წ.

ტი-მოქალაქის ბრძოლის დემოკრატიული მიზნები. ლექსში —
„ქართველი სტუდენტების სიმღერა“ იგი ამბობს:

„დიღს არ გავეკვლევიებით
და მხარს მივსცემთ პატარასა;
ძალას გულდაგულ დახვდებით
და თაყვანს ვსცემთ სამართალსა.“

წინ წასვლაში არ დავიხვევთ,
არ გავწირავთ უკან რჩომიღს:
ჩვენც ვიცით, რომ შეველა უნდა
უღონოსა და დავრდომიღს.

უანგაროდ მივალთ წინა,
მარტო ის გვაქვს გულში ფიქრად,
რომ წინანი უკანასთვის
უნდა იქმნენ გზად და ხიდად.

მამუღისა შეიღნი ჩვენც ვართ
და მიტომ ვზრღით კაბუღს სულსა,
რომ ოღესმე გამოვადგუღთ
ღაობღებულს ჩვენს მამუღსა“.

მწერღის დანიშნულღებასაც იღ. კავკავაძე, ამგეარსავე, მო-
ქალაქეობრივი მოვალეობის შესრულღებაში ხეღავს. უკუა-
გღებს რა თეორიას „ხეღოვნება ხეღოვნებისათვის“, ის დგეპა
რეაღისტური პსოფღმხეღვეღობის პოზიციასზე. მწერღის და-
ნიშნულღებას იგი ასე გამოხატავს ლექსში — „პოეტი“:

„ერის წყლული მანღღეს წყლულად,
მეწოღეს მის ტანჯვით სული,
მის ბეღით და უბეღობით
ღამეღაგოს მტკიცე გული...“

სტუდენტობის დროს იღია, საბოლოოდ აყალიბებს რა თა-
ვის საზოგადოებრივსა და პოეტურ დანიშნულღებას, თავს
ღაღად, ძღიერად გრძნობს და, ბრძოღისათვის გაკაუებული,
მხნეღ და გამომწვევი გაბეღულღებით ასე შესძახებს ბეღს:

„შენს დუღუჯეღა აქამღის ვხტოღი,
ბევრჯერ და ბევრჯერ შენ მაწრუწუნე,

ეხლა დუღუკი მე მაქვს, აჟ მოდი,
მე დაუქრავ და — შენ კი იხტუნე“.
(„გავსწორდეთ, ბედო!“)

ამ თქმაში ზედმიწევნით, ნიშანდობლივად მოჩანს ილია ჭავჭავაძის შეუპოვარი, უდრეკი, ოპტიმისტური, მებრძოლი ბუნება.

ამგვარად, სტუდენტობის პერიოდშივე ილ. ჭავჭავაძემ საფუძვლიანად გაარკვია, რომ ძველსა და ახალ იდეებს შორის გაჩაღებულ კიდილში ახალს უნდა გაემარჯვნა.

* * *

ილია ჭავჭავაძე სამშობლოში ბრუნდება ამ განწყობილებით გულანთებული, რაც ასე ცხოვლად, ასე ნიჭიერადაა გადპოცემული მის „მგზავრის წერილებში“.

„მგზავრის წერილები“ ილ. ჭავჭავაძის გულწრფელი აღსარებაა, ეს მისი მოღვაწეობის ძირითადი გეგმაა, პოეტურ სახეებში მოცემული.

ილია ჭავჭავაძე თავის სამოღვაწეო გეგმაში ითვალისწინებს: 1) ბრძოლას ქვეყნის ჩამორჩენილობასთან, მის დრომოკმულ ზნე-ჩვეულებებთან, 2) ჩვენს ცხოვრებაში ახალი, მოწინავე იდეების გადმონერგვას და მათი გამტკიცებისათვის ხელის შეწყობას, 3) ბატონყმობის ინსტიტუტის გაუქმებისათვის ბრძოლას და 4) ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ბრძოლის გაშლას.

ილ. ჭავჭავაძემ, როგორც პოეტმა და მოქალაქემ, რუსეთიდან დაბრუნებისთანავე იშვიათად შეხამებულ მთლიანობაში გაშალა თავისი მოღვაწეობა. მისი სიტყვა ყოველთვის ნაყოფიერი საქმე იყო. არავითარი წინააღმდეგობა, არავითარი განსხვავება მის სიტყვასა და საქმეს შორის არ არსებობდა. ყველგან და ყოველთვის ის „იგივე იყო მარად და მარად“. ამასვე დაბეჭითებით შთააგონებდა იგი ყველას და ამასვე მოითხოვდა თვითულისაგან.

სამშობლოში დაბრუნების დღიდანვე ილია ჭავჭავაძემ პირველ რიგში კალამი აამოქმედა. ახალ დროებას მან კარგად

აუღო ალღო, კარგად გაითვალისწინა, რომ ახალი ცხოვრებას პირობებში:

„ხმალი იმოდენს ვერას იქმს
მრისხანე და ძლიერიო,
რასაც იქმს მშვიდობიანი
კალმის პატარა წვერიო“.
(„დამაკვირდი“).

ილია ჭავჭავაძის კალამი ყოველთვის არ იყო მშვიდი, ის უფრო მღელვარე, აღშფოთებული და გესლიანი იყო შინაური თუ გარეშე მტრის წინააღმდეგ. სამშობლოში დაბრუნებისთანავე ილია დაუყოვნებლივ შეუდგა მოღვაწეობას გარკვეული მიმართულებით. მან ჟურნალ „ცისკარს“ პეტერბურგიდან წინასწარ გამოუგზავნა წერილი — „ორიოდე სიტყვა თ. რევაზ შალვას ძის ერისთავის მიერ კოზლოვის «შეშლილის» თარგმანზედ“.

ილია ჭავჭავაძის ამ წერილმა ქართველი საზოგადოების წყვედიადით მოცულ მთვლემარე ცხოვრებაში გასროლილი ყუმბარის როლი შეასრულა. ეს წერილი ახალი ცხოვრებას დაწყების მძლავრი მანიფესტი იყო, მას მარტო ლიტერატურული და ენობრივი მნიშვნელობა როდი ჰქონდა, იგი, ამასთან, მკითხველის წინაშე ფართო საზოგადოებრივ მტკივნეულ საკითხებსაც აყენებდა.

თვით ენისა და ლიტერატურის საკითხი დაყენებული იყო ხალხის გამოფხიზლების, საერთო აზრის, გაერთიანების პრობლემის წინ წამოწევის თვალსაზრისით. იდეა ხალხის როლისა ცხოვრების ახალი ისტორიული გზის გაჭრის საქმეში ილიასათვის მთავარი პრობლემა იყო. მეტად საგულისხმოა მისი წერილი დაე. ერისთავთან: „...მე არაფერს არა ვწერ. ამ «აჩრდილმა» ტყავი გამაძრო ისტორიის ნაწილზე გაქირი ვირივით შევდეგ და ერთი ბიჯი წინ ველარ წავდგი. არ ვიცი, რა ვქნა? ვამბობ ამ «აჩრდილს» თავი დავანებო-მეთქი. ეგ ოხერი ჭვენი ისტორია... მარტო ომებისა და მეფეების ისტორიაა, ერი არსადა ჩანს. მე კი ისეთი აგებულების ადამიანი ვარ, რომ მეფეებისა და ომების სახე არ მიზიდავს ხოლმე. საქმე ხალხია და ხალხი კი ჩვენს ისტორიაში არა ჩანს. ვწუხვარ და

ვლრტვინავ და განკითხვა არსაით არის“¹. ილიას ჯაგებით ხომ ხალხი ბურჯი იყო ერისა, სახელმწიფოსი. ამიტომაც, საჭირო იყო ხალხის გამოფხიზლება, გათვითცნობიერება, დარაზმვა.

ამ მიზნის განხორციელებისათვის დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ენას. ენა, ილიას რწმენით, შუამავალია მეცნიერებასა, ე. ი. კაცობრიობის ტვინის მიერ შექმნილ მონაპოვართა მარაგსა, და ხალხს შორის. ამიტომ, ხალხის რაციონალური და სწრაფი გამოფხიზლების მიზნით აუცილებელი იყო ისეთი სალიტერატურო ენის შექმნა, რომელიც ადვილი გასაგები იქნებოდა ხალხისათვის. ეს კი იყო თვით ხალხის ენა. ამ ძხრივ ილიას მიერ გატარებული სალიტერატურო ენის რეფორმა უდავოდ მართებული, დროული და ყველაზე უსაჭიროესი მოთხოვნილება იყო და ილია ჭავჭავაძემ აკაკი წერეთელთან ერთად, როგორც მოქალაქე-მწერალმა, თავგამოდებით, შეუპოვრად და საქმის დიდი ცოდნით დაიწყო მისი გატარება და სწრაფადაც გაიმარჯვა.

ამასთან ერთად, თვით მხატვრული ლიტერატურა, რომელსაც ილ. ჭავჭავაძე მკითხველის გათვითცნობიერებისა და აღზრდის ამოცანას უსახავდა, უნდა ყოფილიყო გარეაო სინამდვილის ამსახველი. „ხელოვნებასაც იმას მოვსთხოვთ,—წერდა ილია, — რომ სარკესავით ცხოვრება გადმოიციე... რათა სიკუდუც და სიკეთუც ჩვენი დავინახოთ“². ამიტომ მან სასტიკად გაილაშქრა დრომოკმული სენტიმენტალურ-რომანტიული მიმართულების წინააღმდეგ: „დროა ხელოვნებამ თავი დაანებოს უგემურ ღმეკასა და თვალების სრეზასა, ეგება ცრემლი მოზივიდესო; დროა ჩავიდეს ცხოვრების მდინარის ძირშია, იქ მონახოს შიგ მდებარე აზრი თავის ცხოველ სურათებისათვის“³. საზოგადოებას თავი უნდა დაეღწია ძველი, ხავსმოკიდებული, უმოკმედო ცხოვრებისათვის, უნდა გამოფხიზლებულიყო, ხელი შეეწყო ქვეყნის განახლება-აღორძინებისათვის.

ილიას ამ წერილმა მიზანს მიაღწია: აამღვრია ცხოვრებას ქაობი. ძველმა თაობამ იგრძნო კარს მომდგარი ბედისწერა.

¹ ი. ჭავჭავაძე, 1872 წლის წერილი დავით ერისთავთან.

² ი. ჭავჭავაძე, ტ. IV, გვ. 80, 1927 წ.

³ იქვე.

ამოძრავდა, დაირაზმა და თავს დაესხა ახალგაზრდა კადნიერ პოეტს. ილიაც არ დარჩა ვალში, გაბედულად შეუტია. თუ „მამათა“ ბანაკიდან მოკამათეთა რიცხვი მრავლდებოდა, პეტერბურგიდან ილიასაც მალე გამოუჩნდნენ თანამგრძობნი, თერგდალეულთა ფსევდონიმიტ. ჟურნალ „ცისკარში“ გაჩაღდა ბრძოლა „მამათა“ და „შვილთა“ შორის, მაგრამ ამ ჟურნალის კარები ახალი თაობისათვის მალე დაიხურა.

ილია მაინც არ შედრკა; მოინდომა თანამოაზრეთა საზოგადოების დაარსება. ამ მიზნით მან განაგრძო ის მუშაობა, რომელსაც იგი აწარმოებდა პეტერბურგის უნივერსიტეტში სწავლის დროს დაარსებულ ქართველ სტუდენტთა წრეში. მაგრამ ამის განხორციელება მან ვერ შეძლო; მაშინ ილიამ გადაწყვიტა, გამოეცა ჟურნალი, რომლის საშუალებითაც იგი ფართო მკითხველთა შორის გაიტანდა ქვეყნისათვის ახალ, სასარგებლო იდეებს.

ილია ჟურნალს და, საერთოდ, პერიოდულ გამოცემას დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა. მისი განმარტებით, „ჟურნალ-გაზეთობას ორგვარი დანიშნულება აქვს. ერთი მხრივ, იგი არის შუამავალი ცხოვრებასა და მეცნიერებას შორის, გაპაჯრცელებელი კაცობრიობის ჭკუით მოპოებულის, გამოძიებულის და აღიარებულის სიმართლისა, ქეშმარიტებისა, მეორე მხრივ, იგი არის სარკე საზოგადოების რთულის ცხოვრებისა, მისი გონებითის, ზნეობითის მოძრაობისა. მასში ჩანს და ისახება ყოველდღიურის აზრის მიდენ-მოდენა“¹.

გამომდინარეობს რა ასეთი შეხედულებებიდან, ილია ჭავჭავაძე 1863 წელს ახერხებს ჟურნალ „საქართველოს მოამბის“ გამოცემას. ამ ჟურნალში ილია ჭავჭავაძე თავს უყრის თავის თანამოაზრეთ. „საქართველოს მოამბეში“ თერგდალეულნი მასიურად გამოდიან როგორც გარკვეული მიმართულებისათვის მებრძოლნი. ამ გარემოებამ, რა თქმა უნდა, ხელი შეუწყო ქართველი საზოგადოებრივი აზროვნების დახვეწასა და ამოქმედებას ახალი, ჯანსაღი მიმართულებით.

ჟურნალ „საქართველოს მოამბის“ პირველ ნომერში მოთავსებულია ჟურნალის, ე. ი. თერგდალეულთა მიმართულე-

¹ ი. ჭავჭავაძე. ტ. IX, გვ. 16—17, 1928 წ.

ბის, არსი, რომელიც გადმოცემულია ილია ჭავჭავაძის მიერ დაწერილ საპროგრამო წერილში „საქართველოს მოამბეზედ“. ეს წერილი თერგდალეულთა ლიტერატურული მანიფესტია. აქ ზუსტადაა გამოვლინებული ახალი თაობის — თერგდალეულების ლიტერატურული და საზოგადოებრივი კრედო, რის ბკითხვებში გამოტანასაც ისახავდა მიზნად ჟურნალი „საქართველოს მოამბე“ და კერძოდ მისი რედაქტორი-გამომცემელი ილია ჭავჭავაძე.

ამ საპროგრამო წერილის ძირითადი დებულებებია:

1. ახსნილ იქნას მეცნიერული საბუთიანობით, რომ ცხოვრება გამუდმებით მოძრაობაშია, იცვლება, ახლდება, ჯანჯრთელდება „ცოდნისა და მეცნიერების შემწეობით, რომელნიც თვითონვე ცხოვრების ნაყოფნი არიან“. აქედან გამომდინარე, განახლების, წინსვლის სურვილი და საჭიროება საზოგადოებაში მეტად ბუნებრივია, აშკარაა და მწვავე.

2. საჭიროა კაცის ჰკუთის გამოცდილების მონაპოვარი ძვირფასი მარგალიტები გამომწეურდეს საქვეყნოდ, საყოველთაო მოსახმარად, რათა „მრავალთათვის მიწაწვდომი გახდეს ის, რაც დასაკუთრებული აქვს ცოტას“.

3. ყველაფერი უნდა გამოყენებულ იქნას აღნიშნული მიზნის თვალსაზრისით: „მეცნიერებასა და ხელოვნებას, — წერს ილია, — ჩვენ ვუყურებთ, როგორც ცხოვრების გასამკობებელ ღონისძიებათა: ჩვენ მეცნიერებასა და ხელოვნებას წოვსთხოვთ არსებითსა—პურსა ცხოვრებაში გამომცხვარს და მშვირთათვის მოსახმარსა და გამოსაღვეს. მეცნიერებამ უნდა გვიშველოს თავის გამომცნობილ ჰეშმარიტებით ცხოვრების ახსნა და გაგება“.

4. თვით ხელოვნების დანიშნულებაც სარგებლიანობას თვალსაზრისით უნდა ფასდებოდეს; ილია წერს: „ხელოვნებასაც იმას ნოვსოხოვთ, რომ სარკესავით ცხოვრება გადმოიცეს, რათა სიკუდიც და სიკეთეც ჩვენი დავინახოთ. დროა (ხელოვნება) ჩავიღვეს ცხოვრების მდინარის ძირშია, იქ მონახოს შუგ მდებარე აზრი თავის ცხოველ სურათებისათვის. იქ, ცხოვრების ძირში, ის იპოვის ბევრს მარგალიტს და უფრო ბევრს ლექსა და ლაფსა. არც ერთის გამოხატვა და არც მეორისა არ უნდა აშინებდეს ხელოვნებას“.

5. საჭიროა ჟურნალში საქმე დაიჭიროს „თუ არა სრულიაღ ხალხთან, მის მომეტებულ ნაწილთან მაინც“. ჟურნალი უნდა შეიქმნეს შუამავლად მეცნიერებისა—ერთი მხრივ, და ხალხისა და ცხოვრებისა — მეორე მხრივ. ასეთია საზოგადოებრივი ჟურნალის დანიშნულება. ამ ამოცანას ემსახურება ჟურნალი „საქართველოს მოამბეც“.

6. ჟურნ. „საქართველოს მოამბის“ გარშემო შემოკრებილ თანამშრომელთათვის „საქართველოს ხალხის ცხოვრება, — მისი გამჭობინება პირველი და უკანასკნელი სურვილია“.

ცხადია, ილია ჭავჭავაძის მიმართულება და მისი ჟურნალი იმ დროის მოწინავე მეცნიერებისა და საზოგადოებრივი ცხოვრების მოთხოვნილების სიმალლეზე იდგა.

ილია ჭავჭავაძემ ჟურნალ „საქართველოს მოამბეში“ აღნიშნული დებულების საფუძველზე მთელი თავისი დაუშრეტელი ენერგიით გაშალა მუშაობა. მან ჩვენს ლიტერატურაში საბოლოოდ განაბტკიცა კრიტიკული რეალიზმი, ნიჭიერად გამოიყენა შემოქმედების მხატვრულ-პუბლიცისტური მეთოდი, შექმნა მთელი სკოლა მწერალთა და პუბლიცისტთა. „საქართველოს მოამბეში“ ილია ჭავჭავაძის მეთაურობით შემოკრებილი ახალი თაობა, როგორც ქართული საზოგადოებრივი აზროვნებისათვის ახალი, მძლავრი, წამყვანი მიმართულების მიმცემი, გამარჯვებულია.

თვით ილ. ჭავჭავაძემ, „საქართველოს მოამბეში“, თავისი ბასრი კალამი იმ დროის ქართველი საზოგადოებისათვის უნახავი სიძლიერითა და სიმკვეთრით აამოქმედა; კრიტიკის ქარცეცხლში გაატარა და დაუნდობლად ამხილა დრომოქმული ტრადიციები, რომლებიც ჩვენს საზოგადოებრივ ცხოვრებას მძიმე ქუქყად მოჰკიდებოდა.

ის ბარაქიანად თესავდა ახალ, ცხოვრების გამაჯანსაღებელ, პროგრესულ იდეებს, მკითხველს არწმუნებდა მათ სარგებლიანობაში. მათი მიღების აუცილებლობაში.

„საქართველოს მოამბის“ მეშვეობით ილიამ ერის თავდაცვისა და ვინაობის აღდგენის მიზნით, გაშალა ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ბრძოლის ფრონტი. მოურიდებლად, გაბედულად გააშიშვლა ბატონყმობის ინსტიტუტის — კაცისაგან კაცის დამონების, დაბრიყვების — მავნებლობა, გამანადგურე-

ბელი, შემაფერხებელი ძალა, როგორც პიროვნებისა და ერის, ისე ქვეყნის წინმსვლელობაში.

უნდა აღინიშნოს, რომ მეფის პოლიტიურ-კოლონიალური წყობილების უხეში, მკაცრი ცენზურული პირობების გაზოილია ჭავჭავაძის ნაწერები ხანგრძლივი პერიოდის (შეიძლება ითქვას, მთელი მისი სიცოცხლის) განმავლობაში არასოულად, დიდი დამანიჩებით იბეჭდებოდა. და რაც იბეჭდებოდა, ისიც მხოლოდ ილიასათვის დამახასიათებელი შეუპოვარი ბრძოლის შედეგად. „საქართველოს მოაქმეში“ ილიამ მაინც მოახერხა, გარდა პუბლიცისტური წერილებისა, მოეთავსებინა ნაწყვეტები „აჩრდილიდან“ და „კაკო ყაჩაღიდან“, ხუთი თავი „გლახის ნაამბობიდან“ და „კაცია-ადამიანი?!“ მთლიანად.

აღნიშნულ ნაწარმოებებში მწერალმა, ჯერ კიდევ ბატონყმობის დროს, გაბედულად გააშიშვლა ბატონყმობის მიუღებლობა, მისი დამაყენებელი, ადამიანის ღირსების შემლახველი ბუნება. ილია ჭავჭავაძემ მათში გაბედულად და მოხდენლად ჩააქსოვა 60-იანი წლების ეპოქისათვის დამახასიათებელი ლოზუნგები, როგორცაა:

„გლახაკის და ყმის ლტონი ბედი
ვერა, ვერ გასძლებს ბატონის ხელში“...

„რა გავაგრძელო, თავადისშვილი
კარგი რა არის, ავი რა იყოს?!“

„მხეცი რამ იყო ბატონი ჩვენი,
ერთი აჯამი, გულქვა, რეგვენი.
იმას კაცებრი გული არ ჰქონდა,
რომ მამაჩემი შეკბრალეოდა“.

„რომ ბედში მყოფი შენ ძმ: დ მიჯანდეს—
ეგ ვერაფერი სიყვარულია,
სიტყვა ის არის, კაცს ის უყვარდეს, —
ვინც ბედისაგან დაჩაგრულია!“

ან კიდევ გაწვალებული, დაჩაგრული ყმის, გაბროს, მწარე ამონაკენისი: „რა ვიცოდო მაშინ, რომ ბატონსა და ყმას შორის სიყვარულის ხიდი არ გაიღებოდა“...

და მრავალი სხვა ამგვარი, რაც ჰკიცხავდა ბატონყმობას,

რაც ყმის ადამიანური უფლების აღდგენას ლაღადებდა, რაც, როგორც ოპოზიციონერი ბრძოლის გამაღვიძებელი ხმა, ძალუმაღ გაისმოდა.

განა ილია ჭავჭავაძემ იმავე ნაწარმოებებით დამაჯერებლად არ დაანახვა მკითხველს, თუ როგორ აქცევდა ბატონს თავისივე უფლებები აღვირახსნილი ძალმომრეობისა და არაადამიანობის აღუენებელ საწყაოდ?! განა ამ უფლებების მსხვერპლნი არ შეიქნენ როგორც გაბროს ბატონი, დათიკო, ისე სხვები? .

ას „კაცია ადამიანში?“ განა მორალურ განადგურებამღე არ მიიყვანა როგორც ბატონი (ლუარსაბი) — მზამზარეულმა, სხვისი შრომით ცხოვრებამ, ისე ყმა (ლაპაზისეული)—უანგარიშოდ სხვისთვის შრომამ? ორივემ — ბატონმაც და ყმამაც დაკარგეს ადამიანის სახე. ისინი ცოცხალ ლეშად გაღაიქენენ. ამაზე მკაცრად, გაბედულად იშვიათად თუ ვისმე გაულაშქრებია ბატონყმობის წინააღმდეგ. ი. ჭავჭავაძის „კაცია-ადამიანი?“ რალაც მწარე, შეურიგებელი, აღმაშფოთებელი სატირია იყო სახელმწიფო კანონით გაბატონებული მეზატონის ძალაუფლებათა წინააღმდეგ მიმართული.

* * *

მაგრამ ილია ჭავჭავაძე არა მარტო გაბედული, მძლავრი მხატვრული შემოქმედების ნეშეეობით ილაშქრებდა უსამართლობის წინააღმდეგ, ყმის დასაცავად, ყმა ადამიანის უფლების აღსადგენად, არამედ საქმითაც.

ქართველ თავადაზნაურთუ მარშალს დიმიტრი ყიფიანს მთავრობის მიერ დაევაღა, შეესწავღა რა პირობეზში უნღა განთავისუფლებულიყო ყმა საქართველოში. როცა ეს საკითხი თავადაზნაურთა საერთო კრებაზე ირჩეოღა, ი. ჭავჭავაძემ, წინააღმდეგ დამსწრეთა დიდი უმრავლესობის შეზღედუღებისა, მოითხოვა ყმის მიწით განთავისუფლება, რამაც დიდი აღშფოთება გამოიწვია ილიას მიმართ. აი, რა საგულისხმომ ცნობას გაღმოგვეცემს ამ ამბის მოწმე ქრ. მაჰაცაჰვილი: „დაიწყო კამათი. წამოღდა ახალგაზრღა პოეტი და პუბლიცისტი ილია ჭავჭავაძე და ხმამაღღა განაცხაღა, რომ გღეხებს მიწა უნღა

მიეცესო. კრების უმეტესობა ამ კადნიერმა აზრმა ააშფოთა. ერთმა თავადმა ხანჯალი იშიშვლა და ლანძღვა-გინებით ილიასაკენ გაიწია და ყვიროდა: „გამიშვით, — გამიშვით! ეხლავე მინდა მოვკლავო“. გაგიჟებული თავადი შეაკავეს და ძლივს-ძლივით გაიყვანეს კრებიდან. მე გომბორში ვმსახურობდი. ზემოხსენებული ამბავი შემატყობინა ილია წინამძღვრიშვილმა, რომელიც მწერდა: ჩქარა თბილისში ჩამოდი, რომ ახალგაზრდა ილიას გარემოვერტყათ და ბატონყმობის მოსპობის საქმეში დავიცვათო. მეც ჩამოვედი. რამდენიმე ახალგაზრდა და მათ შორის ანტონ ფურცელაძე და წერილის ავტორიც პულმივ შორი-ახლოს მივსდევდით ილიას და მზად ვიყავით დაგვეცვა ახალგაზრდა პოეტი. მეორე კრებაზე გლეხთა გაითავისუფლების წინააღმდეგ ილაპარაკა გენ. ლეიტ. ივ. მუხრანსკიმ. მან განაცხადა, რომ უბიწოდ გლეხთა განთავისუფლებას მთელი თავადაზნაურობა მიემხრობაო, მიწიანად-კი — მხოლოდ ორი-ოდე კაცუნაო. ილია ჰავკავაძემ ორატორს ხელი სტაცა, მოაბრუნა თავისაკენ და ჰკითხა: „ვინ არიან ეგ კაცუნეაი?“ მუხრანსკიმ მიუგო, რომ შესცდა და „რამდენიმე კაცუნას“ მაგივრად უნდა ეთქვა „რამდენიმე კაცი“... ილია გრიგოლის-ძე თავის მოღვაწეობის დასაწყისშივე ძლივს გადარჩა სიკვდილს გლეხთა ინტერესების დაცვის გამო და შემდეგშიაც არასდროს არ უღალატნია თავისი რწმენისათვის. გახსენებული მგოსანი მუღმივი მომხრე იყო წოდებრივი გათანასწოებისა¹.

ქრ. მამაცაშვილის ეს მოგონება და ის ფაქტი, რომ ი. ჰავკავაძემ თავისი კუთვნილი ყმები გაათავისუფლა მიწით, როგორც თვითონ ილია წერს: „მათ მიერ (ყმათა—მ. ზ.) ხძარებული საკომლო, სახლ-კარის მიდამო, მათი ხვედრი ვენახები უსასყიდლოდ დაეუთმე და ხელშეუხებელ საკუთრებად დავემტყიცე და ამით მოვსპე ყოველივე ბატონ-ყმური ნაშთი ჩემსა და ჩემთა ნაყმევთა შორისო“², იმას გვაფიქრებინებს, როგორც ამას ა. იოვიძეც აღნიშნავს, რომ ნ. ჰავკავაძის სახელით მთავრობის კომიტეტში საგლეხო რეფორმის პროექტზე წარ-

1 ქრ. მამაცაშვილი, „ეპიზოდი ილია ჰავკავაძის ცხოვრებიდან“, ი. ჰავკავაძის სიკვდილი და დასაფლავება“, გვ. 67-68.

2 ი. ჰავკავაძე, თხზ., ტ. IX, გვ. 189.

დგენილი „შენიშვნები“, რომლებშიც ყმების აუცილებლად მიწით განთავისუფლებაა აღიარებული, ი. ჭავჭავაძეს უნდა ეკუთვნოდეს, ან მისი უშუალო და აქტიური მონაწილეობითა და შთაგონებით უნდა იყოს შედგენილი. ნ. ჭავჭავაძე იმ დროს მთავრობისა და თავადაზნაურთა წრეებში მეტი ხდობით სარგებლობდა და ილიამაც, ალბათ, ეს გარემოება გამოიყენა.

ილია ბატონყმობის წინააღმდეგ ბრძოლას, ყმის მიწით განთავისუფლებისათვის ბრძოლას, რათა „ორ წოდებას შორის არყოფილიყო არც პირადი და არც ქონებრივი მიზნები უკმაყოფილებისა“, გლეხის დაბინავებაზე ზრუნვას მთელი ენერჯითა და გამჭკრიახობით აწარმოებდა, რადგანაც ყმის განთავისუფლება, ილიას ქვეშაირი გაგებითა და მტკიცებით, აუცილებელი იყო ხალხის—ერის აღორძინების, გაჯანსაღების, ახალი ისტორიული განვითარების გზის გამონახვა-გაქრის, უკეთესი, სამართლიანი მომავლის განმტკიცებისათვის. გლეხის დაბინავების, მისი თანასწორი უფლებების მოპოვების საკითხს ილია სისტემატურად უბრუნდებოდა. ამ თვალსაზრისით საყურადღებოა თუნდაც მისი მოთხრობა „ოთარაანთ ქვრივი“, ეკონომიურ-პოლიტიკური წერილები — „ცხოვრება და კანონი“ და სხვ.

ეს საკითხი ი. ჭავჭავაძისათვის ძირითადი, საპროგრამო საკითხი იყო. ახალი ისტორიული გზის ძიება-გარკვევა ათან ერთად აუცილებელი უნდა გარკვეულიყო, თუ ვინ წარუძღვებოდა და ბეჩავებულ ერს წინ ახლად გასაკაფ გზაზე.

ილია ჭავჭავაძისათვის პეტერბურგის უნივერსიტეტში სწავლის დროსვე გაიკვია, რომ ძველი წყობილება, თავისი გაბატონებული დრომოკმული პრივილეგიებით უნდა „აღვლიყო პირისაგან მიწისა“, მისი ადგილი ახალ, საღ წყობილებას უნდა დაეჭირა. ეს რწმენა მან მშვენიერად გამოხატა 1859 წელს დაწერილ პოემა „აჩრდილის“ მოხდენილ ეპიგრაფში:

„რა ვარდმან მისი ყვეილი გახმოს, დაამკნაროსა,
იგი წავა და სხვა მოვა ტურფასა საბაღნაროსა“.

სამშობლოში დაბრუნებისთანავე მოქალაქე-მწერალი უკვირდება საქართველოს დარღვეულ ცხოვრებას, აფასებს რა ისტორიის ასპარეზზე მოქმედ მის სოციალურ ფენებს, გარკვე-

ულად რწმუნდება, რომ პრივილეგიურმა კლასმა — თავდაზნაურობამ უკვე მოჰყამა თავისი დრო. „მართალია, — წერს ილია, — თავდაზნაურობამ, როგორც წოდებამ, როგორც კალკე კრებულმა, დიდი ხანია თავის დრო მოჰყამა“¹. ის ხელს უშლის ცხოვრების წინსვლას. ი. ჰავჭავაძემ მთელ რიგ ნაწარმოებებში („კაცია-ადამიანი?“, „გლახის ნაამბობი“, „სცენები მომრიგებელ-მოხამართლესთან“ და სხვ.) იშვიათი დამაჯერებლობით დაგვანახა, რომ ახალ პირობებში თავდაზნაურობა. როგორც წაწყვანი კლასი, ცხოვრებისათვის შეუფერებელი — შემფერხებელია. ბატონყმობის ძველ ტრადიციებსა და ძალაუფლებაში დატოვება მისი ბუნებრივი და სამარცხვინო სიკვდილია. ახალი დროება საზოგადოებისაგან მოითხოვდა შრომას, მოქმედებას, ცოდნას, უნარს და მაღალ მორალს, რაც ილიას შეხედულებით, თავდაზნაურობას, როგორც კლასს, აღარ გააჩნდა.

ახალი ცხოვრების პირობებში დაკნინებული, გაბიაბურებული ჩვენი თავდაზნაურობა ილია ჰავჭავაძემ, გარდა ზემოაღნიშნული ნაწარმოებებისა, მოურიღებლად გააკრიტიკა სატირებში: „ბედნიერი ერი“ და „რა ვაკეთეთ, რას ვშვრებოდით“.

ილია ჰავჭავაძის „ბედნიერი ერი“ უძლიერესი სატირაა, რომლის მსგავსი არ დაწერილა ჩვენს ლიტერატურაში. აქ სატირაში დაუნდობლადაა გადმონთხეული საქართველოს სწამდვილის გაცნობით დაგროვილი ბოღმა, სევდა, ნალექი, შეურიგებლობა, რაც იმ დროს ილიას გულში ბობოქრობდა.

ილია ჰავჭავაძის სატირის თავისებურება იმაშია, რომ მისი სიცილი არ არის გოგოლისებური „ცრემლნარევი სიცილი“ («СМЕХ СВОЗН СЛЕЗЫ»). არა, მას სიცილში იშვიათი მოურიღებელი, დაუზოგავი მხილება, „სიძულვილი“. მასი გმირება არა მარტო სასაცილონი არიან, არამედ აღშფოთებას, შეურიგებლობასაც იწვევენ. ილია ჰავჭავაძის სატირა თავისი სამახვილით, გაბედულებით, ობიექტის ნიშანდობლივი გამოხატვით მკითხველს მთლიანად იზიდავს. მკითხველიც ემხრობა მწერალს და მასთან ერთად ხდება არსებული წყობილების მტერი.

მართლაც, განა ამაზე მკვეთრად და დაუნდობლად შეიძლე-

¹ ი. ჰავჭავაძე, ტ. IX, გვ. 182.

ბოდა გამათრახება ქართველი პრივილეგიური კლას-სა, რომლის დასახასიათებლადაც პოეტი არ ერიდება არავითარი დამამცირებელი ეპითეტის გამოყენებას? ნიმუშისათვის მოვიტანოთ ნაწყვეტს:

„ჩვენისთანა ბედნიერი
განა არის სადმე ერი?!
ყველა უხვი,
ყველა მუნჯი,
გულჩვილი და ლმობიერი;
თვალაბმული,
თავაკრული,
პირს ლაგამი ზომიერი;
ყველა ყრუი,
ყველა ცრუი,
კვადამჯდარი, გულხმირი;
მცირე, დიდი,
ყველა ფლდი
ცულლუტი და მანკიერი“.

აი, მკვეთრი სახე შინაარსეულად დაცლილი, დაკნინებული ქართველი თავადაზნაურობისა, რომელიც ქართველი ხალხის ბედ-იღბალს წყვეტდა და რომელიც ქართველ ერს „გამოხატავდა“. „ბედნიერ ერში“ ზოგიერთი ჩვეულებრივი დაღებთა ძვირებების გამომხატველი ეპითეტი, როგორიცაა: „რიგიანი“, „წესიერი“, „გულჩვილი“, „ლმობიერი“, „კვადამჯდარი“, „გულხმირი“ და სხვ., — გადაკვრითაა გამოყენებული, რაც მეტი დაცინვისა და გესლის გამომხატველია.

ქართველი პრივილეგიური კლასის სურათს ავსებს ილიას მეორე სატირა — „რა ვაკეთეთ, რას ვშვრებოდით. ანუ საქართველოს ისტორია XIX საუკუნისა“. რომელშიც ზეოპაშვიანთ ზუსტადაა განსახიერებული ქართველი პრივილეგიური კლასის დაუდევარი, უიდეო, უმიზნო, მავნე-პარაზიტული ცხოვრება, რამაც ის ბუნებრივად გადააქცია თავისივე ქვეყნის დაპყრობელი, გამანადგურებელი კოლონიალური პოლიტიკის გამტარებელ ძალად. მაქსიმალური გრძობით ისმის მისი აღიარება: „«наполеон»-ბა გვასწავლეთ, მთავრობას ვეხვეწებოდით“. დიახაც, ეს იყო ლოგიკური ფინალი „ქედმოხრილი, ყრუდ, მუნჯად და უნჯად“ ქცეული ქართველი „ბრწყინვალე“ წოდებისა.

ილია ჭავჭავაძის ორივე ეს სატირა გამოწვეული იყო ჩვენი თავადაზნაურობის მიერ ხალხის, ქვეყნის საერთო-სასარგებლო წამოწყების წინააღმდეგ გალაშქრებით თუ მხარის არდაჭერით, რაც ძღვომარეობდა შემდეგში: ახალ თაობას კარკად ჰქონდა გათვალისწინებული, რომ ცხოვრების აღორძინებისთვის საჭირო იყო ადგილობრივი კადრების სათანადო მეცნიერული მომზადება. ამ გარემოებას კი მკტად შეუწყობდა ეგლს უნივერსიტეტის არსებობა თბილისში. ამიტომ 1871 წელს, იმპერატორ ალექსანდრე II-ის საქართველოში ჩამოსვლის წინ, თავადაზნაურობის მიერ საგანგებოდ მოწვეულ ყრილობაზე თერგდალეულთა ჯგუფის ზეგავლენით (რა თქმა უნდა, ი. ჭავჭავაძის თაოსნობით) გადაწყდა, რომ მოეთხოვათ თბილისში უნივერსიტეტის გახსნა. მაგრამ შემდეგ ეს გადაწყვეტილება თავადაზნაურთა მიერ არჩეულ კომისიას (მეფისნაცვლისა და ბარონ ნიკოლაის შთაგონებით) შეუტყვლია და უნივერსიტეტის მაგიერ მოუთხოვია კადეტთა კორპუსის დაარსება თბილისში.

კომისიის წევრთა ამგვარმა ლაქიობამ ილიას საბაზი მისკა დაუნდობლად გაემართახებინა ადრესის შემცვლელი: მარშალი — რევაზ ანდრონიკაშვილი, სენატორი, სახელმწიფო საბჭოს წევრი — გიორგი კონსტანტინეს ძე მუხრანელი ბაგრატიონი, გენერალი, დიდი შეძლებისა და გავლენის მქონე — ივანე კონსტანტინეს ძე მუხრანელი ბაგრატიონი, მეფისნაცვლის საბჭოს წევრი — დიმიტრი ჯორჯაძე, გენერალი — პოტი გრ. ორბელიანი და სხვანი. აქედან დაიწყო, 70-იან წლებში, განახლებული ბრძოლა „მამათა“ და „შვილთა“, ანუ ახალსა და ძველ თაობას შორის. ამ წლებში დაიწერა ი. ჭავჭავაძის „რავაკეთეთ, რას ვშვრებოდით“, „ბედნიერი ერი“, „პასუხს პასუხი“, ცნობილი „გამოცანები“ და „კიდევ გამოცანები“.

ი. ჭავჭავაძის „გამოცანები“ და „კიდევ გამოცანები“, როგორც არალეგალური პოლიტიკური პამფლეტები, წლების განმავლობაში ხელიდან ხელში გადადიოდა. ისე მახვილად და, მასთან, ისე ნიშანდობლივი თვისებებით იყვნენ გამოცანა-სატირის ობიექტები დახასიათებულნი, რომ მათ ვინაობას მკითხველი ადვილად ხვდებოდა.

- მაგალითები ნიმუშისათვის:
1. რევაზ ანდრონიკაშვილზე:

„ულვაშ-სრული, მელოტია,
უთაური თავიანი,
ხელთა მლოკი, ქონდრის კაცი,
დიდგულა და ბოხ ხმიანი.
თუმცა ტანად პატარაა,
სხვაფრივ კი კარგა დიღია,
ქვეყანა და ქვეყნის თხოვნა
იპას ფეხებზედ ჰკიღია“¹.

2. სენატორ გიორგი კონსტანტინეს ძე ბაგრატიონზე:

„კობტაა და ლობემძერალა,
პატარა და ჩამომხმარი,
ცხვირ-ნისკარტა, ნიკაპ წვეტი,
უეამური, განს გამდგარი.
ჰკვით და გულით მოცვეთილა,
ქვეყანაზედ უქმად გღია,
თვით მალლა ზის,—ქვეყნის საქმე
მასც ფეხებზედ ჰკიღია“².

ი. ჭავჭავაძემ არავენ დაზოგა, არც ძველი და არც ახალი. ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ბრძოლის მედროშეს იმათ-თვის, ვინც მას ამ ასპარეზზე ხელს უშლიდა, მომართული ჰქონდა „გესლიანი ისარი“. გაბედული მებრძოლი, მოქალაქე-მწერალი — ილია, თავისი მოღვაწეობის სამართლიანობაში დარწმუნებული, ამაყად და გამომწვევად ასე ამთავრებს თავის „გამოცანებს“:

„მეცხრე გამოცანად ითქმის:
— ეს ვის დაუწერიაო?
ნუ გაწურებით და ნურც იტყვიო:
— იგი ჩვენი მტერიაო.
თუ გაწურებით, რა მენაღვლის?!
მე არ მაქვს თქვენი რიღია,
ვით თქვენ ქვეყანა, მეც წყრომა
თქვენი ფეხებზედ მკიღია“³.

თუ რამდენად არალეგალური, კონსპირატიული იყო ეს

¹ ი. ჭავჭავაძე, ტ. I, გვ. 325, 1925 წ.

² იქვე, გვ. 324.

³ იქვე, გვ. 327.

„გამოცანები“. ამას მშვენივრად მოწმობს ილიას წერილი დავით ერისთავისადმი, 1871 წლის 11 დეკემბერს გაგზავნილი: „დათიკო! გიგზავნი გამოცანებს, რომ წაიკითხავ და დააკვირდები, მგონია მიხვდე, ვინც არიან აწერილნი. საქმე იმაშია, რომ არავინ, არც შენმა მახლობელმა და არც ჩემმა არ უნდა იცოდეს, ვისგან არის დაწერილი და ხალხში გავრცელებული. შენ იცი, როგორ შეინახავ ჩემს სახელს საიდუმლოთ. დაბეჭდვა მაგ ლექსისა არ იქნება, ეგ ისე უნდა გავრცელდეს ქალაქში. მაგ გავრცელებაშიც ძალიან ფრთხილად უნდა მოიქეცე, თორემ ჩვენდა სამტროდ «ისინი» ყველაფერს სიპურტლეს იკადრებენ და მაშინ ჩიტი პრტყვნად აღარ ეღირება. გამოვიცხადებია, რომ შენს მეტს მანდ ქალაქში არავის ვანღე ეგ ჩემი ლექსი. შენ იცი, როგორ უპატრონებ“¹.

ამ „გამოცანებმა“ კვლავ ააღელვა, აამოძრავა ქართველი საზოგადოება, ხელი შეუწყო თაობათა ძალების შემოწმებადარაზმვას.

ილია ჭავჭავაძემ ძველი თაობის ასეთი თამამი და მოურადებელი მხილებით მისი დიდი წყრომა დაიმსახურა. მას სიკვდილითაც კი ემუქრებოდნენ. „მამათა“ ბანაკიც ცუდილობდა ბრძოლითვე ეპასუხნა; თუმცა ჩახლეჩილი, ხრინწიანი ხმათ, მაგრამ მაინც მოინდომა ყოყინის დაცემა; არაფერს არ მოერიდა, რომ კადნიერი ახალგაზრდა პოეტი ჩაეჩუმებინა, საზოგადოების თვალში მისი სახელი გაეტეხა. ილია კი ერთგვარი კმაყოფილი იქნა და მოქალაქეობრივი მოვალეობის ღრმა შეგნებით, ღინჯი, მისთვის დამახასიათებელი დამშვიდებული კილოთი, მაგრამ გესლით სავსე ლექსით ასე გამოხატა და თავის დამოკიდებულებას დრომოქმედი და განწირული ძველი საზოგადოებისადმი:

„ჩემზედ ამბობენ: „ის სიყვეს ქართლისას ამბობს, ჩვენს ცუდს არ მალავს, ეგ ხომ ცხადი სიძულელია!“
ბრიყვი ამბობენ, კარგი ღული კი მაშინვე სცნობს —
ამ სიძულელიში რაოდენიც სიყვარულია!“²

¹ „საისტორიო მოამბე“, ტ. III, გვ. 189.

² ი. ჭავჭავაძე, ტ. I, გვ. 46, 1925 წ.

ამ სიტყვებით ი. ჭავჭავაძემ ნათლად მოგვცა გასაღები თავისი მსოფლშეხვედველობისა, თავისი მიმართულებისა. პოეტის სიტყვები: „ქარგი გული კი მაშინვე სცნობს — ამ სიძულვილში რაოდენიც სიყვარულია“ — ზუსტად ახასიათებს მისი მოღვაწეობის ძირითად ხაზს. შეურიგებლობა, გაკიცხვა, რომელსაც ილია აწარმოებდა ქართველი პრივილეგიური კლასის მიმართ, გამოწვეული იყო მოქალაქე-მწერლის ღრმა ეროვნული გრძნობით, ღრმა სიყვარულით ქართველისადმი. ამას მშვენივრად ჰფენს ნათელს ამ ლექსის B ავტოგრაფში ილიას ხელით მიწერილი სიტყვები: „მიყვარს საქართველო და მძულს ეხლანდელი ქართველი. სიტყვები ერთი ჭკვიანი ქართველისა“. შემდეგ ეს სიტყვები წაშლილია და იქვე მიწერილია „ეხლანდელი ქართველი რომ ძალიან მძულს, ამით ვამტკიცებ, რომ საქართველო ძალიან მიყვარს“¹. ამის გაგება და დანახვა ძველ კონსერვატორულ თაობას, რომელსაც მწარედ ხვდებოდა ილიას ნასროლი შხამიანი ისარი, არ უნდოდა; ილია კი შეგნებოდა და კმაყოფილებით გაიძახოდა:

„ავიყოლია სიყრმიდანვე ჩვენ ქართლის ბედმა
და დაე გვძრახონ, ჩვენ მის ძებნით დავლიოთ დღენი“.

აი, ეს „ქართლის ბედის“ ძებნა იყო ის ძალა, რომელიც ილია ჭავჭავაძეს დაუშრეტელ ენერგიას აძლევდა, შინ და გარეთ ბრძოლის ფრონტს ახსნევინებდა და, მიუხედავად გარეშო ცხოვრების მძიმე, სავალალო მდგომარეობისა, მომავალ ცხოვრებაში იმედიანად ახედებდა:

„ჩემო კარგო ქვეყანავ, რაზედ მოგიწყენია..
აწმყო თუ არა გვწყალობს, მომავალი ჩვენია,
თუმცა ძველნი დაგშორდნენ, ახალნი ხომ შენია...
მათ ახალთ აღგიდგინონ შენ დიდების დღენია,
ჩემო თვალის სინათლევ, რაზედ მოგიწყენია?“²

ეს დიდი, ყველაფრის შემწირავი პატრიოტული გრძნობაა, ილიას რომ ფაფარაყრილ ლომსავით გამოიყვანს და აბრძო-

¹ ი. ჭავჭავაძე, ტ. I, გვ. 432, 1925 წ.

² იქვე, გვ. 22.

ლებს ეროვნულ-განმათავისუფლებელ ფრონტზე. ის თავდაუზოგავად ებრძვის როგორც შინაურ მტერს, ისე გარეშეს, ყველაფერს და ყველას, რაც ხელს უშლის ხალხის ალორძინებას. წინ სვლას; ასევე გაბედულად უტევს ის უხეშ, მცირე ერთა გამათახსირებელი კოლონიალური პოლიტიკის ბარბაროს მუხლებს, რომელნიც ცდილობენ ხალხის შევიწროებას, დაცემას; ცდილობენ ქვეყნის—ერის დანაწილებას, ენის წართმევას. ქართული ენა იღვევებოდა სკოლებიდან, სასამართლოდან, დაწესებულებებიდან. დაბრკოლებები ედობებოდა ყოველგვარ ქართულ კულტურულ საქმეს. ხალხი მძიმე რეჟიმის ქვეშ იჭყებოდა, კარგავდა თავის ეროვნულ სახეს, გადაგვარების გზაზე დგებოდა, მართალი სიტყვის თქმას ვერ ახერხებდა.

გაუტეხელი ილია ასეთ პირობებში მაინც დინჯად, გაბედულად, შთამაგონებლად გაიძახოდა და წერდა: ეროვნული მიმართულება „იქნება ახალი იმ დრომდე, მინამ ჩვენი ვინაობა თავის შესაფერს და კუთვნილს ადგილს არ დაიჭერს ჩვენს ცხოვრებაში და საზოგადო საქმეთა სათავეში არ მოექცევა. სხვა საგანი ამაზედ უმძიმესი, ამაზედ უსაპიროესი არა აქვს ეხლანდელს საქართველოს შვილს. ყველამ, ვისაც რამ შეუქალიან, ამ მიმართულების ქვეშ უნდა მოიყაროს თავი და ერთად, ძმურად იმოქმედოს. ყოველივე საქმე, ყოველივე საგანი... ჩვენი ვინაობის საქმეს უნდა შევურჩიოთ, ქვეშ დავუყენოთ“¹.

შავბნელი რეაქციის პირობებს, რომელთა ეკლიან ბარდებში უხდებოდა მწერალს თავისი შეხედულებების მიტანა მკითხველამდე, იგი იგავურად ასე ახასიათებს: „იქნება არ დაიჭეოთ და ერთი საოცარი, უცნაური სენი დამჩემდა. ამბობენ, ეს სენი მარტო მე არა მჭირს. თურმე ნუ იტყვიოთ, ყველას, ვისაც კუქსთან რაიმე საქმე აქვს, იმათაც ის ემართებათ, რაც მე. დავფიქრდები რაზედმე თუ არა, ან ჩავუყვირდები რასმე და ტვინის ძაფები მოძრაობაში შევლენ, ერთი რაღაც სულთაძხუთავსავით ამეტუზება თვალწინ და არა მშორდება... ეხლაც თვალ-წინ ჩივდა და საშინელს ჯადოს მიკეთებს. მე ერთის თქვა მინდა — ის სულ სხვას მალაპარაკებს, ენა ჩემი იფერის —

¹ ი. ჯავახიშვილი, „შინაური მიმოხილვა“, ტ. VI, გვ. 128, „ივერია“, 1881 წ. № 5.

სიტყვა იმისია, კალამი ჩემი სწერს — აზრი იმისი გამოდის, რა გემართება, არც მე ვიცი“¹.

ასეთ მძიმე პირობებში უხდებოდა ი. ჭავჭავაძეს მედგარი ბრძოლა, ერთი მხრივ, ქვეყნის გადარჩენის, წინ წაწევის, ქვეყნის უფლებების აღდგენა-დაცვისათვის, ხოლო, მეორე მხრივ, ამ სურვილის გაღვიძება-გაღვივებისათვის თანამემამულეებში, მათი შეერთებისათვის საერთო, საქვეყნო საქმის გარშემო.

ი. ჭავჭავაძის მოღვაწეობის ერთ-ერთი ძირითადი საკითხი იყო საქართველოს პოლიტიკური მდგომარეობის მოწესრიგება. ამ საკითხს ის არასოდეს არ სვამდა კარჩაკეტილად, სახელმწიფოსა და მასში შემავალ მცირე ერთა საერთო და პირადი ინტერესების გაუთვალისწინებლად, დამოუკიდებლად. აი, რას მოითხოვდა ი. ჭავჭავაძე სახელმწიფოსა და მასში შემავალ მცირე ერთა სამართლიანობისა და სარგებლიანობის საფუძველზე მოწყობისათვის: „რუსეთი ერთი იმისთანა სახელმწიფოა, საცა სხვადასხვა ტომისა და ენის ერნი ცხოვრობენ, და მერე ისე, რომ თავიანთ მამა-პაპეულ მიწა-წყალზედ შეჯგუფებულნი არიან და არა შიგა-და-შიგა გაფანტულნი. ამიტომაც ერთს უდიდეს საპოლიტიკო საგანს რუსეთისას შეადგენს, ჯერ ის, რომ სხვადასხვა ტომის ერნი როგორ უნდა მოეწყონ შინაობაში სათითაოდ, და მერე — როგორ უნდა მოთავსდეს სახელმწიფოსთან. დიდი ხანია მოსალოდნელი იყო ყველა თვალხილული კაცისათვის, რომ დღესა თუ ხვალე ეს ფრიად რთული და მძიმე საგანი მთელის თავისის სიგრიდით და სიგანით წინ აეყუდებოდა რუსეთს და მის გადაუწყვეტლად მისი წინსვლა შეფერხდებოდა. ყველას უნდა წინასწარ სცოდნოდა, რომ დღესა თუ ხვალე ეს საგანი თავისას მოითხოვდა; რომ დღესა თუ ხვალე რუსეთი იძულებული შეიქმნებოდა დაენიშნა სამზღვარი სახელმწიფო მოქმედებისა საზოგადოდ და ეროვნობისა ცალკედ და ერთისა და მეორის მოედანი ცალ-ცალკე შემოეთვარგლა. ამას მოითხოვდა არამც თუ მარტო ისტორიული მდინარეობა სამართლიანის აზრისა, არამც თუ მარტო შორსმხედველობა დამჯდარის ჭკუისა, არამედ თითონ სახელ-

¹ ი. ჭავჭავაძე, „შინაური მიმოხილვა“, ტ. VII, გვ. 80—81, 1885 წ. № 2.

ქვიფოს პირდაპირი ინტერესიცა. თუ რამ სამდურავი, გულის ტკენის ხმა, ჩივილი ისმოდა აწმყო მდგომარეობის შესახებ ან ვრცელის იმპერიის სხვადასხვა ადგილებში, ამისი მიზეზი მარტო ის იყო, რომ მთელი მოედანი საზოგადოების ცხოვრებისა. მარტო სახელმწიფოს ეჭირა, და ეროვნობა, რომელსაც თავს განსაკუთრებულს ცხოვრებაში თავისი საკუთარი საქმე აქვს, თავისი საკუთარი ჭირი და ლხინი, გულ-ხელ-დაკრეფილი იყო და ხმაამოუღებელივ სხვის მაყურებელი. რუ.ეთს არა ჰქონდა და არც დღეისაქამომდე აქვს გამორკვეული და დადგენილი დედააზრი მასზედ, — თუ სად თავდება უფლება ეროვნობისა და სად იწყება სახელმწიფოსი“¹.

აი, სწორედ ერის ამ უფლების გარკვევას თავგამოდებით მოითხოვდა ი. ჭავჭავაძე მთელი თავისი ხანგრძლივი მოღვაწეობის მანძილზე, თავის მრავალმხრივ შინაარსიან „შინაურ მიმოხილვებში“.

მთავარმართებელ დონდუკოვ-კორსაკოვის მოსვლისთანავე ხმა დაირხა, რომ კავკასიას სამმართველო ცვლილებები მოეღოს და ამ მიზნით კომისიაც არის დანიშნულიო. ილია სარგებლობს ამ ხმებით და ერთ-ერთი „შინაური მიმოხილვის“ საშუალებით გამოთქვამს თავის სამართლიან აზრს, რომ კომისიის მუშაობა უშედეგო იქნება, თუ მას ვალად არ დაადეს „იმ დედააზრის აღმოჩენა და დადგენა, რომლის ძალითაც ეროვნობის და სახელმწიფოს არსებითი მოთხოვნილებანი უნდა ერთმანეთს შეეფარდოს და თვითოეულს მათგანს მისი საკუთარი სარბიელი შემოეხაზოს“².

ამასთან, დაიწყო მუშაობა ერობის შემოღების შესახებ. ი. ჭავჭავაძე დიდი თანაგრძნობით შეხვდა ამ წამოწყებას. ერობის შემოღება, ილიას ჭაგებით, საშუალებას იძლეოდა ადგილობრივი საჭირბოროტო საკითხები გადაეჭრათ ამორჩიულ პირთ, რომელთაც ზედმიწევნით იციან, „რა სტკივა ერსა და რა წამალი დაედება. თუ ერობის საქმე იაყა მოწყობილი, რომ იგი

¹ ი. ჭავჭავაძე, „შინაური მიმოხილვა“, 1881 წ., მარტი, ტ. VI, გვ. 105—106, 1927 წ.

² იქვე, გვ. 192, 1927 წ.

მართლა ერობდეს, უკეთესის ნატვრა, ჯერ ამ ხანად მაინც, მეტის-მეტის წადილი იქნება“¹, — წერს ი. ჭავჭავაძე.

ი. ჭავჭავაძეს კარგად აქვს გათვალისწინებული, რომ კანონზე ბევრი რამაა დამოკიდებული; ამიტომ მის შემოღებას დიდი სიფრთხილით უნდა მოვეკიდოთ. მაგალითისათვის, არსებული თუ საფიქრებელი მოსალოდნელი კანონის განქიქების მიზნით ის იქვე წერს: „ვთქვათ, კანონად დაიდოს, რომ თუ არ ჩინოვანი, ამორჩეულ არ უნდა იქმნას, ახუ თუ არ ჩინოვანს, ანუ მდიდარს, არჩევანის ხმა არ უნდა ჰქონდესო, — მაშინ ერობა ცარიელი, ფუყი და ფუჭი სახელი იქნება. ჩინოვანი და მდიდარი — ერი არ არის. ერი წრის გარეთ დარჩება, თუ, მაგალითებრ, კანონად დაიდვა, რაც მიაშება, მართო ისა სთქვიო, და რა წამალიც მე ვინდომო — ის წამალი იხმარეო, — მაშინ ერობა ტვირთია და არა შვება და შეღავათი... ერობა ორკეცი რამ არის: ერთით შოვალეობაა და მეორით უფლება, ერთ თ—ტვირთია, რადგანაც ხარჯი, გადასახადი მოსდევს, მეორით — ღონეა სიკეთისა, რადგანაც ერი თითონ ჰპატრონებს თავის-თავს და ხარჯსაც და გადასახადსაც თავის თავს ახმარებს“².

* * *

ქვეყანას წინ წაწვეისათვის სჭირდებოდა იდეურად მოქმედ კადრები. სჭირდებოდა ეკონომიური ძალა. ილიას მეთაურობით 60-იანი წლების დასაწყისიდანვე შეიქმნა ახალი თაობა, იდეურად შეთანხმებული და ენერგიულად მებრძოლი ეროვნულ-განმათავისუფლებელ ფრონტზე. 1863 წლის დასასრულს ეურნ. „საქართველოს მოაზრების“ არსებობა შეწყდა. ამ ეურნალის ძირითადი წამყვანი ძალა, ი. ჭავჭავაძე, გლახთა მდგომაროების შესწავლის მიზნით გააგზავნეს ჯერ ქუთაისში, შემდეგ 1865 წლიდან — დუშეთში, სადაც 1868 წლიდან დაინიშნა მოპრიგებელ-მოსამართლედ.

¹ ი. ჭავჭავაძე, „შინაური მიმოხილვა“, 1881 წ., დეკემბერი, ტ. VI, გვ. 182.

² იქვე.

ილია ფრთებშეკვეცილია; მეტად დატვირთულია სამსახურებრივი მოვალეობით, რაც საშინლად უშლის ხელს მის სამწერლო მოღვაწეობას. ის სასტიკად უჩივის თავის მდგომარეობას. მისი დაუღალავი, მოძრავი ბუნება ფართო ასპარეზს ითხოვს, თბილისისაკენ მოილტვის. უნდა სამსახურს თავი დაანებოს, კვლავ ოცნებობს ქურნალის დაარსებაზე. „სამსახურის დანებება, — სწერს იგი პ. უმიკაშვილს, — აქამად დიდი არაფერია. და თუ სამსახურიდამ გამოვალ, მარტო იმისთვის, რომ ქურნალი გამოვსცე. ვფიქრობ, ვფიქრობ და ეგ გამოცემა ვერ მომიხერხებია. აი სრულიადი დაბრკოლება ჩემი, რომელიც ხელსა და ფეხს მიკრავს. თუ ორიოდ და სამიოდ რივიანს (სად არიან?) მწერალზე იმედი მექნება, ანუ უკეთ—მომეცემა, მაშინვე დავკრავ ფეხს, გადავვარდები ბახტრიონ-გალავანზედა“¹.

მას კარგად ესმის, რომ საჭირო ბრძოლის ნაყოფიერი წარმოების შესაძლებლობა თბილისში უნდა შეიქნას. ამიტომ ცდილობს დააარსოს ქართველ მწერალთა სახლი. მისი თანამოქალაქენიც კარგად ითვალისწინებენ, რომ ილიას გადმოსვლა თბილისში აუცილებელია. ამ მხრივ მეტად საგულიანებია ნ. ნიკოლაძის შემდეგი ცნობა: „საზღვარგარეთიდან რომ დავბრუნდი და ქართული ქურნალისტიკის გაცხოველება განვიზრახე (70-იანი წ.), ილია ჭავჭავაძე... დუშეთს ცნობრობდა, საცა მოპრიგებელი მოსამართლის თანამდებობას ასრულებდა. ჩემი პირველი ნაბიჯი ის იყო, რომ ყველა მაშინდელი ახალთაობის მომხრენი შევაგროვე და დავაჯერე, დუშეთში ავიდეთ, ილია ჭავჭავაძე მოვიყვანოთ და ისევ ქართულ მწერლობას დავუბრუნოთ, ქართული საქმეების სათავეში ჩავაყენოთ-მეთქი. ამაზრით და მიზნით 1871—1873 წლებში ხუთჯერ მაინც ავსულვართ დუშეთს «გროვით» ქართული მწერლობის აღორძინების მოტრფიალენი (ლუარსაბ ანუ შაქრო მადლაშვილი, სანდრო ერისთავი «ამერიკელი», გიორგი ყაზბეგი, ნიკო მესხიშვილი, სერგეი მესხი, გიორგი წერეთელი, აკაკი, ნიკო დოლობერიძე და თქვენი უმდაბლესი მოსამსახურე). ბევრჯერ დავვიპატიყენია:

¹ ი. ჭავჭავაძის 1872 წლის წერილი პ. უმიკაშვილისადმი.

პოლით, მეთაურად გავვიხდით, გვიწინამძღვრეთ, გვიმსახურეთ-მეთქი.

განახლებული, გაღვიძებული «ღრბება» და სხივმოსილი «კრებული»... საქართველოს საქმეს ვუძღვენი და ილიას ხელში ჩავაბარე...“¹.

* * *

ილია ჭავჭავაძე და მისი თანამოაზრე-მოკალმენიც, რომელთა რიცხვი, სანწუხაროდ, არცთუ ისე საგრძნობი იყო, კარგად ითვისებდნენ, რომ მუშაობის წარმატებით გაშლისათვის აუცილებელი იყო აგრეთვე მატერიალური ბაზა, რაც ქართულ მოწინავე ახალგაზრდობას არ გააჩნდა. თავადაზნაურობის შეურნეობა იმ წლებისათვის უკვე საკმაოდ დარღვეული იყო; თუ რაიმე ჰქონდათ შერჩენილი, ისიც მათი უანგარიშო ბედოვლათობით იფლანგებოდა. გლეხობა ისევ უმიწაწყლო, თითქმის არაფრის მქონე იყო. აუცილებელი შეიქნა რაიმე სახსრის გამონახვა.

ილია ჭავჭავაძის ინიციატივითა და დიმიტრი ყიფიანის ავტორიტეტის ზეგავლენით თავადაზნაურობამ ყმების განთავისუფლებაში მიღებული თანხიდან გაიღო 48 000 მან., რის საფუძველზეც გადაწყდა ბანკის დაარსება. ბანკის წესდების დასამტკიცებლად და მისი საქმის შესასწავლად მოსკოვ-პეტერბურგში გაიგზავნა ილია ჭავჭავაძე, რომელიც ბანკის დაარსებიდან (1875 წ.) მის ხელმძღვანელად იქნა არჩეული და ამ თანამდებობაზე უცვლელად დარჩა 1905 წლამდე.

ბანკის არსებობას ჩვენი ცხოვრების იმდროინდელ პირობებში ილია ჭავჭავაძე დიდ მნიშვნელობას აძლევდა. მას ბანკი პიაჩნდა ჩვენი კულტურული ცხოვრების აღორძინების დიდად ხელშემწყობ პირობად. ერთ-ერთ თავის ცნობილ „შინაურ მიმოხილვაში“ ილია ჭავჭავაძე ბანკის მნიშვნელობას ასე განმარტავდა: „დღეს «შემთხვევისა გამო სხვისა და სხვისა» ჩვენ-

¹ ნ. ნიკოლაძის წერილი რ. ხომლეღისადმი, ჟურნ. „განთიადი“, 1915 წ., (№ 8, გვ. 21—23), პ. ინგოროყვა—„ილია ჭავჭავაძე (ბიოგრაფიული ნარკვევი)“ — ი. ჭავჭავაძე, ტ. I, გვ. XCVII, 1951 წ.

• ივის მარტო ბანკია მხოლოდობითი მოედანი, რომელზედაც უნდა აღიზარდოს, ფეხი აიდგას, გაიწურთნოს, გაინავარდოს ჩვენმა თვითმოქმედებამ, ჩვენმა ზნეობითმა ძალ-ღონემ. ვისაც ჩვენი ქვეყანა გულწრფელად უყვარს და ჩვენთვის კეთილი არა შურს, ის დიდის სიფრთხილით, დიდის მოაზრებით უნდა ეკიდებოდეს ყოველს საგანს, ყოველს აზრს ბანკის შესახებ“¹.

უნდა აღინიშნოს, რომ ილია ჭავჭავაძეს და მის თანამოაზრეებს იმედი გაუმართლდათ. ბანკის შემოსავალმა — მოგებამ ქართველ მოწინავე საზოგადოებას საშუალება მისცა ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ბრძოლის ფრონტზე, რომელიც კულტურული აღორძინების სახით ფეხს იდგამდა, მუშაობა გაეშალა. ბანკის დაარსებამ განხორციელა ილია ჭავჭავაძისა და თერგდალეულთა სურვილი — ილია თბილისში გადმოსულიყო.

საჭირო შეიქმნა ქართული საზოგადოებრივი აზროვნების ფართოდ გაშლა, ხალხში ფართოდ გატანა მოწინავე იდეებისა. ამ ამოცანის წარმატებით განხორციელებისათვის ყველაზე ზელსაყრელი იყო გაზ. „დროების“ პარალელურად, მისი პოზიციის გასამაგრებლად, მეორე პერიოდული გამოცემის არსებობა.

ილია ჭავჭავაძე 1877 წლიდან ახერხებს გაზ. „ივერიის“ გამოცემას. „ივერიის“ ფურცლებიდან ილია ჭავჭავაძე გაზედულად, განუხრელად უწყებს ბრძოლას როგორც შინაურ. ისე გარეშე მტერს, ქვეყნის „ვინაობის“ დაცვისა და აღდგენის მიზნით.

„ივერიაში“ იწყება გამოქვეყნება ი. ჭავჭავაძის წერილების სერიისა „შინაური მიმოხილვის“ სათაურით. ამ წერილებში რაღაც დაუჭერებელი, განმაცვიფრებელი ფხიზილი გულისყურითა და პასუხისმგებლობითაა ამოკრებილი ჩვენი საზოგადოებრივი ცხოვრებიდან არამცთუ დიდი, არამედ წერილმანიც. საჭირბოროტო თუ სასიამოვნო-სასარგებლო მოვლენა. აწონილ-დაწონილი ქვეყნის „ვინაობის“ აღდგენისა და განმტკიცების თვალსაზრისით და შთამაგონებლად მიწო-

¹ ი. ჭავჭავაძე, „შინაური მიმოხილვა“, 1879 წ., აპრილი, ტ. VI, 33-60, 1927 წ.

დებულები მკითხველისადმი. ილია ჭავჭავაძეს ამ „შინაური მი-
მოხილვების“ მეტი რომ არაფერი დაეტოვებინა, ის ჩვენს
მწერლობისა და კულტურის ისტორიაში მაინც დარჩებოდა
როგორც დიდი პატრიოტი-მოქალაქე, დიდი განმანათლებელი.
მაგრამ ვინ მოთვლის, ვინ აღნუსხავს მის ღვაწლს. ჩვენ აი
ნაშრომში, განსახილველი თემის თვალსაზრისით, მწერლის
შემოქმედების მხოლოდ ზოგიერთ მხარეს შევხვებით.

„ივერიაში“ გამოთქმულ მახვილ, გაბედულ სიტყვას ცხო-
ველი საქმე უნდა მოჰყოლოდა. ი. ჭავჭავაძე ხომ ისეთი კატე-
გორიის მოღვაწეა, რომელიც თუ ერთი ხელით ანგრევდა
იმას, რაც ქვეყნის წინმსვლელობას აფერხებდა, მეორე ხე-
ლით აშენებდა; დრომოკმულს ახლით, რაციონალურით
ცვლიდა, მავნებელს — სასარგებლოთი.

ბანკის შემოსავლიანი ოპერაციების ზურგმომავრებით,
გაზეთში თანამშრომელთა შემოკრებით, გაზეთის წარმატებრი-
მუშაობითა და ილია ჭავჭავაძის ინიციატივით ქართული სა-
ზოგადოებრივი საქმიანობა თანდათან ფართოვდება. პირველ
რიგში ხორციელდება ახალი თაობის სანუკვარი ოცნება —
ფართო გეგმით შეიქმნას სამეცნიერო-კულტურული საზოგა-
დოება — ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებე-
ლი საზოგადოება, თუმცა ამ საზოგადოების წესდების გაფორ-
მებაში ი. ჭავჭავაძეს უშუალო მონაწილეობა არ მიუღია, მაგ-
რამ ცნობილია, რომ ამ წესდების შედგენის ინიციატივა და
მისი დამტკიცება, თავისი ქვისლის — სტაროსელსკის დახმა-
რებით, ილიას ეკუთვნის. წერა-კითხვის გამავრცელებელი
საზოგადოება ფაქტიურად 1879 წელს დაარსდა.

1879 წლიდან 1885 წლამდე საზოგადოების პირველი
თავმჯდომარე იყო დიმიტრი ყიფიანი, მისი მოადგილე —
ი. ჭავჭავაძე, ხოლო 1885 წლიდან სიკვდილამდე ამ საზოგა-
დოების უცვლელი თავმჯდომარე იყო ი. ჭავჭავაძე. ამ შემთხ-
ვევაშიაც ილია შეუდარებელია, არაჩვეულებრივია; იგი არა
ნარტო ოფიციალური თავმჯდომარეა, არამედ მას რომ სჩვეო-
და, ისეთი დაუღალავი, შეუწელებლად ინტერესიანი, საჭი-

როებისამებრ ყველაფრის სანიმუშოდ გამკეთებელი, როგორც გამოსაჩენის, ისე უჩინარი, შავი, წერილმანი საქმისა. მიწერ-მოწერა და განკარგულებანი წლების მანძილზე დაწერილია ილიას ხელით (მაგ., საზოგადოების ქუთაისის განყოფილებასთან).

ილიას ასეთი ერთუზიანში გამოწვეული იყო არა მარტო ახალი საზოგადოების დაარსებით, არამედ აგრეთვე ილიას ღრმა შეგნებით, რომ მას თავისი მუშაობით მაგალითი უნდა მიეცა თანამშრომელთათვის, აღეზარდა ისინი, განევითარებია მათში პასუხისმგებლობა საზოგადოებრივი საქმისადმი.

ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოებას ი. ჭავჭავაძე უფრო საგანმანათლებლო ამოცანას უსახავდა. პირველ რიგში, ილია საჭიროდ თვლიდა სახალხო სკოლების გახსნას: „ვიმეორებთ: — წერდა ის, — ჩვენ სწავლა გვექირვება და რადგან სახალხო სკოლები სწავლის პირველ საფეხურს შეადგენენ, მხიარულებით უნდა მივეგებოთ ყოველს საზოგადოებას, რომელსაც კი სახალხო სკოლები გამრავლება განუზრახავს“¹.

ი. ჭავჭავაძე, გაბედულად აკრიტიკებდა რა განათლების დარგში მთავრობის პოლიტიკას, მთავრობისა, რომელიც ზრუნავდა მხოლოდ პრივილეგიურ კლასებზე — თავადაზნაურობასა და ვაჭრებზე, წერდა: „მთავრობის მზრუნველობა განათლების შესახებ დღეს-აქამომდე მარტო წოდებათა (СОСЛОВИИ) განათლების მზრუნველობას მოასწავებდა და სხვას არაფერს. სხვა დანარჩენი, ფრიად დიდძალი ხალხი კი, რომელიც ქვეყნის ჭეშმარიტს ღონეს შეადგენს, ამ მზრუნველობიდან გამარჯვებული იყო... სწავლა და განათლება უფესვოა იქ, საცა უდიდესი ნაწილი ხალხისა კარდახშულია, მოკლებულია სწავლის სახსარსა“².

მიუხედავად იმისა, რომ ახლადდაარსებული საზოგადოების წევრთა რიცხვი მეტად მცირე იყო, სულ 126 წევრი (თითოს უნდა შეეტანა 20 მანეთი მხოლოდ), ყოველი სასიკეთო

¹ ი. ჭავჭავაძე, „შინაური მიმოხილვა“, 1879 წ., აპრილი, ტ. VI. გვ. 55, 1927 წ.

² იქვე, გვ. 21.

წამოწყების ენთუზიასტი ილია ამ შემთხვევაშიც იმედიანად, ოპტიმისტურად იყურებოდა მომავლისაკენ: — „აწყო თუ არა გეწყალობს, მომავალი ჩვენიაო“, — გაიძახოდა, ჭაპანს ცხოვრებისას ერთგულად ჭიმავდა და ახლადდაარსებულ საზოგადოებასაც მოქმედების ფართო ამოცანას უსახავდა.

1879 წლის დასაწყისში ილია ჭავჭავაძე ერთ-ერთ თავის „შინაურ მიმოხილვაში“ წერდა: „ეს საზოგადოება თავის დანიშნულების აღსასრულებლად მოჰკიდებს ხელს არა მარტო სასოფლო შკოლების გამართვას, არამედ დააარსებს აგრეთვე სახალხო სამწიგნობროებს, მასწავლებლებს გამოზრდის ას თავისგანვე დაფუძნებულს სასწავლებლებში, ან სხვაგან თავისის ხარჯით; გამართავს ლექციებს ხალხისათვის სხვადასხვა ადგილს და სხვ.“¹.

ილია ჭავჭავაძის თაოსნობით ბანკმა პირველ წელსვე მოგებიდან წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოებისათვის გადასდო თერთმეტი ათასი მანეთი.

მართლაც, ამ საზოგადოებამ თანდათან ფართოდ გაშალა თავისი მოქმედება არა მარტო სკოლებისა და სამწიგნობროების გახსნით საქართველოს სხვადასხვა მივიარდნილ კუთხეებში (მაგ., აჭარაში, მთაში) ან საქართველოს ფარგლებს გარეთ მცხოვრებთათვის (მაგ., კავკავში, ბაქოში), არამედ ეს საზოგადოება გადაიქცა ფართო მეცნიერულ-კულტურულ დაწესებულებად. მან დაიწყო შეკრება-აღწერა ძველი ქართული ხელნაწერებისა, წიგნებისა, მათი კატალოგის შედგენა-დაბეჭდვა, შესწავლა-შეკრება ჩვენი კულტურის ძეგლებისა, არქეოლოგიური და ეთნოგრაფიული მასალებისა, ხალხური ზეპირშემოქმედებისა, ბეჭდვა მწერალთა თხზულებებისა, გამოკვლევა-ნარკვევების გამოცემა და სხვ. ამ საზოგადოებამ შექმნა ძვირფასი ფონდები, რითაც დიდად შეუწყო ხელი ქართული აზროვნების, მეცნიერების, ლიტერატურის აღორძინება-განვითარებას. ამ საზოგადოებამ აგრეთვე საძირკველი ჩაუყარა საქართველოს მუზეუმს. და ყველაფერი ეს შეიქმნა ილია ჭავჭავაძის უშუალო ხელმძღვანელობითა და მონაწილეობით.

¹ ი. ჭავჭავაძე, „შინაური მიმოხილვა“. 1879 წ., აპრილი. ტ. VI, 33. 52.

ნიმუშისათვის: 1985 წელს [ჯოლოზ დადიანმა თავისი ხელნაწერების მდიდარი ბიბლიოთეკა შესწირა აღნიშნულ საზოგადოებას. „ილია,—წერს გ. ყიფშიძე,—მეტად გახარებული იყო და თვითონ იკისრა წასვლა სამეგრელოში. სოფ, გორდას, საცა სამეგრელოს მთავართა საზაფხულო-სასახლეა და საცა იყო დაცული ის ბიბლიოთეკა. მასთან ერთად წავიდნენ: ვას. მაჩაბელი, ამ საქმის მოთავე და მომხერხებელი ი. მეუნარგია, იქაური მკვიდრი, დავ. ერისთავი და სხვ. წიგნები, ხელნაწერები აღნუსხეს, ჩაალაგეს ყუთებში, აპკიდეს ჯორებსა და ქუთაისამდე ისე ჩამოიტანეს რკინის გზით თბილისში გასაგზავნათ“¹.

ამ საზოგადოების მოღვაწეობის გზა, რა თქმა უნდა, არ იყო იითა და ვარდით მოფენილი. ნარ-ეკლის გლეჯა მრავლად უხდებოდათ მის მესვეურთ და პირველ რიგში მის თავმჯდომარეს—ილია ჭავჭავაძეს. მათ სასახლოდ უნდა ითქვას, რომ ისინი ღირსეულად სწევდნენ საზოგადოების მძიმე ტვირთს. გრძნობდნენ, რომ ემსახურებოდნენ დიად საქმეს, სახალხო საქმეს, საქმეს, რომელმაც დატოვა კიდევ ნათელი კვალი.

* * *

ილიას ნიჭი და უნარი, მისი საზოგადოებრივი შეგნება ამით არ კმაყოფილდება. ის კარგად ხედავდა, რომ ჩვენ წაქცეულ ცხოვრებას ერთდროულად სჭირდებოდა მრავალმხრივი დახმარება, დასწრებულ ორგანიზმს—მრავალმხრივი მკურნალობა. ილიამ კარგად გაითვალისწინა, რომ დასახული მიზნის განხორციელებისათვის აუცილებელი იყო საღად მოაზროვნე და მცოდნე ადამიანთა კადრის გადიდება. მისმა შორსმჭვრეტელურმა ბუნებამ კარგად გაიაზრა, რომ საჭირო იყო განათლებულ კაცთა გამოზრდას მიქცეოდა განსაკუთრებული ყურადღება.

„ქ. შ. წ.-კ. გამ. საზოგადოებას“ არა ჰქონდა საშუალო სკოლის დაარსების უფლება. ილია ჭავჭავაძის ინიციატივით, 1879 წელს შედგა „ღარიბ მოსწავლეთა დამხმარე საზოგა-

¹ გ. ყიფშიძე, ილია ჭავჭავაძე (ბიოგრაფია), 1914 წ.

დობა“, რომელმაც გამოითხოვა უფლება სათავადაზნაურო სკოლის დაარსებისა, რომელიც თახდათანობით საშუალო სასწავლებლად უნდა გადაქცეულიყო. ეს სასწავლებელი სახელწოდებით იყო სათავადაზნაურო, სინამდვილეში კი იქ ყველა წოდების შვილები სწავლობდნენ. ამ სასწავლებლის მნიშვნელობას ილია ჭავჭავაძე თავის 1879 წლის აპრილის „შინაურ მიმოხილვაში“ შემდეგნაირად უხსნიდა მკითხველთ: „არსებობს ჩვენში შკოლა, ჯერ-ჯერობით მოსამზადებელი, რომელიც უნდა გახდეს საშუალო სასწავლებლად და მით შეავსოს საქმე, რომლისათვის ხელის მოკიდებას აპირობს ახლად დაარსებული საზოგადოება. ეს საშუალო სასწავლებელი, — ჩვენი საკუთარი, ქართული სასწავლებელი შეიქმნება ჩვენის ხალხ-სათვის სახსარი უფრო მომეტებულის სწავლისა და განათლების შესაძენად; ეს სასწავლებელი გამოგვიზრდის ჩვენ ჩვენს საკუთარს, ქართველს ინტელიგენციას, ე. ი. იმ-გვარ პირთ, რომელნიც არიან დედაბოძნი ყოველის ხალხის განვითარებისა და წარმატებისა“¹.

ი. ჭავჭავაძე შთამაგონებლად მოუწოდებს მკითხველთ აღმოუჩინონ მას მეტი დახმარება და საშუალება ფულით: თუ სხვა რითიმე: „ნურას დაეზოგავთ ამ საქმისათვის! ვინ იცის, ჩვენი ბედი რარისგად დატრიალდება, თუ ეს საქმე ხეირიანად წაეყვანეთ!... საქმე დამოკიდებულია აგრეთვე ჩვენი ცოტად თუ ბევრად ნასწავლ ყმაწვილ-კაცებზედ“². ილია იქვე აღნიშნავს „უმთავრესი შემწე ყველა ამ-გვარ საქმეთა არის ჯერჯერობით საადგილ-მამულო ბანკი“. მართლაც, ეს სასწავლებელი, რომელიც თანდათანობით გადაიზარდა ორკომ-პლექტიან გიმნაზიად, ინახებოდა ბანკის ხარჯზე.

* * *

ჩვენს აღორძინებულ საზოგადოებრივ ცხოვრებას კიდევ სხვა მრავალი მიმართულებით ესაჭიროებოდა ამოქმედება. ხალხში უკეთესი ცხოვრების სურვილის გაღვიძება-განმტკი-

¹ ი. ჭავჭავაძე, ტ. VI, გვ. 57, 1927 წ.

² იქვე, გვ. 58.

ცებას, ახალი იდეების გაცნობას, მათი განხორციელების ჩვენებასა და გათვითცნობიერებას, ქართული სალიტერატურო ენის სიწმინდის დაცვას, ილიას შეხედულებით, ხელს შეუწყობდა მუდმივი ქართული თეატრი. თეატრის უქონლობის ნაკლებ მწვავედ განიცდიდა ქართული მოწინავე საზოგადოება.

1879 წლის თებერვლის „შინაურ მიმოხილვაში“ ილია ჭავჭავაძე ასე ასაბუთებდა ქართული თეატრის არსებობის საჭიროებას: „ჩვენს ენას ჩვენში შოედანი არა აქვს სავარჯიშოდ. ჩვენი ეგრეთწოდებული მაღალი საზოგადოება, ნამეტნავად ქალაქში, თავის სამარცხვინოდ თაკილობს თავის დედანით ლაპარაკსა. ნათქვამია თევზი თავიდან აყროლდებაო. სწორედ ეგრე მოგვდის ჩვენც, ჩვენს ეგრეთ-წოდებულ მაღალ საზოგადოებას თუ დავაკვირდებით. ცოცხალი ლაპარაკი, ის დარბაისლური ქართული საუბარი, ის სააჟური ქართული სიტყვის მიხვრა-მოხვრა, ის სიმდიდრე ქართულის სიტყვიერებისა აღარ ისმის, აღარ არის. გადაგვაიწყდა ყოველივე. რაც ენის შევენებას შეადგენს, რადგანაც ჩვენი აზრი ჩვენის ენით აღარ მოძრაობს, ჩვენი გული ჩვენის ენით აღარ თბება. ამისთანა სავეალლო და სამარცხვინო მდგომარეობაში ქართული სამუდამო სცენა სწორედ ცის ნამია დამქანარის ყვავილისათვის“¹.

ილია ჭავჭავაძის დახასიათებით, „სცენა იგივე შკოლაა. რომელიც ცხოველის სურათებით ელაპარაკება კაცის გულსა და ჰქუასა, იგი ამ თვისებით კაცის გონებაზედ უფრო იედგრად მოქმედობს, ვიდრე სხვა რამე. ამ მხრით არის იგი სანატრელი, ამ მხრით არის იგი კაცის გრძნობისა და ჰქუის გამაფაქიზებელი, გამწმენდელი. სცენა ხალხის მწკრთნელი. ხალხის გამზრდელი უნდა იყოს“².

ილიასა და ვიწრო წრის ინიციატივით 1879 წელს გადაწყდა ქართული მუდმივი თეატრის დაარსება. რომელსაც ეკონომიურად ფეხი აადგმევინა ბანკმა. 1879 წელს ბანკის შემოსავლიდან თეატრის აღსადგენად გადაიღო სამას-

¹ ი. ჭავჭავაძე, ტ. VI, გვ. 45—46, 1927 წ.

² იქვე, გვ. 47.

თუმანი; შედგა გამგეობა, რომლის თავმჯდომარედ არჩეულ იქნა ილია ქავჭავაძე. მალე გამოჩნდნენ ილიას მოწოდებით აღფრთოვანებული კერძო პირები, რომელთაც ფულადი დახმარება გაუწიეს ქართულ თეატრს, მაგ., ი. ოქრომჭედლიშვილი და სხვ.

თეატრის გამგეობის თავმჯდომარეობაშიც ილიამ, ჩვეულებრივ, დაუშრეტელი ენერგია, ენთუზიაზმი, ფასაოცარი გულისხმიერება და ზრუნვა გამოიჩინა. ის ზრუნავდა არტისტების მიზიდვაზეც, დასის შედგენაზეც, რეპერტუარის შერჩევაზეც, ბუტაფორიაზეც, პიესების გაფორმებაზეც და სხვ. როცა ეცნობით ილიას მიწერ-მოწერას ქართული თეატრის მოწესრიგების საკითხების შესახებ, განცვიფრებაში მოდიხართ; სად ჰქონდა ამ კაცს ან ამდენი დრო, ან ამდენი ენერგია, ან ამდენი სიყვარული! როგორ სწვდებოდა ის ზრუნვას თეატრის უბრალო წვრილმანებზეც კი?!

80-იანი წლები ქართული თეატრის ისტორიაში ერთი მართლაც, რომ საუკეთესო პერიოდია. გაჩნდა მთელი პლეადა ბრწყინვალე ნიჭის არტისტებისა, როგორც იყვნენ: ნ. გაბუნია-ცაგარლისა, მ. საფაროვა-აბაშიძისა, ზ. ავალიშვილი, ვ. აბაშიძე, ვლ. მესხიშვილი, კ. ყიფიანი, კ. მესხი და სხვანი; შემოქმედებით არენაზე გამოჩნდნენ დრამატურგები: ავქ. ცაგარელი, დაჯ. ერისთავი, ვალ. გუნია და სხვანი. ილია ქავჭავაძეც, აკაკი წერეთელთან ერთად, გამუდმებით მათი იმპულსის მიმცემი და წამახალისებელი იყო.

* * *

ილიას მოღვაწეობის წამყვანი საზრუნავი ხომ-მთელი ჩვენი ქვეყნის ღირი თუ ლხინი, მწუხარება თუ სიხარული, ბედი თუ უბედობა იყო. ის, შეიძლება ითქვას, მთელი თავისი მოღვაწეობის მანძილზე გამუდმებით ხმალამოდებული იბრძოდა. მას ქართველი საზოგადოება თავის მფარველად თვლიდა და იყენებდა თავის გაჭირვების ტალკვესად. ქვეყანას მრავალი მტერი ჰყავდა, მასთან გამუდმებით ბრძოლა სჭირდებოდა; ილიაც ამ ბრძოლაში თავდაუზოგავად იყო ჩაბმული. ამ

ბრძოლაში გამოიწროთ იგი და იშვიათი პოლემისტი-პუბლიცისტი შეიქმნა.

ა. ახნაზაროვი, ილიას თანამშრომელი, გაზ. „ივერიაში“ აღნიშნავს ილიას, როგორც პუბლიცისტის, მეტად დამახასიათებელ თვისებას: „ილია, — წერს ის, — თითონ მეტის მეტ, ფრთხილი იყო და ჩვენც გვეტყოდა ხოლმე: «ყმაწვილებო. გაზეთის ფურცლებზედ საპოლემიკო წერილით გამოსვლა იგივე ბრძოლა არის, ომია და, ვიდრე ასეთს ომს დაიწყებდეთ, საკმათო საგანი უნდა შეისწავლოთ, გაითვალისწინოთ, თქვენ: მოწინააღმდეგეს და მოკამათეს რა პასუხის მოცემა შეუძლიან და ამ იმის პასუხსაც ამთავითვე პასუხი მოუშადათ. ერთი სიტყვით, გარშემო უნდა ზარბაზნები შემოიწყოთ და ბრძოლის ველზედ ისე გახვიდეთ»“¹. ილიას ხშირად უხდებოდა ასეთი წერილებით გამოსვლა.

ამგვარ პოლემიკურ-პუბლიცისტურ წერილებშიც ი. ჭავჭავაძე ვლინდებოდა როგორც მტკიცე, მელგარი მებრძოლი მწერალი-მოქალაქე.

80-იან წლებში აღორძინდა ქართული თეატრი. მსახიობთა ნიჭიერმა კოლექტივმა გაშალა შემოქმედებითი ფრთა. ამ გარემოებამ, ბუნებრივია, ხელი შეუწყო დრამატურგთა ამოქმედებას. დავ. ერისთავმა შესანიშნავად გადმოაკეთა ფრანგი დრამატურგის სარდუს „La patrie“ („სამშობლო“). ქართულ სცენაზე ამ პიესის კარგმა გაფორმებამ მაყურებელთა შორის მხურვალე ოვაცია გამოიწვია. ეს, რა თქმა უნდა, ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ბრძოლის ფრონტის დემონსტრაცია იყო. ამ გარემოებით უკმაყოფილო დარჩნენ კოლონიალური პოლიტიკის უხეში გამტარებელნი — მეფის მოხელენი. მათ სათანადო ინფორმაცია მიაწოდეს გაზ. „მოსკოვსკიე ვედომოსტი“-ს რედაქტორ კატკოვს, რომელმაც თავის გაზეთში ტიპიური რეაქციონურ-„ველიკოდერჟავნიკული“ სულით გაქლენილი კორესპონდენცია დაბეჭდა, რომელშიც ასე მიმართავდა ქართველებს: თავი დაანებეთ ქართველებმა ბოდვას რაღაც წარსულზე, ხოლო თქვენი დროშა გირჩევთ ცირკს

¹ ა. ახნაზაროვი, ილია ჭავჭავაძე და მისი დრო, ილია ჭავჭავაძე-საიუბილეო კრებული, 1939 წ., გვ. 298.

მიპყილთ, იქ ტაკიმასხარები უკეთ გამოიყენებენ თქვენი დროშას, ვიდრე თეატრიო. ამ წერილმა ქართველ საზოგადოებაში უდიდესი აღშფოთება გამოიწვია. ილია ჭავჭავაძემ ამ შემთხვევაშიც დაიცვა ქართველი ხალხის ღირსება. მან იწვია. თი გამანადგურებელი საბუთიანობით გააშიშელა შავრაზმული, მავნე პოლიტიკა როგორც ქართველი ხალხის, ისე, საერთოდ, მცირე ერთა მიმართ, არა მარტო „მოსკოვსკიე ვედო-მოსტი“-ს „კუქდამშეული“, „მალა აცოცვის“ საღერღელ-აშლილი კორესპონდენტისა და მისი რედაქტორის — კატკოვისა, არამედ რუსეთის იმ წესწყობილებისაც, რომელიც ამ კვარებში ყოვლად შემწყნარებელი“ და დიდად ხელისშემწყობი იყო.

• ილია მთელი ქართველი ერის აღშფოთებას დაუფარავად და შეუპოვრად ასე გამოთქვამდა: „უბედურობა რომელიმე ერისა, დიდი ერია თუ პატარა, სხვათა შორის — ისიც არის, როცა ერთ-გვარს ბეზღობას, რომელსაც პოლიტიკურ ბეზღობას ეძახიან, დიდი ავალა მიეცემა, ფართო გზა გაეხსნება და აღებ-მიცემობის საგნად გახდება. როცა ბეზღობა, — ეგ უწმინდური ძალ-ღონე გაცვეთილის კაცისა, პირახდილი დაიარება, არამც-თუ უსირცხვილოდ, თავმოწონებითაც ფარფაშობს და ლუკმა პურს აწვდის მამბეზლარს, — მაშინ პირდაპირ შეგვიძლიან ვსთქვათ, რომ საზოგადოების წყობას საძირკველი შერყევიაო და აღსასრული მოახლოებიაო“¹.

ილია ჭავჭავაძე, გაბედულად უმიზნებს რა ბოროტებია პირშივე აღმოფხვრას, გაბედული მოქალაქის პასუხისმგებლობით აღნიშნავს, რომ საზოგადოებაში დაბეზღების ასეთი პატივით. ყოფნა უტყუარი ნიშანია თვით „საზოგადოების სისუსტისა, უძლურებისა და დარღვევისა“.

ილიას მტკიცებით. მამბეზლარას გამკლავება და ალაგმევა შეიძლებოდა, რომ მას „გამგონი და დამჯერი“ არ ჰყავდეს, რომ მას „შაბაშის“ და „ბარაქალას“ ძახილით არ აქეზებდნენ. განსაკუთრებით კი მძიმეა და აღმაშფოთებელი, „როცა ლიტერატურა, — ეგ ადამიანის ჭკუისა და გონების საგანძე, — შეიკედლებს მაგ საძაგლობას, როცა მამბეზლარს თავის კარს

¹ ი. ჭავჭავაძე, ტ. IX, გვ. 3, 1928 წ.

გაულებს ხოლმე, მაშინ თვით საზოგადოების გახრწნილება ცხადია და სულთ-მობრძაობა მისის წყობისა უეჭველია“¹.

ილია თანდათან აძლიერებს რედაქტორ კატკოვისა და მისი დამქაში კორესპონდენტის საზოგადოებრივი დანაშაულების არსს, ამორალობას და შეუპოვრად განაგრძობს მათადამნიჭიერ საბრალდებულო ომს.

„ყველაზე სამიშარი და საზიზლარი ბეზლობა ის ბეზლობაა, რომელსაც საგნად მთელი ერი ჰყავს, ნამეტნავად იმისთანა ერი, რომელიც „შემთხვევისა გამო სხვისა და სხვისა“ ყოველ ღონეს მოკლებულია, რომ თავი იმართლოს, თავის გულის ნადები, სულისწყურვილი საქვეყნოდ გამოჰფინოს. ამისთანა ერის წინაშე ერთი გაცვეთილი მბეზლარი უფრო შემძლებელია და ღონიერი, ვიდრე მთელი ერი, იმიტომ, რომ მბეზლარას ყოველივე იარაღი ხელში აქვს და დაბეზლებულ კი იარაღ-აყრილია“².

ხალხის ღირსების მედგარი დამცველი ილია ჭავჭავაძე აღნიშნავს, რომ ბეზლობამ რუსეთში ამ ოციოდ წელიწადში ამკარად ამოიღვა ენა კატკოვისა და მის მიერ შეწყნარებულ თანამშრომელთა ანგარიანი ზრახვის გამო და ბეზლობა, განსაკუთრებით, განაპირა ქვეყნების მიმართ წარიმართა. კატკოვმა დიდი ქსელი გააბა განაპირა ქვეყნებში, როგორც უფრო ადვილი გზა პირადი მიზნის მისაღწევად, „არ დარჩენილა, — წერს ილია, — არც ერთი რუსეთის ქვეშევრდომი ერი, რომ ორგულობა და გადადგომა არ შეეწამებინა... ამით თითონაც იკვებება და თავის დამქაშებსაც, ცოტად თუ ბევრად, გზას უხსნის“.

აღნიშნავს რა კორესპონდენტის უტიფარი კილოთი რჩევას ქართველთადმი, რომ „ვინაიდან «სამშობლოს» წარმოდგენაზე დიდი ხარჯები მოუვიდათ, ქართული დროშები გოთფრუას ცირკს მიჰყიდონ“, ი. ჭავჭავაძე, დიდი აღშფოთებით და სათანადო გესლიანობით ასე დაასკვნის: „გაცვეთილის კაცისაგან ყველაფერი მოსალოდნელია, მაგრამ ეგრე უკადრისად ხსენება მისი, რასაც ყოველი პატიოსანი კაცი, ყოველი ერი

¹ ი. ჭავჭავაძე, ტ. IX, გვ. 4, 1928 წ.

² იქვე.

აყვანა სცემს. როგორც ემბლემას ერის პატიოსნებისას, ერის ღირსებისას, ... — იმის ეგრეთ უკადრისად ხსენებას, აოვიცი, რა სახელი დავარქვათ, და მისი ეგრეთ მომხსენებელი. რა სულიერებაში შევრიცხოთ.

ქართული დროშა ორი ათასის წლის განმავლობაში ქართველობას სახელით და დიდებით ხელში სჭერია, თავის სისხლში ამოუვლია და რუსეთისათვის შეუმწიკვლელად და უჩირქოდ გარდაუცია. გაჭირების დროს ქართული დროშა რუსეთის დროშასთან ერთად არა-ერთხელ გამოსულა საომარს ველზედ და მის წინამძღვარობით და სახელით ქართველობას არა-ერთხელ დაუღვრია თავისი სისხლი რუსებთან ერთად.

ეგ დროშა, რომელიც ეგეთის სასოებით და პატივით უტარებია იმოდენა ხანს უწინდელს ქართველს... ძლევა მოსილობით ომიდამ გამოუტანია და დაუმკვიდრებია კავკასიაში, ეგ დროშა, რომელსაც აწინდელი ქართველი იმავე ვაჟკაცობით და თავგამომეტებით თან გაჰყოლია და რუსებთან ერთად სისხლი უთხევია მამულისათვის, — დღეს ეგ დროშა საციროკოდ გაგვიხადა ერთმა ვიღაცა კორესპონდენტმა და ბ-ნმა კატკოვმა ბანი მისცა“¹.

რომ საბოლოოდ გაანადგუროს კატკოვიც, მისი კორესპონდენტიც, მთელი მისი მიმართულება და ის წეს-წყობილებაც, რომელიც არამცთუ ითმენს ყველა ამ სიბინძურეს, არამედ თავზედაც კი ხელს უსვამს, ილია ჭავჭავაძე ასე ამთავრებს თავის, ქართველი ერის ღირსების დამცველ, პასუხს: „თვით ბარბაროსიც არ იკადრებდა ეგეთ გაუპატიოსნებას მთელი ერისას! მაშ, ბარაქალა კატკოვს და მის მომხრეებს, რომ იკადრეს ის, რასაც თვით ბარბაროსიც კი ითაკილებდა“².

ილია ჭავჭავაძის ეს წერილი გაბედული თავდასხმა იყო რეაქციული წყობილებისა და მის დამცველთა წინააღმდეგ: ის იყო ეპოქალური ხასიათის პოლიტიკური პამფლეტი, რომელმაც დიდი რეზონანსი ჰპოვა არა მარტო ქართველ მოწინავე საზოგადოებაში, არამედ რუსეთშიც.

მგვარი გამოსვლებით, რაც ხშირი მოვლენა იყო, ი. ჭავჭა-

¹ ი. ჭავჭავაძე, ტ. IX, გვ. 9—10, 1928 წ.

² იქვე.

ვაჟე მედგრად, გაბედულად და შეუპოვრად იცავდა ქართველი ხალხის სახელს, ღირსებას, რაც მკითხველს კმაყოფილებით აღელვებდა, ათვისცნობიერებდა და არსებული წყობილების წინააღმდეგ სათანადოდ რაზმავდა.

* * *

ილია ჭავჭავაძის ასეთი მოღვაწეობით აიხსნება, რომ შთავრობა მას უყურებდა როგორც პოლიტიკურად არასაიმედო პიროვნებას, ხოლო 1884 წლიდან თბილისის საგუბერნიო ჟანდარმთა განყოფილება მასზე მკაცრ, ფარულ მეთვალყურეობას („строгий негласный надзор“) აწარმოებდა.

ამ ხნიდან პოლიცია გაფაციცებით აღევნებს თვალყურს ილია ჭავჭავაძის ყოველ ნაბიჯს—სად და როდის მიდის, რამდენი ხნით, ვისთან. ნიმუშისათვის აღვნიშნავთ რამდენიმე დოკუმენტს.

1884 წ. ივლისს 661 №-ით თბილისის პოლიცემისტერი თბილისის გუბერნატორს სწერდა: «Совершенно секретно. На предписание от 21-го сего июля за № 146 имею честь донести вашему превосходительству, что Илья Чавчавадзе в настоящее время проживает с семейством в имении своем — сел. Сагурамо, Душетского уезда, почему мною вместе с ним за № 160 сообщено душетскому уездному начальнику об учреждении над ним негласного полицейского надзора»¹.

აი, კიდევ ილია ჭავჭავაძის ქუთაისში გამგზავრების შესახებ თბილისის პოლიცემისტერის 1885 წლის 3 აპრილის პატაკი 306 №-ით თბილისის გუბერნატორს: «Состоящий под строгим нелегальным надзором полиции кн. Илья Григорьевич Чавчавадзе выехал 27 прошлого марта в г. Кутаис. Донося об этом вашему превосходительству, имею честь доложить, что о выезде из Тифлиса кн. Чавчавадзе мною вместе с ним послано уведомление

¹ პ. ი. ივნიძე, ი. ჭავჭავაძე — დოკუმენტალური მასალები, საისტორიო შრომები, ტ. III, გვ. 213, 1947 წ.

начальнику Тифлисского губернского Жандармского управления и Кутаисскому полицмейстеру»¹.

თბილისის ჟანდარმთა სამმართველო თავის საიდუმლო მოსვენებაში 1894 წლის 1 მაისის 565 №-ით ატყობინებს პეტერბურგის პოლიციის დეპარტამენტს: «Уверенно можно утверждать, что главным руководителем направления, ставящего своей целью углубления национального движения, является князь Илья Чавчавадзе... Князь Илья Чавчавадзе обладает замечательным умом и положением, пользуется большим авторитетом среди грузин вообще и среди свободномыслящих в особенности. Ходят слухи, что у него время от времени устраиваются тайные собрания, на которых обсуждаются различные общественные и социальные вопросы»².

ამგვარი ხასიათის პატაკებით ი. ჭავჭავაძის შესახებ საკვლეა თბილისის საგუბერნიო ჟანდარმთა სამმართველოს არქივი. მაგრამ მასზე მართა ამ მიმართულებით როდია წარმოებული მეთვალყურეობა. ოლქის მზრუნველს იანოვსკის თავისი აგენტი თადა ამორტია მოახსენებს, რომ „სენაკის სათავადაზნაურო სკოლაში თითქმის ყოველთვიურად იკრიბებიან დიმატრი ყიფიანი, ილ. ჭავჭავაძე, აკ. წერეთელი და სხვ. და არჩევენ საკითხს, როგორ ააღელვონ ხალხი 1884 წლის 11 იანვრის ცირკულარის (საგანგებო დადგენილება სამეგრელოს სკოლებში ქართული ენის აკრძალვის შესახებ — მ. ზ.) წინააღმდეგ სამეგრელოს სახალხო სკოლის შესახებ“.

ასეთ პირობებში ილია ჭავჭავაძე არამცთუ ფარხმალს არ ყრას. არამედ უფრო მხნედ განაგრძობს ბრძოლას; მეტიც მუშაობის არეს უფრო აფართოებს, თავის გაზ. „ივერიის“ საშუალებით ფართოდ აწარმოებს ხალხის ინტერესებას დაცვას, გაბედულად და შეუპოვრად ეხმარება ყოველდღიურ ცხოვრების საჭირბოროტო საკითხებს. ამ მხრივ მეტად სა

¹ პ. იოვძე, ი. ჭავჭავაძე — დოკუმენტალური მასალები, სისტორიო მოამბე, ტ. III, გვ. 214. 1947 წ.

² გაზ. „ტიფლისკი რაბოჩი“, 1937 წ., № 110, პ. ინგოროყვა. ი. ჭავჭავაძე (ბიოგრაფიული ნარკვევი) — ი. ჭავჭავაძე, ტ. I, გვ. XXXVII.

გულისხმობს საცენზურო კომიტეტის მიერ ვახ. „ივერიაში“ დასაბეჭდად აკრძალული წერილები. საგულისხმობს აგრეთვე საცენზურო კომიტეტის 1896 წლის 10 მაისის სსდომის რეზოლუცია ვახ. „ივერიისა“ და მისი რედაქტორის — ილია ჭავჭავაძის შესახებ: «При обсуждении настоящего дела Совет нашел, что в газете «Иверия» систематически в течение нескольких лет ведется вредная пропаганда, обращенная, главным образом к учащейся молодежи... в этой газете настойчиво проводится мысль об угнетении грузинского народа, выражающемся, будто-бы, в преследовании грузинского языка в школе и даже в церкви... Настойчивость, с какой ведется эта недостойная пропаганда, характерно выражается в том, что непосредственно вслед за внушением редактору со стороны председателя цензурного комитета в газете, в явное игнорирование этого внушения, является статья об организации самообразования, в которой с особенной страстностью проводится та же мысль о мнимом гонении на грузин. Совет нашел, что оно настолько вредно, что издание этой газеты следовало-бы совершенно прекратить, но, принимая во внимание, что эта газета является единственным ежедневным органом на грузинском языке... Совет единогласно постановил... прекратить издание выходящей в Тифлисе на грузинском языке, под редакцией кн. И. Чавчавадзе, газеты «Иверия» на восемь месяцев»².

საცენზურო კომიტეტის ეს შუამდგომლობა მთავარმართებელმა, რა თქმა უნდა, დაამტკიცა. რამდენი ენერგია, როგორი ტაქტი და ბრძოლა უხდებოდა ილიას, რომ კომიტეტის მიერ ასეთი „შელავათიანი“, „ლმობიერი“ დადგენილება ყოფილიყო მიღებული და შემდეგ რაოდენი ენერგია და ბრძოლა — გაზეთის კვლავ განახლებისათვის.

1 იხ. პ. გუგუშვილი — „ივერია“ ცენზურის რეალში — კავკაზი — „კრებული“, 1939 წ., გვ. 201—228.

2 „სისტორიის მოამბე“. ტ. III. გვ. 245.

ილია ჭავჭავაძე თავის მუშაობას განაგრძობდა განუხრე-
ლად, თითქოს მის გარშემო არაჩვეულებრივი არაფერი ხდე-
ბოდა. მას კარგად ესმოდა, რომ „ერის ვინაობის“ აღდგენას.
მის მიერ სათანადო მდგომარეობის მოპოვებას კიდევ ბევრი
და, სხვათა შორის, სათანადო საზოგადოებრივი რეზონანსიც
სჭირდებოდა. ამისათვის აუცილებელი იყო ქართველი ხალხის
ნიჭის, უნარის მონაგარი ფართო საერთაშორისო ასპარეზზე
ყოფილიყო გატანილი.

ამ მიზნით ილია ჭავჭავაძე დიდი ყურადღებით ექცეოდა
იმ ევროპელთ, რომელნიც ცხოველ ინტერესს იჩენდნენ სა-
ქართველოსა და ქართველი ხალხის კულტურისადმი, განსა-
კუთრებით კი, ყოველმხრივ ხელს უწყობდა მათ, ვინც ქარ-
თველი ხალხის კულტურული მონაპოვრების, ლიტერატურუ-
ლი ძეგლების უცხო ენებზე თარგმნას ან მის შესწავლას მოი-
წადინებდა.

ასეთმა ჯარემოებამ დაახლოვა და დაამეგობრა ილია ჭავ-
ჭავაძე გერმანელ არტურ ლაისტს და ინგლისელ უორდროპთა
ოჯახს (განსაკუთრებით მარჯორი უორდროპს), რომელნიც,
ქართველი ხალხის მეგობრები გახდნენ. მათ დიდი სიყვარუ-
ლით თარგმნეს გერმანულ და ინგლისურ ენებზე ქართული
ლიტერატურის საუნჯის მარგალიტები. თუ დღეს ქართული
ლიტერატურიდან უცხო ენებზე თარგმნა გარკვეული გარე-
მოების გამო ფართო მასშტაბით ხდება, ილიას დროს ეს საქ-
მე მეტად ძნელი, რთული და იშვიათი იყო. ამ საქმის ხელის-
შეწყობას სჭირდებოდა დიდი დრო და ყურადღებაც. ამას
კი ისედაც მრავალი საქმით მეტად დატვირთული ილია არ
იშურებდა, რადგანაც ამას მოითხოვდა მისი სამშობლოსათვის
შესაფერი ადგილის მოპოვება კულტურულ ხალხთა შორის,
რაც მისი მოღვაწეობის ერთ-ერთი წამყვანი მიზანი იყო.

ამ მიმართულებით ცნობილია ილიას ურთიერთობა გამო-
ჩენილ ორიენტალისტთან—პერლინის უნივერსიტეტის პრო-
ფესორ კარლ ლემან-ჰაუპტთან, აგრეთვე ქართული
ენის ცნობილ მკვლევართან—გრაჯის უნივერსიტეტის პრო-

ფესორ ჰუგო შუხარდთან, ოქსფორდის უნივერსიტეტის პროფესორ მირფილთან.

ილიას მრავალ სასარგებლო საქვეყნო საქმეთა შორის უნდა აღვნიშნოთ კიდევ ორი რამ: ნიკ. ბარათაშვილის ნეშტის განჯიდან თბილისში გადმოსვენება 1893 წ. და პოეტ რაფ. ერისთავის 50 წლის სამწერლო მოღვაწეობის აღსანიშნავი იუბილე, რაც მოწყობილ იქნა ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების ინიციატივით, რომლის თავმჯდომარე და წამმართავი იყო თვითონ ილია. ორივე ეს მოვლენა დიდი საზოგადოებრივი მნიშვნელობისა იყო. მოხდა ერთგვარი დემონსტრაცია-შემოწმება ქართველი ხალხის გაღვიძების, გათვითცნობიერებისა და გაერთიანების საქმეში. რაც ძირითადი მისწრაფება იყო ქართველი მოწინავე საზოგადოებისა და მისი ბელადის ილია ჭავჭავაძისა.

მიუხედავად ასეთი დატვირთულობისა, როგორც პირადი პასუხსაგები სამსახურით ბანკში, ისე ფართო მასშტაბის საზოგადოებრივ-პუბლიცისტური მოღვაწეობით, ილია ჭავჭავაძემ არამცთუ არ შეანელა პოეტური შემოქმედება, არამედ სწორედ ამ პერიოდში, 80-იან წლებში, მან შექმნა ქართული მწერლობის მარგალიტები. სამართლიანად არ შეგვიძლია მივიჩნიოთ ივანე გომართლისა და სხვათა შეხედულება, თითქოს „ბანკმა ჩაჰკლა ილიაში თავისუფალი და დამოუკიდებელი მგოსანი... აქედან დაიწყო მეორე ხანა მისი მხატვრული შემოქმედებისა. ეს ხანა დარბია გზნებით. ცეცხლითა და გაქანებით... დარბია პოეტური ქმნილებით“¹.

ი. ჭავჭავაძის შემოქმედების ამ პერიოდს მხატვრულობისა და იდეურობის თვალსაზრისით თუ განვიხილავთ, უკვე

¹ ივ. გომართელი, ი. ჭავჭავაძე და მისი მხატვრული შემოქმედება, „ახალი კავკასიონი“, 1925 წ., № 1—2, (დაყოფა ჩვენი — მ. ზ.).

ესეთი ნაწარმოებების დასახელებაც კი, როგორცაა „სახრჩობელაზედ“, „განდეგელი“ და „ოთარაანთ ქვრივი“ (სწორედ ამ პერიოდშია დაწერილი), ყოველ დაკვირვებულ მკითხველს კემწარიტად აჯერებს, რომ ამ მხრივ ზემოაღნიშნული აზრი სიმაართლეს მოკლებულია. პირიქით, ი. ჭავჭავაძის ეს პერიოდი (1877 წლიდან მოყოლებული) ბუნებრივი გაგრძელებაა მისი პოეტური მოღვაწეობისა. შეიძლება ითქვას, რომ ილია ჭავჭავაძემ სწორედ ამ ხანებში შექმნა თავისი უძლიერესი მხატვრული ნაწარმოებნი, საგსენი „პოეტური გზნებით, ცეცხლითა და გაქანებით“. ეს პერიოდი ილია ჭავჭავაძის შემოქმედებაში მაღალი მხატვრული ქმედების პერიოდია. იზრდება ილია როგორც პოეტი, ივსება, ღრმავდება, იხვეწება მისი შემოქმედებითი გენია, თითქოს ეროვნულ ჩარჩოებში აღარ ეტევა, საერთო საკაცობრიო თემების ასახვაში ჭადადის. ამ პერიოდში ილია ჭავჭავაძე ცხოველ ინტერესს იჩენს ფსიქოლოგიური და ფილოსოფიური აქტუალური საკითხებისადმი. ადამიანის სულიერი სამყარო, პიროვნებისა და საზოგადოების ურთიერთობა, დანაშაულის ბუნება და მისდამი სასჯელის — ოფიციალური კანონმდებლობის დამოკიდებულება („სახრჩობელაზედ“), ცხოვრების არსი და ადამიანის დანიშნულება („განდეგელი“), უთავბოლო და უსწორმასწორო წუთისოფელი, წოდებათა შორის „ჩატეხილი ხიდი“, ობიექტური პირობების ზეგავლენა ადამიანზე, „სინდისის ქუდი“ („ოთარაანთ ქვრივი“) — აი, საკითხები, რომელთა გარშემოც არის ძირითადად ამოქმედებული ამ პერიოდში ილიას პოეტური ნიჭი.

* * *

მოთხრობაში „სახრჩობელაზედ“ ილია ჭავჭავაძემ დიდი მხატვრული ოსტატობით გამოქანდაკებულ სახეებში დავგანახვა, რომ საზოგადოებრივ ცხოვრებაში უსამართლობა დიდია, ადამიანის „გული ცოდვილ საქმისათვის მაღია“ და ხარბი, იგი დაუნდობელია. საზოგადოების უსამართლო მოპყრობამ — „თვალნათლივ გაძარცვამ“ — დაწყებული დედითა და მამინაცვლით და გათავებული მოჯამაგირეებით, გააბო-

როტა და გადაამტერა ეს ორი ახალგაზრდა ძმა მთელს ქვეყანას, „კარგსაც და ავსაც“. ამ ყმაწვილების ცხოვრების გზის გამრუდებაში, მათ ავ საქციელში, ავტორის აზრით, თვით საზოგადოებაა დამნაშავე: დანაშაული ამ ძმებისა იძულებითია. უმცროსი ძმის წერილში მშვენიერადაა მოცემული, თუ ცხოვრების ობიექტურმა პირობებმა როგორ მისცა ძმების ცხოვრებასა და მოქმედებას თავისებური გეზი. კარგადაა ნაჩვენებო „საზოგადოებრივი ცხოვრების კანონმდებლობაც, რომელიც, ხელმძღვანელობს რა გაბატონებული კლასის ინტერესებითა და თვალსაზრისით, უფრო საქმეს სინჯავს, ვიდრე გულს, ე. ი. საქმის გამომწვევ მიზეზებს. ამიტომ, ისიც უსამართლოა მთელი თავისი საშუალებებით: სახრჩობელათი, ჯალათით, ეკლესიით თუ სასამართლოთი.

მთხრობაში „სახრჩობელაზედ“ ნათლადაა გამომკლავნებული ილია ჭავჭავაძის რეალისტური, პოლიტიკური და ფილოსოფიური შეხედულებანიც. ილიას ჩვენებით, არსებული წყობილება უსამართლოა, ადამიანის ნებისყოფა ცხოვრებაში თავისუფალი არ არის, ის განსაზღვრულია ობიექტური პირობებით. გარემო თავისებურ დაღს ასევამს ადამიანის პიროვნებას, მის მსოფლმხედველობას, მთელს მის ქცევას.

ცხოვრებაში გაბატონებული უსამართლობის მიუხედავად, ადამიანი მაინც არ უნდა გაექცეს მას, ეს საჭირობოროტო საკითხი ილიამ იშვიათი ოსტატობით გააშუქა თავის პოემა „განდეგილში“. „განდეგილში“ მკითხველისათვის ნათლადაა დაპირისპირებული ორი მსოფლმხედველობა, ორი ძალა: რეალური და ირეალური, მიწა და ცა; ორი კულტი — კულტი ცხოვრებისა, მასში დუდილისა და ტრიალისა და კულტი ცხოვრებისაგან გაქცევისა, ასკეტისმისა. განდეგილი ცხოვრებას გაქცევია: ცხოვრების გარეშე მყოფს, განყენებული იდენტისათვის „სააქაო საიქიოსათვის დაუთმია“, „ხორცი სულისთვის უწამებია“. სულიერი სიმშვიდე „დღე-ღა-ღამ ლოცვით, გოდებით, გვემით“ მოუპოვებია. განდეგილს დაპირისპირებია

მწყემსი ქალი, რომელიც განსახიერებაა ცხოვრების ჩქეფისა და დუღილისა. მას უყვარს ცხოვრება ემპირიული, ხილული. ის მასში ხედავს სიამოვნების, სილამაზის, კმაყოფილების წყაროს, მწყემსი ქალი გარემო ბუნებით ხარობს, ტკბება; ბუნების გარეშე მისთვის სიცოცხლეს ძალა დაჰკარგვია.

„განდეგილის“ დედააზრი მკითხველთათვის ამჟამად: კაცის სიცოცხლე ცხოვრების გარეშე ამაოა, კაცი ცხოვრების გარეშე ვერ მოიპოვებს ვერც სიმშვიდეს, ვერც კმაყოფილებას. ის ისევე განადგურდება უკვალოდ, როგორც განადგურდა თვით განდეგილი.

ილია ჭავჭავაძის შთაგონებით გარემო ცხოვრება ლამაზია თავისი ბუნებრივი მონაცემებით და ადამიანმაც თავისი ზნებრივი სიმაღლე და სიფაქიზე ცხოვრების მორევიდან უნდა გამოიტანოს. აქ, ცხოვრების მორევში, თუნდაც მის სიღუბეში, უნდა დაიხვეწოს, უნდა შეივსოს იგი: ადამიანსა და საზოგადოებას შორის უნდა ხდებოდეს ერთგვარი მუდმივი აღებ-მიცემობა. სწორედ ასეთ მდგომარეობაში მოქალაქე-ადამიანი იპოვის თავის საზოგადოებრივ ღირებულებას, იპოვის თავის გზას, წინააღმდეგ შემთხვევაში, კარგავს თავის დანიშნულებას, ის უნიადაგოა, უბედურია.

პოემა „განდეგილი“ არა მარტო თემატურად დასმული პრობლემის მართებული და ნიჭიერი გადაჭრით არის მიმზიდველი, არამედ სხვა მხრივაც. ილია ჭავჭავაძე „განდეგილში“ დიდია არა მარტო მქალაქი და მიმზიდველი თემითა და სახეების ნიჭიერი, ოსტატური გამოქანდაკებით, არამედ, აგრეთვე, ძარღვიანი ლექსითაც; „განდეგილში“ მაღალი პოეტური ოსტატობითაა შეზავებული შინაარსისა და ფორმის განვითარება დახვეწილ მხატვრულ მთლიანობაში. აქ, ლექსშიც, ილია ჭავჭავაძე პოეტური ხელოვნების ისეთ უმაღლეს მწვერვალზე ავიდა, როგორც „ოთარაანთ ქვრივში“.

„განდეგილის“ ლეიტმოტივი იგივეა, რაც „მგზავრის წერილებისა“, რომელიც მყინვარისა და თერგის, ღამისა და ღამის მომხიბვლელ დაპირისპირებასა და შემდეგ სატყვეებში იხატება: „არა, მყინვარი არ მიყვარს, მით უფრო, რომ მიუყარებლად მაღალია, ქვეყნის ბედნიერების ქვაკუთხედი კი ყოველთვის ძირიღამ დადებულა, ყოველი შენობა ძირიღამ

ამაღლებულა, მაღლიდამ კი შენობა არსად არ დაწყებულა. ამიტომაც, მე, როგორც ქვეყნის შვილს, თერგის სახე უფრო მომწონს და უფრო მიყვარს. არა, მყინვარი არ მიყვარს: მისი სიცივე ჰსუსხავს და სიოღორე აბერებს! მაღალიაო! რად მინდა მისი სიმაღლე, თუ მე იმას ვერ ავწვდები და ის მე ვერ ჩამომწვდება. არა, არ მიყვარს მყინვარი... ნეტავი შენ, თერგო! იმით ხარ კარგი, რომ მოუსვენარი ხარ! აბა, პატარა ხანს დადევ, თუ მყრალ გუბედ არ გარდაიქცე... მოძრაობა და მარტო მოძრაობა არის, ჩემო კარგო, ქვეყნის ღონისა და სიცოცხლის მიმცემი¹... ან კიდევ იქვე: „არა, წარიღეთ ეს ბნელი და მშვიდობიანი ღამე თავის ძილითა და სიზმრებითა და მომეცით მე ნათელი და მოუსვენარი დღე თავის ტანჯვითა, წვალებითა, ბრძოლითა და ვაი-ვაგლახითა!“² — ესაა მთავარი მიმართულება, რომელიც წითელ ზოლივით გასდევს ილია ჭავჭავაძის შემოქმედებასაც და მის პრაქტიკულ მოღვაწეობასაც, რომელმაც მაღალი პოეტური განსახიერება პოვა აგრეთვე პოემა „განდევილში“.

პოემა „განდევილი“ რეალური ცხოვრების ნიჭიერი აპოთეოზია.

ამიტომაც, რომ ილია ჭავჭავაძე „ოთარაანთ ქვრივში“ დიდი გულმოდგინებით ჩაჰკირკიტებს „უთავბოლო და უსწორმასწორო წუთისოფლის საჭირბოროტო და წყველა-კრულვანი საკითხების“ გარკვევა-გადაჭრას, რაც მას მთელი მოღვაწეობის მანძილზე აწვალებდა. ყველაზე მტკივნეულ საკითხად ილიას მიაჩნია კლასთა თუ წოდებათა შორის ურთიერთობა. ამ გარემოების ჩვენების მიზნით, ილია ჭავჭავაძეს გამოყენებული აქვს მისთვის დამახასიათებელი პოეტური ხერხი — თავადაზნაურობისა და გლეხების ურთიერთობის დაპირისპირება.

¹ ი. ჭავჭავაძე, ტ. II, გვ. 19, 1926 წ.

² იქვე, გვ. 20.

„ოთარანთ ქერივში“ ილია ჭავჭავაძე მკვეთრად გვიჩვენებს, რომ ბატონყმობის გადაეარდნიდან კარგა ხნის გასვლის შემდეგაც ნაბატონარსა და ნაყმევს შორის ურთიერთობა კვლავ უსწორმასწოროა, თუნდაც ისეთ თავადებთან, როგორც არიან არჩილი და კესო, რომელთაც ცოდნა და შეგნევა განმტკიცებული აქვთ სწავლით.

ილია ჭავჭავაძე, როგორც რეალისტი მწერალი, აშკარად ხედავს, რომ 80-იანი წლების დასასრულსაც, მიუხედავად იმისა, რომ გლეხი განთავისუფლებულია, მას იურიდიული უფლება მინიჭებული აქვს, მაინც ნაბატონარსა და ნაყმევს შორის ჭერ კიდევ არ არის გადებული ხიდი თანასწორობისა, მათ შორის მაინც არაა დაძლეული საუკუნეების მანძილზე სოციალურ-ეკონომიური უთანასწორობით გამოწვეული წინააღმდეგობა, ურთიერთგაუგებრობა, მათ შორის „ხილია ჩატეხილი“, — „ისინი (ე. ი. გლეხები — მ. ზ.), — ეუბნება არჩილი კესოს, — იქით ნაპირას დარჩნენ, ჩვენ აქეთ. შორი-შორსა ვართ და თვალი ერთმანეთისათვის ველარ მიგვიწვდენია, თვალი მართალი და უტყუარი“.

ამასთან არჩილი (რომლის პირითაც ილია ჭავჭავაძე თავის შეხედულებებს გამოხატავს) კარგად ხედავს, რომ საზოგადოებრივი ცხოვრების სარბიელზე ეს ორი მოქმედი სოციალური ფენა (თავადაზნაურობა და გლეხობა) არ არის თანასწორად ღირებულებისა: „ჩვენ, რაცა ვართ, გაკეთებულნი ვართ, — ალაპარაკებს ილია არჩილს, — ისინი კი — შექმნილნი. ჩვენ დაბლანდულნი ვართ, ისინი კი გვირისტით შეკერილნი, იმ გვირისტით, რომელიც მარტო ბუნებამ იცის და ბუნება — ხომ იცი, რა ოსტატია. ისინი ჩაკირულნი არიან, ჩვენ — დონდლონი, დუნენი. აბა იმათს სიმღერას უყურე: ერთი გრძელი კვნესაა და მაინც სიმღერას ეძახიან, ჩვენი სიმღერა კვნესა არ არის და მაინც ლხენა ვერ დაგვირქმევია“¹. განსხვავება და ღირებულება მათ შორის, ილიას ჩვენებით, დიდია და თვალსაჩინო. არჩილის სიმპათია გლეხებისადმი აშკარაა. ეს გარემოება იწვევს კესოს რეპლიკას, რომ გლეხსაც ახასიათებს უარყოფითი თვისებები: გაუტანლობა, უმადურობა, შეუბრა-

¹ ი. ჭავჭავაძე, ტ. III, გვ. 110, 1926 წ.

ლებლობა, თავის მოძმე გლახსაც კი, თუ ვიწროში მოასწრო „დაახრჩობს, მიწასთან გაასწორებს“.

არჩილი დას ეთანხმება, აუღელვებლად პასუხობს, რომ ეს მასაც გაუგონია, ზოგი რამ უნახავს კიდევ, „მაგრამ ცხოვრება მაინც მათშია: იქ დულს ძარღვებში მოარული სისხლი, იქა სცემს თითონ სიცოცხლის ძარღვიცა.. რაც სთქვი, — განაგრძობს არჩილი, — ეგ ჭუჭყია, ქაფია, მდულარე ცხოვრებისა თავზედ მოგდებული. ძირში კი წმინდაა... მაშ რა სწნავს იმისთანა კაცურ-კაცს, როგორც გიორგი იყო? ან იმისთანა დედაკაცს, როგორც ოთარაანთ ქვრივია? მაგისთანა პურს, მარტო მათს თონეში ცხვება, ჩვენი თონე კი მარტო ჩვენისთანა კუტ პურს აცხობს“.

არჩილი მოაგონებს კესოს, ისინი თუ რამდენჯერ გაუტაცნია აზრს, რომ „ნიჰს აძლევს ზენა მხოლოდ კაცს და არა გვარიშვილობა“, მაგრამ აი, ცხოვრებამ მათ წინ დაუყენა ასეთი კაცი გიორგის სახით, მათ კი ვერ იცნეს იგი, ვერ დააფასეს. უფრო მეტიც, სიყვარულსაც კი ვერ მოუხვდა კესო. „იცი რა იყო გიორგი, — გაღვიძებული სინდისის ქეჩნით ეუბნება არჩილი კესოს, — გიორგი მთელი წიგნი იყო ხიდგაღმა დაწერილი. გიორგი წიგნია მეთქი, მთელი წიგნი ცხოვრებისა, სულ სხვა ასობით დაბეჭდილი. წინ გადაგვეშალა ეს წიგნი და ვერ წავეკითხეთ“. გიორგის მიმზიდველ, ღირსეულ პიროვნებას და მის უანგარო სიყვარულს „ბრმა გული დაჰხვდა გვარიშვილობის ცხრაკლიტურით გადარაზული“.

ასეთმა მხილებამ კესოს გული აუჩუყა. მან ტირილი დაიწყო. არჩილი (ილია) მხილების ასეთი შედეგით კმაყოფილია. ის მგრძნობიარედ მიმართავს დას: „მეც ვიტყვებდი, რომ მარტო უკანლა ვიხედებოდე, როგორც ეხლა შენ... იქ, უკან. ბნელა... ღამეა“... „—და ხილია ჩატეხილი, ხილი“, — ტკივილით წამოიძახებს კესო.

ღის ასეთი შეგნებით არჩილს მიზანი მიღწეულად მიაჩნია — „დასაწყისია განთიადისა“. ასეთი შეგნება ადამიანთა შორის უნდა ფანტკიცდეს, მაშინ „ჩატეხილი ხილიც“ გაძთელდება, ადამიანთა შორის ურთიერთგაგება დამყარდება, წინააღმდეგობა, კაცის არდაფასება მოისპობა. ასეთია აზრი არჩილისა (ილიასი).

ილია ჭავჭავაძის „უსწორ-მასწორო“. საზოგადოებრივი ცხოვრების „წყველა-კრულვიანი საკითხის“ მოწესრიგების თეორია გამომდინარეობს შეგნებიდან. ადამიანის შეგნება აღადგენს „ჩატეხილ ხიდს“, კაცის შეგნება გარდაქმნის საზოგადოებრივი ცხოვრების „უსწორ-მასწორობას“.

მაგრამ რა ქმნის ამ შეგნებას? საიდან ჩნდება იგი? აქ ილია ჭავჭავაძე უშვებს იმავე შეცდომას, რასაც 60-იანი წლების რუსეთის მოაზროვნეები: „Идеи правят миром“. სწორედ ამასობა სუსტი მხარე ილია ჭავჭავაძის მსოფლმხედველობისა.

მართალია, ილია ძლიერია იქ, სადაც ის მკვეთრად შლის, ერთი მხრივ. არჩილისა და კესოს, მეორე მხრივ, ოთარაანთ ქვრივისა და გიორგის შორის განსხვავებას, გაუგებრობას. „გვარიშვილობამ“. ე. ი. ეკონომიურმა და უფლებრივმა სხვადასხვაობამ ასეთი გარდაუვალი უფსკრული, ასეთი სხვადასხვა ფსიქოლოგია განავითარა ამ ორ წოდებას შორის. მათ შორის შექმნა თვალი და ყური მიუწვდომელი — „ჩემო რაო-ვო?“ — თვით გიორგის სიყვარულიც კი შეუმჩნეველი რჩება კესოს „გვარიშვილობის ცხრაკლიტულით დაკეტილი ბრმა გულისაგან“.

აქამდე ი. ჭავჭავაძე მართალია, მისი პოეტური ალღო ჯანსაღია, დიდია. მისი აზრი აქამდე ძალდაუტანებელია. აქედან ბუნებრივად გამომდინარეობს: ასეთი შეგნება შეიძლება შეიქმნას მაშინ, როდესაც ადამიანთა შორის ეკონომიურად და უფლებრივად ყოველმხრივი თანასწორობა დამყარდება. ეს კი უნდა დამყარდეს კლასთა შორის ბრძოლის გამწვავებით და საბოლოოდ ძველი წყობილების საფუძვლიანად დანგრევით, ადამიანთა ეკონომიური და უფლებრივი გათანასწორებით, ხოლო ილიას „ჩატეხილი ხიდის“ გამთელების თეორიას ასეთი ახსნა აკლია.

* * *

„ოთარაანთ ქვრივში“ ილია ჭავჭავაძემ ეს მძიმე და მართლაც მოუწესრიგებელი „უთავბოლო“ და „უსწორ-მასწორო“ წუთისოფლის პრობლემა სათანადოდ ვერ გადაწყვიტა

ეს ტკივილი ჩვენს მოქალაქე-მწერალს შემდეგშიაც ტკივილად რჩება და როდესაც 90-იანი წლებიდან მოყოლებული საზოგადოებრივი ცხოვრების აღმავლობა ძლიერდება, მშრომელი მასა ირავმება რევოლუციური ბრძოლისათვის, ილია ჭავჭავაძის წინაშე კვლავ მწვავედ დგება საკითხი „ჩატეხილი ხიდის“ გამთელებისა, რომელსაც იგი გამოთქვამს 1900 წლის 1 იანვრის „ივერიაში“ მოთავსებულ პუბლიცისტურ წერილში — „მეცხრამეტე საუკუნე“. ამ წერილში ილია ჭავჭავაძე, აჯამებს და აფასებს რა დიდად შინაარსიანს, მეცნიერებისა და ხელოვნების სხვადასხვა დარგის აღმოჩენებითა და მონაპოვრებით გამდიდრებულ XIX საუკუნეს, ასკვნის: „ვინ მოსთვლის ყოველ იმ სიკეთეს, რომელიც მეცხრამეტე საუკუნემ შესძინა კაცობრიობას. ერთი დიდი და სახელოვანი საქმე მეცხრამეტე საუკუნისა, სხვათა შორის, ის არის, რომ მაგარსა საფუძველზე დააყენა და ფრთა გააშლევინა იმ კაცთმოყვარულ მოძღვრებას, რომ ყოველი ადამიანი, რა წოდებათა კიბის საფეხურზედაც გინდ იდგეს, მაინც ადამიანია და ვითარცა ადამიანი — ყველასთან თანასწორი, თანასწორად შესაწყნარებელი და გულშესატკივარი. მართალია, ამ მოძღვრების დასაბამი დიდის ხნისაგან მოდის, მაგრამ ამ საუკუნემ ეს მოძღვრება განადიდა, გააძლიერა, გააფართოვა და დაუდვა რა მეცნიერული საბუთი, ღარიბთა და უძლურთა სამწეო მოძღვრებად გარდააქცია. ამ მეცხრამეტე საუკუნემ სოციალურის წყობილების იდეალად გამოსახა «გაუქმება ქონებისა და შემოსავლის მეტ-ნაკლებად განაწილებისა ადამიანთა შორის, გაუქმება ყოველის კლასობრივის ბატონობისა და შეძლებისამებრ ყოველის კლასობრივის სხვადასხვაობისა, ფეხზე წამოყენება და ხელშეწყობა გამრჩელ და მშრომელ კლასებისა წარსამატებლად». ამ გზაზე, — განაგრძობს ილია, — წინა საუკუნეებს ერთად იმოდენი არა უქმნიათ-რა, რაც ამ ერთმა მეცხრამეტე საუკუნემ ჰქმნა თვისდა პატივის მოსახსენებლად“¹.

მისცა რა ასეთი მაღალი და, უნდა ითქვას, სრულიად მართებული შეფასება XIX საუკუნეს, დიდი ჰუმანისტი, მოქალაქე-მწერალი ბუნებრივად სევამს საკითხს: „დღეს უფრო

¹ ი. ჭავჭავაძე, ტ. VI, გვ. 6—7, 1927 წ.

ბედნიერია კაცი თუ არა?„ და პასუხსაც უმაღლესი იქვე იძლევა: „აჰა გვერნია. პართალა, დღეს ადამიანი ერთობ, ღარიბია თუ მდიდარი, -- უფრო უკეთ არის მოწყობილი, უფრო მეტად მოსახერხებელია მისთვის წასვლა-წამოსვლა, ქვეყნიერობასთან გამოსხაურება, ქვეყნიერობასთან ურთიერთობის გაწევა; დღეს ადამიანი უფრო უკეთ იცვამს, იხურავს, უკეთ სჭამს და სვამს, მაგრამ ბედნიერება კი შორს არის. დღეს ღარიბსა და მდიდარს შორის, ძლიერსა და უძლურს შორის უფრო დიდი ზღვარი არის, ვიდრე ოდესმე ყოფილა. და აქ არის იგი სიმწვავე იმ ტკივილისა, რომლის მორჩენაც მეცხრამეტე საუკუნემ უანდერძა აწ მომავალს საუკუნეს. მეცნიერება, ადამიანის გონების წინსვლა, ზნეობის აღმატება, -- ჯერ ბევრს სხვას კიდევ ძლევამოსილობით მოიქმედებს, მაგრამ ამ მეცხრამეტე საუკუნის ანდერძზე უალრესს და უდიდესს საგანს სხვას ვერას აღმოაჩენს და არ გაუთვალისწინებს კაცობრიობას დღეის ამას იქით“¹.

* * *

ეს „წყველა-კრულვიანი საკითხი“ ცხოვრების მოუწყობლობისა, ილია ჭავჭავაძეს სტანჯავდა არა მარტო XX საუკუნის კარიბჭეში, არამედ აღრიდანვე. ახალი ეკონომიური ფაქტორის -- კაპიტალიზმის განვითარების ნიადაგზე, როდესაც ფაბრიკა-ქარხნების, რკინიგზების მშენებლობა და სხვა ახალი წამოწყებები გაიშალა, როდესაც დაიწყო, თუმცა ნელი, მაგრამ მტკიცე ტემპით, ნატურალური მეურნეობის რღვევა და სოფლის პროლეტარიზაცია, მუშის შრომის, მშრომელის საკითხი ჩვენი ცხოვრების სინამდვილეშიც მწვავედ დადგა.

რეალისტი მწერალი ილია ჭავჭავაძე ყმის, გლეხის მდგომარეობასთან ერთად, ბუნებრივია, დაინტერესდა მუშის საკითხითაც. ჯერ კიდევ 1860 წელს ილიამ მუშის „ნადვლიან ხმაში“ დაინახა მისი „დღიური ლუკმისათვის ტანჯვა, შრომა და მწუხარება“. ჩვენს ლიტერატურაში პირველად ილიას

¹ ი. ჭავჭავაძე, „მეცხრამეტე საუკუნე“, ტ. VI, გვ. 6-7, 1927 წ.

შემოქმედებაში გაისმა მუხთალი ბედით გაწვალებული მუშისადმი ძმური თანაგრძნობის ხმა:

„ვინა ხარ შენა, ჩემო ძმაო, სიღამ მოსულხარ?
ბატონის მათრახს ვერ გაუძელ, გამოქცეულხარ?...“
(„მუშა“)

ასეთი მიმართვის შემდეგ ილია ჭავჭავაძე მუქ-რეალურ ფერებში აღწერს ლუკმა-პურისათვის მუშის ყოველდღიურ მძიმე ბრძოლას, მის ცხოვრებას აუტანელ პირობებში. მკითხველის წინაშე ცოცხლად, დამაჯერებლად დგას წელში მოხრილი, ოფლის ხვითქმდინარე მუშა-გლეხი, რომელმაც ველარ გაუძლო „ბატონის მათრახს“, მოსწყდა ოჯახს, სახლ-კარს და ყმობაში გაცვეთილი თავისი ჯანით აქ, ქალაქში, დაუწყობრძოლა ცხოვრებას ხმელა პურის მოსაპოვებლად.

ილია ჭავჭავაძის შემოქმედებას როცა ვეცნობით, ჩვენთვის აშკარა ხდება, რომ თუმცა მუშის ისტორიული როლი და მნიშვნელობა საზოგადოებრივი ცხოვრების გარდაქმნაში მისთვის გაურკვეველია, მაგრამ მასაც, როგორც სხვა თერგდალეულებს, ბედნიერების ფართო მომავალი ეხატება, რომლისკენაც ის არა კლასთა შორის ბრძოლის გაღრმავება-გამწვავების, არამედ მშვიდი შეგუების გზით მიდის.

პოემა „აჩრდილში“ ილია ჭავჭავაძე უაჩყოფს ძველ ქვეყანას, რომლის ბორკილებში ილახება და იძარცვება ტყვედქმნილი პიროვნებაც და მისი შრომაც. პოეტს სწამს, რომ ცხოვრების ძველი, ადამიანის შემოლახველი პირობები უნდა დაინგრეს.

„აღლო აიღო ქვეყანამ ძველმა,
რომ დღე და დღე მის წყობა ირღვევა,
და ამ ზვიადმა საუკუნემ,
უნდა შეას იგი შრომის სუფევა“.

პოეტს სწამს, რომ ძველის ნანგრევებზე აღმოცენდება ახალი ქვეყანა, რომ ეს ახალი ქვეყანა იქნება თანასწორად ნიჭთა მომფენი, რომელიც დაარღვევს „ძველი ქვეყნის“ მძარცველობისა და მჩაგვრელობის საფუძვლებს და ჭეშმარიტად განამტკიცებს „ძმობას, ერთობას, თავისუფლებას“:

„შრომის სუფევა მოვა მაშინა
ქვეშარიტების მის ძლიერებით
და განმტკიცდება სოფელსა შინა
კაცმოყვარების სახიერებით.

ყველასთვის იქმნეს იგი სუფევა
თახასწორადა ნიქთა მფენელი;
მის მაღლით წარწყმდეს ძარცვა და რბევა
და ერთგან სძოვდეს ცხვარი და მგელი.

მაშინ, მაშვრალო, შენც განკაცდები,
წართმეულთ ნიქთა კვლავ მოიპოვებ,
სხვას ძირს არ დასწევ, თვით აღმაღლდები,
არც ვის ემონეი და არც იმონებ“.

აქ, უდავოდ, ჩანს ი. ჭავჭავაძეზე რუსი და ევროპელი უტოპისტი მეცნიერების გავლენა.

მეტად საგულისხმოა ის მძლავრი და მკვეთრი გამოძახილი, რომელიც ი. ჭავჭავაძის შემოქმედებაში ჰპოვა 1871 წლის „პარიზის აჯანყებამ“. როგორც ვრწმუნდებით, თავდავიწყებულსა და სამაგალითო ბრძოლას, რომელსაც ძველი წყობის დჰამხოზად აწარმოებდა პარიზის კომუნა, ილია ჭავჭავაძეც დიდი გულისხმიერებით აღევნებდა თვალყურს და მის მიმართ დიდი სიმპათიებით იყო აღვსილი. თავის დამოკიდებულებას პარიზის კომუნისადმი ილია ჭავჭავაძე დიდი მღელვარებით აღბეჭდავს ლექსში „1871 წელი 23 მაისი“. ფრჩხილებში იძლევა განმარტებას — ქვესათაურის სახით („კომუნის დატემის დღე“). ეს ლექსიც (ისიც ხანგრძლივი ბრძოლის შემდეგ) დაიბეჭდა „პარიზის“ სახელწოდებით. ნამდვილი სათაურით კი იგი მხოლოდ 1925 წელს გამოქვეყნდა.

აღნიშნულ ლექსში ილია ჭავჭავაძე მაღალ შეფასებას აწლევს პარიზის აჯანყებულთა ღვაწლს, როგორც არა მარტო საფრანგეთის, არამედ კაცობრიობის ცხოვრების მოწესრიგების დიად ცდას დიდი მსხვერპლის გმირული გაწირვით. მოეუსმინოთ მას:

„ტვირთმძიმეთ და მაშვრალთ მხსნელი
დიდი დროშა დაიშალა...
კვლავ ქვეყნისა მჩაგრავ ძალამ
იგი დროშა დასცა დაბლა.

კვლავ ეწამა მოყვასთათვის
საოცარი იგი ერი,
კვლავ დაიდგა ღიღ წამების
მ.ნ გვირგვინი მშვენიერი.

კვლავ ქვეყნისთვის დაიღვარა
წმინდა სისხლი წამებულის,
კვლავ დამარცხდა ღიღი საქმე,
ყოვლად მხსნელის სიყვარულის“.

ი. ჭავჭავაძე აღშფოთებულია შავი რეაქციის მჩაგვრელი ძალების მოქმედებით, რომელთაც მოინდომეს ამ დიადი მოძრაობის დათრგუნვა და კიდევ ზეიმობენ გამარჯვებას. მაგრამ მოქალაქე პოეტი ღრმა რწმენითაა გამსჭვალული, რომ მტარვალები ამ წმინდა „ქვეყნის მხსნელი მცნების“ აღმოფხვრას ვერ შეძლებენ, მათ ის მხოლოდ შეათერხეს, დროებით შეაჩერეს:

„კვლავ ძირს დასცეს იგი მცნება,
ქვეყნის ხსნად მოვლინებული...
კვლავ შეფერხდა ისტორია,
განახლების შესდგნენ ძალნი
და კვლავ დღესასწაულობენ
გამარჯვებულნი მტარვალნი“.

ცხადია, აქ ილია ჭავჭავაძის რევოლუციურ-დემოკრატიული მისწრაფებები აშკარადაა გამოვლინებული. მისი სიმპათიები იმისკენ იხრება, რაც მომავალ ცხოვრებაში „შრომის სუფევას“ დაამყარებს, რაც მაშვრალს „წართმეულ ნიქთა კვლავ მოუპოვებს“, განაკაცებს, როდესაც მშრომელი „სხვას ძირს არ დასწევს, თვით ამალღდება, არც ვის ემონვის და არც იმონებს“.

ექვგვარეშეა, ილია პარიზის კომუნის აჯანყებასა და დამარცხებას ეროვნული განთავისუფლების თვალსაზრისითაც აფასებდა. ილია ჭავჭავაძეს სწამს, რომ ცხოვრებაში არსებული უსამართლობის მოსასპობად საჭიროა ქვეყნის ძირფესვიანი შერყევა და, მისი შეხედულებით, ეროვნული ჩაგვრაც ხომ ჩაგვრის უსაძაგლესი ფორმაა. ილიას თანაგრძნობა აჯანყებულთა, ე. ი. დაჩაგრულთა, დამონებულთა, უფლებაწართმეულთა მხარეზეა.

პარიზის კომუნის იდეების გამოძახილი მარტო ამ ლექსითა და პოემა „აჩრდილით“ არ ამოიწურება. ვფიქრობთ, ი. ჭავჭავაძის „მგზავრის წერილებშიც“ აშკარად შეიმჩნევა პარიზის კომუნის კვალი. ქვემოთმოტანილი ადგილი „მგზავრის წერილებიდან“ პარიზის კომუნის გავლენით უნდა იყოს დაწერილი.

რუსეთიდან დაბრუნებისას ილიამ სტუფანწმინდაში თავისი ქვეყნის სიო იგრძნო. ფიქრებმა გაიტაცეს: „მრავალნაირი ფიქრები, — გადმოგვცემს ილია, — თვალწინ წარმომიდგნენ, მაგრამ ელვის უმაღლეს ერთი ფიქრი მეორეზედ მეცვლებოდა, ასე რომ ჩემი ჯონების თვალი ერთ-და-იგივე საგანზედ ერთს წუთსაც ვერ გავაჩერე. — ერთის სიტყვით, ჩემს ტვინში სრული რევოლუცია მოხდა: ძირს მილაგებულნი ფიქრები მალლა მოექცნენ, მალლა დალაგებულნი ძირსა და მერე აირივნენ ერთმანეთში. სიტყვამ „რევოლუცია“ არ შეგაშინოს, მკითხველო! რევოლუცია იმისათვის არის გაჩენილი, რომ მშვიდობიანობა მოაქვს, ღვინო ჭერ უნდა აღუღდეს, აირიოს-დაირიოს და მერე დაწმდება ხოლმე. ესეა ყველაფერი ამ ქვეყანაზედ“¹.

მოყვანილი ნაწყვეტი მრავალმხრივია საგულისხმო. უპირველესად იმით, რომ ი. ჭავჭავაძეს რევოლუცია მიაჩნია საზოგადოებრივი ცხოვრების რადიკალურ, ძირფესვიანად მოძრაობაში მომყვან ძალად. „ძირს მილაგებულნი ფიქრები მალლა მოექცნენ, მალლა დალაგებულნი — ძირსა და მერე აირივნენ ერთმანეთში“. აქ იგრძნობა ილიას სოციალური შეხედულების პოეტური განსაზიერება: რევოლუციამ არსებულ სოციალურ ცხოვრებაში უნდა მოსპოს მალალ-დაბლობა. შემდეგ ილია აფრთხილებს მკითხველს, რომ რევოლუცია საშიში მოვლენა კი არ არის, არამედ სამშვიდობო, სასარგებლო და აუცილებელი. „რევოლუცია იმისათვის არის გაჩენილი, — შთაავაგონებლად წერს იგი, — რომ მშვიდობიანობა მოაქვს“. ამ შეხედულების სისწორე რომ მკითხველისათვის ცხადყოფილია გასაგებსა და დამარწმუნებელ შედარებას მიმართავს: „ღვინო ჭერ უნდა აღუღდეს, აირიოს-დაირიოს და მერე

¹ ი. ჭავჭავაძე, ტ. II, გვ. 7—8.

დაწმდება ხოლმე“ — „ესეა ყველაფერი ამ ქვეყანაზედ“. ილიას მიერ რევოლუციის ასეთი დადებითი გამოხატვა-შეფასება მკითხველისთვისაც ცხადი, დამაჯერებელი და მისაღებაა.

ილია ჭავჭავაძის ასეთი რადიკალურ-დემოკრატიული განწყობილებით აიხსნება მისი დამოკიდებულება 1905 წლის რევოლუციასთან. მას ეს რევოლუციაც ბუნებრივ მოვლენად მიაჩნდა. ცნობილია მისი წერილები მოურავ მოსესთან. 1905 წლის რევოლუციის პერიოდში მთავრობა სხვადასხვა რევოლუციურ კუთხეებში გზავნიდა ეგზეკუციებს გლეხთა მოძრაობის ჩასაქრობად, რევოლუციურად განწყობილი გლეხობის ასალაგმავად. ასეთი ეგზეკუცია 1905 წელს გაიგზავნა დუშეთის მაზრაშიც. ილია ამ ამბის გაგებისთანავე წერილს უგზავნის მოურავს: „მოსე... თუ ვინიცობაა მანდ საგურამოში ჯარი მოვიდა, შენ თვითონ ჩადი და ვინც უფროსია, ჩემ მაგიერ სთხოვე, ხალხი არ დააწიოკონ... თუ მაინცა და მაინც თავისი არ დაიშალონ, მაშინვე ფაეტონი გამომიგზავნე, მე თვითონ ამოვალ და მე თვითონა ვთხოვ უფროსს, მანდ არა იმოქმედონ-რა და ხალხი ტყუილ-უბრალოდ არ გააფუჭონ“¹.

ცნობილია, აგრეთვე, რომ 1905—1906 წლებში რევოლუციონერთა „წითელი რაზმის“ წინააღმდეგ დგებოდა რეაქციონერთა ორგანიზაციები, ე. წ. „შავი რაზმის“ სახელწოდებით. მათ იარაღით ამარაგებდა მთავრობა. ასეთი „შავი რაზმის“ შედგენის ცდა იყო ჩვენშიც: ვითომც თავადაზნაურობა თავი იცავდა აჯანყებული გლეხობისაგან. ილია ჭავჭავაძემ თავადაზნაურობის კრებაზე ასეთი „რაზმის“ შედგენის წინააღმდეგ სასტიკად გაილაშქრა. მომხსენებლის დაბეჭდვით მოთხოვნას, დაუყოვნებლივ შემდგარიყო „შავი რაზმი“. რათა თავადაზნაურობას თავი დაეცვა გლეხობისაგან, ი. ჭავჭავაძემ საწინააღმდეგო წინადადება დაუპირისპირა: „არ არის მსოფ-

¹ ი. ჭავჭავაძე, ტ. IX, გვ. 403, 1928 წ.

ლიონში არც ერთი ერი, არც ერთი სახელმწიფო ასეთი რევოლუციები რომ არ მომხდარიყოს. ქართველი გაივლის და ცხოვრება ისევე კალაპოტში ჩადგება... მე ვხედავ თქვენ გაჭირვებას, მაგრამ რას იზამთ, უნდა მოითმინოთ, ისეთს ნუ-რაფერს ჩაიდენთ, ბ. ა. მ., როდესაც ეს ამბები გადაივლის, და თქვენ სახლში დაბრუნდებით. მეზობელთან პირი გქონდეთა შერცხვენილი და თვალეში შეხედვას ველარ უბედავდეთ. უნდა მოითმინოთ, მეტი გზა არა გაქეთ... რად გინდათ ეგ იარაღი რომ აგისხამთ! ვისთვის ამზადებთ თოფებს? გლეხებ-სათვის? არ გაბედოთ! ახალეთ თავში ეგ იარაღი მათ, ვინც დაგირიგათო!"¹.

განაჩენი უკვე გამოატანილი იყო. ილია ჭავჭავაძის სიტყვის შემდეგ „შავი რაზმის“ შედგენის ცდა ჩაკვდა.

მთავრობის მიერ დასავლეთ საქართველოში დამსჯელი ექსპედიციების გაგზავნის წინააღმდეგ ილია ჭავჭავაძის გამოსვლის შესახებ მეტად საგულისხმო ცნობას გვაძლევს მწერალი ილია ზურაბიშვილი: „ეს იყო, — გადმოგვცემს ის, — 1905 წლის დამლევს. წასაკირალის ამბების გამო დასავლეთ საქართველოში დამსჯელი რაზმი იგზავნებოდა ალიხანოვ-აეარსკის უფროსობით. უეჭველი იყო ხალხის რბევა და ჟლეტა-ხოცვა, რაც მოხდა კიდევ. ქართველი საზოგადოების წარმომადგენელნი შეიკრიბნენ სათათბიროდ, რომ საქმისათვის უშველნათ როგორმე. ამ სათათბირს ილიაც დაესწრო და შესანიშნავი ენერგიული სიტყვა წარმოსთქვა. ამ გრძნობითა და აზრით სავსე სიტყვის აღდგენას ვერ ვახერხებ, მეხსიერება მალატობს. მაგრამ მახსენდება სიტყვის დასასრული. ილია წინადადებას იძლეოდა მეფის ნაცვალს დელეგაცია მიუვგზავნოთ და მოვითხოვოთ, დამსჯელი ექსპედიცია გადათქვასო. თანაც უნდა განუცხადოთ, რომ, წინააღმდეგ შემთხვევაში, ჩვენ ყველანი იქ წავეალთო და ჩვენ ძმებთან ერთად «КОСТЬМИ ЛЯЖЕМ» (სიტყვა ილიამ რუსულად წარმოსთქვა). როდესაც ვილაკამ შენიშნა, რომ დარწმუნებული უნდა ვიყოთ, რომ არავინ ჩვენთაგანი არ წავა და «КОСТЬМИ НЕ ЛЯЖЕМ-О», ილიამ უპასუხა — «მაშინ სირცხვილი ჩვენ» და,

¹ გაზ. „ლიტერატურული საქართველო“, 1936 წ., № 7.

რამდენადაც მაგონდება, დაუმატა შემდეგი ფრაზა: «ამ სირცხვილს ხალხი არ გვაპატიებს», ან «თორემ ხალხი თვითონ წავა»¹.

ასე გაბედულად, ფხიზლად და განუხრელად იღვწოდა და იბრძოდა ილია ჭავჭავაძე ქართველი ხალხის ინტერესების დაცვის სადარაჯოზე და თავისი სამაგალითო მოქმედებით აღაფრთოვანებდა, ზრდიდა თაობებს ხალხის სამსახურისათვის.

* * *

ი. ჭავჭავაძე ხალხის ინტერესების თავგამოდებულ დამცველად დარჩა სიკვდილის უკანასკნელ დღემდე.

ცნობილია, რომ 1906 წელს 70 წელს მიღწეული ი. ჭავჭავაძე, როგორც ქართველი თავადაზნაურობის წარმომადგენელი, არჩეულ იქნა სახელმწიფოს საბჭოს წევრად. მიუხედავად საბჭოს თითქმის მთლიანი შემადგენლობის რეაქციული მიმართულებისა, ილიამ განიზრახა აქაც განეგრძო თავისი რადიკალურ-დემოკრატიული იდეების დაცვა.

სატანტო ქალაქის კორესპონდენტებს თავის ინტერვიუში მან დაუფარავად განუცხადა თვითმპყრობელობის მიერ საქართველოში მოქმედი დამსჯელი ექსპედიციების შესახებ: „საქართველოს აწიოკების შესახებ, რაც რუსულ გაზეთებში დაიბეჭდა, ის სინამდვილის მეასედია. ჩვენი ხალხის ცხოვრება ჯოჯოხეთად გარდაქმნეს. მე დარწმუნებული ვარ, ჩვენი დეპუტატები სათათბიროში ამ საგანზე აღძრავენ შეკითხვას, თუ სახელმწიფო საბჭოში მოხერხდა, იქ შევეცდები დაუფარავად დავხატო სრული და უტყუარი სურათი ჩვენი ქვეყნის ვაებისა“.

ილიამ სახელმწიფო საბჭოში თავისი მომავალი მუშაობის შესახებ კორესპონდენტებს შემდეგი განუცხადა: „სახელმწიფო საბჭოში თუ თავადაზნაურთა სახელით შევლივარ, ეს

¹ ი. ლ. ზუ რ ა ბ ი შ ვ ი ლ ი, „წარსულის ანარეკლი“ — ილია ჭავჭავაძე, საიუბილეო კრებული, გვ. 323—324, 1939 წ.

მხოლოდ ფორმალური, იურიდიული მხარეა. არ დაეფარავ და ვიტყვი: საბჭოში მთელი საქართველოს და ქართველთა ინტერესების დამცველი ვიქნები. საერთო კითხვებსაც შეეწირავ ჩემ ღონეს“¹.

ილიამ თავისი შეხედულება საქართველოს პოლიტიკური თვითმმართველობის შესახებაც დაუფარავად გამოთქვა თავის პირველსავე ინტერვიუში. მან განაცხადა: „მე დავიცავ ადგილობრივ ინტერესებს. ადგილობრივ საჭიროებათა და ინტერესების სფეროში მე მომიხდება დავიცვა ფართო თვითმმართველობა კანონმდებლობითი უფლებებით“².

ასევეა დახასიათებული ილია ჭავჭავაძე ოფიციალურ კრებულში «Государственный Совет 1906—1907 гг.», რომელშიც მოცემულია ცნობები სახელმწიფო საბჭოს წევრების შესახებ «По аграрному вопросу готов на отчуждение, если таковое будет признано вопросом государственной необходимости. Князь И. Г. Чавчавадзе является сторонником широкого местного самоуправления с широкой законодательной местной властью»².

სახელმწიფო საბჭოში ილიამ დაიკავა ადგილი მცირერიცხოვან მემარცხენე ჯგუფში. მიუხედავად იმისა, რომ მეტად მცირე ხანს მოუხდა მას საბჭოში მუშაობა, მან აქაც თავისი სახე მკვეთრად გამოაჩინა. ყველა მისი გამოსვლა ხალხის ინტერესით იყო ნაკარნახევი.

პირველ სესიაზე ილია ჭავჭავაძე, წინააღმდეგი წავიდა კომისიის წინადადებისა, სახელმწიფოს საბჭოს „ნაკაზი“ შეცვლილიყო იმ მიმართულებით, რომ საბჭოს თავმჯდომარესა და მის წევრებს არ ჰქონოდათ უფლება საბჭოში წარედგინათ კერძო შუამდგომლობანი ან განცხადებანი. ილიას შეხედულებით, ასეთი დამატება მიუღებელი იყო, რადგანაც ის სა-

¹ მ. ბ. ო. ლ. ქ. ვ. ა. ძ. ე., „ახლო წარსულიდან“, ილია ჭავჭავაძე რუსეთში (1906—1907 წწ.), თურნ. „განათლება“, 1908 წ., № 3—4, გვ. 108.

² მ. ბ. ო. ლ. ქ. ვ. ა. ძ. ე., „ახლო წარსულიდან“, აგრეთვე „ტიფლისკი ლისტოკი“, 1906 წ., 20 აპრილი.

² Государственный Совет 1906—1907 гг., 199, кн. И. Г. Чавчавадзе. მ. ბ. ო. ლ. ქ. ვ. ა. ძ. ე., „ახლო წარსულიდან“, ილია ჭავჭავაძე რუსეთში (1906—1907 წწ.), თურნ. „განათლება“, 1908 წ., № 3—4, გვ. 109.

ხელმწიფო საბჭოსა და ხალხს შორის ყოველგვარ ურთიერ-
ობას კრძალავდა.

ილიას განცხადებით. თვით კომისიასაც არავითარი საბუ-
თი არა ჰქონდა აღნიშნული მის სასარგებლოდ, გარდა იმისა.
რომ დაეცვა საბჭოს თავმჯდომარე და წევრები აღნიშნული
მოთხოვნებისაგან. იგი ასე ასაბუთებდა თავის აზრს: «Это
немного напоминает ненавистное начало узко-бюрократ-
ического режима, который полагает, что не прави-
ТЕЛЬСТВЕННЫЕ ЛИЦА и учреждения существуют для на-
РОДА, а народ — для этих учреждений. Заботиться
о том, чтобы не дать беспокорства председательствующим
и членам Совета и ради этого вводить правило
и Наказ с организацией прав граждан обращаться в
высшее учреждение для защиты своих прав и для
представления своих интересов — едва ли правильно»¹.

კომისიის ამ მოსაზრებას ილია უპირისპირებს თავის საბუ-
თიანობას: «...Статья 4, закрывая доступ народу через
посредство председателя и членов Совета, закрывает
также и путь к первоисточнику сведения, которые мо-
гут даваться Совету из первых рук, а не стороной. Эти
сведения только и могут дать Государственному Совету
действительно повод и необходимое основание к предъ-
явлению... запроса министрам и главноуправляющим
отдельными частями в случае нарушения чьих-либо
прав незаконными действиями как их самих, так и
подведомственных им лиц и учреждений»².

სახელმწიფო საბჭოს მეორე სესიაზე 1907 წელს (20 თე-
ბერვლიდან 5 ივნისამდე) ილიას მოუხდა გამოსვლა მეტად
მტკივნეული საკითხის — სიკვდილით დასჯის შესახებ. ეს
ის ხანაა, როდესაც 1905 წლის რევოლუციის შემდეგ დაიწყო
საშინელი რეაქცია, შურისძიება რევოლუციონერებისადმი.
ეურნალისტ მ. ბოლქვაძის მოწმობით, სიკვდილით დასჯის

¹ ა. ი. ვ. ი. ძე, «ილია ქაეკავაძე — დოკუმენტალური მასალები», საის-
ტორიო მოამბე, ტ. III, გვ. 271.

² ი. ქ. ვ. ე.

მოსაზრების შესახებ ვრცელი მოხსენების შედგენა ილიამ იკისრა¹.

ამავე ადასტურებს სახელმწიფო საბჭოს წევრი — ცნობილი რუსი მეცნიერი მ. მ. კოვალევსკი: «Заодно с проф. Таганцевым... князь Чавчавадзе высказался за отмену смертной казни... Он был в числе немногих сторонников широкой аграрной реформы, имевшей своей задачей расширение крестьянского землевладения»².

ილიას გამოსვლები სახელმწიფო საბჭოს 1907 წლის სესიაზე არა ჩანს (თუმცა ცნობილია, მან იკისრა სიკვდილით დასჯის შესახებ მოხსენების გაკეთება), მაგრამ არსებული ცნობები და ის გარემოება, რომ 1907 წლის 19 აპრილსა და 2 მაისს საბჭოს სხდომების სტენოგრაფიული ანგარიშები გამოქვეყნებულია ხარვეზებით, რადგანაც ზოგიერთი მათგანის გამოქვეყნება არ მიუჩნევიათ მიზანშეწონილად, საფუძველს გვაძლევს მართებულად ჩავთვალოთ ა. იოვიძის მოსაზრება, რომ „არ არის გამორიცხული ილია ჭავჭავაძის სიტყვაც სიკვდილით დასჯის წინააღმდეგ იმავე მიზნით უნდა იყოს გამოტოვებული საბჭოს სტენოგრაფიულ ანგარიშებში“³.

ეს იყო ილია ჭავჭავაძის უკანასკნელი, მისთვის დამახასიათებელი დიდი საზოგადოებრივი რეზონანსის გამომწვევა გამოსვლა, რომელიც კვლავინდებურად გაბედულად, მტკიცედ მოითხოვდა მომავალი ბედნიერი ცხოვრების მოწესრიგებას ხალხის ინტერესების საფუძველზე.

* * *

შეუენლებელი, მძიმე შრომით დაღლილი, ვალმოხდილი მწერალი ილია ჭავჭავაძე საბჭოს სესიის დამთავრების შემდეგ

¹ მ. ბოლქვაძე, ჟურნ. „განათლება“, № 3—4, 1908 წ., გვ. III.

² მ. კოვალევსკის სიტყვის დედანი დატულია სსრკ მეცნიერებათა აკადემიის არქივში (ფონდი 103, აღწ. I, № 561): პირი სიტყვისა, ყვარლის მუზეუმში: პ. ინგოროყვა, ი. ჭავჭავაძე, ტ. I, გვ. XIII.

³ ა. იოვიძე, „ილია ჭავჭავაძე—დოკუმენტალური მასალები“, საისტორიო მოამბე, ტ. III, გვ. 272.

გამოეშურა სამშობლოში დასასვენებლად. „ამდენი ხანი არ ცყოფილვარ საქართველოში!.. ზაფხული თუ იქ არ გავატარე, ჩვენ ქვეყანას არ გადავხედე, ზამთარში აქ რა გამაძლებინებს? განა დიდი ხანი დამრჩენია? უთუოდ წავალ“¹, — ეუბნებოდა თურმე ის მახლობელთ.

1907 წლის ივლისში ილია მეუღლით დაბრუნდა სამშობლოში. ზაფხულის თვეები მან გაატარა საქართველოში — თბილისსა და საგურამოში.

სამწუხაროდ, აღსრულდა მწარე წინათგანობა, როცა დეწლმოსილი პოეტი 1907 წლის 30 აგვისტოს მეუღლით თბილისიდან საგურამოში ბრუნდებოდა, რეაქციონერმა მთაერობამ შავბნელი ძალების მოსყიდვა-გაბრიყვებით წიწამურში მოაწყო მისი ვერაგული მკვლელობა.

წიწამურის ტრაგედიის თავზარდამცემი ცნობა ელვის სისწრაფით მოედო მთელ ქართველ ხალხს. განუზომელმა მწუხარებამ მოიცვა ქართველი ერი.

ილია მოკლეს!.. მაგრამ, არა! შავბნელმა ძალებმა ვერ შეძლეს ილიას მოკვლა, რადგანაც მას ხალხის გულში დიდების, მადლიერებისა და სიყვარულის უკვდავი ფესვები მაგრად ჰქონდა გადგმული.

ილია ჰაეკვაძე თავისი სიკვდილითაც კი ქართველი ხალხის გაღვიძების, გათვითცნობიერებისა და მჭიდროდ გაერთიანების შთამაგონებელ ძალად გადაიქცა. მისმა სიკვდილმა ქართველ ხალხს დაანახვა, რომ მტერს არ ეძინა, ქვეყანა საფრთხეში იყო და ამიტომ საჭირო იყო ძალთა მჭიდროდ შეკვრა, დარაზმვა, ფხიზლად ყოფნა, დაუნდობელი ბრძოლა შავბნელ ძალებთან და ქვეყნის აღორძინება-წინ წაწევისათვის — პირადის საზოგადოებისადმი დამორჩილება, რასაც ილია ასე დაუღალავად შთაგვაგონებდა და თავისი მოქმედებით დამაჯერებლად გვიჩვენებდა.

თუ ძველი წყობილების შავბნელი ძალები ილიას სდევნიდნენ და ფიზიკურადაც კი გაუსწორდნენ, სამაგიეროდ, ჩვენი თანადროულობა მას ღირსეულად აფასებს, მის სახელს

¹ შ. ბოლქვაძე — „ახლო წარსულიდან“, ილია ჰაეკვაძე რუსეთში (1906—1907 წწ.), თურნ. „განათლება“, 1908 წ., გვ. 135.

შარავანდელით მოსავს. ჩვენი თანადროულობა ილიას მდიდარ მემკვიდრეობას დიდი პატივისცემითა და სიყვარულით იღებს, ვულისხმობით სწავლობს და სათანადოდ იყენებს თავისი ქვეყნის დიადი გარდაქმნის საქმეში.

ილიას მემკვიდრეობის სისრულით შესწავლა-დაუფლება უფრო მკვეთრად გამოაჩინეს მის ფასდაუდებელ ღვაწლს. მაშინ მისი სიღრმე უფრო გასაგები, უფრო შთამაგონებელი, მკურის სასწავლებელი და უფრო მახლობელი შეიქმნება¹.

— — —

¹ ეს წერილი მოხსენების სახით წაკითხული იყო ილია კავკავაძის დაბადებიდან 120 წლისა და გარდაცვალებიდან 50 წლისთავისადმი მიძღვნილ საჯარო სხდომაზე თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში.

ეს წერილი, რომელშიც მკაფიოდაა გამოვლინებული ი. კავკავაძის მსოფლმხედველობა, მისი მოღვაწეობის ინტერესი და მისწრაფებანი, წაძღვარებული გვაქვს როგორც გამაპირობებელი და მასთან გამოსავალი საფუძველი მწერლის მხატვრული ოსტატობის გაგება-გამოკვლევისათვის.

ი. ჭავჭავაძის შემოქმედების იგავური ენა

ილია ჭავჭავაძის პოეტური ენა და სტილი, როგორც ყველა მწერლისა, ჩვეულებრივ, შეპირობებულია მისი ეპოქის გარემოთი. ილია ჭავჭავაძე 60-იანი წლების პოეტია. 60-იანი წლები კი ერთი უშესანიშნავესი მობრუნების მწვერვალთაგანია რუსეთისა და იმ დროს მასთან დაკავშირებული ქართული საზოგადოებრივი ცხოვრებისა.

ესაა პერიოდი ახალგაზრდა რუსეთის მძლავრი გამოღვიძებისა და ქვეყნის, ხალხის განახლებული, სამართლიანი, ცხოვრების დამყარების დიდი ნდომით აღჭურვისა. ესაა ხანა, როდესაც რუსი ხალხი ისტორიული განვითარების ახალი ფართო გზის გაჭრას შეუდგა.

ესაა ხანა, როდესაც რუსი ინტელიგენციის რიგებში მძლავრ გამაცხოველებელ ტალღაბრუნებით შეიჭრა რუსი ინტელიგენციის ახალი ძალა „რაზნოჩინეცის“ სახით და რუსული საზოგადოებრივი აზროვნება რადიკალიზმისაკენ საგრძნობლად გადახარა. ესაა ხანა, როდესაც ნ. ჩერნიშევსკი და ნ. დობროლუბოვი ყურნალ «Современник»-ით შეიქმნენ რუსული საზოგადოების აზრთამფლობელნი.

ესაა ხანა, როდესაც რუსეთის ამ ანაკადებულ საზოგადოებრივ ცხოვრებაში იწრთობა ქართველი ახალგაზრდობაც, ე. წ. თ ე რ გ დ ა ლ ე უ ლ ე ბ ი, აღჭურვილნი თავიანთი ქვეყნის ახალი გზის ძიებით. როგორც ზემოთაც აღვნიშნეთ, ეს ახალი თაობა, თავისი ბელადით, ი. ჭავჭავაძით, 60-იანი წლების დასაწყისიდან სათავეში უდგება ქართულ საზოგადოებრივ აზროვნე-

ბას და. რუს მოწინავე ინტელიგენციასთან მჭიდრო კონტაქტში მყოფი, ლაშობს საქართველოს ბედნიერი მომავლის გზის გაბედულად გაკაფვას.

მაგრამ მომავალი ბედნიერი ცხოვრების გზის გაჭრა ძველი, მეფის რუსეთის მონარქიულ-პოლიციური წყობილების პირობებში ადვილი არ იყო. ახალგაზრდა რუსეთის პროგრესული მოძრაობის წინააღმდეგ რეაქციული ძალები ჯერ კიდევ საკმაოდ მძლავრი, გამძაფრებული ენერგიით სახელმწიფოებრივი ცხოვრების ბორბალს რეგრესისა და კონსერვატივიზმისაკენ მიმართავდნენ.

ასეთ მძიმე პირობებში ძნელი იყო ხალხთა მასების სათანადო გამოფხიზლება, გათვითცნობიერება. რუს მოწინავე (და მასთან დაკავშირებით ქართველ) საზოგადოებას მიზნის მისაღწევად ხანგრძლივი თავგანწირული მუშაობა სჭირდებოდა, რასაც ბრწყინვალედ ადასტურებს რევოლუციონური მოძრაობის ისტორია რუსეთში და, კერძოდ, საქართველოში.

ასეთ მდგომარეობაში ხალხის გამოფხიზლებისა და დარაზმვის საქმეში რეაქციულ ხელისუფლებასთან პირისპირ ბრძოლა აშკარად ძნელი იყო. აუცილებელი შეიქნა მუშაობა დაეწყოთ კონსპირატიულად, არალეგალურად, რასაც დიდი მსხვერპლის გაწირვით შეუპოვრად ეწეოდნენ რუსი და არარუსი ხალხები, და მათ შორის ქართველი მოწინავე საზოგადოება.

საჭირო იყო მასებში მოწინავე იდეების ფართოდ გატანა, არსებული რეჟიმისადმი უკმაყოფილების გრძობის გაღვივება. ეს კი ყველაზე მოსახერხებელი შეიქნა ნახევრადლეგალური ლიტერატურის საშუალებით: წერა არა პირდაპირი მნიშვნელობით, არამედ გადაკვრით, ნართულად, ორაზროვნად, ქარაგმულად, იგავურად, საქვეცენზუროდ, ე. წ. ეზოპეს ენით თუ სტილით.

ცნობილია, რომ ეზოპეს იგავური ენის საჭიროება თავს იჩენს მონარქიული, ტირანული ერთმმართველობის მკაცრი რეჟიმის პირობებში, როდესაც თავისუფლება სიტყვისა, შეკრებისა, ბეჭდვისა აკრძალულია; როდესაც არსებობს მკაცრი ცენზურული კანონები და ცენზორიკ სინამდვილეში მათ დაუნდობელი სიმკაცრითა და „სიფხიზლით“ ატარებს: ამ შემთხვევაში სწორედ იგავური სტილი საუკეთესო საშუალებაა

არსებულ რეჟიმთან ბრძოლისა და ხალხში ახალი, სალი, ჰუმანური იდეების გატანისათვის, სამართლიანი ცხოვრების დასაყარებლად, ხალხის დასარაზმავად.

ბრძოლის ეს მეთოდი, განსაკუთრებით, მძაფრ საშუალებად გადაიქცა სწორედ 60-იანი წლებიდან, როდესაც სამწერლო და საზოგადოებრივი მოღვაწეობის გზა თითქოს გაერთიანდა, როდესაც მწერლის დანიშნულებას მოქალაქეობრივი მოთხოვნილება განაპირობებდა, როდესაც ბრძოლა რეაქციასთან — ძველ წყობილებასთან ფართო ხალხურ, ორგანიზებულ ხასიათს იღებდა. 60-იანელები პოეტი ნ. ნეკრასოვის, ამ ერთ-ერთი თავისი ბრწყინვალე წარმომადგენლის, პირით ასე მიმართავენ პოეტს — მწერალს:

«Поэтом можешь ты не быть,
Но гражданином ты обязан».

საყოველთაოდ აღიარებულია გაზეთის როლის ლენინური განსაზღვრა; რომ გაზეთი არის არა მარტო კოლექტიური პროპაგანდისტი და აგიტატორი, არამედ კოლექტიური ორგანიზატორიც. სწორედ ასეთი როლის შესრულება დაისახა მიზნად ნ. ნეკრასოვის «Современник»-მა ნ. ჩერნიშევსკის, ა. დობროლუბოვისა და სხვა რევოლუციონერ-დემოკრატთა თანამშრომლობის პერიოდში (1857—1863 წლებში) და მან ეს ამოცანა ღირსეულად შეასრულა *ორ აზროვანი, იგავური, ეზოპეს* ენისა თუ სტილის ნიჭიერად და მოხდენილად გამოყენებით. კორნეი ჩუკოვსკის სამართლიანი დახსიათებით: «Некрасовскому «Современнику», в условиях царской цензуры, удалось на целое десятилетие сделаться революционной трибуной; это было возможно, главным образом, благодаря той двупланной иносказательной бронированной от цензурного вмешательства речи, которую руководители «Современника» сделали таким острым оружием в борьбе с полицейским строем.

Конечно, эзоповская речь культивировалась не в одном «Современнике», но только там она приобрела тот

особый характер, который и придал ей силу, не превзойденную в истории мировой журналистики»¹.

მკითხველი რომ შესჩვეოდა ჟურნ. «Современник»-ის თანამშრომლებისა და აგრეთვე სხვა დემოკრატიული მწერლების მიერ გამოყენებულ იგავურ ენას, შესჩვეოდა ეზოპეს სტილს და არა მარტო ცალკეული სიტყვების, ქარაგმების, არამედ მთლიანი სტილის, ცენზურისაგან დაფარული სტილის გაგებას, საჭირო იყო საკმაოდ ხანგრძლივი, სისტემატური მუშაობა ჟურნალისა და მწერლების მხრივ და, ამასთან, ყოველივე ამის მოხდენილად გაფორმება, რათა სათანადო იდეა, განწყობილება მკითხველამდე შესაფერი სიმკვეთრით, დახვეწილად ყოფილიყო მიტანილი.

იგავური, ეზოპეს ენისა თუ სტილის არსებითი ნიშანია ერთი და იმავე იდეის ორპლანიანი გაგება: ერთი, რომელიც სრულიად ლეგალურია, ცენზურულ წესდებებს რომ არ ეწინააღმდეგება, ხოლო მეორე—საიდუმლო, ნართაული, გადაკრული, რომელიც გასაგებია მკითხველთა გარკვეული მასისათვის, მაგრამ ცენზურული წესდების მიხედვით მიუღებელია; სწორედ იგავური ენის ამ დაფარული მხარის გაგება იყო არსებითი მკითხველისათვის, სწორედ ეს მხარე იზიდავდა მას: „ცენზურულ“ სიტყვაში დაფარულ საიდუმლო რევოლუციურ აზრსა და მიზანდასახულობას მკითხველი ადვილად და გარკვევით ხვდებოდა. მაგალითისათვის ილია ჭავჭავაძის ლექსიდან „გუთნის დედა“ მოვიტანთ შემდეგ ადგილს:

„აბა რას გვარგებს ჩვენ ის გუთანი,
რომე აჩუჩოს მარტო მიწანი,
და არ მოსთხრიდეს ძირით იმ ბალახს,
რომელიც უშლის თესლსა ამოსვლას?“

თითქოს სრულიად ცენზურულია „და არ მოსთხრიდეს ძირში იმ ბალახს, რომელიც უშლის თესლსა ამოსვლას“, მაგრამ აქ მკითხველი ადვილად და კარგად ხვდებოდა, რომ ილია ამ სიტყვებით მოითხოვდა არსებული პოლიციურ-მონარქიუ-

¹ К. Чуковский, «Мастерство Некрасова», стр. 554—555, 1955 г.

ლი წყობილების ძირფესვიანად მოთხრას, რადგან იგი ხელს უშლიდა ხალხის ცხოვრების წინ სვლას.

ამ მეთოდმა ნ. ჩერნიშევსკის შესაძლებლობა მისცა ხანგრძლივი პერიოდის მანძილზე ყოფილიყო რევოლუციონერთრიბუნის. სწორედ წერის ასეთი მანერის შემწეობით მოახერხა საშიშმა პატიმარმა ჩერნიშევსკიმ ციხეში ყოფნის დროს შექმნა თავისი ეპოქალური რომანი «Что делать» და დაბეჭდვის მიზნით ის ორ მკაცრ საცენზურო კომისიაში გაეტარებინა, გადაერჩინა „ავი თვალისაგან“, რის შემდეგაც «Современник»-ის რედაქტორმა ნ. ნეკრასოვმა მიღებისთანავე, ე. ი. 1863 წელს, იგი თავის ჟურნალში სიხარულით დაბეჭდა. ბრძოლის ასეთ მძლავრ იარაღად იგავური სტილი გამოყენებულ იქნა ბატონყმურ-მონარქიული წყობილების მძლავრი დაწოლის პერიოდში. ამ მეთოდს მწერლობაში აძლიერებდნენ აგრეთვე ნ. სალტიკოვ-შჩედრინი, ჟურნ. „ისკრა“ თავისი თანამშრომლებით (ვ. და ნ. კუროჩკინები, დ. მინაევი, მ. სტოპანოვსკი, ი. დიმიტრევი) და სხვები.

ჩვენი თერგდალეული მწერლებიც, კერძოდ, ი. ჭავჭავაძე, ამ წლებში ცხოვრობდნენ და სწავლობდნენ პეტერბურგის უნივერსიტეტში. ისინი უშუალოდ იცნობდნენ ნ. ჩერნიშევსკის, ზარბაღ ეწაფებოდნენ რუსი განმანათლებლების შემოქმედებას. ჟურნ. «Современник»-ი მათთვისაც ძირითადი წყარო შეიქნა, რომელზეც იზრდებოდა და ვაჟაცდებოდა მათი ნიჭი, უნარი და რხვეწებოდა მათი მსოფლმხედველობა.

ცხადია, ჟურნ. «Современник»-ი, «Искра» და ამ ჟურნალების თანამშრომელთა საქმიანობა გარკვეულ სკოლად და მისაბაძ მაგალითად შეიქმნა ჩვენი თერგდალეულებისათვის და, კერძოდ, ილია ჭავჭავაძისათვის.

სამშობლოში დაბრუნებისას თერგდალეულებმა მტკიცედ გააჩაღეს ბრძოლა ახალი პროგრესულ-დემოკრატიული იდეების გავრცელებისა და ეროვნული განთავიანუფლებისათვის. მონარქიულ-ტირანული რეჟიმის ჰირობებს, ცენტრში გაბატონებულს, განაპირა ქვეყნებში, კერძოდ, საქართველოში, უხეში კოლონიალური პოლიტიკაც ემატებოდა. ამიტომ თერგდალეულებმა თავიანთ შემოქმედებაში, როგორც პოეტურში, ისე

პუბლიცისტურში, ფართოდ გამოიყენეს ეზოპეს ენა, იგავური სტილი, როგორც ერთ-ერთი მძლავრი, ხელსაყრელი იარაღი მონარქიულ-პოლიციური რეჟიმისა და კოლონიალური პოლიტიკის წინააღმდეგ ბრძოლისა, როგორც ქართველი ხალხის ამოქმედებისა მისი ეროვნული და კულტურული უფლებების დასაცავად.

* * *

ილია ჭავჭავაძეს და მის თანამოაზრე-მოკალმეებს მძიმე დაბრკოლებები ან, როგორც თვითონ ილია იტყვოდა, „გზა გახიდული“ დახვდათ. ერთ-ერთი ამ დაბრკოლებათაგანი იყო ცენზურა, რომელიც სადარაჯოზე ედგა ძველ, დრომოკმულ წყობილებას, კოლონიალური პოლიტიკის მჩაგვრელ სისტემას და გასაქანს არ იძლეოდა, რომ შექმნილიყო ხელსაყრელი სარბიელი ახალი საზოგადოებრივი ცხოვრებისათვის.

ილია ჭავჭავაძეც იძულებული გახდა გამუდმებით მიემართა ეზოპეს იგავური ენისათვის. მას ამ მიმართულებით თუ, ერთი მხრივ, რუსი დემოკრატი მწერლები აძლევდნენ ნიმუშს, მეორე მხრივ, ამ სტილს ქართულ ორიგინალურ მწერლობაშიც საკმაოდ მძლავრი ტრადიცია ჰქონდა ს უ ლ ხ ა ნ - ს ა ბ ა ო რ ბ ე ლ ი ა ნ ი ს „სიბრძნე სიცრუისა“ და სხვათა შემოქმედების სახით.

ილია ჭავჭავაძე რუსეთიდან დაბრუნებისთანავე იწყებს კავშირის დამყარებას მკითხველებთან, მათ გათვითცნობიერებას ახალ, დემოკრატიულ იდეებში. ისეთი გარდამავალი, მძლავრი გარდატეხის ეპოქაში, როგორიც იყო 60-იანი წლები, ბუნებრივად დაისვა საკითხი ქვეყნის ახალი ისტორიულა განვითარების გზის, მოქალაქის მოვალეობისა და ცხოვრებაში პიროვნების დანიშნულების შესახებ. ამ საკითხების დემოკრატიულ იდეებზე გაშლის უფლებას და შესაძლებლობას, რა თქმა უნდა, ცენზურა არ იძლეოდა; ამიტომ ილია ჭავჭავაძე იძულებული გახდა ეზოპეს ენისათვის მიემართა.

ილიას სურდა ქართველი საზოგადოებისათვის შთაეგონებინა, რომ ცხოვრების საღი პირობების შექმნა მთავარი საფუ-

ძველია ადამიანის სასურველი, ბედნიერი ცხოვრებისა, რომ მისკენ უნდა ისწრაფოდეს ყოველი მოქალაქე, მთელი ერი, ხალხი. ერის ცხოვრების დემოკრატიულ პრინციპებზე მოწყობის იდეა, მისთვის ბრძოლა უნდა ამოქმედებდეს ყოველ შეგნებულ მოქალაქეს. ამიტომაც ილია ჭავჭავაძე ქართველ სტუდენტს, განათლებულ, შეგნებულ ქართველს, ლექსში -- „ქართველ სტუდენტების სიმღერა“ — ასე ალაპარაკებს:

„დიდს არ გავექელვინებით
და მხარს მივსცემთ პატარასა;
ძალას გულდაგულ დავხედებით
და თაყვანს ვსცემთ სამართალსა.

წინ წასვლაში არ დავიხვეთ,
არ გავწირავთ უკან რჩომილს:
ჩვენც ვიცით; რომ შევლა უნდა
უღონოსა და დავრდომილს“¹.

აქ 60-იანი წლების მთელი მსოფლმხედველობა ქარაგმულადაა ჩაქსოვილი; „დიდს არ გავექელვინებით“, — ამბობს ილია, — ე. ი. აღარ დავემორჩილებითო პრივილეგიურ კლასს, რომელსაც ძალაუფლება ხელში აქვს და რომელიც ბოროტად, უსამართლოდ იყენებს მას „პატარის“, ე. ი. დაბეჩავებულია, დაჩაგრულის წინააღმდეგ. ილიას აზრით, ძალას უნდა დავუპირისპიროთ ძალა, უნდა ვიბრძოლოთ სიპართლის დამყარებასათვის; ამ ბრძოლაში უკან არ უნდა დავიხიოთ, რადგანაც „უღონოსა და დავრდომილს“, ე. ი. დაბეჩავებულს, დაჩაგრულს შევლა უნდა. ამას გულისხმობდა მწერალი და მკითხველსაც კარგად ესმოდა პოეტის ეს იგავური ენა.

ილია ჭავჭავაძე არაერთგზის ცდილობს მკითხველს შთააგონოს, რომ არსებულ პირობებში კაცის მდგომარეობა არ განსხვავდება პირუტყვის მდგომარეობისაგან. აი, როგორ მიმართავს გუთნის დედა ლაბას:

„შენ პირუტყვი ხარ და მე მერტყველი?!
ეგ, ჩემო ლაბავ, ნუ შეგშურდება...
რად მინდა ხმალი, თუნდ იყოს მკრელა,
თუ სიმარდლისთვის დამიჩლუნგდება?“

¹ ი. ჭავჭავაძე, თხზ., ტ. I, გვ. 16, 1925 წ.

„რად მინდა ხმალი“, ე. ი. ენა, ნიჭი, თუნდაც დიდი, თუ სი-
მართლის; მოძმეთა სასარგებლოდ მისი გამოყენების უფლება-
შესაძლებლობა არ მექნება, — ასე დადიოდა ეს სიტყვები მკი-
თხველამდე.

ილიას რწმენით, ღირსეული მოქალაქე ისაა, ვინც უშუა-
ლოდ ცხოვრებაში ტრიალებს, იცის მისი ავი და კარგი და თა-
ვისი მოქმედებით მის გაუმჯობესებაში ხედავს თავის დანიშ-
ნულებასაც და კმაყოფილებასაც. ცხოვრების გარეშე მდგომი,
რაც უნდა დიდი და მიშზიდველი იყოს, ვერც თვითონ მიიღებს
კმაყოფილებას და არც სხვა დააფასებს მას. ცხოვრების გა-
რეშე მყოფი კაცი კარგავს თავის ფასს. ყოველი კაცი თვით
ცხოვრებაში უნდა იწრთობოდეს, ცხოვრებაში უნდა პოულობ-
დეს თავის შინაარსსაც და საზოგადოებრივ ღირებულებასაც.

ამ აზრს ილია ჭავჭავაძე _ ეზოპეს იგავური ენის საშუალებით
დიდებულად გამოხატავს „მგზავრის წერილებში“ მყინ-
ვარისა და თერგის დაპირისპირებით.

„მყინვარი!.. დიდებულისა, — წერს იგი, — მყუდრო და
მშვიდობიანი, მაგრამ ცივია და თეთრი! დანაწვა მისი მაკვირ-
ვებს და არ მალეღვებს, მაციებს და არ მათბობს, — ერთის
სიტყვით, მყინვარია. მყინვარი მთელის თავის დიდებულობით
საკვირველია და არა შესაყვარებელი. აბა რად მინდა მისი დი-
დება? ქვეყნის ყაყანი, ქვეყნის ქარიშხალი, ქროლვა, ქვეყნის
ავ-კარგი მის მაღალ შუბლზედ ერთ ძარღვსაც არ აატოკებს.
ძირი თუმცა დედამიწაზე უდგა, თავი კი ცას მოუბჯენია, გან-
ზედ გამდგარა, მიუკარებელია. არ მიყვარს არც მაგისტანა სი-
მაღლე, არც მაგისტანა განზედ გადგომა, არც მაგისტანა მიუკა-
რებლობა... მყინვარი... უკვდავებისა და განცბრომის დიდებუ-
ლი სახეა: ცივია, — როგორც უკვდავება და ჩუმი — როგორც
განცბრომა. არა, მყინვარი არ მიყვარს, მით უფრო, რომ მიუ-
კარებლად მაღალია“¹.

აქ მეტად მკვეთრ სახეებშია იგავურად მოცემული ილია
ჭავჭავაძის რადიკალური შეხედულება ადამიანის დანიშნულე-
ბაზე: არავითარი ღირსება არ გააჩნია არამცთუ კაცის დიდ-
გვაროვნებას, დიდ თანამდებობას, სიმდიდრეს, რაც იმ დროს

¹ ი. ჭავჭავაძე, „მგზავრის წერილები“, ტ. II, გვ. 18-19, 1926 წ.

პრივილეგიურ წრეებში დიდად იყო დაფასებული, არამედ კაცის არც დიდ ნიჭსა და ცოდნას, არც დიდ უნარს, თუ ყველა ეს უშუალოდ ცხოვრებისათვის არაა გამოყენებული, თუ ის ცხოვრების ბუნებრივ განვითარებას, მის წინ წაწევას არ ემსახურება. „აბა რად მინდა მისი დიდება! ქვეყნის ავ-კარგი მის მაღალ შუბლზე ერთ ძარღვსაც არ აატოკებს!.. არ მიყვარს არც მაგისტანა სიმალლე, არც მაგისტანა განზედ გადგომა, არც მაგისტანა მიუკარებლობა“!...

ამ ქარაგმით ილია ჭავჭავაძემ არაჩვეულებრივი ფერები და დიდი ოსტატობით გამოხატა მთელი პათოსი 60-იან წლებში გაჩაღებული ბრძოლისა ორ მიმართულებასა თუ შეზღუდულებას შორის: ხელოვნება და, კერძოდ, ლიტერატურა ხელოვნებისა თუ ცხოვრებისათვის?.. ილია ჭავჭავაძე ამ საკითხს ისე წყვეტს, როგორც რუსი რევოლუციონერ-დემოკრატები, ე. ი. ხელოვნება ცხოვრებას უნდა ემსახურებოდეს, ლიტერატურა ამსახველია გარემო ცხოვრებისა. ამასთან დაკავშირებით, გადაწყვეტილია საკითხი კაცის — პიროვნების ღირსების შესახებაც. კაცი იმდენად ფასობს, რამდენადაც იგი, ცხოვრებაში ჩაბმული, ეწევა მის მძიმე ჭაპანს, რათა წინ წაწიოს, გააუჭობესონ თვითონ ცხოვრება. კაცი იმდენად ფასობს, რამდენადაც დიდია საზოგადოებაში მისი ხვედრითი წონა.

მიუხედავად იმისა, რომ აქ გამოთქმული აზრი მეტად ცხადია, ილია ჭავჭავაძემ, იმ მიზნით, რომ მთვლემარე, დამონებული ქართველი საზოგადოებისათვის უფრო მძლავრად, თვალსაჩინოდ ჩაეგონებინა გაღვიძების, ამოძრავების, ამოქმედების, წინააღმდეგობის გაწევის საჭიროება — დიდებულ მყინვარს თერგი დაუპირისპირა: „დალოცა ღმერთმა ისევ თავზედ ხელაღებული, გიჟი, გადარეული, შეუპოვარი და დაუმონავი მღვრიე თერგი. შავის კლდის გულიდამ გაღმომსკდარი მოღის და მობღავის და აბღავლებს თავის გარემოსა. მიყვარს თერგის ზარიანი ხუილი, გამაღებული ბრძოლა, დრტვინვა და ვაივაგლახი. თერგი სახეა ადამიანის გაღვიძებულის ცხოვრებისა. ამაღელვებელი და ღირსსაცნობი სახეც არის: იმის მღვრიე წყალში ჩანს მთელის ქვეყნის უბედურების ნა-

1 ი. ჭავჭავაძე, „მგზავრის წერილები“, ტ. II, გვ. 18—19, 1926 წ.

ცარტუტა¹. ამით მწერალი ხაზს უსვამს იმ გარემოებას, რომ დრტვინვისა და გამალებული ბრძოლის გარეშე არაა არც სიცოცხლე და არც ცხოვრება. საჭიროა ბრძოლა — მოქმედება.

ამასთან, ილია ჭავჭავაძეს სურს დაარწმუნოს ფართო მკითხველი, რომ ცხოვრებისათვის ბრძოლა უნდა წარიმართოს ახალი გზით, ახალ საფუძველზე: თვით ხალხი უნდა ჩაებას ახალი ცხოვრების მშენებლობაში, ვინაიდან არსებული ზედა ფენები ამ მიზნისათვის უვარგისნი არიან.

ილია ჭავჭავაძეს ეს აზრი იგავური სტილის საშუალებით შემდეგნაირად მიაქვს მკითხველთან: „ქვეყნის ბედნიერების ქვაკუთხედი კი ყოველთვის ძირიდან დადებულა, ყოველი შენობა ძირიდან ამაღლებულა, მაღლიდან კი შენობა არსად არ დაწყებულა“. და რომ გაამაგროს წამოწეული საწყისის ძალა, იგი ასე ამთავრებს თავის დებულებას: „ამიტომაც მე, როგორც ქვეყნის შვილს, თერგის სახე უფრო მომწონს და უფრო მიყვარს“².

მოქმედების, ბრძოლისა და დრტვინვის უპირატესობა და აუცილებლობა რომ განუმარტოს მკითხველს, ილია ჭავჭავაძე განაგრძობს თერგისადმი თავისი დამოკიდებულების გახსნას; „ნატავი შენ, თერგო! იმითი ხარ კარგი, რომ მოუსვენარი ხარ! აბა პატარა ხანს დადგე, თუ მყრალ გუბედ არ გადაიქცე და ეგ შენი საშიშარი ხმაურობა ბაყაყების ყიყინზედ არ შეგეცვალოს“, — და ბოლოს, როგორც მოცემული მსჯელობის ურყევ დასკვნას, ილია ჭავჭავაძე აყენებს სიცოცხლისათვის აუცილებელი საშუალების — მოქმედების პრინციპს: „მოდრაობა და მარტო მოძრაობა არის, ჩემო თერგო, ქვეყნის ღონისა და სიცოცხლის მიმცემი“³...

ამ ნაწყვეტში ილიას ნიჭიერად აქვს მოცემული ძირითადი ხაზი, ძირითადი საბრძოლო ღოზუნგი 60-იანი წლებისა, რომელსაც ის მთელი თავისი არსებით იზიარებდა და ქადაგებდა.

ილიას სურს ქარაგმებით დაარწმუნოს მკითხველი, რომ ის საქმეს, ცოცხალ საქმეს უნდა ჩაუდგეს, ცხოვრების მოთხოვნა-

¹ ი. ჭავჭავაძე, ტ. II, გვ. 18, 1926 წ.

² იქვე, გვ. 19.

³ იქვე.

ლებას გეზი — მიმართულება გაუგოს და მის შესაფერისად იმოქმედოს, დროს არ ჩამორჩეს, მის მოთხოვნილებას თვალი არ მოუხუჭოს (ესეც ქარაგმას), თორემ, როგორც ილია აზბობს ოთარაანთ ქვრივის პირით (ქარაგმითვე), დრო ისე გასთელავს კაცს თვალმოხუჭულს, მოდუნებულს, „როგორც დიდოელი ლეკი ნაბადსა“. ყველა ამ ქარაგმას მკითხველიც ადვილად და მკვეთრად იგებდა, იღებდა და ითვისებდა.

: ასეთსავე მიზანს ისახავს „მგზავრის წერილებში“ შემდეგი ნართაულ-გადაკრულის ჩართვა: ილია, განიცდის რა ღაქის წყვდიადის შემზარავ იღუმალებას, გადამდები შეძრწუნებით წამოიძახებს: „არა, წარიღეთ ეს ბნელი და მშვიდობიანი ღაქე თავის ძილითა და სიზმრებითა და მომეციო მე ნათელი და მოუსვენარი დღე თავის ტანჯვითა, წვალებითა, ბრძოლითა და ვაი-ვაგლახითა! ჰოი, ბნელო ღამევე, მეგავრები შენ მე!.. შენ ხარ ხელის შემწყობი იმ ხელობისა, რომელსაც თვალთმაქობას ეძახიან და რომელიც ადამიანის დამფრთხალს გონებასა უბედურებას ბედნიერებად აჩვენებს ხოლმე; შენ ხარ ჟამი და დრო კუდიანების სერობისა, საცა ისმის სადღეგრძელო სიბნელისა და უმეცრებისა. ჰოი, ბოროტო, წარვედ ჩემგან, დღეო ნათელო, მოვედ შენ!“¹..

აქ ილია ჭავჭავაძე დღის კულტის აღიარებით „თავის ტანჯვითა, ვაებითა და ვაი-ვაგლახით“ მოითხოვს არა მარტო ხელოვნებაში რეალიზმის გაბატონების აუცილებლობას—წინააღმდეგ რომანტიზმისა და შეხედულებისა — „ხელოვნება ხელოვნებისათვის“, რომელთა მიმდევარნი სინამდვილეს გაუზრბოდენ და ხშირად უმოქმედებას, ცხოვრებისაგან გაქცევას ქადაგებდნენ, არამედ აქ იგი აგრეთვე ამათრახებს (და საკმარისად მძლავრადაც) ხალხის, მასების სიბნელეში ყოფნას, ჩამორჩენილობას.

ამიტომაც, რომ ილია ჭავჭავაძე მთელი თავისი მოღვაწეობის მანძილზე ოპოზიციის ედგა ხელისუფლებას, რომლის მიუღებელ, ბეცსა და მავნებლურ პოლიტიკას გაბედულად ააშკარავებდა. ამავე მიმართულებით ის ფარულად, შეგნებულად რაზმავდა მკითხველთა მასებსაც.

¹ ი. ჭავჭავაძე, „მგზავრის წერილები“, ტ. II, გვ. 20—21, 1926 წ.

მეფის რუსეთის ჩამორჩენილობა უფრო მკაფიოდ რომ დაანახოს მკითხველს, ილია ჭავჭავაძე უხვად მიმართავს ქარაგმულ თქმებს. პეტერბურგში ოთხი წლის მუყაითი სწავლის შემდეგ ილია ბრუნდება სამშობლოში. გზაში მას ხვდება ფრანგი მგზავრი. კავკავში ახლად გაცნობილნი ერთმანეთს შორდებიან. ძველ რუსეთში მიღებული „პოვოსკა“, თავისი მძლოლი რუსი „იამშიკით“, მზადაა ილიასათვის.

მკითხველის ყურადღებას იქცევს ორი გადაკრული თქმა: ჯერ თვითონ „პოვოსკის“ მძლოლის შემდეგნაირი აღწერა: „დილის ექვსი საათი შესრულდა თუ არა, იმ სასტუმროს წინ, რომელშიაც მე წინა-ლამეს ჩამოვბტი, რუსის პირდაუბანელმა და თავდაუუვარცხნელმა «იამშიკმა» ფოშტის პოვოსკა მოაყენა. ეს იყო ვლადიკავკასში. საკვირველია! რუსის მხატვრების სურათებზედ რა ლამაზად არის ხოლმე გამოყვანილი ამ სქელ-კისერა «იამშიკის» ბრიყვი სახე... იმისი მიღუნ-მოდუნებული ზღაზვნა, უაღამიანო და პირუტყვეული მიხვრა-მოხვრა, უგეჟურად თვლენა. რამდენადაც სურათია კარგი, ორი იმდენად ნამდვილი საძაგელია“¹.

„იამშიკის“ ამ თვისებების აღნიშვნით ილია ჭავჭავაძე მძლავრად ამათარახებდა რუსეთში გაბატონებულ ბიუროკრატიულ, მონარქიულ-პოლიციურ რეჟიმს, რომელმაც ისე დააბეჩავა სიბნელესა და ჩამორჩენილობაში მყოფი მშრომელი, ქვეყნის ბურჟი რუსი გლეხი, რომ მას პირის დაბანისა და თავის დავარცხნის აღარც დრო და აღარც მოთხოვნილება შეუნარჩუნა. ამასთან, ამ ქარაგმით ილია უარყოფს იმ დროს არსებულ შეხედულებას მხატვრობაში — „ხელოვნება ხელოვნებისათვის“, რომელიც სინამდვილეს თვალს არიდებდა, გაურბოდა.

ამას გარდა, ი. ჭავჭავაძის ახალგაცნობილი ფრანგი, დაინახავს რა ფოსტის „პოვოსკას“, ირონიულად კითხულობს: „ეგ ეტლი ვისი მოგონილია?“ ილიას პასუხზე — „რუსისა“, ფრანგი კვლავ განაგრძობს მიღებული კილოთი: — „მგონი არა ხალხი მაგაში არ შეეცილოს, მებრალეებით, რომ თქვენ იძულებული ხართ მაგას გაალაყებინოთ ტვინი და გაადღვებინოთ გულ-მუ-“

¹ ი. ჭავჭავაძე, „მგზავრის წერილები“, ტ. II, გვ. 3, 1926 წ.

ცელი“. ილიას შებასუხებაზე, რომ მთელი რუსეთი მაგით და-
დის და მას რა ღმერთი გაუწყრება, ისეთი რა დაუშავდება,
ფრანგი კვლავ შეუწელებელი ირონიული ზითხითით განაგრ-
ძობს: „მთელი რუსეთი მაგით დადის განა?, ხა, ხა, ხა!.. მა-
გითი დადის? ვილა დაეწევა!“¹.

აქ ყოველი სიტყვა, ყოველი ინტონაცია, მწარედ გამკილა-
ვია ძველი, დრომოკმული რუსეთის წყობილებისა, რომელიც
მშრომელ ხალხს მძიმე ტვირთად აწვა კისერზე. „პოვოსკა“ და
მისი „ძუნძულით“ მოძრაობა, ილიას მიერ აწერილი, ცოცხა-
ლი განსახიერებაა მეფის რუსეთის ჩამორჩენილობისა, ხოლო
ფრანგის ხითხითი — განათლებული ქვეყნების დამოკიდე-
ბულებისა ძველი რუსეთისადმი, რასაც თვით ილიაც მთლიანად
იზიარებდა, რის დაყვანაც მას მკითხველამდე უნდოდა და რა-
საც, უდავოდ, ადვილად და მოხერხებულად აღწევდა.

* * *

ილია მთელი თავისი არსებით ეწინააღმდეგებოდა მონარ-
ქიული რუსეთის ბიუროკრატიულ-პოლიტიკურ რეჟიმს, მის
მკაცრ კოლონიალურ პოლიტიკას, ასე უხეშად წარმოებულს
დამორჩილებული ერების, კერძოდ, ქართველი ხალხის მიმართ.
ასეთი პოლიტიკის წინააღმდეგ წერა მაშინდელი მკაცრი ცენზურ-
ული პირობების გამო შეუძლებელი იყო, მხილება კი — აუ-
ცილებელი:

საჭირო იყო მკითხველთა გამოფხიზლება, გათვითცნობიე-
რება, დარაზმვა. ასეთი გაჭირვების ტალკვესი ისევ ეზოპეს
სტილი გამოდგა და ილიაც ენერგიულად იყენებს მას.

ცნობილია, რომ მონარქიულ-პოლიციური ხელისუფლება
დამორჩილებულ ერებს უყურებდა მხოლოდ მათი ექსპლოა-
ტაციის თვალსაზრისით, მათ სასტიკად ჩაგრავედა, ზღუდავდა,
წინ წაწევის, განვითარების საშუალებას არ აძლევდა. მეფის
ხელისუფლების პოლიტიკას მაქსიმალური ზიზუსტითა და სი-
მართლით ახასიათებს „საკ. კ. პ. (ბ) ისტორიის მოკლე კურსი“:

¹ ი. კავკავაძე, „მგზავრის წერილები“, ტ. II, გვ. 4, 1926 წ.

„მეფის რუსეთი ხალხთა საპყრობილე იყო. მეფის რუსეთის მრავალრიცხოვანი არარუსი ხალხები სრულიად უუფლებონი იყვნენ, განუწყვეტილად განიცდიდნენ ყოველგვარ დამკირებასა და შეურაცხყოფას. მეფის მთავრობა აჩვევდა რუს მოსახლეობას ისე ეცქირა ნაციონალური ოლქების მკვიდრი ხალხებისათვის, როგორც დაბალი რასისათვის, ოფიციალურად უწოდებდა მათ „ინოროდებს“, ნერგავდა ზიზღსა და სიძულვილს მათდამი. მეფის მთავრობა შეგნებულად აღვივებდა ნაციონალურ შუღლს, ამხედრებდა ერთ ხალხს მეორის წინააღმდეგ, აწყობდა ებრაელთა დარბევებს, თათარ-სომეხთა ხოცვა-ჟლეტას ამიერ-კავკასიაში.

ნაციონალურ ოლქებში ყველა ან თითქმის ყველა სახელმწიფო თანამდებობანი რუს ჩინოვნიკებს ეჭირათ. მთელი საქმეები დაწესებულებებში, სასამართლოებში რუსულ ენაზე წარმოებდა, აკრძალული იყო ნაციონალურ ენებზე გაზეთებისა და წიგნების გამოცემა. სკოლებში აკრძალული იყო დედენაზე სწავლა. მეფის მთავრობა მიისწრაფოდა ჩაეხრჩო ნაციონალური კულტურის ყოველგვარი გამოვლინება, ატარებდა არარუს ეროვნებათა ძალდატანებითი „გარუსების“ პოლიტიკას. ცარიზმი არარუს ხალხთა ჯალათად და მტანჯველად გამოდიოდა“¹.

მეფის რუსეთის ასეთმა კოლონიალურმა პოლიტიკამ განაპირობა ილია ჭავჭავაძის მოღვაწეობის ძირითადი ხაზი. მან, სხვა თერგდალეულებთან ერთად, მძლავრად გაშალა ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ბრძოლის ფრონტი და ენერგიულად დაიწყო იერიშების მიტანა მჩაგვრელი სისტემის მხილებისა და მის წინააღმდეგ ქართველი ხალხის დარაზმების მიზნით.

ცნობილია, რომ მეფის რუსეთი განაპირობა ქვეყნებში ნიშნავდა როგორც გონებრივი, ისე ზნეობრივი თვალსაზრისით შეუფერებელ რუს მოხელეებს, რომელნიც ანგარიშს არ უწყევდნენ ადგილობრივ მოსახლეობას და მათ ინტერესებს. ეს მოხელეები ქვეყანას, ხალხს არა მარტო მძიმე ტვირთად, არამედ მტკივნეულ მწვავე მუწუჯად ევლინებოდნენ.

ილია ჭავჭავაძე ამ გარემოების მხილებას შესანიშნავად

¹ „საქ. კ. პ. (ბ) ისტორიის მოკლე კურსი“, გვ. 7, 1948 წ.

ახერხებს თავის „მგზავრის წერილებში“ ოფიცრის სახის, ვითომც კერძო მოვლენის, ჩვენებით. სინამდვილეში კი, მისი გაგებით (და მკითხველიც ასე იგებდა), ილიას ოფიცერი ტიპური სახეა მეფის რუსეთის მოხელისა.

„მგზავრის წერილებში“ დახატულ ოფიცერს არავითარი წარმოდგენა არა აქვს იმ მხარეზე და იმ მხარის მოსახლეობაზე, რომელთა ცხოვრებისა და ინტერესების დამცველად და მომწესრიგებლადაც ის დაუნიშნავეთ. მას სამი წელიწადი არაფრად მიაჩნდა, რომ გაცნობოდა მხარეს, სადაც ის წესრიგის განმტკიცებისათვისაა მოწოდებული; სამაგიეროდ, დაინტერესებულია ცხოველური ინსტიქტების დაკმაყოფილებით: „იმისი სახის მეტყველება, — წერს ილია, — ამჟღავნებდა, რომ ღვიწხოსა და არაყს ძალიან დაახლოვებით იცნობდა“¹.

ეს არა კმარა; ამასთან, ის ცრუქედმაღალია, განათლებულ და მეცნიერ კაცადაც მოაქვს თავი. სინამდვილეში კი მეტად გაუნათლებელი, განუვითარებელია.

პეტერბურგის დიდ ცივილიზაციას ოფიცერი იმით ამტკიცებს, რომ იქ იზღერის ბალი, რაც, მისი გაგებით, „განათლების გვირგვინია“, რადგანაც ის „სავსეა ყუყუნა თვალებიანი ქალებითა. გინდ ერთს ჩაავლე ხელი, გინდა მეორეს. აი, განათლებას რა შეუძლიან“, — კმაყოფილებით განმარტავს შედიდური ოფიცერი.

აშკარაა, ოფიცერი ამორალური ვნებიანობის წუმპეში მყოფი პიროვნებაა. ცხადია, ასეთი მმართველი კეთილს არ დააყრის ქვეყანას — ამბობს ამით ილია ჭავჭავაძე და ასევე ესმის მკითხველსაც.

მაგრამ ეს ოფიცრის მხოლოდ ერთი თვისებაა, თუმცა მომაკვდინებელი.

გარდა იზღერის ბალისა, ამ ოფიცრისათვის ქვეყნის ცივილიზაცია სამხედრო გენერლების რიცხვის მიხედვითაც იზომება. ამიტომ, როცა ის გაიგებს, რომ საქართველოში ოცამდე სამხედრო გენერალია, გაოცებითა და კმაყოფილებით წარმოთქვამს; „ოციოდ მართალი გენერალი! ბარაქალა მართლმადიდებელ რუსეთს! სახელი და დიდება! საცა ფეხს შესდგამს,

¹ ი. ჭავჭავაძე, ტ. II, გვ. 9.

დამყარებს ხოლმე ცივილიზაციას... თუ ღვთის ძალით თქვენ-
ში ცივილიზაციამ ეგრე იარა, სამოც-და-ათ წელიწადს უკან
კიდევ ოცი გენერალი მოგემატებათ და სულ ორმოცი შეიქმ-
ნება. დიდი საქმეა“¹.

ამით მწერალი მშვენივრად აშიშვლებს ცარიზმის მხედრე-
ბის სრულ სიცარიელეს, უბადრუკობას, რომლისთვისაც სამ-
ხედრო, კაზარმული რეჟიმის გარეშე ცხოვრება არ არსებობდა
და არც შეეძლო ეარსებნა. სწორედ ამგვარ ძალას ეყრდნო-
ბოდა მეფის რუსეთი დამორჩილებულ ქვეყნებში წესრიგის
დამყარების, სამართლიანობის, ცივილიზაციის შეტანის საქ-
მეში.

ოფიცრის ასეთი გამოკრეტილებული სახის მოცემით ილაა,
რა თქმა უნდა, დაუნდობლად ამათრახებდა ხელისუფლების
კოლონიალურ სისტემას, რომელიც დამორჩილებული ერების
ცხოვრების ბუნებრივ განვითარებას, ხალხში განათლების, ცი-
ვილიზაციის შეტანას არამცთუ ხელს არ უწყობდა, არამედ
აფერტებდა, უკან სწევდა. რა სიკეთე შეიძლებოდა მოეტანათ
ისეთ მმართველებს, როგორც ეს ოფიცერია! ასეთები კი, ჩვე-
ულებრივ, ტიპიურები იყვნენ. მკითხველიც აქედან აღვილად
და მკვეთრად იღებდა შთაბეჭდილებას, რომ ეს ოფიცერია
ხორცია ხორცითა და სისხლი სისხლითა ბიუროკრატიულ-მო-
ნარქიული მმართველობისა. როგორც ეს ოფიცერია ჩამორ-
ჩენილი, ხორცმეტი, მავნე, ისეთივეა მასზე დამყარებული ხე-
ლისუფლება და მთლიანი—სახელმწიფოებრივი სისტემა.

* * *

მკაცრი ცენზურული პირობებით შებორკილი ილია ჭავჭა-
ვაძე იძულებული იყო სისტემატურად მომარჯვებული ჰქონო-
და დაფარული, ქარაგმული წერის სტილი, ამის შედეგად იგი
დიდი გაბედულებითა და ოსტატობით აშიშვლებდა არსებულ
პოლიციურ, მცდარ, მავნე, ხშირად აბსურდამდე დასულ, სის-
ტემას.

¹ ი. ჭავჭავაძე, ტ. II, გვ. 14—15, 1926 წ.

ცნობილია, რომ მეფის რუსეთის კოლონიური პოლიტიკის ერთ-ერთ მიზანს შეადგენდა მცირე ერების გარუსება.

აღნიშნული მიზნის განხორციელებისათვის ჩვენში სკოლებიდან სხვადასხვა არასაკადრისი „დასაბუთებით“ იდევნებოდა ქართული ენა და შემოპქონდათ სწავლების მახინჯი, ანტიპედაგოგიური მეთოდები. ხშირად ამ მეთოდების გატარებაში ქართველ მასწავლებლებსაც იყენებდნენ.

როგორც აღვნიშნეთ, ილია ჭავჭავაძემ, მთელი თავისი არსებით, შეურიგებელი ბრძოლა გამორუცხადა ხელისუფლების რუსიფიკატორულ პოლიტიკასაც. ერის კულტურული აღორძინებისა და წინმსვლელობისათვის მას მიზანშეწონილად და აუცილებელ საჭიროებად მიაჩნდა, რომ ხალხს განათლება მიეღო თავის მშობლიურ ენაზე. მისი ღრმა რწმენით და საფუძვლიანი მტკიცებითაც, აშას ითხოვდა ერის ინტერესებიცა და სალი პედაგოგიური მეცნიერებაც.

მრავალი ცალკეული მოვლენიდან ილია ხელს სჭიდებდა ისეთს, რომელიც უფრო ტიპური იყო და რომელიც მას მეტ საშუალებას მისცემდა, რათა მაქსიმალური სიცხადითა და სიმკვეთრით გამოეაშკარავებინა აბსურდამდე დასული რუსიფიკატორული პოლიტიკა.

1877 წ. ქ. გორში გაიხსნა საოსტატო სემინარია, რომელსაც სახალხო სკოლების მასწავლებლები უნდა მოემზადებინა. ცხადია, საქართველოს შუაგულში მოქმედ საოსტატო სემინარიაში, სადაც ქართული სკოლების სახალხო მასწავლებლებს ამზადებდნენ, ძირითადად, საჭირო იყო ქართული ენის სავალდებულოდ გამოცხადება, მაგრამ თავის წერილში ილია აღნიშნავს, დირექტორმა სხვადასხვა უმსგავსი საშუალებით მოახერხა, რომ ქართული ენის სწავლება სავალდებულოდ არ ყოფილიყო გამოცხადებული. ქართული ენა მაინც შეიტანეს, მაგრამ ასწავლიდნენ ისე, რომ სრულებითაც რომ არ ესწავლებინათ, უკეთესი იქნებოდა.

აი, როგორ აგვიწერს სწავლების ამ მეთოდს ილია:

„იმავე პროსემინარიის პირველს განყოფილებაში თუმცა ქართულს ასწავლიან თურმე, მაგრამ ყოველ ღონისძიებას ხმარობენ, რომ ბავშვმა ჩათვლით კითხვისა და ქართულის ასოებისა ჯღაბნის მეტი არა ისწავლოს რა... ამ მეთოდის მომგონე-

ბელი გახლავთ ქართულის პროსემინარიის მასწავლებელი უფ. ნათიევი¹. ეს მეთოდი აი რაში მდგომარეობს: ერთსა და იმავე დროს ბავშვმა უნდა გაიკვეთოს ქართული ასოები, რუსული ასოები, ისწავლოს მათი გამოხატვა, მათგან მარცვლების, სიტყვების და ფრაზების შედგენა. ამასთან, მათ უნდა დაიხსოვონ რუსული სიტყვები. და ახსნან რუსული ფრაზები².

ილია ქავკავაძე სწავლების მეთოდის ამ სიმანხინჯის ჩვენებით არ კმაყოფილდება და, სურს რა მკითხველს დაანახვოს, თუ როგორაა ქართული ენის სწავლება პედაგოგიურ აბსურდამდე დაყვანილი, განაგრძობს მისი გატარების სრული სახით გაცნობას: „ქართულს და რუსულს ანბანთან იგი (მასწ. ნათიევი — მ. ზ.) ასწავლის თურმე მოწაფეებს მესამე ანბანსაცა... იგი არ უნახავს წარსულსა, არ არსებობს აწმყოში და ყოვლად შეუძლებელია მომავალში. იგი მოზმანებია უფ. ნათიევს მისთა მოწაფეთა უბედურებისათვის... ნათიევს სიზმარი უნახავს, რომ ქართული სიტყვები რუსული ასოებით უნდა დაიწეროს. აუღია და თავის ანბანში შიგა და შიგ ქართული სიტყვები ჩაურთავს რუსული ასოებით. რადგანაც რუსულ ანბანს აკლია ხუთმეტამდე ნიშნები ჩვენის 'ნების გამოსახატავად, ამიტომაც უფ. ნათიევს თავისით მოუგონია ახალი ასოები, არც რუსული, არც ქართული... და ამ ახალის ასოებით შეუვსია რუსულის ანბანის ნაკლი და ჩვენი ანბანიც გაუმდიდრებია.... ვაი, თქვენი ბრალი, საწყალო ბავშვებო, არ გეყოფათ განა ამდენი ანბანები, რომ „ნათიური“ ანბანიც თქვენდა საუბედუროდ არ გამოჩენილიყო?!“³.

ილია ქავკავაძემ, აჩვენა რა სკოლებში გაბატონებული მიუღებელი სიმანხინჯე ქართული ენის სწავლებაში, რაც, რა თქმა უნდა, შეხამებული იყო ხელისუფლების საერთო პოლიტიკასთან, დაანახვა რა მკითხველს გამეფებული ჩაგვრის, ერის გადაგვარების, გამხრწნელი საშუალებანი, ცენზურის კლან-

I ილია ქავკავაძე ნათიშვილის შავივრად განზრახ, დაციენის, გაწბილების მიზნით, ნათიევს წერს, ვინაიდან გვარის ასეთი რუსული დაბოლოება გადაგვარების მაჩვენებელი იყო, და ამას ხელისუფლება თხოულობდა.

² ი. ქავკავაძე, ტ. IV, გვ. 317, 1955 წ.

³ იქვე, გვ. 318.

ქებს რომ ააცდინოს თავისი მართალი სიტყვა (ხალხის გამო-საფხიზლებლად, თვალის ასახელად, ხელისუფლების წინააღმდეგ რომ სპედავს, მაგრამ ისე, თითქოს ყველა ამაში ხელისუფლება არაფერ შუაშია და ამას ცალკეული მოხელეები აკეთებენო). ყველა ამ ფაქტის ჩვენების შემდეგ იგი ასეთს დასკვნას დაურთავს: „ეგეთი სასაცილოდ აგდება მთავრობის კეთილ განკარგულებისა, მთავრობის დაწყობილებისა, სადქე გაგონილა? რომ ესეთი წვრილფეხა, ესე ფუქვად ხდიდეს მთავრობის ჩვენდამი მზრუნველობას და გულმტკივნეულობას?!”.

თითქოს ილია ჭავჭავაძე ხელისუფლებას — მთავრობას იცავდა, სინამდვილეში კი სწორედ მას ამათრახებდა და მკითხველიც ასევე იგებდა.

ასევე ეზოპესებური სტილის, ნიჟიერად გამოყენების ნიმუშებს წარმოადგენს ილია ჭავჭავაძის მრავალი პუბლიცისტური, თუ პოლემიკური წერილი. მათგან ამ მიმართულებით შევჩერდებით ერთ მეტად ეპოქალურ წერილზე — „ბ-ნ ი ა ნ-ო ვ ს კ ი ს წ ე რ ი ლ ი ს გ ა მ ო“.

ი ა ნ ო ვ ს კ ი კავკასიის სასწავლო ოლქის მზრუნველი იყო, რა თქმა უნდა, ხელისუფლების კოლონიალური ზრახვების გატარებელი სწავლა-აღზრდის რუსიფიკაციის საქმეში.

აღნიშნულ საპოლემიკო წერილში ილია ჭავჭავაძე ხაზს უსვამს რუსიფიკატორული მიმართულების მიუღებლობას, მის შეუფერებლობას საზოგადო თუ სახელმწიფო მოღვაწეობისათვის, მით უმეტეს, სწავლა-აღზრდის დარგის ისეთი ხელმძღვანელებისათვის, როგორც იყო იანოვსკი თავისი თანამდებობის მიხედვით. მაგრამ მიუხედავად ამისა, იანოვსკი განუხრელად ენერგიული გამტარებელი იყო რუსიფიკაციისა კავკასიის ოლქში. რისთვისაც ის სათანადო ნაბიჯებს დგამდა (ხშირად ფარულად. ცნობილია, თუ როგორ ამხილა ქართულმა გაზეთმა „დროებამ“ იანოვსკის ეს შეუფერებელი ნაბიჯი, რასაც მოჰყვა იანოვსკის წერილი გაზ. „კავკაზში“. ამ წერილში იანოვსკი თავს იმართლებდა: ყოველივე ის, რასაც „დროება“ მებრალეებს, ახალსენაკის სკოლაში არ მითქვამსო, არც ბ-ნ მარკოვისათვის მიმიწერია ოფიციალური ქალაქი და არც ბ-ნ

1 ი. ჭ ა ვ ჭ ა ვ ა ძ ე, ტ. IV, გვ. 319, 1955 წ.

სემიონოვსკისათვის არავითარი დარიგება და რჩევა არ მიმ-
ოციაო. რა თქმა უნდა, იანოვსკის ეს უარყოფა დიპლომატიურა
ხერხი იყო.

ილია ჭავჭავაძე ამ კონკრეტულ შემთხვევაშიც ცდილობს
იანოვსკის წერილიცა და ფაქტიც მაქსიმალურად გამოიყენოს
თავიანი აზრისა და მიზნის დასამტკიცებლად. ამას ის ახერხებს
დაფარული, ქარაგმული წერის მანერით.

პირველ რიგში, ილია ჭავჭავაძე სარგებლობს იანოვსკის
ასეთი უკანდახვეით და ხაზს უსვამს, რომ მოხარულია იანოვს-
კის მიერ ყოველივე იმის ასე ბეჯითი უარყოფით, რაც მართლაც
საკადრისი არ არის განათლებული კაცისათვის. „მას შემდეგ,—
წერდა ილია, — რაკი ეგრე საჯაროდ გამოაცხადა ეგ უარყოფა
იმისთანა პატივცემულმა გვამმა, როგორიც ბ-ნი იანოვსკია,
ჩვენ აღარა გვეთქმის რა. ჩვენთვის ისიც საკმაოა, რომ თითონ
ბ-ნი იანოვსკი არა ჰკისრულობს არც ერთს ბრალსა, «დროე-
ბაში» გამოცხადებულს, ჩვენ დიდის სიამოვნებით ვერწმუნე-
ბით ბ-ნს იანოვსკის და ამასთანაც გვიხარიან, რომ იგი თავი-
ლობს იმისთანა მოქმედებას და სიტყვას, რომელიც, ჩვენდა სპ-
წუხაროდ, აქამომდე საკვეხურადა ჰქონდათ ზოგიერთს აქაურს
პედაგოგებს და პედაგოგის გარეთ მდგომ მოხელეებსაცა.
ესეც ერთი წარმატებაა, ერთი სიკეთეა“¹.

ილია ჭავჭავაძეს, რა თქმა უნდა, არა სჯერა იანოვსკის არც
უკანდახვევისა და არც მისი პატიოსნებისა, მაგრამ ვითომ იჯე-
რებს, რათა ისარგებლოს შემთხვევით და ხაზი გაუსვას იმას,
რომ ეს გზა უკადრისი, სამარცხვინო უნდა იყოს ყველაშათვის;
განსაკუთრებით, განათლებული კაცისათვის, მით უმეტეს
იანოვსკისათვის, თუმცა, სამწუხაროდ, ჩვენში ეს გზა მეტად
მიღებულია მრავალ პედაგოგსა და მოხელეს შორის. ილიას ეს
აზრი ნათლად და პირდაპირ დადიოდა მკითხველამდე.

ილია ჭავჭავაძე, თითქოს სხვათა შორის გამოთქვამს ამ
აზრს, სამაგიეროდ გულდადებით ჩერდება იანოვსკის მიერ იმა-
ვე წერილში გამოთქმული მისი სამოღვაწეო დედააზრის შესა-
ხებ, რაც უაღრესად მძიმე საგანია. ეს ის, რომ იანოვსკი მოი-
თხოვდა ქართულ სამწლიან სახალხო სკოლაში პირველი წლის

¹ ი. ჭავჭავაძე, ტ. VII, გვ. 213.

მეორე ნახევრიდან იწყებოდეს რუსულის სწავლება ისე, რომ სწავლების მესამე წელს მოსწავლეებმა იცოდნენ არამტუჲ მარტო წერა და კითხვა, არამედ სხვა სასწავლო დისციპლინებსაც რუსულად უნდა სწავლობდნენ.

ილია ჭავჭავაძე სწორედ იანოვსკის ამ ძირითად დებულებათაში ხედავს ხალხისა და ქვეყნის განათლების მანკიერ გზას და ლიტონი სიტყვით კი არა, გამოჩენილი რუსი და უცხო პედაგოგების მიერ გამოთქმული აზრების ყოველმხრივი შესწავლის საფუძველზე იძლევა იანოვსკის დებულების გამანადგურებელ კრიტიკას. ეს კრიტიკა განადგურება იყო თვით იანოვსკისა, რომელსაც ილიას წერილში მოტანილი საღი პედაგოგიური აზრები მტკიცედ უნდა მიეღო და სახელმძღვანელოდაც გაეხადა. ილია ამ წერილით ანადგურებს, აბიაბრუებს იანოვსკის, როგორც სწავლა-აღზრდის საქმის შეუფერებელ ხელმძღვანელს, მაგრამ ძირითადად, რა თქმა უნდა, ის ამითარბებს მთლიანად კოლონიალურ სისტემას, რომლის ერთგული გაქტარებელი იყო იანოვსკი. ცენზურის რისხვა რომ თავიდან აიცილინოს, ხოლო წერილის შინაარსი უფრო ახლოს მიიტანოს მკითხველთან, ილია მიმართავს ხერხს, თითქოს ის იანოვსკის დიდად აფასებს, არ სურს მისი ავტორიტეტის შელახვა, არც მის მიერ შექმნილ სახალხო სკოლებზე ხალხისათვის გულის აყრა. ცენზურის თვალის ასახვევად ილია ასე წერს: „ჩვენ ვეცდებით, გულახდილად და თამამად წარმოვსთქვათ ამ საგანზედ ჩვენი აზრი. იმედი გვაქვს, რომ არავინ დაგვწამებს — ხალხს გული უნდა ააყრევინონ ჩვენს მოქმედებაზედაო. იმედი გვაქვს, რომ ამ უმართებულო და უკადრისს ფარ-ხმალს არ მოჰკიდებს ხელს იმისთანა კაცი, როგორც ბ-ნი იანოვსკია“¹.

ილია ჭავჭავაძე სარგებლობს შეკთხვევით და სურს თქვას, რომ არიან და, სამწუხაროდ არა იშვიათადაც, ისეთი მოხელეები, შეიძლება განათლებულებიც, რომლებიც ქვეყნის კეთილდღეობით (რაც მათთვის მთავარი უნდა იყოს) არ არიან დაინტერესებულნი. ასეთია იანოვსკიც. ამას ილია შემდეგი ნართათულით ახერხებს: „თუმცა ბ-ნი იანოვსკი, როგორც მრავალმხრივ განვითარებული კაცი, უეჭველად კეთილის განზრახვით არის

¹ ი. ჭავჭავაძე, ტ. VII, გვ. 214.

ადრული და სურს იმ ადგილს და საზოგადოებას, საცა მოწვეულია სამსახურისათვის, სიკეთე მიანიჭოს, მაგრამ მისგან ამორჩეული გზა ჩვენის ფიქრით სრულებით არ შეეფერება არც მის განზრახვასა და არც მის სიკეთის სურვილსა“¹. ილია ჭავჭავაძის ნამდვილი აზრი მკითხველისათვის ნათელი იყო, მკითხველს აფხიზლებდა, ზრდიდა და სათანადოდ ამოქმედებდა კიდევ.

* * *

ილიამ კარგად იცოდა, რომ ხშირად ციხე შიგნიდან ტყდება, ამიტომ პირველ რიგში ერის ცხოვრება უნდა გაწმენდილიყო შინაგანი ნაკლისაგან, რომელიც აღორძინებას, მის განმტკიცებას, მის წინმსვლელობას უშლიდა ხელს, ამის გამო ეროვნულ-განმათავისუფლებელ ბრძოლას ერთდროულად აწარმოებდა ორი—შინაური და გარეშე — ფრონტი.

ილია კარგად ხედავდა, რომ საზოგადოებრივი ცხოვრების ასპარეზზე ჯერ კიდევ გაბატონებულ კლასად რჩებოდა საკმარისად დარღვეული, დაჩივებული თავადაზნაურობა, რაც ერის ცხოვრების წინმსვლელობას აბრკოლებდა. ეს მან ნიჭიერად და გაბედულად გამოხატა სატირულ ლექსებში „ბედნიერი ერი“; „რა ვაქეთოთ, რას ვშვებოდით?“, „გამოცანები“, „კიდევ გამოცანები“ და სხვა.

ილია ჭავჭავაძე ვერ ურიგდებოდა, რომ ქართველი თავადაზნაურობა წაავლად შედიოდა მეფის რუსეთის სამხედრო სამსახურში, რომელშიც ის ხშირად იჩენდა სამხედრო ნიქს და ამით ამტკიცებდა მონარქიულ-პოლიციურ რეჟიმს, ამტკიცებდა საქართველოს უფლებების დამთრგუნავ ხელისუფლებას. თავისი ასეთი გულისწყრომა პოეტმა ბრწყინვალედ გამოხატა ლექსში „იანიჩარი“, სადაც გაბედულ, მოხდენილ გმირ ვაჟკაც იანიჩარს, წარმოშობით ქართველს, პოეტი შესძახებს:

„შენი რაა, რომ ამშვენებ შენს დამღუპველ ოსმალეთსა“.

არის ცნობა, რომ სტუდენტ ილიას პეტერბურგში ყოფნის დროს უნაზავს ქართველი კანკოელების ვარჯიშობა, რასაც

¹ ი. ჭავჭავაძე, ტ. VII, გვ. 214.

შთაუგონებია მისთვის დაეწერა ეს ლექსი, რომელიც თავდაპირველად ატარებდა სახელწოდებას „კანეოელი“. ლექსის მე-12 სტრიქონიც ასე იკითხებოდა: „შენი რაა, რომ ამშვენებ შენს დამღუპველ ჩრდილოეთსა“. მაგრამ ცენზურული პირობების გამო შეუცვლია სათაური და დაურქმევია „იანიჩარა“. ამასთან, მე-12 სტრიქონიც ასე გაუჩაღხავს: „შენი რაა, რომ ამშვენებ შენს დამღუპველ ოსმალეთსა“¹, და ეს გადაკრული ნათქვამი მკითხველამდე ჩაწვდომით დადიოდა: ოსმალეთის მაგიერ, რა თქმა უნდა, იგი ცარიზმს გულისხმობდა.

ასევეა მოცემული ქარაგმა ლექსში — „ბაზალეთის ტბა“. „ოქროს აკვნის“ სახით, რომლისთვისაც „ერს თავისი ცრემლები ტბად ზედ კარვად გადუხურავს“, პოეტი მკითხველის მისახვედრად, თუ ვინ წევს აკვანში, ასეთ ქარაგმას მიმართავს:

„იქნებ, აკვანში ის ყრმა წევს,
ვისიც არ ითქმის სახელი,
ვისაც დღე-და-ღამ ჰნატრულობს
ჩუმის ნატვრითა ქართველი?“².

პოეტმა იცის, რას „ნატრულობს ჩუმის ნატვრითა ქართველი“ და ქართველი მკითხველიც კარგად ხვდებოდა ამ „ნატვრას“, რაც პოეტის ნატვრაც იყო. ეს ნატვრა ერის განთავისუფლებაა მძიმე კოლონიალური პოლიტიკის ჩაგვრისაგან. ეს იყო ლტოლვა თავისუფლებისაკენ. რომ ეს ნატვრა საჭიროა განხორციელდეს, პოეტი თავის დამოკიდებულებას ასე ამჟღავნებს:

„თუ ესე არის, ნეტა მას
ვაეკაცსა სახელოვანსა,
ვისიცა ხელი პირველად
დასწვდება იმა აკვანსა!“³.

ამიტომ იყო, რომ ქართველი ხალხის კულტურული წინაგლის ხელისშემშლელთ ილია ჭავჭავაძე დაუნდობლად, გაბედუ-

¹ ი. ჭავჭავაძე, ტ. I, რედაქტორის კომენტარი, გვ. 386—387, 1951 წ.

² იქვე, გვ. 24.

³ იქვე.

ლად ებრძოდა შინ თუ გარეთ. ამის მშვენიერი ნიმუშია მისი „გამოცანები“ და „კიდევ გამოცანები“.

* * *

არც შინაურ და არც გარეშე მტრებთან ბრძოლა არ იყო დაუბრკოლებელი ეროვნულ-განმათავისუფლებელ ფრონტზე. მაშინდელი ბიუროკრატიული ხელისუფლება ცენზურის საშუალებით ხომ თავისუფალ მთესავ აზრებს, იქნებოდა ეს პოლიტიკური, სოციალური თუ ეკონომიური ხასიათისა, ჩასახვის-თანავე სპობდა. საჭირო იყო მწერალს გამოეყენებინა იგავური სტილი.

ილია ჭავჭავაძე, როგორც სხვა თერგდალეულებიც, ქართველი ხალხის კეთილდღეობის საფუძვლად თვლიდა ქართველი ხალხის გაერთიანებას და გაერთიანებული ძალებით თავისუფლებისათვის, ბიუროკრატიულ-პოლიციური ხელისუფლების წინააღმდეგ ბრძოლას.

საჭირო იყო ამ მიმართულებით მკითხველში ეროვნული გრძნობის გაღვივება. ალია ჭავჭავაძემ ეროვნული გრძნობის გაღვივების, არსებული წყობილების მიუღებლობისა და აქედან გამოსავალი გზის ჩვენების მიზნით შესანიშნავად გამოიყენა ჩვენი ისტორიული წარსული.

საქართველოს წარსული, რომელიც განუწყვეტელი ბრძოლა იყო თავისუფლებისათვის, XIX საუკუნის ქართველ მწერლებს, კერძოდ ი. ჭავჭავაძეს, გამოყენებული აქვს როგორც ხერხიანი ნიღაბი, მათ მიერ წარსულის ანალებში ამოკითხული და ასახული ჩვენი ისტორია: წარსულში ქართველი ხალხის მიერ გადატანილი შევიწროების, უსამართლობის, ძალმომრეობის ჩვენება მკითხველთ თანადროულობისადმი უარყოფით დამოკიდებულებას უღრპავებდა და არსებულ წყობილებასთან შეურიგებლობის თესლს მათში უხვად თესდა. ამასთან, აჩვენებდა გაერთიანებული, შეთანხმებული ძალების შემწეობით განთავისუფლების გზას, როგორც ამას ადგილი ჰქონდა ხოლმე წარსულში. ამ მიზანდასახულებისათვის ილიას დრამატიული პოემები: „ქართველის დედა“ და „მეფე დიმიტრი თავდადებული“.

ილია ჭავჭავაძე საქართველოს წარსულის სურათის ჩვენებით იგაუჟრად, გადატანით საქართველოს აწმყოსა და მომავლის სურათს ხატავდა. ამას დამაჯერებლად ადასტურებს „ქართველის დედის“ შთამაგონებელი შენიშვნა, სათაურს ფრჩხილებში რომ აქვს დართული, — „ს ც ე ნ ა მ ო მ ა ვ ა ლ ც ხ ო ვ რ ე ბ ი დ ა ნ“ და აგრეთვე წინასიტყვაობის მაგიერ დართული ორი სტროფი, პეტრე ნაკაშიძისადმი მიძღვნილი. მოვიტანთ ამ მიძღვნიდან ერთ სტროფს:

„მ ყ ო ბ ა დ ს ა ხ ბ ა დ ე ერთი კუთხე დიდის ფარდისა
და ეს ვიხილე, — მომიტევე მე სითამამე...
ეს არს ნაყოფი აწმყოსაგან შობილ დარდისა, —
ამით მამართლე, მიილე და ნუ გამკიცხავ მე“¹.

„ქართველის დედაში“ მოცემული წარსულის სურათით ილია ნიჭიერად სარგებლობს, რათა მკითხველს მკვეთრად აგრძნობინოს მთელი გამა სათანადო განწყობილებისა, გაღვიძებული და ამოქმედებული, პატრიოტული გრძნობის საფუძველზე გაშლილი, გამა სინარულისა, აღფრთოვანებისა, სიყვარულისა, კმაყოფილებისა, წუხილისა და განცვიფრებისა. მკითხველში ამ გრძნობის გაღრმავების მიზნით ნაწარმოებში ჩაქსოვილია სათანადო იდეების გრეხილი, შესაფერისი აფორიზმებით აკინძული, რაც მკითხველს მაქსიმალური სიმკვეთრით შთააგონებდა, რომ ეროვნული თავისუფლების გრძნობა უდიდესი, ყველაფრის შემწირველი და ყველაფრის გამწირველი გრძნობაა.

მომაკვდავ მოხუც დედას, ერთადერთი შვილის პატრონს. მამულისადმი სიყვარული შვილისადმი სიყვარულსაც კი უკან დააყენებინებს, როცა გაიგებს, რომ ხალხი აღსდგა ქვეყნის გასათავისუფლებლად.

მოხუცი დედა კვდება, მაგრამ სიკვდილის უკან ომში მამავალ შვილს მაინც ამხნევეს და მტკიცედ ეუბნება:

„მე ვწუხარ მართო მასზედ, რომე ჩემს სიბერესა
სანუგეშებლად მხოლოდ ერთი მოეცა შვილი,

¹ ი. ჭავჭავაძე, ტ. I, გვ. 136, 1925 წ.

მე ვწუხარ მასზედ, რომ ჩემს მამულს ამ ნეტარს დღესა
მხოლოდა ერთი შეაკვდება ჩემგან შობილი“¹.

ილია ჭავჭავაძე მკითხველს შთააგონებს, რომ თავისუფ-
ლება „კაცთა ნავსაყუდარია“, „ჩაგრულის, წვალებულის, წმინ-
და საფარია“, რომ თავისუფლება „მშვიდობა და სიმართლეა
ამა ქვეყნისა“ და „აღმზრდელი ღვთაებამდე კაცთ ბუნებისა“:
რომ თავისუფლებისადმი მისწრაფება კაცისათვის იმდენად
საჭიროა, მიმზიდველია, ბუნებრივი მოთხოვნაა, რომ
მოხუც დედასაც კი ყველასა და ყველაფერს გააწირვინებს: ის
ერთადერთ შვილსაც კი ომში კმაყოფილებით ისტუმრებს; მო-
პაკვდავი დედა წუხს:

„ვთი, რომ ჩემი სიცოცხლისა მზე მამან ჩადის,
როცა ამოდის ჩემის ქვეყნის მზეი დიადი..
ვთი, რომ ბინდი ღღეთა ჩემთა საკვდილს მიჰადის,
როს ჩემის ხალხის დიდებისა სჩანს განთიადი!“²

ამ სიბრძნეს, მაღალ პატრიოტულ იდეებს და ცხოველ სა-
ხეებს, ცენტურისათვის მიუღებელს, ი. ჭავჭავაძე ასე მოხდენ-
ილად და მიმზიდველად აქსოვს მოგონილ „ისტორიულ“
ამბავში. ასე ნიჭიერად იყო გამოყენებული «სიბრძნე. სიცრუ-
ისა» ი. ჭავჭავაძის მიერ, რათა ეს იდეები მკითხველთა მასებამ-
დე მიეტანა, ეროვნული თავისუფლების იდეები მკითხველთა
შორის დაენერგა.

სამშობლოსადმი ასეთივე მძლავრი, ყველაფრის გამწირავი
სიყვარული ანთია „მეფე დიმიტრი თავდადებუ-
ლის“ მოქმედი პირების გულში. ილია ჭავჭავაძის გაგებით,
სწორედ პატრიოტული გრძნობა აძლევს ყოველ მოქალაქეს
ძალას, შესაძლებლობას ვაჟკაცობის გამოჩენისას.

„მეფე დიმიტრი თავდადებულში“ ყოველი სოციალური
ფენა ერისა, დაწყებული დაუძლურებული მოხუცი გლეხით და
გათავებული მეფით, პატრიოტული გრძნობით არიან გალომკა-
ცებულნი და მამულისადმი საარაკო თავდადებასაც იჩენენ.
განა ქვეყნისადმი სიყვარულით გაბრწყინებული შარავან-

¹ ი. ჭავჭავაძე, ტ. I, გვ. 139, 1925 წ.

² იქვე.

დედით არ არის მოცული დაუძღვრებული მოხუცი, რომელმაც თავისი სიცოცხლე სამშობლოს თავისუფლებისათვის ბრძოლაში ჩალასავით დასწვა?! ახლა, ამ საბედისწერო მომენტში, მოხუცი, დაუძღვრებული, შვილებზე დაყრდნობით მიდის ქედმოსახრელად გამზადებულ მეფესთან, მოითხოვს, თავისუფლება დაიცვას ბრძოლით, წაიყვანოს მისი შვილებიც. აჩვენოს მტერს, თუ „რა ღომებს ზრდის ქართლის ბუდე“.

„უმრად ნუ დავმარცხდებით და, თუ ვერ ვძლიეთ, დავიხრცნეთ სახელითა და დიდებით“ — ასე მიმართავს იგი მეფეს. ასეთივეა ბრმა მეფანდურეც, რომელსაც სურს დაენმაროს სამშობლოს ასეთ განსაცდელში; იგი მწარედ გამოთქვამს სამშობლოს განსაცდელში ყოფნით გამოწვეულ ტკივილებს და „შვილებს“, ახალგაზრდებს, მოაგონებს:

„ტბილსა ძუძუს დედა შვილსა
იმ იმედით აწოვებდა,
რომ სიცოცხლით ან სიკვდილით
ის შამულს ასახელებდა...

.

„მამულისთვის ვის ახსოვდა
განსაცდელი განსაცდელში!
ტრფობა გექონდა გულში აბჯრად
და სატევრად — ხმალი ხელში“¹.

ამ გზით, თითქოს წარსულის სურათს აღადგენდა, სინამდვილეში კი, ეზოპეს ენით, ილია ჭავჭავაძე მაქსიმალურად ახერხებდა მკითხველში წმინდა პატრიოტული გრძნობის გაღვივება-გადრმავეებას, რითაც იგი მკითხველსაც რაზმავდა და გაშლილ ეროვნულ-განმათავისუფლებელ ფრონტსაც აფართოვებდა და აძლიერებდა.

* * *

ილია ჭავჭავაძე მთელი თავისი შეგნებით აყენებს პრობლემას, თუ რა გზით უნდა წავიდეს ხალხის განახლებული საზო-

¹ ი. ჭავჭავაძე, ტ. I, გვ. 167.

გადობრივი ცხოვრება. და, ბუნებრივია, ქართული ცნოკ-რების სინამდვილით ძალუმად ნასუნთქი და ნასაზრდოვები. 60-იანი წლების რუსი განმანათლებლების რადიკალურ-დემოკრატიულ იდეებზე აღზრდილი, იგი თხოულობს ხალხთა თვითგამორკვევის, თანასწორუფლებიანობის აღიარებას და ქვეყნის მმართველობაში ხალხის უშუალო აქტიური მონაწილეობის იდეას უჭერს მხარს.

ამ საკითხებზე აშკარად წერა მონარქიულ-პოლიციური რეჟიმის პირობებში, ისიც საქართველოში, სადაც დამორჩილების, დამონების პოლიტიკა საშინლად მძვინვარებდა, შეუძლებელი იყო. ილია ამ შემთხვევაშიც ქარაგმას, გადაკრულად თქმას მიმართავდა. „მგზავრის წერილებში“ მოხევესთან ილიას საუბარში ეს მეტად მკაფიოდ იგრძნობა. აქაც ილიას ვითომ წარსულზე აქვს გულუბრყვილო საუბარი, სინამდვილეში კი განუზრახავს ქვეყნის მმართველობაში ხალხის აქტიური მონაწილეობის იდეის პროპაგანდა და აი, როგორ აღწევს ამაჲ: ილიას შეკითხვაზე, თუ რა მონასტერია სტეფანწმინდის პირდაპირ, მოხევე უპასუხებს, რომ ის სამების საყდარია, რომელიც უწინდელ დროში „განძთა საფარი, ერთა საბჭო იყო“. ილიას ახალ შეკითხვაზე: „საბჭო რალა არის?“ — მათ შორის ასეთი დიალოგი გაიმართება: — საბჭო? იქაიდ არნ სენაკ, სად სამართალი ბჭეთაკან იბჭოდის. რაიც მძრმა სჭმე ხევი ავბრდის, მუნ იბჭობრდნეს.

— ვერ მეტყვი, როგორ იყო ეგ ბჭობა და რაზედ უფრო მოხდებოდა ხოლმე?

— რარდ ვერ გეტყვი? რაიც ვუწყვი შეგასმენ. როდეს ასტყდის ერობაჩი დიდ-დევა, დიდ-სჭმე, დიდ-არჩევანი, ერობას იქარდ გამართვინ, აირჩივინ ბჭედა ბრძენ-ბერ-კაცნი, პეიტ-რრბით სახელდებულნი, დასხმინ მათ იმ სენაკი საბჭობად. რაიც მტრედ სამების სახელთ, ხთისგან მათხანვილ მძლლით იგნ ბჭენი სთქმრან, გადასჭრიდრან, არვინ შეშლრან, არვინ გადავლრან.

— შენ მოსწრებხარ მაგისთანა ბჭობას?

რარდ შავესწრ.რდი? ადრინდალ თქმულრბას გიზრახვან.

— ეხლა რატომ აღარ არის ეგა?

— აწინა?

ჩაფიქრდა ჩემი მოხევე და პასუხი კი არ მომცაო, — გვე-
უბნება ილია. მოხევე გააჩუმა ექვმა. ის ილიას ქართველობაში
დაექვდა, რადგანაც ქართული ტანისამოსი არ ეცვა. მაგრამ
საუბრის შემდეგ ილიას შეკითხვაზე — „ეხლაც რატომ აღარ
ბჭობენ სამების სენაკში?“ მოხევე ასე უპასუხებს: „აწინა ყვე-
ლბი გაცუდლის, ყველბი გატყმდის. სამების ძირჩი სრფელ
გერკეთ აონ. იქველ კაცთ მეფეთა შეტუტქვეს სახტრის დარა-
ჯობბი... გერგეთელნ აწინაც სახტრის დარაჯობას თავ-დებუ-
ლრბენ, მაგრამად რუსობბჩი თარხნრბა გაცუდლის, მეფეთ გუ-
ჯარს რუსრბამ ყური არ ათხრვის... გატყმდის აღრრნდალ დაწ-
ყობბი, ღთის მათხაენილ მადლრთი ბჭობბიც სამებბჩი გადავბრ-
დის“.

ილია განაგრძობს: „მაშ უწინდელი დაწყობა და დრო უკე-
თესი იყო?“.

მოხევე გარკვეულად და ურყევად უპასუხებს:.

„რბიდ ბრა!“

და კვლავ ილიას დაჟინებით კითხვაზე — „რით იყო უკე-
თესი?“ მოხევე უფრო აშიშვლებს თავის ზრახვას (რაც, რა
თქმა უნდა, თვით ილიას ზრახვაა):

„აღრრდა ბვად თუ კარგად ჩვენ ჩვენნი თბვი ჩვენბდვე გვე-
ყუდნეს, მით იყვის ტქედ“¹.

აი, ამის თქმა უნდოდა თვითონ ილია ჭავჭავაძეს: „ჩვენი
თავი ჩვენბდვე გვეყუდნეს“. გრძნობდა რა მეფის რუსეთის
კოლონიალური პოლიტიკის უხეშ დაწოლას, გრძნობდა რა,
რომ მეფის რუსეთი საპყრობილენ იყო მასში შემავალი ერ-
ბისათვის, ილია, როგორც ერთ-ერთი წარმომადგენელი ასეთი
დაჩაგრული ერისა, აუცილებელ საჭიროებად თვლიდა მცირე
ერის უფლებათა პატივისცემის, კანონიერების, ერთა თვითგა-
პროკვევის პრინციპის გატარებას ცხოვრებაში. ამის თქმა სას-
ტიკად იყო აკრძალული. ილიამაც ეს, ვითომც შემთხვევით,
ფარულად მიაწერა მოხევეს, როგორც პრიმიტიულ მთიელს,
ძველის მოტრფიალეს, ფაქტიურად კი გადმოგვცა თავისი და
სხვა მოწინავე მოაზროვნეთა შეხედულება, რომელიც შთაჰა-
გოხებლად მიიტანა წკითხველბდღე.

¹ ი. ჭავჭავაძე, ტ. 11, გვ. 25—27.

ილია ჭავჭავაძის რადიკალურ-დემოკრატიული მსოფლ-
მხედველობის ძირითადი მამოძრავებელი პრინციპები საკმა-
რისი სიმკვეთრითაა გამომჟღავნებული ასეთი ქარაგმებით.
ნართაულებით, ორაზროვანი, დაფარული ენით, რაც მას სა-
შუალებას აძლევდა ეპოქისათვის მოწინავე იდეები და, ამას-
თან, არსებული ცხოვრების კრიტიკა ცენზურის კლანჭებისათ-
ვის აუცდინა და მკითხველისათვის ადვილად მისაწვდომი გაე-
ხადა.

ამ მიზნით ილია ასევე ნიჭიერად იყენებდა უცხოეთის
ცხოვრებას თავის ცნობილ „მიმოხილვებში“. მისი ყუ-
რადლება განსაკუთრებით გამახვილებულია მცირე, დაზარა-
ლი, შევიწროებული ერების მდგომარეობის მიმოხილვაზე.

მრავალერიაანი ავსტრო-უნგრეთი და მისი შინაგანი წყო-
ბილება ილია ჭავჭავაძისათვის, როგორც რუსი დემოკრატი
მწერლებისთვისაც, სინონიმი იყო მონარქიულ-პოლიციური
მეფის რუსეთისა. ამიტომ, როცა ის ლაპარაკობს ავსტრო-უნ-
გრეთში შემავალი ერების, დამოუკიდებლობისათვის მათს
ბრძოლაზე და მთავრობის თანდათანობით დათმობაზე წასვ-
ლის შესახებ, გამუდმებით მხედველობაში აქვს მეფის რუსეთი
და მასში შემავალი მცირე ერების მდგომარეობა და, რა თქმა
უნდა, პირველ რიგში, ქართველი ხალხის მდგომარეობა, მათ-
თვის ბრძოლისაკენ მოწოდება.

ილია თავის მეტად საგულწიფში „მიმოხილვებში“ ხაზს უს-
ვამს, რომ მცირე ერების გამოღვიძება, ეროვნული თვითგა-
მორკვევისათვის ბრძოლა XIX საუკუნეში გასაქანს ეძებს და
პოულობს კიდევ: 1852 წლის შემდეგ, — წერს ილია. — პოლი-
ტიკაში წამოიწია ეგრეთწოდებულმა ეროვნობამ, «ნაციონა-
ლობამ», გვარტომობამ ერისამ.. იტალიაში—იტალია გააერთა,
გერმანიაში გერმანია და ამ სახით დაქსაქსულ. ერს ერთის
გვარტომისას ერთად მოუყარა თავი თავ-თავის ადგილს¹.

აღნიშნავს რა ამ მოვლენის დადებით ხასიათს იტალიელთა
და გერმანელთათვის, ილია თავის მკითხველს, განსაკუთრებით

¹ ი. ჭავჭავაძე, ტ. X, გვ. 3, 1929 წ.

ქართველ მკითხველს, ამგვარი ბრძოლისათვის გამზნეებისა და გამოფხიზლების მიზნით წინასწარ აფრთხილებს, რომ ასეთ გაერთიანებას ანლავს სიძნელები და ამიტომაც საჭიროა ბრძოლაში ხასიათის სიმტკიცის გამოჩენა, წინდახედულება. ამიტომ ამ მოვლენის გაშუქებისას ილია დასძენს: „ეს იტალიასა და გერმანიისათვის უფრო ადვილი იყო, რადგანაც ამათში ან სულ არ ურევიათ სხვა ტომის ხალხნი, ან თუ ურევიათ — იმოდენად ცოტანი არიან, რომ გაერთების საქმეს წინ ვერ გადაედობებოდნენ. სულ სხვა ამბავი დაემართა ავსტრიას, საცა ნემენცებიც არიან, ვენგრებიც და სლავიანებიც, რომელნიც ცალ-ცალკე იმოდენად ღონიერი არიან, რომ ერთი მეორეს ადვილად წინ ვერ წაუჟვა, ადვილად არ უთმობს უპირატესობას ეროვნებისას“¹.

ილია ჰავკავაძის დაფარული მიზანია მკითხველს სანიმუშოდ და სამოდგვროდ მისცეს ავსტრო-უნგრეთის ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ბრძოლის გზა. ილია აღნიშნავს, რომ, სანამ ბისმარკი ავსტრიას გერმანიიდან გამოაძევებდა, უნგრელები გერმანელების წინააღმდეგ სასტიკ ბრძოლას აწარმოებდნენ თავიანთი ეროვნების დასაცავად, ცდილობდნენ არ დაჩაგრულიყვნენ გერმანელთა ბატონობისაგან. ხოლო, როცა ავსტრია ბისმარკმა გერმანიიდან გამოაძევა, მაშინ გარემოება შეიცვალა. „ავსტრიის სვე-ბედის ჰკვიანათ გამგეთ, — ამბობს ილია, — მაშინვე იგრძნეს, რომ ღონის სასწორის უღელი ვენგრებისაკენ გადაიხარა და ვენგრებს მიანიჭეს სახელმწიფოში ყოველივე ის უფლება, რომელზედაც გულუშიშრად შესაძლოა დაენდოს ვენგრია.

მინამ ეს ასე მოხდებოდა, ავსტრიის სლავიანებმაც გააღვიძეს თავისი ისტორია, მოიგონეს დიდებულნი ღრონი წარსულისა. ამ ნიადაგზედ ამოაყვავეს თავისი სლავიანობა... და აღდღეს ჩეხების წინამძღვრობით ავსტრიის სლავიანები ეპირისპირებიან ნემენცებს და ვენგრებს და ავსტრო-ვენგრეთის სახელმწიფოში თვისის ეროვნობისათვის თანასწორ ადგილს მთავრობისაგან თხოულობენ... ავსტრიის საპოლიტიკო კაცნი... თითქო თანაუგრძნობენ კიდევ, რადგანაც თვალწინ ცხადი მ-

¹ ი. ჰავკავაძე, ტ. X, გვ. 3—4, 1929 წ.

კალითი აქვთ — ვენგრია, რომელსაც თუმცა სრული უფლება ეროვნებისა და თვითმართველობისა მიანიჭეს, აძით სახელმწიფოს ერთობას და ძლიერებას არამც-თუ დააკლდა რაიმე, უფრო მოემატა... იქნება შორს არ არის ის დრო, როცა ავსტრო-ვენგრია, ეხლა ორ-გვამოვანი, სამ-გვამოვანად გადაიქცეს და ავსტრო-ვენგრეთ-სლავიანთა სახელმწიფოდ შეიქნას¹.

ექვგარეშეა, აქ ილია ჭავჭავაძე მიზნად ისახავს ფარულად. ღაძაჯერებლად დაიყვანოს მკითხველამდე აზრი, რომ საჭიროა ეროვნული უფლებებისათვის ბრძოლა, რომ მრავალეროვან სახელმწიფოში, როგორც იყო ძველი რუსეთი, შესაძლებელია მოეწყონ შემავალი ერები ურთიერთ უფლების პატივისცემის აღიარებით. ეს გარემოება ყოველ მათგანს დააკმაყოფილებს, შესაძლებლობას. მისცემს ყოველი მათგანის განვითარებას, აყვავებას. ამასთან, ყველას ერთად მთლიანად გააძლიერებს. ამ აზრით წერდა ილია თავის „მიმოხილვას“ და, უდავოდ, მკითხველიც ასე იგებდა მას.

ილია ჭავჭავაძე, გამზადებული ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ბრძოლის ფრონტისა თავის სამშობლოში, ცდილობს მკითხველში განამტკიცოს იდეა, რომ ერთ სახელმწიფოში შესაძლოა ერთმანეთის ხელშეუშლელად წარმატებით იცხოვროს რამდენიმე ერმა, თუ გაბატონებული ერის მმართველნი პატივისცემით მოეპყრობიან მცირე ერების ინტერესებს.

აღნიშნული მიზნით, ილიას თავის „მიმოხილვებში“ თითქოს მხოლოდ უცხოეთის ამბები აინტერესებდა. ამიტომ ის ენერგიულად იმოწმებს გლადსტონის პროექტს ირლანდიის შესახებ. ნამდვილად კი, ძველი რუსეთის სინამდვილე, მასში შემავალი მცირე ერების მდგომარეობა და, განსაკუთრებით კი, საქართველოს ბედი აღელვებს.

„იმავე მოძღვრებას მისდევს დიდი გლადსტონიცა, — წერს ილია, — ...რომ ერთსა და იმავე სახელმწიფოში შესაძლოა სწვადასხვა გვარტომობა მოთავსდეს ასე, რომ არც გვარტომობამ შეჭხუთოს სახელმწიფო ინტერესები და არც სახელმწიფომ — ინტერესები გვარტომობისა. თუ გლადსტონმა, — განაგრძობს იგი, — თვისი პროექტი გაიყვანა პარლამენტში და

¹ ი. ჭავჭავაძე, ტ. X, გვ. 4—5, 1929 წ.

ინგლისი დაიყოლია, ეგ მეორე მაგალითი იქნება მისი, რაც ავსტრო-ვენგრიაში უკვე დაანახვა ქვეყანას.... ამბობენ, გლად-სტონი შოტლანდიის შესახებაც ამასვე ფიქრობს. თუ ამ ხნით ძლიერ დაბერებულმა, გულით და მხნეობით-კი ჰაბუკუზედ უფრო ჰაბუკუმა მოხუცმა თავისი გაიყვანა, განცვიფრებულს ევროპას და ისტორიას ძველის მოყვარე ინგლისი წარმოუდგენს ერთს იმისთანა დიდ საქმეთაგანს, რომელიც კაცობრიობას თავის-დღეში მუქთად არა ჰრგებია“¹.

დამონებულ ერებს, განსაკუთრებით ქართველ ხალხს, რომ აჩვენოს, მწვავედ აგრძნობინოს მცირე ერთა დაჩაგრული მდგომარეობა და, ამასთან, განუმტკიცოს ბრძოლის სურვილი და გამარჯვების რწმენა, ამ მიზნით ილიას მრავალგზის აქვს გამოყენებული ინგლისის მიერ ირლანდიის როგორც პოლიტიკური, ისე ეკონომიური შევიწროების ფაქტები.

ამ მიზნითვე ილია ჰავჭავაძე არაერთგზის ჩერდება ევროპის პატარა ერების საზოგადოებრივ და პოლიტიკურ ცხოვრებაზე, პატარა ერებისა, როგორიც არიან შვედები, ნორვეგიელები და სხვა, და რომლებიც, გონივრულად ითვალისწინებენ რა თავიანთ მდგომარეობას, მთელ თავის შემოქმედებით ძალებს ანდომებენ „შინაურს საქმეებს, შინაურობის წარმატებასა და კეთილდღეობის გაძლიერებას“. ამიტომ, წერს ილია: „სანატრელია იმათი მყუდრო, გულდინჯი, აუმღვრეველ დღეთა მდინარება. ერი მაღლობელია თვისის მთავრობისა, მთავრობა მაღლიერია თვისის ერისა; ამბოხი, შუღლი, არეულობა უცნობია ამ ბედნიერთა სახელმწიფოთათვის. თუ რამ აუტყდებათ შინ თვითოეულ მათგანს, მაშინვე მშვიდობიანად, ერთმანეთში მორიგებით, სამართლიანად ათავსებენ საქმეს“².

ამრიგად, ილია ჰავჭავაძე მცირე ერთა ბრძოლის, ისტორიული ცხოვრების გზის შენახვა-გაკვალვის ცოცხალი მაგალითების ჩვენებით, მისი დადებითად შეფასებით მკითხველს აზნუნებდა, განთავისუფლებისათვის ბრძოლის გზას უსახავდა და მისი განხორციელების შესაძლებლობაში არწმუნებდა. ასეთი ფარული, საქვეცნუნურო სტილის მეშვეობით ილია ახერხებდა

¹ ი. ჰავჭავაძე, ტ. X, გვ. 5—6.

² იქვე, გვ. 136.

ჰკითხველთან მჭიდრო კავშირის გაბმას, მის გათვითცნობიერებას, აღზრდას, დარაზმვას.

ამითვე აიხსნება, რომ ილია ენერგიულად ეხმაურებოდა და ექომაგებოდა კრეტის კუნძულზე ბერძენთა მოსახლეობის აშლილობას ოსმალეთის წინააღმდეგ კრეტელების მდგომარეობით ი. ჭავჭავაძე ცდილობდა ჰკითხველისათვის ფარულად, მაგრამ შთამაგონებლად ეჩვენებინა და მოეგონებინა, თუ რა მძიმე იყო ქართველი ხალხის მდგომარეობა თურქეთის საზღვრებში.

ილია ჭავჭავაძეს სამართლიანად მიაჩნდა კრეტელების მისწრაფება შეერთებოდნენ საბერძნეთს, რადგანაც ისინი „სულითა და ხორცითაც, — ამბობს ილია, — ეკუთვნიან საბერძნეთს და სრულიად უცხონი არიან ოსმალეთისათვის“.

ილია, როდესაც იგი ითვალისწინებს კრეტელების კანონიერ მოთხოვნილებებს, სურვილს საბერძნეთთან შეერთებისა და ამისათვის მათ მიერ წარმოებულ უშედეგო ბრძოლას, მკითხველთა გასამხნეებლად, ხოლო ძლიერი სახელმწიფოების გასაკიცხად, ასკვნის: „გრძნობა სამართლიანობისა, რასაკვირველია, ამ შემთხვევაში კრეტელთა მხარეზედ არის და ამ მომხრეობას თხოულობს თვით ჰემმარიტი და განწმენდილი ზნეობაც, მაგრამ რას იზამთ, როცა ევროპის პოლიტიკაში არც სამართლიანობას, არც ზნეობას კუთვნილი ადგილი არ უჭირავს და ყოველივე გამორჩენასა და ანგარიშს ექვემდებარება. მტრობა, ჯიბრი, ცილობა, ხარბობა, რომელიც დღეს ამოქმედებს პოლიტიკას სხვადასხვა სახელმწიფოსას, სვე-ბედს დაჩაგრულს კრიტისას ჰხუთავს, აბორკილებს და ხელიდამ არ აცლის ოსმალეთს, რომელიც — რაკი ესეა — ყურსაც არ იბერტყავს, რომ კარგის გამგეობით და პატრონობით კრიტელებსაც შეღავათი მიეცეს ადამიანურად სულის ბრუნებისა, ადამიანურად ცხოვრებისა, მათის ეროვნული ღირსების დაუჩაგვრელად და შეუხუთველად“¹.

ილია ჭავჭავაძე სარგებლობს შემთხვევით და კრეტელთა ტრაგედიას, რომელიც მას ქართველი ხალხის ტრაგედიას აგონებს, კიდევ მეტად აშიშვლებს და ამით მკითხველი უფრო

¹ ი. ჭავჭავაძე, ტ. X, გვ. 162—163, 1929 წ.

ანლოს მიჰყავს თავის დაფარულ ზრახვასთან: „მართლა და, რა იმისთანა დანაშაულობაა, რომ კაცმა თავისი ძმა, ტყვედ-ქჳნილი, ძალით წართმეული, მოტაცებული, სულის ამოხდომამდე მიღწეული, — იძიოს, რომ ისევ თავისთან იყოლიოს, შეივრდომოს, შეიერთოს, ძმას ძმურად მიეშველოს, შეეწიოს. გრძნობა ადამიანობისა, ქრისტიანობისა, მაღალზნეობისა — სხვა რა არის, თუ არ გულისტკივილი ყველასათვის საერთოდ და ძმათათვის განსაკუთრებით. აი ეს, სწორედ ეს გრძნობაა ის ღონე უღონობი, ის შემძლებელობა შეუძლებელია, რომელიც სასწაულს აქნევინებს ხოლმე ადამიანს და რომლის საოცარი მაგალითები ძღვეამოსილობისა არა ერთი და ორია ისტორიაში“¹.

ყოველგვარ ექვეგარეშეა, რომ ილია ჭავჭავაძე დაჩაგრული კრეტელებისადმი ასეთი მრავალგზისი გამოსარჩლებით თუმცა ფარულად, მაგრამ ენერგიულად, ესარჩლებოდა დანაწილებულ ქართველ ხალხს, ქართველებისაგან თურქთა მიერ მიტაცებულ ცოცხალ ნაწილებს ლაზებს, აჭარლებს და სხვათა, რომლებიც ოსმალეთის ხელში ასევე იჩაგრებოდნენ. ილიას სურდა მკითხველი გამოეფხიზლებინა და მასში გაეღვიძებინა ამ მიტაცებული ნაწილების დედასაქართველოსთან დაბრუნების საჭიროების შეგნება და ამით მისთვის საბრძოლო ამოცანა დაესახა. ილიას ფარული აზრი მკითხველის გონებასა და გულში მძლავრად იქედებოდა, რაც ეროვნულ-განმათავისუფლებელ ფრონტს საგრძნობლად აძლიერებდა.

ილია ჭავჭავაძე, როგორც მცირე ერის წარმომადგენელი და მისი ინტერესების დამცველი, კარგად აფასებდა დიდი სახელმწიფოების მჩაგვრელ იმპერიალისტურ პოლიტიკას, სარგებლობდა შემთხვევით, რომ მათთვის ნიღაბი აეხადა. ის, როგორც ჰუმანიტატი სამოციანელი, მკითხველს უნერგავდა დემოკრატიულ დევიზს. „დიდს არ გავექელვინებით და მხარს მივცემთ პატარას“². ამიტომ ის პატარის, დაჩაგრულის დახმარებას ყოველმხრივ და გაბედულად უჭერდა მხარს.

ი. ჭავჭავაძის ამ მიზანდასახულობით აიხსნება, რომ მან მაგრად ჩასჳიდა ხელი გლადსტონის მოღვაწეობას, მის პრო-

¹ ი. ჭავჭავაძე, ტ. X, გვ. 179, 1929 წ.

² იქვე, ტ. I, გვ. 16.

ექტს, რომელსაც თავისი მოღვაწეობის მანძილზე ხშირად უბრუნდება ილიას მტკიცებით, გლადსტონის პროექტის გაპარჯებას ყოველი გონიერი. კაცი „სულით და გულით ნატრობს“, რადგან „გლადსტონი იძახის, რომ სამართალმა და კაცპოყვარეობამ უნდა განაგოს ქვეყნიერობაო და მისნი წინააღმდეგნი კი ჰყვირიან: მუშტი უნდა იყოს ქვეყნის გამგებელიო. ერთი ნუგეშის მცემელია და მეორე კეტისა“¹.

დაჩაგრული, სუსტი ერების უფლებების გაბედულად მდალადებელი ი. ჰავკავაძე გლადსტონის პროექტს იმიტომ უჭერდა მხარს, რომ ამ პროექტის მიხედვით სამართალმა და კაცპოყვარეობამ უნდა მართოს ქვეყანა და, ილიას გაგებითაც, მხოლოდ ასეთ პირობებში კაცი და კაცთა შეკრება — ერი ერის ცხოვრება და მოქმედება — შეიძლებოდა ყოფილიყო აადი, სამართლიანი, სასარგებლო როგორც თავისთვის, ისე სხვისათვის.

ილია ჰავკავაძე, როგორც ნიჭიერი პროპაგანდისტი ჰუმანიზმისა, ასე განმარტავდა გლადსტონის პროექტის ღირებულებას: „გლადსტონის პროექტი წარმომდინარეობს იმ დედააზრიდამ, რომ სამართალია ძალა, რომ ყველაფერში, ყველგან კაცმა წინ სამართალი უნდა გაიმძღვაროს... ღობე, მარტო იმ მიზეზით, რომ დაბალია, არასდროს არ უნდა გადალახულ იქმნასო, ყველასა აქვს ღეთის ნიჭი არსებობისა და ამ ნიჭისაგან არაეინ არ უნდა იყოსო გამოკლებული მარტო იმ მიზეზით, რომ მე ღონიერი ვარ და ის კი უძლურიო. აქ შუამავალი მოციქული მარტო სიმართლე და სამართალი უნდა იყოსო და არა რა სხვა რამე“².

რა თქმა უნდა, გლადსტონის ჰუმანური პროექტის მოწონებით, წინ წამოწევით, იმპერიალისტურ სახელმწიფოთა მუშტის ლოგიკის უარყოფით, ილია ფარულად ამათრახებდა ძველი რუსეთის იმპერიალისტურ ზრახვებს, მის კოლონიალურ პოლიტიკას, რომელიც ასე მძიმედ აწვა ქართველ ხალხს. მკითხველსაც მაქსიმალური სიზუსტით ესმოდა მწერლის ასეთი ზრახვა.

ილია ჰავკავაძე სარგებლობდა ყველა შემთხვევით, რაიოა

¹ ი. ჰავკავაძე, ტ. X, გვ. 240.

² იქვე, გვ. 238—239.

ძლიერ, კოლონიალურ სახელმწიფოთა მცირე ერებისადმი გულგრილი, ანგარებიანი, უსამართლო დამოკიდებულება მკითხველისათვის შთამაგონებლად გაეშუქებინა.

ცნობილი იყო, რომ ოსმალეთში ადგილი ჰქონდა სომეხთა შევიწროებასა და ქლევას. ცნობილი იყო აგრეთვე ევროპის დიდ სახელმწიფოთა დიპლომატიის პირობით განცხადება: „ურთიერთის დახმარებით ყველამ იმოქმედოს ოსმალეთზე ან აღმშფოთებელი საკითხის გამო“.

ილია, აღშფოთებული ამ ცარიელა განცხადებით, მაშინ როდესაც, მისი თქმით, „საქმე დღე და ღამე მწვეავდება, სისხლის ღვრა ძლიერდება, არეულობა მატულობს“, აღელვებული. რომ ევროპის დიდ სახელმწიფოთა თანხმობა ამ საკითხში არა ჩანს, წერდა: „ერთი რიხიანი სიტყვა ევროპისა და მაშინვე ენა მუცელში ჩაუვარდება ოსმალეთს შიშითა“. მაგრამ ყოველი მათგანი, — განაგრძობს ის, — „უეჭველია გარეთ ერთს ჰლაპარაკობს და შინ-კი, ფარდებს უკან. სულ სხვას ჰფიქრობს და სხვა-რიგად არის საქმე“¹.

ილია ქავექავაძე ანალოგიურ მოვლენებს შინაც, მეფის რუსეთშიც, ხედავდა. მასზე წერა, რა თქმა უნდა, შეუძლებელი იყო, ცენზურა ამის საშუალებას არ იძლეოდა, ხოლო უცხო სახელმწიფოში მომხდარი მოვლენის აღნიშვნასა და უცხო სახელმწიფოს გაკიცხვას ცენზურა არ კრძალავდა. ილია იძულებული იყო ფარული, ქარაგმული საშუალება ეხმარა. ამიტომაც ილიას ამგვარი გამოსარჩლება თურქეთის სომხებისადმი თავისებური გამოქომაგება იყო იმ სომეხთა მიმართაც, რომლებიც აქ, ჩვენში, ცარიზმის პირობებში იჩაგრებოდნენ.

ილიას მიერ სომხებისადმი ოსმალეთის ბარბაროსული მოპყრობის გამოაშკარავება, სხვადასხვა პოლიტიკური მოსაზრებით, მაშინდელი მეფის რუსეთისთვისაც მისაღები იყო. ამიტომ ცენზურამ ადვილად დართო ნება ილიას სომხებისადმი გამოქომაგებისა, მაგრამ ამ აზრთან ერთად მწერლის დაფარული აზრიც, რომ მკითხველმა გაამახვილოს ყურადღება ანალოგიურ მოვლენებზე შიგნით, ჩვენშიც, და სათანადოდ შეაფასოს იგი, ასევე აქტიურად და ადვილად დადიოდა ფარბო მკითხველამდე.

¹ ი. ქავექავაძე, ტ. X, გვ. 172.

ილია ჭავჭავაძე იგავური სტილის სხვა ხერხებსაც იყენებს. ცნობილია, რომ ილია ჭავჭავაძის გაბედულმა მოქმედებამ პუბლიცისტური ხასიათის წერილებმა და პრაქტიკულმა საქმიანობამაც, რაც გამოწვეული იყო სამშობლოს აღორძინებისა და ხალხის კეთილდღეობის დაუძლეველი მისწრაფებით, ძველი თაობის მხრივ, რომელიც წარსულს განწირულის სულისკვეთებით ეჯაჭვებოდა, საშინელი წინააღმდეგობა, თავშეუკავებელი ლანძღვა-გინება, ცილისწამება გამოიწვია მწერლის მიმართ. ილია კი, გატაცებული თავისი მიზანდასახულებით, ამ გარემოებას ყურადღებას არ აქცევდა. ის გარკვეული, მტკიცე, ურყევი განწყობილებით თამამად განაგრძობდა თავის გზას — ქვეყნისათვის სასარგებლო საქმიანობას. თავის ასეთ ღრმა იდეურ განწყობილებას პოეტი ახორციელებდა მძლავრ ლირიკულ ლექსებში. ნიმუშისათვის ავიღოთ:

„ჩემო კალამო, ჩემო კარგო, რად გვინდა ტაში?
რასაც ვმსახურებო, მას ერთგულად კვლავ ვემსახურებო.
ჩვენ წმინდა სიტყვა უშიშარად მოვფინებო ხალხში
ბოროტთა საკლავად — მათ სულთ-ხდომის სიერს ვუყურებო.

თუ კაცმა ვერ სცნო ჩვენი გული, ხომ იცის ღმერთმა,
რომ წმინდა არის განზრახვა და სურვილი ჩვენი:
ავციოლია სიყრმიდანვე ჩვენ ქართლის ბედმა,
და დაე, გუძრახონ, — ჩვენ მის ძებნით დავლიოთ დღენი.

ჩემზედ ამბობენ: „ის სიავეს ქართლისას ამბობს,
ჩვენს ცულს არ მალავს, ეგ ხომ ცხადი სიმულელია!“
ბრიყვნი ამბობენ, კარგი გული კი მაშინვე სცნობს —
ამ სიმულელში რაოდენიც სიყვარულია!“¹

ეს იყო დღეიზი ილია ჭავჭავაძისა. „ქართლის ბედის“ სიყვარულით გაჟღენთილი პოეტი მახვილი თვალით აფასებდა ავსაც და კარგსაც. იგი დაბრკოლებას, ბრიყვთაგან ლანძღვას და ცილისწამებასაც კი არაფრად აგდებდა, ყველაფერს იტანდა სამშობლოს კეთილდღეობისათვის, რადგანაც მის მოღვა-

¹ ი. ჭავჭავაძე, ტ. I, გვ. 46, 1925 წ.

წეობაში „ქარგი გული“ მაშინვე სცნობდა, თუ „ამ სიძულვილში რაოდენიცი სიყვარულია“.

ეს ლექსი თითქოს მხოლოდ პირადი განწყობილების გამოხატველია, არსებითად კი პოეტის განზრახვა ასეთია: მას სურს დაუმტკიცოს მკითხველს, მტკიცედ შთააგონოს მას. რომ სინამდვილეში ყველა შეგნებული, ღირსეული მოქალაქე სამშობლოსადმი ასეთ ურყევ სიყვარულს უნდა ატარებდეს და არავითარ ყურადღებას არ აქცევდეს საზოგადოების შეუგნებელი ნაწილის მისდამი უარყოფით, მტრულ დამოკიდებულებას. პოეტის ეს განცდა მარტო პირადი კი არ არის. არამედ საყოველთაო სახელმძღვანელოა.

ი. ჭავჭავაძე, როგორც დიდი ბუნების, დიდი გაქანების ფართო საზოგადოებრივი პროგრამის მქონე პოეტი-პუბლიცისტი, მონარქიულ-პოლიციური წყობილების პირობებში ცენზორის მხრივ გამუდმებულ მძიმე შეზღუდვას განიცდიდა. მისი ნაწერები წლობით იყო აკრძალული; რაც იბეჭდებოდა, ისიც დაუნდობლად დაფლეთილი, დამახინჯებული სახით მიდიოდა მკითხველამდე. მის ნაწერებში ყოველთვის იგრძნობოდა რაღაც დაუმთავრებელი, დასახინჯებული, გონჯი. ართქმული, რაც მწერალს ფრიად აწვალებდა, რაც მას უქმნიდა გამუდმებულ მძიმე ტრაგედიას.

ი. ჭავჭავაძეს ბუნებრივად ებადებოდა მოთხოვნილება მკითხველისათვის ემცნო, რა ჯოჯოხეთია მოაზროვნე-მოქალაქის, განსაკუთრებით მწერლის გულში. ეს მიზანი მკითხველამდე ილია ჭავჭავაძეს დაჰყავდა ირიბი გზით, ქარაგმით, გადაკრულით. ამ გზით იგი არა მარტო მწერლის ტრაგედიას აგებინებდა მკითხველს, არამედ აგრეთვე იმ დუხჭირ საზოგადოებრივ პირობებსაც, მწერალს და ყოველ შეგნებულ მოწინავე მოქალაქეს რომ ბორკავდა, გასაქანს არ აძლევდა. რაც მკითხველს ბუნებრივად აღუძრავდა ბრძოლის სურვილს შემხუთავი პირობების დასამხობად და უკეთესი პირობების დასამყარებლად.

აი ერთი ნიმუში: „ქვეყანა ჩემ თვალწინ როგორღაც უხეიროდ, წალმა-უკულმა ტრიალებს, თითქო ღერძი გაუტყდა და საცა არის ტალახის გუნდასავით დაეცემა და დაიმსხვრევია. მე ვშიშობ და ვკანკალებ, მართლა ესე არ მოხდეს-მეო-

ქი. ის ჩემი სულთამხუთავი კი თავს მადგია და იღრიჯება, რცი-
ნის... ფუ, ეშმაკო-მეთქი, დავიყვირე, მაგრამ ვერც ამან გასკ-
რა, პირჯვარი დავიწერე, შენც არ მომიკვდე, არც ამან მოაყ-
ვლევიანა ფეხი. რა ყოფილა, თქვენი ჭირიმეთ! ესე ამ ყოფაში
ვარ ხოლმე, მანამ მამალი იყივლებს. რაკი ის დალოცვილი
წამოიყივლებს ხოლმე, სულთამხუთავიც, უცბად თვალწინ
გამიფრთხება, გაქრება, როგორც ქარისაგან ბოლი.

ეხლა კი საათი ქვეყნისა მოშლილია და არ ვიცი ამქამად
მამლის ყივილამდე ბევრი დრო დარჩა კიდევ თუ არა. ვზივარ
და შევყურებ სულთამხუთავს, ვზივარ ლოდინით დაღლილი
და ვნატრობ მამლის ყივილსა. როდემდის უნდა ვილოდინო.
როდემდის! შე დალოცვილო მამალო, რაღას უყურებ და არ
დაიყივლებ!“¹.

მკითხველსაც მკვეთრად ესმოდა, რომ ეს სულთამხუთავი
იყო ის ძალა (ბიუროკრატიულ-პოლიციური რეჟიმი და მისი
დამცველი ცენზორი), რომელიც მაჯლაჯუნასავით დასწოლო-
და საერთოდ მოქალაქის, კერძოდ, ილია ჭავჭავაძის გრძნობასა
და გონებას, გასაქანს არ აძლევდა, აზრს ურყევდა, გრძნობას
უწამლავდა; ამიტომაც ილიას აზრები შებოროტილი იყო და
დალაგებულად, სრულქმნილად ვერ აღწევდა მკითხველამდე.

ილიას თქმა, რომ ამ სულთამხუთავს აფრთხობს, აქრობს.
მხოლოდ მამლის ყივილი (ქვეყნის ცხოვრების განახლების
დასაწყისი — რევოლუციური მოძრაობა) და, ამასთან, მისი
მიმართვა მამლისადმი: — „რაღას უყურებ და არ დაიყივ-
ლებ!“ — ეს ნატვრაა ცხოვრების განახლებისა — რევოლუ-
ციისა, რაზედაც უნდა ზრუნავდეს ყოველი ღირსეული მოქალ-
აქე და რისი შთაგონება და შთანერგვაც სურს ილიას მკი-
თხველის გულში.

ილია ჭავჭავაძე ქარაგმების, გადაკრულებისა და ნართაუ-
ლების საშუალებით, უხსნიდა რა მკითხველს თავის მოჯადოე-
ბულ მდგომარეობას, სურდა მკითხველისათვის ეჩვენებო-
ნა არსი ცხოვრებისა, ძირითადი აზრი და საგანი მისი, მაგრამ,
ვინაიდან მის სურვილს მისი კალამი ეუბრჩებოდა, რადგანაც
სულთამხუთავი თავს ადგა, ის შემდეგს ამცნობდა მკითხ-

¹ ი. ჭავჭავაძე. ტ. VII, გვ. 81, 1928 წ.

ველს: „ჩემგან ნაჩვენებს ბარდებში ბილიკი თქვენ თვითონ გაიგნეთ. მე კი ვდუმდები და ვიდრე მამალი დაიყვილებდეს და ეს სულთამხუთავი გამიფრთხებოდეს, მე ჩემსას არას ვიტყვი და ისევ სოლომონ ბრძენს ვალაპარაკებ. არც საშიშია, არც საკრძალველი“¹. არაკი (ამ შემთხვევაში სოლომონ ბრძენისა), იგავი სწორედ ის იარაღია, რომელსაც ილია იმარჯვებს.

ილიას მოჰყავს სოლომონ ბრძენის აზრი (იგავის ფორმაში განსახიერებული), რომ ცათა ქვეშე ყველაფერს თავისი დრო და ჟამი აქვს. ილიას უნდა მკითხველს გააგებინოს, რომ ამ აზრის გახსნა არსებულ პირობებში (სულთამხუთავის გამომ) სახიფათოა — „თავი ხომ არ მომძულებია, რომ დასახრჩობად გამოვიმეტო“ და მოკლედ ასე ასკვნის: „პაზრი ცხოვრებისა იმაშია, რომ შეიტყო, შეიმცნო: ჟამი რას ითხოვს: ტირილსა თუ სიცილსა, გაყრას თუ შეკრებას, დუმილსა თუ მეტყველებას, სიყვარულსა თუ სიძულვილს, ბრძოლასა თუ მშვიდობას და სხვათა და სხვათა ამისთანათა, რაც ჩამოთვლილია სოლომონ ბრძენისაგან.

„დროს ჰსჭვრიტე, ჟამთა რა მოაქვს?
რას ისხამს, რა მოისთვლების...“

...ამიტომაც იმ ამოცანას ამისთანა პასუხს ვაძლევ და ზედ დავართავ:

თუ ჟამს ხელთ აქვს ისარიო,
შენცა ხელთ გქონდეს ფარიო“².

ამით ილია ჭავჭავაძე მკითხველს მტკიცედ ეუბნებოდა: ფხიზლად იყავ, ფხიზლად დააკვირდი ცხოვრებას და რასაც დრო და გარემოება მოითხოვს, შენც მომზადებულად შეხვდი და ისე მოიქეციო.

იგავური სტილი ილია ჭავჭავაძისათვის იყო ერთ-ერთი მძლავრი საშუალება, რომლითაც პოეტი-მოქალაქე აფხიზლებდა, ათვითცნობიერებდა, რაზმავდა ფართო მკითხველს,

¹ ი. ჭავჭავაძე, ტ. VII, გვ. 81—82, 1928 წ.

² იქვე, გვ. 82.

ზრდიდა მას ჰუმანურ-დემოკრატიულ საფუძველზე. ეს სტი-
ლი ილიასათვის იყო ბიუროკრატიული მმართველობის „ის-
რების“ წინააღმდეგ მიმართული ფარი.

ილიას ურყევად სწამდა ხალხის ძალა, სწამდა მისი ნიჭი
და უნარი, მისი ბრწყინვალე მომავალი: მისთვის უცხო იყო
იშედის დაკარგვა, ფარ-ხმალის დაყრა. ილიას ცხოვრება და
მოღვაწეობა, თვით იგავური სტილი მისი შემოქმედებისა,
ნათელი დამადასტურებელია იმ გზისა, რომელსაც მომავლი-
სათვის ბრძოლა ითხოვდა. ამიტომაც, რომ დღესაც ასე ცხოვ-
ლად ჟღერს მისი შემოქმედება, მის მიერ შექმნილი სახეები,
მისი ძარღვიანი სიტყვა; ამიტომაც, რომ მისი მემკვიდრეობა
წარსულს არ გადასცემია, ის მჭიდროდ ექსოვება ჩვენს თა-
ნადროულობას, მისი შემოქმედება თავისი მრავალფეროვანი
სტილით, რევოლუციურ-დემოკრატიული იდეებით ჩვენს
დროშიც შთაგონების ძალასა და მიმზიდველობას ძალუმაღ-
ინარჩუნებს.

ი. ჰავზავაძის მხატვრული კომპოზიცია

ილია ჭავჭავაძე ღირსეულად ითვლება სიტყვის დიდოსტატად. მისი აზრი, ყოველთვის მაღალიდებული, მწვავე, დინჯი და მასთან ძალუმად მჩქეფარე, მაქსიმალურად მკაფიო, ზუსტ, ნათელ და ძარღვიან სიტყვებში აღბეჭდილი, მოცემულია შესატყვისად დახვეწილ ფორმაში. ცნობილია, რომ პოეტური ნაწარმოების ფორმა მთლიანად გაუღენთილია ავტორის მხატვრული იდეით, მისი შემოქმედებითი აზრით. ილია ჭავჭავაძის აზროვნების ღრმა შინაარსიც ორგანულადაა ჩაქსოვილი მისი შემოქმედების შესაფერ ფორმაში.

ილია ჭავჭავაძის შემოქმედებას რომ ეცნობით, გრძნობთ არა მარტო ღრმა, მრავალმხრივ ბრძნულ აზრს, არამედ აგრეთვე მისი პოეტური ოსტატობის მდიდარ, მომხიბლავ და თავისებურ შემოქმედებით გზასა და საშუალებებს, რომელთა გულმოდგინე შესწავლას მკითხველი მიჰზიდველად შეჰყავს მწერლის საიდუმლო სამყაროში, მისი ქმედების პროცესისა და ხერხების გაგებაში.

ცნობილია, რომ პოეტური აზროვნება თავისი ბუნებით კონკრეტულია. მწერლის აზრმა უთუოდ უნდა მიიღოს ხატოვანი გასხეულება, ხორცი უნდა შეისხას, რათა ის პოეტურ აზროვნებად გადაიქცეს. ამასთან, ცნობილია, რომ მაღალი მხატვრული შემოქმედება ხასიათდება ზღვრული უშუალობით, ბუნებრიობით და უბრალოებით, რასაც არავეითარი დამბულობა, ძალდატანება არ უნდა ემჩნეოდეს. მაგრამ ისიც ცნობილია, რომ ყოველი პოეტური სახე ავტორის ხანგრძლივი ფიქრის, ძიებისა და შრომის შედეგია. თვით დიდი-გენიოსი მწერლების შემოქმედებითი ჩანაწერები და ვარიანტები

დამაჯერებლად გვიდასტურებენ წერას. როგორც შემოქმედებითი აზრის გამოხატვის, რთულ პროცესს, და მასზე მწეოლის მიერ გაწეულ დიდ, ჯიუტსა და ხანგრძლივ მუშაობას.

ასევე მიმდინარეობდა ილია ჭავჭავაძის შემოქმედებითი აზროვნების განსახიერების პროცესი.

ილია თავის შემოქმედებითს ლაბორატორიაში ხანგრძლივად მუშაობდა ამა თუ იმ სახეზე, ამა თუ იმ პოეტურ საშუალებაზე, რომლებშიც ის ფიქრობდა ნაწარმოების იდეის განხორციელებას, გასხეულებას, ხოლო გამონახავდა რა მათ, ჩაუჯდებოდა და მაშინ მისმა შემოქმედებითმა ძალამ დალღა არ იცოდა: მისი შემოქმედებითი ტივილები არ ჩერდებოდა, სანამ თავის იდეას საბოლოო, სათანადო შესატყვის ფორმას არ მოუძებნიდა. მოვიგონოთ მისი მუშაობა პოემა „აჩრდილზე“ და მისი წერის დროს განცდილი შემოქმედებითი მწკავე ტივილი, და ვით ე რ ის თავს რომ ამცნობს: „ამ „აჩრდილმა“ ტყავი გამაძრო. ისტორიულ ნაწილზედ... შევდეგ და ერთი ბიჯი წინ ვერ წავდგი. რა ვქნა. ვამბობ ამ „აჩრდილს“ თავი დავანებო მეტქი. ეგ ოხერი ჩვენი ისტორია მართო მებისა და მეფეების ისტორიაა. ერი არსადა ჩანს. მეკი ასეთი აგებულებისა ვარ, რომ მეფეებისა და ომების სახე არ მიზიდავს ხოლმე. საქმე ხალხია და ხალხი კი ჩვენს ისტორიაში არა ჩანს, ვწუხვარ და ვდრტვინავ და განკითხვა არსაით არი“¹.

ასევე ხანგრძლივად ამუშავებდა ილია ჭავჭავაძე ბატონისა და ყმის ურთიერთობის საკითხს (იხ. - მისი დაუმთავრებელი მოთხრობები: „კოლა“, „კაკო“), ვიდრე მას საბოლოოდ ჩამოაყალიბებდა თავის ტრილოგიაში: „რამ დენი მე სურათი ანუ ეპიზოდი ყაჩაღის ცხოვრებელამ“, „გლუხის ნაამბობი“ და „კაცია ანდამიანი?“.

ყოველი დიდი მწერალი პირველ რიგში სიტყვის დიდი ოსტატია. ის კარვად გრძნობს, რომ მისი შემოქმედება ადვილად, დაუბრკოლებლად, საინტერესოდ მაშინ იშლება, როდეს-

1 ი. ჭავჭავაძე, წერილები, გვ. 34—35, 1949 წ., ი. ბოცვაძის რედაქციით.

საც მისი აზრი მაქსიმალურად ზუსტ, სადა, ნათელ და შეკუმშულ ფორმებში გამოითქმება.

ილია ჭავჭავაძის შემოქმედების გაცნობა მკითხველს ადვილად განაცდევინებს მწერლის მეტყველების მომხიბვლელ ძალას, ვინაიდან იგი სხარტ, ლაკონიურად შეკუმშულ თქმაში, ხან ერთ კენტს სიტყვაშიც კი, ბევრსა და ღრმა აზრს ათავსებს. ჩვენი დიდი მწერლის მოხდენილ თქმაში უხვადაა ჩაქსოვილი ბრწყინვალე გონების მიერ ხანგრძლივი, ბეჭითი, მრავალმხრივი დაკვირვების შედეგად გაკეთებული სწორი დასკვნები. ილიას მეტყველებაში ზედმიწევნითაა დაკმაყოფილებული ის მოთხოვნილება, რომელსაც ცნობილი რუსი პოეტი ნ. ნეკრასოვი აყენებდა: «чтоб словам было тесно, мыслям — просторно».

ი. ჭავჭავაძემ, როგორც მოქალაქე-პოეტმა, კარგად იცის, რომ აზრის სიცხადე და ინტერესის აღძვრა მთავარი პირობაა მკითხველზე მხატვრული ნაწარმოების ზემოქმედებისა. ყოველივე ამას კი მწერალი შეიძლება აღწევდეს გარემო ცხოვრების, სინამდვილის ზედმიწევნითი ცოდნით, მასში ადამიანთა და მოვლენათა ურთიერთობის, მათი მიწრაფებების, ბრძოლის სწორი გაგებით.

ილია ჭავჭავაძე გაუნელებელი გულისყურით აკვირდებოდა ცხოვრებას, ამა თუ იმ იდეის განხორციელების მიზნით გულმოდგინედ სწავლობდა მის მოვლენებს, დიდი მონდომებით კრეფდა მრავალ მასალას და იქიდან არჩევდა, იტოვებდა მხოლოდ იმას, რაც აუცილებელი იყო, რათა თავისი აზრები გარკვეული მიმართულებით, ცხოველი ზემოქმედი სახეების საშუალებით გაეფორმებინა. აი, რა საგულისხმო ცნობას გვაძლევს რუსი გენიალური მწერალი ლევ ტოლსტოი ამ საკითხის შესახებ თავისი ხანგრძლივი, მდიდარი და ნაყოფიერი შემოქმედებითი გამოცდილების შედეგად. ის გულახდილად წერდა და დაინტერესებულ პირთ აფრთხილებდა, რომ მწერალს უხდებოდა «обдумывать и передумывать всё, что может случиться со всеми будущими людьми предстоящего сочинения, и обдумывать миллионы всевозможных сочетаний для того, чтобы выбрать из них 1/1 000 000».

ი. ჭავჭავაძისათვისაც შემოქმედებითი მუშაობის დასაწყისშივე ნაწარმოების ამა თუ იმ სახის ზოგადი მონაზულობა მელავნდებოდა, მაგრამ მისი დახვეწა, მისი საბოლოო განსახიერება გულმოდგინე, დაძაბული მუშაობის პროცესში ირკვეოდა და აშკარავდებოდა მხოლოდ მკაცრი და ხანგრძლივი შერჩევის შედეგად. ილია ცდილობდა თავის ყოველ ნაწარმოებში, იქნებოდა ის მხატვრული თუ კრიტიკულ-პუბლიცისტური, იაქსიმალურად შემქმედრობებულ ფორმაში ჩაექსოვა ღრმა იდეური შინაარსი, გაელენთილი მაღალი ემოციურობითა და მქალაქეობრივი აზრებით. ამას ის ახერხებდა ნაწარმოების ჩამოყალიბების დროს ყოველივე იმის განდევნით, რაც ნაწარმოების განვითარებას ან მის ამა თუ იმ სახეს ოდნავადაც კი გააბუნდოვნებდა, მოადუნებდა, მის სიმკვეთრეს შეასუსტებდა, რაც მას ზედმეტად დატვირთავდა, ბუნებრიობას შეულახავდა. მართებულად სჯის პროფ. დ. ბ ლ ა გ ი ი «Художественное произведение должно представлять и́скный целостный, замкнутый в себе самой, себе давяющий мир своего рода художественный организм, в котором все части связаны между собой не механической, а внутренне необходимой, органической связью, к'которому ничего не нужно добавлять и от которого ничего нельзя отнять»¹.

ი. ჭავჭავაძე, როგორც რეალისტი მწერალი, თავის შემოქმედებაში გვიხატავს სინამდვილეს — მის მოვლენათა მოძრაობაში მიზეზობრივად დაკავშირებას, პერსონაჟთა თანდათანობით ზრდასა და ჩამოყალიბებას, მათ მოქმედებასა და ურთიერთობას, მათ შორის წინააღმდეგობათა გამწვავებასა და გადაწყვეტას. სხვადასხვა დროს, სხვადასხვა ადგილზე და სხვადასხვა გარემოში, მაგრამ ყველა ამას არა იმდენად, რაც ან როგორც იყო, არამედ უფრო იმას, რაც და როგორც შეიძლება ყოფილიყო, ან რაც შეიძლება იყოს, რაც დამახასიათებელია, ტიპიურია იმ სინამდვილისათვის, რომელსაც ის განასახიერებდა.

¹ Д. Б л а г о и й, «Мастерство Пушкина», გვ. 103, 1955 წ.

ამგვარ შემთხვევაში ილია ამოქმედებდა თავის წარმოსახვის უნარს, ალღოს; ნაწარმოების მოქმედ პირთ ხშირად აყენებდა მის მიერ გამოგონილ პირობებში, გარემოებაში. ეს საშუალება ჩვეულებრივია მწერალთა შემოქმედებით პრაქტიკაში. ამ საშუალებას მწერალი მიმართავს ხოლმე იმ შემთხვევებში, როდესაც გამოგონილი მდგომარეობა შეესაბამება სინამდვილეს და მწერალსაც ეხმარება მკაფიოდ, დამაჯერებლად, თვალსაჩინოდ გამოყოს ცხოვრებაში მოქმედი არსებითი მოვლენები. ასეთი მუშაობა ილია ჭავჭავაძისაგან მოითხოვდა დიდ შემოქმედებით ოსტატობას.

ი. ჭავჭავაძე მტკიცედ და განუხრელად ხელმძღვანელობდა იმ შეხედულებით, რომ მხატვრული ნაწარმოების იდეა, თემა და მოქმედი პირობები მაშინ იქნებიან მნიშვნელოვანნი, მაშინ დატოვებენ ცხოველ კვალს მკითხველის შეგნებაში და ხალხის ცხოვრებაშიც, როცა ისინი მკიდროდ იქნებიან დაკავშირებული იმ ისტორიულ ეპოქასთან, რომელსაც მწერლის შემოქმედება უკავშირდება და ასახავს.

მხატვრულ ნაწარმოებში განსახიერებულ ცხოვრებას, ადამიანთა ურთიერთობას, ბრძოლას, რაც, ჩვეულებრივ, წინააღმდეგობისა და კონფლიქტის გზით იშლება, რის განვითარება და დამთავრება აუცილებელია მთლიანი შთაბეჭდილების მისაღებად და ძირითადი იდეის სწორი გაგებისათვის, მწერალი ამ თლიანებს, აფართოებს ნაწარმოების კომპოზიციის საშუალებით.

კომპოზიცია მწერალს შესაძლებლობას აძლევს, ის მდიდარი მასალა, რომლის საფუძველზედაც ნაწარმოები იქმნება, თავისებურ წესრიგში მოიყვანოს, დაადგინოს გარკვეული თანამიმდევრობით, ნაწილების თანაზომიერებით, მოქმედების ერთიანობით, რაც არსებითი პირობაა ყოველი მხატვრული ნაწარმოებისა, და მთლიანობაში მიაწოდოს მკითხველს. ამრიგად, კომპოზიცია აერთიანებს ნაწარმოებში დასმული ცხოვრების ძირითადი პრობლემის ახსნისა და განსახიერების ყველა ელემენტს, ყველა საშუალებას.

ძირითადი ფორმა თუ ხერხი მხატვრული ნაწარმოების შინაარსის გახსნისა არის სიუჟეტი. სიუჟეტი მხატვრული ნაწარმოების კომპოზიციის ერთ-ერთი შემადგენელი

ელემენტია, მაგრამ, ამასთან, ის მისი წამყვანი ელემენტისაა. სიუჟეტი ადამიანთა შორის ცხოვრებაში მომხდარ ცვლილებათა წარმოსახვა თუ განახლებაა: «Сюжет, — წერს ლ. ვ. შჩეპილოვა, — совокупность всего развития отношений между персонажами, каждый из которых живет своей собственной жизнью, своими интересами и стремлениями... Сюжет воспроизводит развитие определенной жизненной ситуации, которая вытекает из особенностей жизненных условий»¹.

სიუჟეტის გაშლას ი. ჭავჭავაძე დიდი ოსტატობით ფლობს. ნაწარმოებში განსახიერებელი ცხოვრების პროცესი დამთავრებულია. მას ახასიათებს მკაფიოდ ჩვენება და ღრმად დამახასიათებელი ნიშნებით გაშლა პერსონაჟთა ქცევა-მოქმედებისა, მათი განცდებისა. პერსონაჟთა ღრმად დაბაჯერებელი ფსიქოლოგიური განცდების ჩვენებით მწერალი აჩერებს მკითხველს, რომ ქცევათა სხვანაირი ასახვა მოცემულ გარემოში შეუძლებელია.

ილია ჭავჭავაძის ნაწარმოებთა სიუჟეტის მხატვრულობა ცხოვრების, ხასიათების, სახეების ურთიერთობის მართებულად ჩვენებით მკითხველს იტაცებს, ხიბლავს.

ილია ჭავჭავაძის მხატვრული ნაწარმოების სიუჟეტში მოცემულია კონფლიქტის მთლიანი და დამთავრებული განვითარების ხაზი, რომელსაც ახასიათებს გარკვეული შინაგანი საფეხურები: ექსპოზიცია, კვანძი, მოქმედების განვითარების კულმინაცია, კვანძის გახსნა, დამთავრება, ბევრ შემთხვევაში აგრეთვე წინასიტყვა (პროლოგი) და ბოლოსიტყვა (ეპილოგი).

ილია ჭავჭავაძის შემოქმედებაში ნიჭიერადაა გამოვლინებული პოეტური შემოქმედების შემდეგი მთავარი მოთხოვნილება: მხატვრული ნაწარმოების შინაარსი და მისი ფორმა გაპირობებულია ნაწარმოების იდეით. ძირითადი იდეის გაშლა-გამოვლინებას ემსახურება ნაწარმოების ყველა საშუალება, მისი ყოველი დეტალი. ამიტომ შეუძლებელია ნაწარ-

¹ Л. В. Щепилова, «Введение в литературоведение», გვ. 83, 1956 წ.

მოების გაანალიზება მისი მთავარი იდეის სწორი გაგების გარეშე.

ილია ჭავჭავაძის ნაწარმოების კომპოზიციასა და იდეის თანაზომიერად გაშლას, გარდა სიუჟეტისა, უსათუოდ ემსახურება კომპოზიციის სხვა შემადგენელი კომპონენტებიც. მაგ., სათაური, ეპიგრაფი, ლირიკული გადახვევა, ჩართული ეპიზოდი, პერსონაჟის თვითდახასიათება, პერსონაჟის პორტრეტი, ავტორისეული დახასიათება, პეიზაჟი და სხვა. ეს კომპონენტები მიმზიდველად ამდიდრებს ილია ჭავჭავაძის ნაწარმოებთა კომპოზიციას. მათი შემწეობით ილია ბუნებრივად, თითქოს სრულიად ძალდაუტანებლად, აქსოვს თავის შეხედულებას და დამოკიდებულებას ნაწარმოების ძირითად ამბავში, პერსონაჟების დახასიათებაში, მათ ურთიერთობაში და ამით საგრძნობლად უწყობს ხელს, ერთი მხრივ, ნაწარმოების სიუჟეტის სისრულით გაშლას, ხოლო, მეორე მხრივ, ნაწარმოების იდეის სრულყოფილად და დამაჯერებლად გადმოცემას. ამასთან, ეს კომპონენტები ამდიდრებენ მკითხველის წარმოდგენას და აღრმავებენ მის ცოდნას ნაწარმოებში ასახული მოვლენების შესახებ.

ი. ჭავჭავაძის შემოქმედების კომპოზიცია მეტად ნიჟიერად გამოხატავს ავტორის დამახასიათებელ წამყვან თვისებას, როგორც პრაქტიკულ ცხოვრებაში, ისე მწერლობაში: მის დიდ გრძნობას, დიდ ნებისყოფას აწესრიგებს მისი შორსმკვრეტელი, ჩამწვდომი გონების ლოგიკა. ილია ჭავჭავაძისათვის შემოქმედებაში (იქნება ეს მხატვრული თუ პუბლიცისტურ-პრაქტიკული) რ ე გ უ ლ ა ტ ო რ ი ა გ ო ნ ე ბ ა .

ი. ჭავჭავაძის შემოქმედების კომპოზიცია მეტად თავისებურად ისისხლხორცებს არა მარტო პოეტის გრძნობებსა და აზრებს, არამედ მთელ მის არსებას, მაგრამ ეს მკითხველისათვის შეუმჩნეველი, დაფარული რჩება. მისი გამოაშკარავება შესაძლებელია მხოლოდ ნაწარმოებთა სპეციალური ანალიზის შედეგად.

ილია ჭავჭავაძის შემოქმედებაში არაფერია ზედმეტი, მას არაფერი აკლია, ის ნათელია, სრულია, ზომიერია, მასში ყველაფერი თავის ადგილზეა. დასასრული თითქმის ყოველ-

თვის შეესატყვისება დასაწყისს: ისეთივე ან მსგავსი მდგომარეობა ამთავრებს კომპოზიციის განვითარების იმ მრუდს, რომლითაც იგი იწყება. ი. ჭავჭავაძის ნაწარმოები მჭიდროდ შეკრული ორგანიზმია. ესაა ი. ჭავჭავაძის შემოქმედებას მთლიან, მწყობრ, დამთავრებულ, სრულ, ჰარმონიულ სახეს რომ აძლევს, ესაა რომ ასე იმორჩილებს, აჯერებს, არწმუნებს მკითხველსაც.

გავარჩიოთ ილიას ეპიურ ნაწარმოებთა კომპოზიცია.

1. „ა ჩ რ დ ი ლ ი“

პოემა „აჩრდილის“ იდეა საქართველოს აღორძინებისა და განახლების გზაზე დადგომის აუცილებლობაა, რაც საკმაოდ ნათლადაა გამოხატული პოემის XXVI თავში:

„ღედა ღვთისაო! ეს ქვეყანა შენი ხედრია...
შენს მეოხებას ნუ მოაკლებ ამ ტანჯულს ხალხსა;
სადმართოდ მიიღე სისხლი, რომელ ამ ხალხს უღვრია,
ჩაგრულთ სასოო, ნუ არიდებ მოწყალე თვალსა
რაცა ტანჯულა ეს ქვეყანა, ტანჯვად ეყოფა,
მოეცი ძალი დაერდომილსა კვლავ აღდგომისა,
სახელოვანი განუახლე წარსულთ დღეთ ყოფა,
მამა-პაპური სვლი, გული მოჰმადლე შეილსა.

მოჰმადლე ქართველს ქართლის ნდობა და სიყვარული
და აღუდგინე მშენიერი ესე მამული!..“¹

პოემის ამ იდეასთან დაკავშირებით პოეტი მიზნად ისახავს გამოაფხიზლოს ქართველთა ხალხი, დაანახვოს მას ქვეყნის არახელსაყრელი მდგომარეობა, გააღვივოს მასში პატრიოტული გრძნობა. ამას ითხოვდა თერგდალეულთა მიერ გაშლილი ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ბრძოლის ფრონტი და ამასვე ითხოვდა ქართველი ხალხის მიერ ისტორიული განვითარების ახალი გზის ძიებაც.

პოემა „ა ჩ რ დ ი ლ ი ს“ კომპოზიციის ყოველი კომპონენტი ემსახურება პოემის ამ იდეი-

¹ ი. ჭავჭავაძე, ტ. I, გვ. 134—135 (თავი XXVI), 1925 წ.

სადა მიზანდასახულობის მართებულად გააზრებას.

მივყვით პოემის კომპოზიციის გაშლას პოეტის მიერ მონაცემი კომპონენტების თანმიმდევრობით.

უპირველესად ყურადღებას იქცევს პოემის თვით სათაური — „აჩრდილი“, რომელიც მკითხველს, თუ გარკვევით არ აგრძნობინებს, ყოველ შემთხვევაში, ეჭვს მაინც აღუქრავს, რომ აჩრდილი, მთავარი გმირი პოემისა, თვით პოეტის აჩრდილი, პოეტის ორეული ხომ არაა? აჩრდილის პირით თვითონ პოეტი ხომ არ გამოთქვამს თავის აზრებს? ასეთი დაეჭვებაც უკვე საგრძნობლად ძაბავს მკითხველის ყურადღებას და ხელს უწყობს პოემის სწორად გაგებას.

პოემას წამძღვარებული აქვს ეპიგრაფი უკვდავი პოეტის შოთა რუსთაველის „ვეფხისტყაოსნიდან“:

„რა ვარდმან მისი ყვაილი გაახმოს, დაამკნაროსა,
იგი წავა და სხვა მოვა ტურფასა საბაღნაროსა“.

ეს ეპიგრაფი მშვენივრად გამოხატავს, თუმცა ფარულად, ზოგადი ხასიათის სენტენციით, როგორც პოემის დედააზრს, იდეას, ისე ილია ჭავჭავაძის, როგორც პოემის ავტორის, მიზანდასახულობას და მკითხველსაც სათანადო განწყობილებას უქმნის პოემის შეგნებულად ათვისებისათვის: დრომოკმული, „გამხმარი“, „დამკნარი“ ძველი დროება ჰქრება, როგორც ამას მოითხოვს ურყევი კანონი ცხოვრებისა, და მის ადგილს იჭერს ახალი, საღი.

რა თქმა უნდა, ეს ეპიგრაფიც თანდათანობით, მეტი ინტენსივობით, გარკვეული მიმართულებით ძაბავს მკითხველის ყურადღებას და ინტერესს.

პოემის I—VI თავები ექსპოზიციას წარმოადგენს. იკვსაქართველოს საკეთო გეოგრაფიული კონტურების ასახვაა, სადაც წარსულში „ქართლის სიცოცხლე ჰდულდა“, და „მამულისთვის ქართლის ხმა ჰქუხდა“, მაგრამ მწერალს სტანჯავს, რომ ეს მხოლოდ წარსულში იყო, რომ ცხოვრების „ზვირთებს“ გაპყენენ საუკუნენი და საუკუნეთ წარიღეს ძველ ქართველთა ცხოვრება. საქართველოს აწინდელი მდგომარეობით დასევდიანებულ, დაეკვიანებულ პოეტს იმ

„მშვიდსა“ და „ნარნარ“ დილას, რომელმაც თითქოს მას რწმენა გაუღვიძა, მოევიწინება მყინვარზე მდგომი „დაფიქრებული“, „საკვირველი კაცი, დიდი მოხუცებული“ და მისი თვალი „სიყვარულით“ მიიზიდა საქართველომ, რომელიც შორით მოჩანდა. ხილულით განცვიფრებული პოეტი შესძახებს:

„ჰოი, საკვირველო კაცო, მითხარი?
რად დაგიგდია შენ შენი ბინა
და ამა მთაზედ რისთვის ხარ მდგარი?“

პოემის VI თავის ბოლოში, მოცემულია კვანძი.

პოემის VII თავიდან იწყება საქართველოს აწინდელ მდგომარეობასა და აჩრდილის — „საკვირველი კაცის“ (თვით პოეტის — ი. ჭავჭავაძის), საქართველოს ბედითა და უბედობით რომ ცოცხლობს, — შეხედულებათა შორის კონფლიქტის განვითარება: 1) მოხუცი ამჟღავნებს თავის ვინაობას, რომ ის არის საქართველოს „თანამდევნი, უკვდავი სული“, რომ ისიც ტანჯულია საქართველოს ტანჯვით, მასაც მისი „აწმყოთი სული და გული დასწყულულებია“, მან იცის დიდებული წარსული „მორკმულ-ძლიერი“ საქართველოსი და ისიც, რომ „ეხლა აღგვიღა ყველა ესე, ვითარცა მტვერი“, ხოლო „ძესა მისსა არც კი სწამს მისი აღდგენა... და დაუგდია ის, ვით ტაძარი გაუქმებული“...

საქართველოს აღორძინება — აღდგენა, აჩრდილის (თვით პოეტის) გაგებით, არ შეიძლება მანამ, სანამ თვით ქართველი ხალხი არ აღიქურვება ახალი ისტორიული გზის გამონახვისა და გაგების სურვილითა და ქვეყნის აზრიან, დროისა და მდგომარეობის შესაფერისი მართვის საშუალებებს არ დაუფლდება:

„ვიდრე ძე შენი არ გაიკლევს ზოგადს ცხოვრებას
და მცნების ნათლით ზე-აღზიდულ, ამაღლებული
ქვეით არ გასკვრიტავს საზოგადო ცხოვრების დენას,
იმ დრომდე იგი უიმედო, შეწუხებული,
უქმისა დრტინვიო, გულის-წვითა მწარე ცრემლს
დაღვრის,
მაგრამ არ ირწმენს, წამებული, შენს აღდგენასა,

და იგი ცრემლი ურწმუნობის, ეჭვის და ტანჯვის,
ქალაღებს მხოლოდ ძისა შენის უძლეურობასა“¹.

აჩრდილი იწყებს თავისი ამ შეხედულების მოტივიზაცი-
ას. ის სევდიანად აღნიშნავს, რომ ქართველობაში (მას მხედ-
ველობაში ჰყავს ქართველი პრივილეგიური კლასი) არავის
„ქვეყნის ტკივილით არ სტკივა გული“, მას დაუვიწყნია, რომ
„ქვეყნად ცასა ღვთად მოუცია მართო მამული“, რომ „წმი-
დაა იგი, ვისაც ეღირსა მამულისათვის თავის დადება“, რომ
გმირი თუ მამულს შესწირავს თავის სიცოცხლეს, ის „თავის
ხალხში აღარ მოკვდება, მას განაცოცხლებს სიმღერა ხალხ-
თა“. ამ განწყობილების შედეგია, — საყვედურით მიმარ-
თავს აწმყოს მდგომარეობით დასევდიანებული აჩრდილი
ქართველობას, — რომ

„გმირის დამბადი დიდი საგანი
თქვენში სპობილა და წაწყმედილა.
გადასდგომიხართ თქვენ ქართველობას.

რალა დაჰბადავს თქვენში დიდს გრძნობას!“².

აჩრდილი თანდათანობით იძლევა ამ სავალალო მდგომარეობის ახსნას ისტორიის სხვადასხვა მოვლენის — პერიპეტების მკვეთრი აღნიშვნებით.

მართალია, აჩრდილის მართებული აზრით, ზოგჯერ ზოგაერთ ქართველში ღვივის, კრთის მამულიშვილური ნაპერწკალი, მაგრამ „შური და მტრობა იმ ზოგთა შორისაც ღრმად ჩანერგილა“.

„ერთმანეთისა მათ სიკეთე ჰშურთ,
თუმც ერთისათვის თითქო იღწვიან:
თვით აზხობენ მას, რის აღდგენაც ჰსურთ,
თვილ ჰშველიან მას, რასაც ებრძვიან“³.

ამის შედეგად „მათი მხნეობა აღძვრისა უმაღ გაცუდებულა“.

ილია ჭავჭავაძის გაგებით, ეს არის თვისებები ქართველი პრივილეგიური კლასისა — თავადაზნაურობისა, რომელსაც

1 ი. ჭავჭავაძე, ტ. I, გვ. 120 (თავი VII), 1925 წ.

2 იქვე, გვ. 121 (თავი IX).

3 იქვე, გვ. 122 (თავი X).

ქვეყანა და ცემისა და განადგურებისაკენ მიჰყავს და რომელსაც ილიამ, როგორც თერგდალეულთა ბელადმა, გამოუცხადა მკაცრი ბრძოლა, ბრძოლა რომელიც მან მოურიდებლად აღბეჭდა როგორც „აჩრდილში“, ისე მთელ რიგ სხვა ისეთ ნაწარმოებებში, როგორცაა „ბედნიერი ერი“, „რა ვაკეთეთ, რას ვშვრებოდით?“ და სხვ.

ამავე პრივილეგიური კლასის უაზრო, უანგარიშო მოქმედების შედეგია ხალხის — გლეხობის, ქვეყნის ამ ბურჯის, მძიმე, არაადამიანური, უფლებააყრილი მდგომარეობა ბატონყმობის უღელქვეშ, რომლის განუწყვეტელი ვაი-ვაგლახით შრომა მხოლოდ ბატონს ახარებს, ხოლო მას, „ბედკრულს“, არაფერს არგებს. ყმა უბრალო ნივთია, რომელსაც ბატონი თვითნებურად, როგორც მას მოესურვება, ისე გათელავს (XI—XII თავები).

აღელვებული აჩრდილი (თვით პოეტი), აჩვენებს რა მკითხველს ყმის (ერის, ქვეყნის მოსახლეობის უდიდესი ნაწილის) მძიმე, არაადამიანურ პირობებს, თავს ველარ იკავებს და ღირიკული გადახვევის საშუალებით ცხოვრების აუცილებელი განვითარების გზის თავისებურ გაგებას ჩაურთავს.

მძიმე უღელი ქვეყნის მოუწყვრიგებლობისა, აუტანელ ტვირთად აწეის ყმას — მშრომელს, რომელსაც აწ კაცადაც არ ცნობენ. მაგრამ, მიუხედავად ამისა, პოეტის რწმენით, მომავალი მშრომელისაა. შრომა და მშრომელი არსებულ პირობებში „ტყვედაა პყრობილი და მძარცველობის ქვეშ ჩაგრულ-ვნებულა“, მაგრამ აჩრდილი (პოეტი) აშკარად გრძნობს და ხედავს, რომ ბორკილი, შრომასა და მშრომელს რომ აძევს, „რღვეულა და დასამსხვრევად გამზადებულა“.

აი, როგორ გვიხატავს პოეტი ამას:

„შრომისა ახსნა — ეგ არის ტვირთი
ძლევა მოსილის ამ საუკუნის,
კაცთა ღელვისა დიადი ზვირთი
მაგ ახსნისათვის მედგრადა იბრძვის.
ველარ განუძლებს ქვეყანა ძველი
განახლებისა გრივალის ქროლვას,
ველარ განუძლებს ქვეყნის მძარცველი
ქეშმარიტებით აღძრულსა ბრძოლას, —

და დამსხვრევა იგი ბორკილი
შეშფერხებული კაცთა ცხოვრების,
და ახალს ნერგზედ ახლად შობილი
ესე ქვეყანა კვლავ აღყვავდების¹.

ბედნიერი მომავლით აღფრთოვანებული მგოსანი, „აქ-
ვავებული ქვეყნის“ მამოძრავებელ ძალასა თუ საფუძველს²
ასე წარმოგვიდგენს:

„შრომის სუფევა მოვა მაშინა
ქეშმარიტების მის ძლიერებით
და განმტკიცდება სოფელსა შინა
კაცთმოყვარების სახიერებით.
ყველასთვის იქმნეს იგი სუფევა
თანასწორადა ნიჭთა მფენელი...

მაშინ, მაშვრალო, შენც განკაცდები,
წართმეულთ ნიჭთა კვლავ მოიპოვებ,
სხვას ძირს არ დასწევ, თვით
აღმაღლდები,
არც ვის ემონვი და არც იმონებ“².

აქ თითქოს შემთხვევამ, ნანახით მოწოლილმა ბოდმამ
გადაახვევინა აჩრდილს (პოეტს) აღებული თემიდან — სა-
ქართველოს მდგომარეობის სურათის მოცემის სურვილი-
დან — და მოგვცა ახალი საწყისი, რომლის საფუძველზეც
უნდა მოწესრიგდეს ახალი სახის ცხოვრება, გვიჩვენა ღერ-
ძი, რომელზეც უნდა ამოძრავდეს ცხოვრების ჩარხი — „თა-
ნასწორადა ნიჭთა მფენელი“. სწორედ ესაა მწვერვალი აჩრ-
დილის (პოეტის) მიზანდასახულებისა.

ეს მწვერვალი პოემაში დროზეა მოცემული, რადგან აჩრ-
დილის (პოეტის) შემდგომი გადმოცემით მოუწესრიგებელი
ცხოვრებისა ან, როგორც იტყოდა თვითონ ი. ჭავჭავაძე,
„უთავბოლო და უსწორმასწორო წუთისოფლის სპირტობორო-
ტო წყევა-კრულვიანი საკითხის“ დასაბამი არის ადამიანთა
უთანასწორობა, ადამიანის მიერ ადამიანის ექსპლოატაცია,
რაც, აუცილებლად, ძირში უნდა მოისპოს. ამიტომაც, რომ

1 ი. ჭავჭავაძე, ტ. I, გვ. 125 (თავი XIII).

2 იქვე, გვ. 125—126 (თავი XIV).

აჩრდილი (პოეტი) ასე აგრძელებს საქართველოს აწინდელი ცხოვრების მძიმე სურათის გაშლას:

„აგერ დიდკაცი დარბაისელი
კმაყოფილების განცხრომაშია
მაშინ, როს მისი მოძმე საწყალი
სასოწარკვეთილ მონებაშია.
მოძმეთა ხსნისთვის თავისდადებ.
წმინდა ხედრია მხოლოდა გმირთა,
და მას ვით შესძლებს თავმოყვარება,
რომელიც იმა დიდკაცთა სკირთა?
ის რად ინდომებს ქვეყნისა ბედსა,
როს მასა შველის მის ბედკრულება?
რად შეებრძვის ის სიბოროტესა,
როს მეოხებით მისით თვით ჰრჩება?“¹

ასეთივეა დამოკიდებულება ვაჭრისა ღარიბისადმი. ვაჭარი ცბიერად ატყუებს მოძმეთ-ღარიბთ, „რა ჰყიდის ნივთსა“ და არად აგდებს, თუნდაც, პისი მოძმე შიმშილით კვდებოდეს, ასეთ უპასუხისმგებლო, მიუღებელ პოზიციას იჭერს მოძმე ღარიბთადმი. სამღვდელოებასაც — შხამიანი ირონიით შენიშნავს აჩრდილი (პოეტი), — „ერთა სულის მამებს“, რომელნიც სრულიად არ ფიქრობენ ხალხზე, დავიწყებით თავისი სამსახურებრივი მოვალეობა. აღშფოთებული, განრიხხებული აჩრდილი, საყვედურით, კვლავ ლირიკული გადახვევის ჩართვით, მიმართავს მათ:

„სად არის სიტყვა დიდის სწავლისა,
სიყვარულის და სამართალისა,
რომ მათ ბაგეთგან არ მომდინარებს
და ერს დაცემულს არ აღამალღებს?“²

აჩრდილის (პოეტის) მართებული გაგებით, სწორედ ასეთი საზოგადოებრივი ურთიერთობით აიხსნება, რომ თბილისის (როგორც საქართველოს გულისა და ტვინის) ცხოვრება უფერულია, უშინაარსო, უაზრო, გაუაღბებული:

¹ ი. ქ ა ე ქ ა ე ა ძ ე, ტ. I, გვ. 126—127 (თავი XV).

² იქვე, გვ. 127.

„გრძნობას — ოქროსა ფასად ჰყლიას,
მთავრის ღიმილზე — პატიოსნებას,
და დაქანგებულ ბორკილზე სცელიან
თავის მამულის თავისუფლებას“.

საქართველოს თანადროულობის დაცემა, სავალალო მდგომარეობა რომ უფრო გამახვილებულად და მკითხველისათვის თვალსაჩინოდ, გასაგებად და გულშემზარავად წარმოადგინოს, აჩრდილი მიუთითებს მცხეთაზე, საქართველოს ძველ დედაქალაქზე, სადაც ძველად სიცოცხლე მძლავრ წყაროსავით ჩქეფდა, სადაც „ჰყვოდა ხე ცხოვრებისა ქართველის გულიდამ აღმოცენილი“, მცხეთაზე, რომელიც სავანეა ქართველ გმირთა, იმ გმირთა, რომელთაც საქართველოს ბრწყინვალე წარსულის შექმნას ხელი შეუწყეს, მისთვის დასწევს თავიანთი სიცოცხლე „ვით ჩალა“, მაგრამ აქ —

„აწ აღარა სჩქეს წყარო ცხოველი,
ხე ცხოვრებისაც იგი დამქნარა
და იგი დედა-ქალაქი ვრცელი
აწ სამიყიტნო დაბად გამხდარა.
ნგრეულან მისნი დიდნი პალატნი,
დიდი ცხოვრება მის დაცემულა,
დღეს იმ ცხოვრების წმინდა ალაგნი
პირუტყვთა ქელვით შეგინებულა“².

მკითხველისათვის საქართველოს წარსულის სიდიადე რომ უფრო მკვეთრი, მიმზიდველი გახდეს, აჩრდილი (პოეტი) კვლავ დიდი გრძნობით იძლევა ძველი საქართველოს სურათს, რომელშიც ის ემოციურად, დამაჭერებლად ახასიათებს ქართველი ხალხის მიერ გამუდმებით გმირულ ბრძოლებში განვლილ ისტორიულ გზას:

„ორი-ათასის წლის ბრძოლაში მათ სისხლი ჰღვარეს,
მაგრამ ამაყი თვისი თავი ჰქეყანაზედა
არავის წინა სამუდამოდ არ მოიხარეს.

მამულისა და რჯულისათვის იგი იბრძოდა,
ორივ დაიცვა, მაგრამ ყველა მათ ანაცვალა“³.

1 ი. კ ა ვ კ ა ვ ა ძ ე, ტ. I, გვ. 128 (თავი XVI).

2 იქვე, გვ. 129 (თავი XVII).

3 იქვე, გვ. 129—130 (თავი XVII).

საქართველოს თანადროულობის სავალალო მდგომარეობა მკითხველს მწვევედ რომ განაცდევინოს, მას გარდუვალის სურვილი რომ აღუძრას ასეთი მდგომარეობიდან გამოსავალი გზის გამონახვისა და რომ ასეთი გამოსავალი გზის გამოძებნა შესაძლებელია, ამის სათქმელად აჩრდილი (პოეტი) იყენებს ქარაგმული დაპირისპირება-შედარების ხერხს, ვინაიდან ამ მიმართულებით თანადროულობაზე პირდაპირი ლაპარაკი შეუძლებელი იყო, საქართველოს თანადროულ მდგომარეობას მწერალი უძებნის პარალელებს, ანალოგიურს, მსგავსი მდგომარეობისას საქართველოს წარსული ისტორიის სინამდვილეში, აღწერს თუ როგორ ახერხებდა ქართველი ხალხი ასეთი მდგომარეობიდან თავის დაღწევას, არჩევს ისეთ ისტორიულ მომენტს, რომელიც მსგავსი მდგომარეობით ძალუმად, დამაჯერებლად ეხმაურება თანადროულ მძიმე ყოფას, მაგრამ ისეთს, როცა ქართველი ხალხი პოულობდა საშუალებასაც და შესაძლებლობასაც თავი დაეღწია ასეთი მდგომარეობიდან.

აჩრდილი (პოეტი) აღწერს, თუ როგორ შეარყია საქართველოს „დიდი ცხოვრების სამკვდრო-ბჭენი“ ძლევამოსილმა „მაკედონიის გმირმა ლაშქარმა“¹, ვისაც სძულდა „ქვეყანა (საქართველო), რომელიც მას ეპყრა ხელთა“.

ერის მჩაგვრელი, ქვეყნის მთხრელი იგი მმართველი
მთელს საქართველოს თვის ფერხთა. ქვეშ მჩვარებ
პქეღვიდა.

ერის იმედის, სასოების, ნიჟის მმუსვრელი
თვით ერის ენას — მაგ ერის განძს — იგი სდევნიდა.
სმაგდა ყოველი, რაშიც იყო ერის ღირსება,
რაშიაც ერი თვისთა ნიჟთა იყო მსახველი,
რაშიაც იყო მის დიდება, პატიოსნება,
რისთვისაც დაშვრა მამა-პაპის გული და ხელი².

აჩრდილი (პოეტი) წარსულის ამ სურათის მოცემაში არ

¹ შესაძლებელია ავტორს არც კი სწამდა ალექსანდრე მაკედონელის ლაშქრობა საქართველოში, მაგრამ მისი მიზნისათვის ეს ხელსაყრელი იყო და ამიტომ გადაუხვია ისტორიულ სიმართლეს.

² ი. ქ ა ვ ქ ა ვ ა ძ ე, ტ. I, გვ. 130 (თავი XIX).

ივიწყებს ქართველთა რველი ცხოვრების არსებით თვისებაა, რომ მაშინ ქართველი ხალხი ქედს იხრიდა უხეში ძალის წინაშე, მაგრამ წინააღმდეგობის გაწევის, განთავისუფლების სურვილს არასოდეს არ ივიწყებდა, რითაც თავის გმირულ სახეს ინარჩუნებდა.

„მას ჰმორჩილებდა ერი შენი მძულვარებითა,
ღვენულების და კირთების ქვეშ ქედსა იხრიდა,
და მონებრივის თვალთმომქცევის კრძალულებითა
ზღვისა წადილსა გულდაკეტით ღლე-ღა-ღამ
ჰზრდიდა“¹.

ქართველმა ერმა „ვედარ გაუძლო მტარვალთ ურცხვობას“, „მოვიდა ის ღლეც შურისგებისა“. გმირმა ფარნაოზმა თავს იღვა ერის განთავისუფლება:

„გადგა და დასცა თეზარა მტერსა,
დაამზო პირქვე ყმობა, მონება
და უცხოთ ხელთქვეშ დაჩაკრულს ერსა,
ვით მზე, მოჰფინა თავისუფლება“².

აჩრდილი (პოეტი) ერთგვარი სიამაყის გრძნობით აღმაფრთოვანებულ დახასიათებას იძლევა ქართველი ხალხისას, რომელსაც მისი ისტორიული, სახელმწიფოებრივი ცხოვრების დასაბამიდან „არ ჩაუგია ქარქაშში“ ხმალი“. აჩრდილი ასე მიმართავს წარსულ ღლეთ:

„მას აქეთია ოთხ-კუთხივ მტერნი
შენს თავსა შენვე გეცილებოდნენ,
მაგრამ ვაჟკაცი შეილები შენნი
გულდაგულ მტერსა წინ უდგებოდნენ.

იყო დრო, როცა შენის გულისთვის
თითონ სიკვდილსაც ღბინაღ ჰხადოდნენ
და თავდადებას მამულისათვის
ერთმანეთს ომში ეცილებოდნენ“³.

1 ი. ქ ა ვ კ ა ვ ა ძ ე, ტ. I, გვ. 130 (თავი XIX).

2 იქვე, გვ. 131 (თავი XX).

3 იქვე, გვ. 132 (თავი XXI).

და აქ ხატავს რა საქართველოს გაერთიანებულს, შეთანხმებულს, მამულის სიყვარულით ანთებულსა და ამოქმედებულს — წარსულში, მას უდარებს, უპირისპირებს თანადროულ საქართველოს, რომელშიც, პოეტის თქმით, „წაზნდარა ყველა ის ღონე და ის ძლიერება, მტკრად გარდაქმნილა ახოვანი იგი ცხოვრება“: ერის ცხოვრების მთლიანი დინების კიდენი გაუთხრია მტრობას, შურს: ძლიერი ზვირთნი იმ დინებისა „სხვადასხვა ტოტად გადაგდებულან“, ასე დანთქმულა წინაპართა შრომა „სისხლითა რწყული“, ხალხის ცხოვრება თავის დინებაში თითქოს შეჩერებულა.

აჩრდილი (პოეტი) ქვეყნის, ერის განახლების გარდუვალი სურვილით ამოძრავებული, ხოლო თანადროულობის სინამდვილის ხილვით შეძრწუნებული, დიდი ექსპრესივით გამოხატავს თავის გულისნადებს, ასე ძალუმად რომ ამოძრავა და ააღაპარაჲა ის. ამ გულისნადებშია ამკარად გამოქმედებული პოემის მიზანდასახულება:

„როდისღა ვნახავ მშვენიერსა ამ ქვეყანასა,
თვისთა დიდების ნაშთსა ზედა კვლავცა აღმზგარსა,
დროსთან დანთქმულსა სხვა-და-სხვათა კავშირთა ზრძოლას
ერთის ცხოვრების, ერთის სულის ძლიერსა ქროლას?
როს ესე ტოტნი ერთ ცხოვრების, ერთ არსებისა,
ებლა გაყრილნი, ერთ მდინარედ შეერთდებიან?
როს იგი ტომნი ცად მიღწეულ მძლავრ კავკასისა
ერთისა აზრით, ერთის ფიქრით განდიდდებიან?
თავისუფლების მშვენიერის სხივთ მხურვალება
როდის დაადნობს დაეანგებულს დიდ ხნის ბორკილსა
და ქართველობა სიქადულად როდის ექნება
ქვეყნის წინაშე ყოველ ქართველის ერთგულსა

შვილსა?«¹

აქაა აჩრდილის (პოეტის) ძირითადი მისწრაფების მწვერვალი. ყველაფერი, რაც აქამდე ითქვა, მას იმისათვის სჭირდებოდა, რომ ეს ეთქვა, შთაეგონებინა მკითხველისათვის, როგორც ყველაფრის შემცველი მიზანდასახულე-

¹ ი. ჭავჭავაძე, ტ. I, გვ. 133 (თავი XXIV).

ბა, როგორც მისი წმიდათა წმიდა აზრი, რაც ყოველი ქართველისათვის აგრეთვე წმიდათა წმიდად უნდა გადაეცეოდეს.

აქვეა პოემის განვითარების კულმინაცია და სიუჟეტის კვანძის გახსნაც, რადგანაც ნათლად გამოიჩევა აჩრდილის (პოეტის) როგორც წუხილის, კმუნვის, ისე მისი სანუკვარი სურვილის არსიც.

მაგრამ ილია ჭავჭავაძის შემოქმედების სტილისათვის დამახასიათებელია, რომ მან — მწერალმა — თავისი აზრი თუ მიზანდასახულება სრულყოფილად დაიყვანოს მკითხველამდე. მას თითქოს ყოველთვის ექვი სდევს: ვაითუ მკითხველმა მისი აზრი ისე ვერ გაიგოს, როგორც ეს მას სურს. ამიტომ მას ფრჩხილის გახსნა უყვარს. განსაკუთრებით, რდღესაც ამას მოითხოვს ნაწარმოების კომპოზიციური განვითარება, ნაწარმოებში მოცემულ კომპონენტთა გავრთიანება, გამთლიანება, მრუდის დასრულებული შეკვრა.

ილია ჭავჭავაძე, ამთავრებს რა სიუჟეტის გაშლას, კვლავ უბრუნდება პოემის დასაწყის მდგომარეობას, რომელიც ექსპოზიციისაში მოგვცა, და ამით ცდილობს გაამთლიანოს აზრი, სისრულით შეკრას მისი განვითარების მრუდი: პოემის XXV თავში პოეტი გვისურათებს ბუნების ატეხილ სტიქიას ანალოგიურ მდგომარეობაში, რომელშიც მან იხილა „დიდი მოხუცი“ აჩრდილი. ბუნების ამგვარი მოვლენა პოეტს გამოყენებული აქვს როგორც ცხოვრებაში მოსალოდნელი არეულობა, რომელმაც გაჯანსაღების გზაზე უნდა გამოიყვანოს ქართველი ხალხი.

„ამ დროს ქუხილმა დაიგრილა,
გრგვინვა დაიწყო მისმა ხმამ მთებში,
ცაზედ ელვამა გაიპკრიალა
და გაანათა მდინარე ხევში.
ცას გადაედენენ შავნი ღრუბელნი,
ნისლში შთაცვიდნენ მთანი დაველნი;
ქარმა დაჰღმუვა ხევ-ხევსა, მთებსა,
ბუქი სვეტსავით აატრიალა,
რისხვითა ჰგლეჯდა კლდეა და ღრესა,

ზევმაც მალლიდამ დაიგრილა, —
და მყის ბუნების მშეიღი ღუმელი
ბნელ ჯოჯობეთად გადიქცოდა,
წყალი და ცეცხლი, მგზი, კუხილი
ერთმანეთშია აირეოდა“¹.

სქელ შავ ღრუბლებს ველარ გაატანა პოეტის თვალმა. ზეკირვებულმა მგოსანმა ველარ დაინახა „კაცი დიდი, მყინვარზე მდგომი მოხუცებული“. მაგრამ მცირე ხნის შემდეგ ცა გადიწმინდა. მთამაც იწყო ღიმელი: პოეტმაც კვლავ იხილა მზის სხივით გაბრწყინებული მლოცველი მოხუცი. მოხუცის (აჩრდილის) ვედრება — „დედავ ღეთისაო ეს ქვეყანა შენი ხვედრია“... და სხვა — თვით პოეტის, ილია ჭავჭავაძის ვედრებაა (ესეც თავისებური ლირიკული გადახვევაა), რომელიც პოემის ძირითადი იდეის უფრო ნათელ გახსნასა და მისი მიზანდასახულების გაგებას ემსახურება.

მოხუცის (აჩრდილის) ვედრებით მთავრდება პოემა. ის ბუნებრივად და შთამაგონებლად ავსებს პოემის კომპოზიციის რკალს. ესაა პოემის დასასრული.

თავისი მიზანდასახულების უფრო მკვეთრი გამოვლინების მიზნით ილია ჭავჭავაძე პოემას ურთავს XVII თავს, რომელიც პოემის კომპოზიციაში თითქმის ეპილოგის როლს ასრულებს. მასში მწერალი გამოხატავს თავისი შემოქმედებისა და მოღვაწეობისათვის დამახასიათებელ თვისებას — რწმენას უკეთესი მომავლისას; სწორედ ეს ნაწილი ემსახურება პოემის მიზანდასახულების სრულყოფილად გახსნას.

სწორედ ეს მოტივია იმედი, რომელიც ამოქმედებდა მწერალს და ენთუზიასტ მებრძოლად ხდიდა ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ბრძოლის ფრონტზე. ეს რწმენა საზრდოს აწვდიდა მის შემოქმედებას მთლიანად და, კერძოდ, პოემა „აჩრდილსაც“. ეს იმედი, რომლის პოეტური სიმბოლო „შვიდფეროვანი ცისარტყელაა — მახარობელი ტკბილ იმედისა“, პოეტს უნდოდა შთაენერგა მკითხველისთვისაც.

¹ ი. ჭავჭავაძე, ტ. I, გვ. 133 (თავი XXV).

1 „მსწრაფლ გადმოემო ცისა ლაქვარდსა
 შეიდფეროვანი სარტყელი ცისა
 და გაღეფინა ჩემს ქვეყანასა
 მახარობელად ტყბილ იმეღისა.
 ამენთო გრძნობა მადლითა ცეცხლებრ.
 ერთს ფიქრს მიეცა გულისთქმა ყველა,
 და მაშინ ვიგრძენ, რომ მშუენი მისებრ
 ჭერ არ მენახა მე ცისარტყელა“1.

იმედის ეს მოტივი მოზღდენილად გაეხმაურა პოემის დასაწყისში გამოთქმულ პოეტის ექვს და მის შენელებას. „ლამაზი დილის“ ხილვამ საბოლოოდ გაფანტა პოეტის ეჭვი და იმედით ააძგერა როგორც პოეტი, ისე მკითხველიც. ამით პოემის კომპოზიციაც მტკიცედ შეიკრა და ნაწარმოებიც, როგორც მთლიანი მხატვრული ორგანიზმი, დასრულდა. პოემის თემა, იდეა და პოეტის მიზანდასახულება მკითხველმა მთლიანობაში შთამაგონებლად აითვისა.

2. „ქართვის დედა“

(ს ც ე ნ ა მ ო მ ა ვ ა ლ ი ც ხ ო ვ რ ე ბ ი დ ა მ)

„ქართვის დედა“ დრამატული ესკიზია, რომლის იდეაა პატრიოტული გრძნობა, როგორც უდიდესი მამოძრავებელი, წამყვანი ძალა ქვეშევრდის მოქალაქისათვის. სამშობლოს, სიყვარულს უფრო ძლიერია, ვიდრე, მაგალითად, დედაშვილური სიყვარული.

ილია ჭავჭავაძის მიზანდასახულებაა ამ დრამატული ესკიზით მკითხველში გააღვივოს მაღალი, ყველაფრის გამწირავი პატრიოტული გრძნობა, გამსჭვალოს იგი სამშობლოსადმი ღრმა სიყვარულის სულისკვეთებით.

ნხედველობაში უნდა ვიქონიოთ, რომ პოემის სათაური „ქართვის დედა“ იგავური ხასიათისაა, რადგანაც ეროვნულ თავისუფლებაზე აშკარად წერას ცენზურული პირობები გამუდმებით მძიმედ ბორკავდა.

„ქართვის დედის“ აღნიშნული იდეისა და მიზანდასახუ-

1 ი. ჭავჭავაძე, ტ. I, გვ. 135 (თავი XXVII).

ლების გამჟღავნებას და მკითხველამდე მათ დაყვანას ემსახურება ნაწარმოების კომპოზიციის ყველა კომპონენტი. იგავური სტილის დახმარებით მწერალი ამ ნაწარმოებში მკითხველს თითქოს წარსული დროის სურათს უჩვენებს, სინამდვილეში კი თანამედროვე საქართველოს მდგომარეობას უშლის თვალწინ. ამ სურათის დახატვით ავტორი პირველ რიგში მკითხველსაც თანადროულობის მდგომარეობას უთვალისწინებს.

მწერალი შიშობს, ვაითუ მკითხველი სათანადოდ ვერ ჩასწვდეს მისი ნაწარმოების იდეასა და მიზანდასახულებას, ამიტომ მისთვის დამახასიათებელ სტილურ ნიშანს — ორაზროვან თქმას — მიმართავს.

„ქართველის დედის“ ქვესათაურია „სცენა მომავალი ცხოვრებიდან“, რასაც აძლიერებს პოემაზე დართული მიძღვნა პეტრე ნაკაშიძისადმი:

„მყობადს ავხადე ერთი კუთხე დიდის ფარდისა
და ეს ვიხილე, — მომიტევე მე სითამამე...“ და სხვ.

ეს ქვესათაური და მიძღვნა უკვე საკმარისად მეტყველებს მწერლის ჩანაფიქრზე, რომ ნაწარმოებში მკითხველმა მხოლოდ წარსული კი არ უნდა იგულისხმოს, არამედ მასში უფრო აწმყო და მომავალი უნდა დაინახოს, გაიგოს, გაიაზროს.

მკითხველის ეს განწყობილება ნაწარმოების კომპოზიციის სხვა კომპონენტების დახმარებით ბუნებრივი თანდათანობით ღრმავდება და კიდევ უფრო აშკარავდება.

„ქართვის დედას“ წამძღვარებული ეპიგრაფიკ —

„გაგვიძელ, ბერო მინდიაე,
მუხლი მაიბი მგლისაო,
გაიყოლიე უმცროსნი,
ვისაც თავი აქვს ცდისაო“ —

უდავოდ აძლიერებს მკითხველში აღძრულ განწყობილებას, რადგანაც აღნიშნული ეპიგრაფი მოხდენილად და ნიშანდობლივად გამოხატავს საუკუნეთა განმავლობაში სამშობლოსადმი ქართველი ხალხის დამოკიდებულებას, თავისუფლებისათვის მათ მიერ წარმოებული გმირული ბრძოლების არსს, როს

ქართველნი „თავდადებას მამულისათვის ერთმანეთს ომში ეცილებოდნენ“. ცხადია, ეს ეპიგრაფი მკითხველს ხელს უწყობს შექმნილი განწყობილების გაძლიერებაში, ნაწარმოების იდეისა და მწერლის მიზანდასახულობის ადვილად ათვისებაში.

ნაწარმოები იწყება მცირე ექსპოზიციით: ოთახი (იგულისხმება საშუალო, სადად მოწყობილი). ტახტზე წევს სნეული, ძალიან მისუსტებული და მოხუცებული დედა. მასაც გაუგია სასინხარულო ამბავი: დამორჩილებული ხალხი აღმდგარა დამპყრობთა წინააღმდეგ, შეკავშირებულა ერთის ფიქრით — „კასპის ზღვიდამ შავ ზღვამდინა ერთს ფიქრსა ფიქრობს და ეგ ფიქრია მთელ კავკასის თავისუფლება“.

აქვე ხდება მოქმედების განვითარების გაკვანძვა. ინასკვება წინააღმდეგობა, კონფლიქტი სნეული დედის ორ გრძნობას შორის: შვილი თუ სამშობლოს თავისუფლება.

„ის დღეა დღეს, რომ მამულს ვუძღვნა ძის სიყვარული, ან ძეს შევწირო საყვარელი დიდი მამული... ამ ორის გრძნობის ბრძოლა გულმა ვით გაღიხალოს? ძის სიყვარული, თუ მამულის, — რომელი დასთმოს?..“¹

დედის გულსა და გონებას შორის გამართულ ამ ბრძოლას, თუ რომელს მიეცეს უპირატესობა — შვილის სიყვარულსა თუ სამშობლოსადმი — ი. ჰავჭავაძე იშვიათი გულთამხილობით ავითარებს. გრადაციად დედის შინაგანი ბრძოლისა, ნაწარმოებში დაძაბული დინამიკური და იშვიათი ოსტატობით იშლება. პოეტმა კარგად იცის, რაოდენ დიდია გაუზზარავი დედური სიყვარული — ეს ყველაფრის შემწირავი თუ გამწირავი გრძნობა. ამიტომაც, უფრო ძლიერად რომ წარმოადგინოს, თუ რაოდენ ძვირფასია მამულის ტრფობა, პოეტი მას სწორედ ამ ყველაფრის გამწირავ მშობლიურ გრძნობას უპირისპირებს. დიდია დედური გრძნობა, მაგრამ უფრო დიდია დასნეულებული დედის სიყვარული თავისი ხალხისადმი, განუზომელია მისი ლტოლვა თავისუფლებისადმი.

¹ ი. ჰავჭავაძე, ტ. I, გვ. 137, 1925 წ.

კიდე უფრო დამაჯერებელი სახე რომ შექმნას მოხუც პატრიოტი დედისა, პოეტი შემდეგ სიტყვებს წარმოათქმევინებს თავის საყვარელ გმირს:

„შენს სიკვდილშია ჩემი ვაიც და ნეტარებაც,
მისთვის, რომ მე ვარ დედა შენიც და ქართლის
დედაც;

ვით დედა შენი, იმ სიკვდილით შენით ვივაებ,
კით ქართლის დედა ვინეტარებ და ვისახლებ“¹.

ი. ჭავჭავაძეს სწამს, რომ ერის, საზოგადოების წინ-მსვლელობა, მისი საღ საფუძვლებზე დამყარება შეიძლება მხოლოდ მაშინ, თუ პირადი დაუმორჩილდება საზოგადოებრივს. ამიტომ ილია ჭავჭავაძემ, იცის რა დედის გულის საიდუმლოება, შვილისადმი დედის გულის უნაპირო ღელვატკივილი, დედაში ამ ორ გრძნობას შორის ატეხილი ჭიდილის სასწორის ყური რომ გაათანასწოროს და შემდეგ ბუნებრივად გადახაროს სამშობლოსადმი ვალდებულების უპირატესობის აღიარებისაკენ, ჩვეულებისამებრ, მოქმედების განვითარებაში იგი ურთავს ლირიკულ გადახვევას, თავისუფლების არსის, ბუნების გახსნისა და აღამიანთათვის მისი დიდი მნიშვნელობის შესახებ. ეს ლირიკული გადახვევა, უდავოდ, ნაწარმოების სიუჟეტის სისრულესაც და მის დამაჯერებლად განვითარებასაც დიდად ეხმარება. ამ ლირიკულ გადახვევას სიძლიერეს ჰმატებს ის გარემოებაც, რომ ესაა განცდა და გაუბზარავი რწმენა მომაკვდავი, დაუძლურებული მოხუცისაკენ. მოვუსმინოთ მას:

„თავისუფლებაც, შენ ხარ კაცთა ნავთსაყუდარი,
შენ ხარ ჩაგრულის, წვალბულის წმინდა საფარი,
შენ ხარ მშვიდობა და სიმართლე ამა ქვეყნისა,
შენ ხარ აღმზრდელი ღვთაებამდე კაცთ ბუნებისა.
მტარვალთა თქმითა, ოდითვე ხარ შენ აკრძალული,
ხე ცნობადისა, ედემს რგული, შენი ხე იყო;
მაგრამ სამოთხეც, ყოველისფრით აღსაესე, სრული,
პირველ კაცთათვის უშენოდა არარა იყო;

¹ ი. ჭავჭავაძე, ტ. I, გვ. 138, 1925 წ.

რა განიცადეს იმათ შენდა მადლთა უხვება,
მსწრაფლ ალგიარეს, ჰოი, ღმერთავ, თაყვანებითა,
მსწრაფლ მოგიპოვეს: ფასად მისცეს თვის უკვდავება
და სამოთხეც სთმეს სრულის მისის ნეტარებითა.
ეგრეთ ნაშოვნნი რად წაგვერთვი მესაეთა შენთა?

თვით ხარ მშვიდობა, უხვად მადლთა ქვეყნად მომფენი,
მაგრამ სისხლით კი იკვლევს გზასა მძებნელი შენი
რად არ შენდება უსისხლოდა მისი ტაძარი,
მისი, რომელიც თვით მშვიდობის ღვთაება არი?...!

იძლევა რა ადამიანისათვის თავისუფლების ასეთი დიადი
მნიშვნელობის განსაზღვრას და მიზნად უსახავს რა მკითხველს
მისი მოპოვების აუცილებლობას, ი. ჭავჭავაძე დედაში ამ ორ
გრძნობას შორის კონფლიქტს მომხიბვლელად ავითარებს და
ბრძოლის ველზე წასასვლელად გამზადებულ შვილთან მომა-
კვდავი დედის დიალოგში მას კიდევ უფრო აძლიერებს.

აქვე დროზე და ადგილზეა მოცემული აგრეთვე შემდეგი
ჩართული ეპიზოდი თუ ამბავი: ისმის ომში
წასასვლელად გამზადებული ჯარის ორპირი ხალხური სიმღერა
„ქართველო; ხელი ხმალს იკარ...“ ისმის სოფლის დედაკაცე-
ბისა და ბავშვების შეძახილი — „ჯარს გაუმარჯოს, ჯარს გაუ-
მარჯოს!“, ისმის გამამხნევებელი ყიჟინი. ეს ჩართული ეპიზო-
დი, უდავოდ, აძლიერებს ემოციას, სისრულეს ჰმატებს
სიუჟეტის გაშლის დინამიკას, ეს სურათი და შემდეგ ცხენოს-
ნის შემოძახილი —

„კიაზო, წამო!.. რალს იციდი, გვიგვიანდება,
დრო საშურიან... ჩვენ ძმებს ჩვენით მშველი აკლდება“ —

მოხუცი ქალის შვილისადმი დედის შინაგან ბრძო-
ლას უმაღლეს საფეხურზე აიყვანს. აქაა სიუჟეტის
კულმინაცია — მოქმედების დინამიკურ-ექსპრესიული განვი-
თარება: შვილი ემშვიდობება დედას, მოხუცი — სწული დე-
და, თითქოს ვედარ უძლებს სულიერ ტკივილებს, ის თითქოს
გონების დაუკითხავად, ზარდაცემულივით „თვალში თვალს

გაუყრის "შვილს" და მცირე ხნით ამ ყოფის შემდეგ, რაღაც სასოწარკვეთილის მუდარით, შესძახებს:

დედა: დედა არ გიყვარს, დედა შენი მოხუცებული?

შვილი: (გაოცებით) მერე რომ მიყვარს?

დედა: (ძლივს ბედავს თქმასა) მასთან დარჩი!

შვილი: მერე მამული?

დედა: (თითქო ეხლა გაახსენდაო)

„მართლა, მამული!.. იგი უფრო საყვარელია,
მაშ წადი, შვილო!.. ღმერთი იყოს შენი მსხნელი.
მაგრამ, ვიშ! მე რომ უშენოდა მართო მოკვდები.
ვილა დამმარხავს?.. წადი... წადი... ნუ გვიანდები“...!

აქ მოქმედების განვითარების გახანგრძლივებული კულმინაციაცაა და აქვეა კვანძის გახსნაც. კულმინაციის თუ კვანძის გახსნის ხელოვნური გახანგრძლივება, რეტარდაცია დამახასიათებელია ილია ჭავჭავაძისათვის. ის მას მიმართავს მაშინ, როდესაც სიუჟეტის განვითარება მოქმედების დაძაბულ მწვერვალს აღწევს. რეტარდაცია მკითხველში იწვევს ცნობისმოყვარეობის; ინტერესის გაცხოველებასა და გაღრმავებას.

„ქართლის დედაშიც“ კულმინაცია და კვანძის გახსნა ერთმანეთს დაემთხვა.

დამთავრდა ნაწარმოების იდეის სრული გახსნაც — დედაში გაიმარჯვა სამშობლოსადმი სიყვარულმა.

აქვე გარკვეულად გასაგები ხდება პოეტის მიზანდასახულებაც, რომ ყველასათვის სავალდებულოა გაიმსჭვალოს მაღალი პატრიოტული შეგნებით, რომ ყველამ პირადი უნდა დაუმორჩილოს საქვეყნოს.

ამ გზით ნაწარმოების იდეაც და მიზანდასახულებაც მკითხველისათვის აშკარად, შთამაგონებლადაა მოცემული.

მიუხედავად ამისა, მკითხველი გრძნობს, რომ მოქმედება თითქოს არ დასრულებულა, ნაწარმოების კომპოზიციური მრუდიც დიახ, თითქოს რაღაც აკლია, რომ მკითხველმა სისრულით განიცადოს ნაწარმოების იდეისა და

1 ი ჭ ა ვ ჭ ა ვ ა ძ ე, ტ. I, გვ. 143.

მიზანდასახულების გამარჯვება. ამიტომ ილია ჭავჭავაძე „ქართვის დედის“ კომპოზიციას ავსებს დასასრულით, რომელიც აჩვენებს, რომ მოცემული იდეის აუცილებლობაში და მის შესრულება-გამარჯვებაში უმაღლეს კმაყოფილებას პოულობენ ისინიც კი, ვინც ამ იდეას ყველაფერს, უძვირფასესსაც კი, სწირავენ. ყოველივე ამას მწერალი მომაკვდავად დედისა და ომში წასასვლელად გამზადებული შვილის პირით ასე გამოხატავს:

შვილი: ეჰა, მამულო! შენის ტრფობის ძალსა ღვთიურსა
რა დაუდგება? კლდის სიმაგრეს აძლევ უძღურსა...
ოღეს შენდამი სიყვარული დაიძვრის გულში,
დედაც კი შვილის სიყვარულს ჰკლავს შენს
სიყვარულში;

მშვიდობით, დედი შეძნელება შენი დათმობა,
შაგრამ უფროვე ძნელი არის მამულის გმობა“.
(შვილი გაღის)

დედა: დიდ ხანს ებრძოდა შვილის ტრფობას მამულის ვალს,
ვალმა აჯობა, მაგრამ ძვირად დამიჯდა ჯობნა.
სულიც ამომდის... არ ყოფილა ძნელი სიკვდილი,
როცა შენ შენი აღასრულე... მამულო... შვილი!

(კვდება)¹.

ბრწყინვალე დასასრულია. დასასრულმა გახსნა, გადაწყვიტა დასაწყისში ასე მშვენივრად შეკრული კვანძი. შვილი შეგნებულად მიდის ბრძოლის ველზე ქვეყნის დასახსნელად, რადგანაც „დედის დათმობაზე“ უფრო ძნელი არის მამულის ღალატი. დედაც თითქოს დამშვიდებით კვდება, რადგანაც ის ვალმოხდილია — მამულს მისცა მისი ტრფობით გულანთებული და დიდად შეგნებული მოქალაქე. გაერთიანდა, ლაშაზად დაიხურა მოქმედების განვითარების მრუდიც. ნაწარმოების დასასრული ბუნებრივად შეესატყვისა მის დასაწყისს.

¹ ი. ჭავჭავაძე, ტ. I, გვ. 143—144.

3. „რამდენიმე სურათი ანუ ეპიზოდი ყაჩაღის ცხოვრებიდან“

ილია ჭავჭავაძის, როგორც მოქალაქე-პოეტისა და ფართო მასშტაბის საზოგადო მოღვაწის, ძირითადი მისწრაფება იყო თავისი ქვეყნის ცხოვრების ახალი ისტორიული გზის ძიება; ის მთელი ენერგიის დაძაბვით ხელს უწყობდა ქვეყნის გარდაქმნას.

ამიტომ ბატონყმობის საკითხი ილია ჭავჭავაძისათვის, ისევე როგორც საერთოდ 60-იანელებისათვის რუსეთშიც და ჩვენშიც, ბრძოლის ყველაზე აქტუალურ საკითხად გადაიქცა. მან კარგად გაითვალისწინა, რომ შეუძლებელია ქვეყნის წინმსვლელობა თუ ხალხის დიდი უმრავლესობა, მისი ჯანსაღი ნაწილი — ქვეყნის ბურჟი, როგორც იტყოდა ი. ჭავჭავაძე, ბატონყმობის უღელქვეშ. უფლებააყრილი, საზოგადოებრივი ცხოვრების ახალ საფუძველზე გარდაქმნის პროცესიდან განდევნილი იქნება. ამით აიხსნება, რომ ილია ჭავჭავაძემ გლეხის, ყმის საკითხს თავიდანვე მაგრად ჩასჭიდა ხელი.

იღეა პოემისა — „რამდენიმე სურათი ანუ ეპიზოდი ყაჩაღის ცხოვრებიდან“ — არის: ბ ა ტ ო ნ ყ მ ო ბ ა მ ი უ ლ ე ბ ე ლ ი ა, მ ა ნ კ ი ე რ ი ს ო ც ი ა ლ უ რ ი მ ო ვ ლ ე ნ ა ა. მიზანდასახულებაც შესაფერისია: საჭიროა ბატონყმობის ინსტიტუტის წინააღმდეგ შეუჩინებელი ბრძოლა, მისი უარყოფა.

ამ პოემის კომპოზიციაც თავისი ყველა კომპონენტით ემსახურება აღნიშნული იდეის გაშლასა და მისი მიზანდასახულების მკითხველისათვის შთაგონებას.

ამ შემთხვევაშიც ილია ჭავჭავაძე არ დნლატობს მის მიერ გამოშუშავებული კომპოზიციის სახეს: თვით პოემის სათაური — „რამდენიმე სურათი ანუ ეპიზოდი ყაჩაღის ცხოვრებიდან“ მკითხველის ყურადღებას იმთავითვე იქცევს: მწერალი რატომ იღებს პოემის თემად ყაჩაღის ცხოვრებას? ხომ არ უნდა ახსნას ამ უკუღმართი მოვლენის წარმომშობი პირობები? მკითხველის ასეთ განწყობას ამახვილებს, პოემის ეპიგრაფი:

„მეც გლახაკთა საქურქლე, ათაისუფლე მონები,
მიღწვიან, მომიგონებენ, დამლოცვენ, მოვეგონები“.

ილია ჭავჭავაძე ამ ეპიგრაფით მიზნად ისახავს (რასაც იხ
აღწევს კიდევ), აგრძნობინოს მკითხველს, რომ მონების —
ყმების განთავისუფლების იდეა ქართულ საზოგადოებრივ
აზროვნებაში და ქართულ მწერლობაშიც არაა ახალი, მას
დიდი ხნის ისტორია აქვს. ჯერ კიდევ მეთორმეტე საუკუნეში
მონათა — ყმათა განთავისუფლება დიდი შთამაგონებლობით
მოითხოვა ქართველი ხალხის საამაყო შვილმა, დიდმა შოთამ,
რომლის პოემა „ვეფხისტყაოსანი“ ქართველმა ხალხმა ცხოვ-
რების სახელმძღვანელო წიგნად აქცია და რომლის იდეებზე
საუკუნეთა განმავლობაში იზრდებოდა ქართველი ხალხი. აქე-
დან, მით უმეტეს ახალ ეპოქაში, XIX საუკუნეში, უნდა გადა-
იჭრას ეს საკითხი. დასაწყისშივე, აი, ასეთ განწყობილებას
უქმნის მკითხველს ეს ეპიგრაფი.

ეპიგრაფს, რაც ჩვეულებრივ ახასიათებს ილია ჭავჭავაძის
ეპიკურ ნაწარმოებთა კომპოზიციას, მოსდევს პროლოგის
მსგავსი ნაწილი: ალაზნის ჭალა ბინდისას, მძიმე ურემი ჭრი-
აღითა და მეხრის მწუხარე ლიღინით. ეს სურათი ხლეგორი-
ულად ხატავს იმდროინდელ ჩამორჩენილ, წყვედიადით მოცულ
ცხოვრებას, რომელშიც ისმის მხოლოდ გმინვა გლეხისა „ვინა
გლოვის ზარი“.

„სამშობლოს ცასა ბნელად გაშლილა
მწუხრის ზეწარი გადაეფარა, —

და ალაზანი შეუპოვარი.
ჰჩიოდა, თითქო, კაცს ემდუროდა,

ყველას ეძინა, დღით ჰფეთქაეს რაცა,
თითქო დაღლილა მიწაც და ცაცა!..
მხოლოდ კი ერთგან უკემი მძიმე
მიკრიალებდა, გზას აღვიძებდა,
და ნაღვლიანად მასზედ მეურმე
მწუხარს სიმღერას დაჰლულუნებდა.
ლულუნი იგი ჩამრჩენია გულს,
მწუხარე არის, ვით გლოვის ზარი...“¹

1 ი. ჭავჭავაძე, ტ. I, გვ. 145—146.

ამ დაღუმებულ გარემოში უცნობმა, „მკმუნვარე სახის
ამაყად მიჩნემა“, უცებ „ტყილამ ასკუპა ცხენი“. მხედარი
მეურვეს სთხოვს მიაწავლოს კუდიგორის გზა. მეურვე მხედ-
რის თხოვნას დააკმაყოფილებს, თან კი გადაკვრით ამცნობს,
რომ იქ ცხოვრობს ბლაქიაშვილი, რომელთანაც სამტროლ
მისვლა ადვილი არ არის. გლეხის თქმით, ბლაქიაშვილი —

„მალია როგორც ხირიმის ტყვია
და ტყვიასავით დაუნდობელი“...

და ამიტომ ურჩევს იგი ზაქროს, რომ „თუ სისხლი ჰმართებს,
ისა სჯობია, შეარჩინოს და აილოს ხელი“. ამით მკითხველი
ბუნდოვნად მაინც გრძნობს, რომ მეურმის გაფრთხილება გა-
მოწვეულია სურვილით — დაიფაროს უფრო ბლაქიაშვილი,
ვიდრე ეს უცნობი მოძმე. ამ სიტყვებში იგრძნობა მეურმის
სიმპათია ბლაქიაშვილისადმი, რომლის სახეშიც მქლავნდება
გაბოროტებულ ყმათა ამოძრავებელი მღელვარება. მეურმის
დახასიათებაში მკითხველი გრძნობს აგრეთვე ავტორის დამო-
კიდებულებასაც ბლაქიაშვილისადმი: ვინც შეებრძოლება ყმა-
თა (ბლაქიაშვილების) ამოვარდნილ მღელვარებას, წააგებს, რა-
დვანაც ისინი საშიშნი არიან „როგორც ხირიმის ტყვია“.

აქვე აგრეთვე აღსანიშნავია მხედრის პასუხი მეურმისადმი:

„—შენ ფიქრი ნუ ჯაქვს!.. მეც იმას ვეჭებ,
მეც მისებრ, ძამო, მილრინავს გული;
როგორც ის ცხოვრობს, ისე ვიცხოვრებ,
ამ დღიდგან თავზედ ხელალებული!“

მხედარმა ეს რომ თქვა, უცებ მოსხლიტა ცხენი კუდიგორისკენ
„და მის ფეხის ხმას, ხმა მისცა მთამა“. აქ ძლიერდება მხედრი-
სადმი—ამხედრებულის გლეხისადმი—თანაგრძნობა. ილია ჭავ-
ჭავაძე შესანიშნავად აღრმავებს ამბოხებულის გლეხისადმი
სიმპათიას მეურმის გულის სილრმიდან მხედრის მისამართით
თითქოს უნებლიეთ ამოხეთქილი შურით აღსავსე სიტყვებით
—„ახ ნეტავი შენ!“ და მერმე „უფრო მწარედ თვისი სიმღე-
რის“ დაღუმუნებით.

აქ ილია მოხდენილად იძლევა პოემის სიუჟეტის კვანძს:
ქვეყანაში ბობოქრობს სწრაფვა ყმათა განთავისუფლებისა,

მაგრამ ამ გარდაუვალ მიზანს წინ ელობება მძიმე დაბრკოლებები, ბატონის უფლება, ბატონყმობა.

ასეთი შესაელით — პროლოგით — ი. ჭავჭავაძე ნაწარმოებების იდეის სწორი ათვისებისათვის ძალდაუტანებლად ახერხებს მკითხველში აღძრას სათანადო განწყობილება.

შემდეგ იწყება პოემის სიუჟეტის გაშლა. ექსპოზიციის ნაწილს განეკუთვნება დახასიათება კუდიგორასთან არსებული ტყისა, რომელიც „უწინ ყაჩაღის იყო საფარი, საშიში, ბნელი, გულდახურული, შეუვალი და წარმოებულნი“, სადაც ცხოვრობდა ყაჩაღად გავარდნილი ბლაჟიაშვილი კაკო და ვისკენაც ასეთი ხალისით მიისწრაფის ზაქრო. კაკოსთან ზაქროს მისვლა, მათი შეხვედრა, ურთიერთნდობა, ბლაჟიაშვილის მდგომარეობის აღწერა — ყველაფერი ეს თანამიმდევარი სიტუაციებია. ილია ჭავჭავაძე ნაწარმოებში შინაარსის სისრულითა და სიმკვეთრით გაშლის მიზნით გზადაგზა, როგორც კომპოზიციის ერთ-ერთ კომპონენტს, მარჯვედ ურთავს მოქმედ პირთა დახასიათებას როგორც ავტორისეულს, მოქმედ პირთა მიერ მოცემულს (ზაქროს, კაკოს და არსენას დახასიათებას). ეს ხერხი სიუჟეტსაც ამდიდრებს, პოემის თემასაც ამტკიცებს და მისი იდეისა და მიზანდასახულებების გახსნასაც ძალუმად ეხმარება.

ბევრის მთქმელია ზაქროს პასუხი, სადაც ხაზგასმულია, თუ რატომ გადაქცეულა კაკო ხალხის საყვარელ, ლეგენდარულ გმირად:

„— შენი გაცნობა არ არის ძნელი,
ამაზედ რალა ვილაპარაკო,
შორს გავარდნილა შენი სახელი,
ბავშვმაჲ კი იცის, ვინ არის „კაკო“!
შენზედ მოუბნობს კაცი და ქალი,
ვისაც ენა აქვს, შენ ყველა გაქებს;
შენი ამბავი, ეხლა მართალი,
ზღაპრად მიუვა ჩენს შვილიშვილებს.
შენზედ ამბობენ, რომ ხარ მამაცი,
გამოჰქცევიხარ უსამართლობას,
ამბობენ, თურმე გიყვარს გლეხკაცი,
ბარაქალა მაგ გულკეთილობას...“¹

¹ ი. ჭავჭავაძე, ტ. I, გვ. 151.

ზაქროს მიერ კაკოს ამ დახასიათებაში მოცემულია ამოძრავებელი, ბატონყმობით გაბოროტებული გლეხობის სიცოცხლის წყურვილიცა და რწმენაც, რომ სიცოცხლის ამ წყურვილს დააკმაყოფილებს გმირი, რომელიც დაჯილდოებული იქნება იმგვარი თვისებებით, რაც კაკოსთვისაა დამახასიათებელი.

აქაა მოცემული იდეალი გმირისა, საჭირო ადამიანისა, რომელიც გლეხთა მოძრაობაში ცხოველ, ჩაუქრობელ ცეცხლს დაანათებს, მათ გაიყოლიებს, უხელმძღვანელებს და გაიმარჯვებს.

ასეთი გმირები რომ ხალხის ცხოვრების წიაღში წარმოიშობიან, ეს კარგად იცის ილია ჭავჭავაძემ. ამიტომ მას, პირველს ჩვენს ოფიციალურ ლიტერატურაში, შემოაქვს სახალხო გმირის არსენას სახე, როგორც ასეთი გმირისა.

„მარტო არსენას, თუ გახსოვს. შენა,
გლეხკაცი როგორც ძმა ჰყვარებია,
გლეხკაცის ბედი, კირი და ლხენა,
შვილსავით კალთით უტარებია.
აბა კაციც ისა ყოფილა
და ქუდიც იმას, ძმავ, ჰხურებია!“¹

ექსპოზიციასვე განეკუთვნება ჩართული ამბავი — ზაქროს თავგადასავლიდან — თორმეტი წლიდან ბატონის სახლში ყოფნა. აქედან მისთვის მოსაგონია მხოლოდ მისთანა მწყემსები, ტყეში რომ გარეკავდნენ ნახირს, დაანთებდნენ ცეცხლს, მოუხსნებოდნენ გარშემო და ამბობდნენ ზღაპრებს, რაც მათ ასაზრდოვებდა, ზრდიდა. მათგან ყველაზე მეტად და მომხიბვლელად მათ იზიდავდა თქმულება არსენას შესახებ:

„ეგრეთ გონება ხალისიანი
არსენას ამბით მე მეზრდებოდა;
მიყვარდა მე ის კეთილდღიანი
და არსენობა მენატრებოდა“²

ეუბნება ზაქრო კაკოს. ეს იყო ერთადერთი ტკბილი მოგონება

¹ ი. ჭავჭავაძე, ტ. I, გვ. 152.

² იქვე, გვ. 155.

განვლილი ცხოვრებიდან, რომელიც ახალისებდა ზაქროს და ბედნიერად წარმოუდგენდა თავს.

ამას მოსდევს მეორე ამბავი, რამაც გადამწყვეტი როლი შეასრულა ზაქროს ცხოვრებაში: ასე მიმდინარეობდა ბატონის სახლში ზაქროს ცხოვრება ოც წლამდე. ამ ხნის განმავლობაში მამამისი მხნე, მარჯვე, დაულალავი, ბეჭითი, გამრჩე კაცი დასნეულდა, ოჯახს ველარ უვლიდა. სნეულებით ილაჯ-გაწყვეტილი იგი ეახლა ბატონს თიოვნით:

„ — შენი კირიმე, — უთხრა, — ბატონო, სახლს ვერ გაუვველ მე მარტოხელი... დამითმე შეილი... არ დამალონო, არ დამიღუპო ოჯახი ძველი“.

ასე იხსნება კვანძი, მოქმედების განვითარება. ბატონი ზაქროს მამას უხეშად ხედება: „რაო, რას ბოდავ!“ — აქედან დიდი დინამიურობით ვითარდება კონფლიქტი ბატონსა და ყმას შორის.

კონფლიქტის მკვეთრ გამოვლინებას, ბატონსა და ყმას შორის მწეავე, მიუღებელი ურთიერთობის გაძლიერებას, რასაც სიუჟეტის მიმზიდველი გაშლა მოითხოვს, ხელს უწყობს ილია ჭავჭავაძის მიერ მოხერხებულად, უშუალოდ ეპოქალური ლოზუნგების ჩართვა, რაც დამახასიათებელია მისი შემოქმედების სტილისათვის. მაგალითად:

„შენც, ძამო, ვიცი, გაგიგონია,
ყმის ბედი რა-რიც სწრაფად იცვლება!
თუ ყმასა გუშინ ბედი ჰქონია,
არ იჭერებს, რომ დღესაც ექნება.
ჩვენი წადილი, ჩვენი იმედი
ყოველთვის, ძამო, არის საფრთხეში,
გლახკაცის და ყმის ლიტონი ბედი
ვერა, ვერ გაძლებს ბატონის ხელში“¹...

ან კიდევ:

„მხეცრ რამ იყო ბატონი ჩვენი,
ერთი აჯამი, გულქვა, რეგვენი,

¹ ი. ჭავჭავაძე, ტ. I (დაყოფა ყველგან ჩვენია — მ. ზ.).

იმას კაცებრი გული არ ქონდა,
რომ მამანში შეპბრალეოდა,
— რ ა გ ა ვ ა გ რ ძ ე ლ ო თ ა ვ ა დ ი შ ვ ი ლ ი
კ ა რ გ ი რ ა ა რ ი ს, ა ვ ი რ ა ი ყ ო ს?!.. და სხვა.

ეს ლოზუნგები თავის დროისათვის მეტად გაბედულად და მკვეთრად ახასიათებდა, ააშკარაებდა გლეხკაცის უფლება-აყრილ მდგომარეობას, ბატონის უსაზღვრო, აუწერელ თვითნებობას, გლეხკაცის არაადამიანურ ჩაგვრას.

ბატონყმობის ურთიერთობის ასეთი დახასიათების ფონზე მეტად დიდი რეზონანსით გაისმის ამ პოემაში ჩართული სამოციანელთა ლოზუნგი — მოწოდება:

„რომ ბედში მყოფი შენ ძმად მიგაჩნდეს—
ეგ ვერაფერი სიყვარულია,
სიტყვა ის არის, კაცს ის უყვარდეს, —
ვინც ბედისაგან დაჩაგრულია“².

რა თქმა უნდა, ეს ჩართული ლოზუნგები დიდად ეხმარება სიუჟეტის სრულად გაშლას, ეხმარება მკითხველში ბატონყმობის მიუღებლობის შეგნების ადვილად განმტკიცებას, მისი უარყოფისათვის ბრძოლის სურვილის გაღრმავებას, რაც პოემის ძირითადი მიზანდასახულებაა. ეს ჩართული ლოზუნგები ხელს უწყობს აგრეთვე სიუჟეტის გრადაციის გზით განვითარებასაც, დამაჯერებლობას აძლიერებს.

ბატონსა და ზაქროს მამას შორის მოცემულ დიალოგში უილაჯო ყმა ბატონთან მორიდებითა და სამსახურის გაგრძელების სურვილით განაგრძობს კანონიერ მოთხოვნას, მაგრამ, შეუწყნარებელი ყმა თანდათან ჰკარგავს მორჩილებას, წონასწორობას, მოქმედება სწრაფად ეითარდება. ზაქროს მამის თხოვნას, რომ ბატონმა დაუბრუნოს მას შვილი, რადგანაც მასაც უნდა ცხოვრება, მაგრამ საამისოდ ძალა არ შესწევს ბატონი უდიერად აწყვეტინებს:

„ — სუ!.. შე ქოფაკო!.. გაიკმიდე ხმა!..
ხმა... კრინტი მეთქი!.. ძალლო, თორემა

¹ ი. კ ა ვ კ ა ვ ა ძ ე, ტ. I, გვ. 157.

² იქვე, გვ. 151.

მე არ მივხედავ მაგ შენს სიბერეს
და უკან ჩაგჩრი ჯოხით მაგ სიტყვებს...“¹

ზაქროს მამა, თავისი ადამიანური შეგნებისა და პატივისცემის გრძნობაში, შეურაცხყოფილი, იმედგადაწყვეტილი, ბატონს მოუერიდებლად მიმართავს პროტესტით, რასაც იგი დიდი ხანია გულში ფარული ბოლმით ატარებდა:

„— როგორ თუ ჩამჩრი!.. კაცს შიმშილით მკლავ,
ცოცხალსა მმარხავ, ოჯახს მიღუბავ,
ბებერ-კაცს ლუკმა-პური უწყდება,
შვილსა შიმშილით მამა უკვდება,
შვილს შეუძლიან მამის დარჩენა, —
და ამის ნებას არ აძლევ შენა!..
მე ჩემს ღვიძლ შვილსა აღარ მანებებ,
რომ შემინახოს სიბერის დროსა,
მართალს სიტყვასაც არ მათქმევინებ,
ღუ, შენს სამართალს, შენს სამსჯავროსა!..“²

გამწვაებული წინა აღმდეგობანი ბატონსა და
ყმას შორის აქ უკვე უმაღლეს მწვერვალზე
ადის, ურთიერთობა ძლიერ დაძაბულია, იწყება კულმინაცია

ბატონი იყენებს თავის შეუზღუდავ უფლებას, ჩიბუხის ტარით თვითონ უწყებს ცემას სწულ მოხუც ყმას, თანაც შესძახებს — „ბიჭო, როზგები! ბიჭო, როზგები!“

„და მამა-ჩემსა მოხუცსა, ძმავ,
წამოეკიდნენ მისივ მოძენი!..“

დაუწყებს ცემა, „მეც იქ ვიდექი“, — გულის მძიმე და განუკურნებელი ტკივილით წარმოთქვამს ზაქრო.

აქ უკიდურესობამდე იჭიმება მოქმედების განვითარებაც; იწყება ილია ჭავჭავაძის ნაწარმოებებისათვის დამახასიათებელი გახანგრძლივებული კულმინაცია. ისევე არაჩვეულებრივად იჭიმება მკითხველის ყურადღებაც, როგორადაც კაკო ყაჩაღისაც, რომელიც ვეღარ ითმენს და ზაქროს თხრობას აწყვეტინებს:

¹ ი. ჭავჭავაძე, ტ. I, გვ. 161.

² იქვე—გვ. 161.

„—შენ იქ იდექი, აშბობ, იმ დროსა
და იქამდინა მიუშვი მტერი,
რომ აყემინე მამა ბებერი?!
მითხარ, დედალო, რას აკეთებდი,
რას გეუბნოდა გული იმ დროსა?
იქ რომ მდგარვიყავ, ჩაგაძალღებდი
ჯერ შენ და მერე იმ შენს ბატონსა...

• • • • •
მამას გოკლავდნენ, არ იღებდი ხმას...
შენ იქ იდექი, გულით იძუნწე!
რა ოხრობასა აქნევდი მაგ ხმალს,
რომ ნაკერ-ნაკერ ხმლით არ აკუწე
სულწაწყმედილი შენი ბატონი!
ემაგ შერცხვენილ ხმლისა პატრონი
ჩემთან მოსელასა როგორ ჰბედავდი?¹.

ზაქროსადმი კაკოს ამ წყრომაში ისმის გაბოროტებული, მოთმინებადაკარგული ღელვა, დრტვინვა ყმათა, რომლებიც ზეცარ საშუალებებს ეძებენ. აქ სიუჟეტის გაშლა კულმინაციის უკანასკნელ ზღვრამდე აღის. მკითხველიც ყურადღების მთელი დაძაბვით ელის, თუ რას იტყვის ზაქრო, როგორ გადაწყდება ამ ძალმომრეობის ნიადაგზე ყმასა და ბატონს შორის წარმოქმნილი კონფლიქტი. ზაქროც არ აყოვნებს:

„ — კაკო, ნუ სწყრები!

• • • • •
ეგრე ადვილად ნუ არცხვენ ჩემს ხმალს
და იმის პატრონს ნუ მეძახი მხლალს.

• • • • •
მაშინ იქ ვიდექ მე უბედური...
მინამ ბატონი ხელითა სცემდა —
როგორცა ძალლი ხორცსა ვიგლეჯდი...
«მოქალ» რალაცა ხმა მაძალღებდა,
მაგრამ როგორღაც თავს ვინაგრებდი.
მომეკლა, ვიცი მამას მოჰკლავდნენ.
მკვდარსა თუ ცოცხალს კბილით შესჰამდინენ,
ამის მიზეზი მე ვიქნებოდი,—
და არ მომეკლა, უღმრთოდ სტანჯავდნენ,
ეგრე ორ ცეცხლში ვიმყოფებოდი.
მაშინ კი, როცა წამომიქციეს

¹ ი. კ ა ვ კ ა ვ ა ძ ე, ტ. I, გვ. 162—163.

და მოხუცებულს როზგი დამიკრეს,--
 თვალთ დამიბნელდა, ამენტო გული,
 მივეარდი თოფსა გამწარებული,
 მხრიდამ ვადვიგვღე მაშინვე თეჭა,
 და, რომ ყვიროდა: «დაკარ, დაკარი!»
 მაშინ ჩემ თოფმაც გამოიქეჭა
 და შეუნგრია. გულის-ფიცარი—
 იმ ჩემს ბატონსა, ჩემს დამლუპველსა,
 თავის-თავის და სხვის წამწყმედელსა».¹

აქაც კულმინაცია და კვანძის გახსნა და ემთხვა ერთმანეთს; მაქსიმალური სიზუსტით გამოვლინდა არა მარტო სიუჟეტის კვანძის გახსნა, არამედ აგრეთვე პოემის იდეის სრული და აშკარა გამოხატვა: ბატონყმობის ინსტიტუტი მიუღებელია, ბოროტებაა. ეს უნდა შეიგნოს ყველამ და შეებრძოლოს მას. აქ დამთავრდა ამბავი. იდეაც და მიზანდასახულებაც გაირკვა, იგი ნათელი გახდა მკითხველისათვის.

მაგრამ ილია ჭავჭავაძე ამით როდი კმაყოფილდება, აქ წერტილს როდი სვამს. ნაწარმოების სრული კომპოზიციური შეკვრისათვის ის საჭიროდ თვლის გვაჩვენოს, თუ რა შთაბეჭდილება უნდა მოახდინოს პოემამ მკითხველზე, რა განწყობილება უნდა აღუძრას მას. ამიტომ ზაქროს მიერ მონაყოლმძიმე ამბავს, ზაქროს კაკოსთან მისვლისა და ბატონის მოკვლის მიზეზს მწერალი ურთავს კაკოს მიერ ზაქროს გადადგმული ნაბიჯის მოწონებას.

„— შენი გამჩენის ჰირიმე, შენი!
 ბიჭი ყოფილხარ, ხმლისა დამშვენი...“

ძამო, გამჩენის შენის ჰირიმე,
 რაც წელან გითხარ, ყველა დამითმე,
 ლამის დამადნოს ჩემმა სირცხვილმა
 და კაკომ შენ-წინ თავი დაიღოს»².

მოკვლა ზაქრომ თავისი „გულქვა“ ბატონი, მაგრამ ყმას „გულის ჰრილობა არ გაუმთელდა“, ყმის ცხოვრება კი, რომე-

¹ ი. ჭავჭავაძე, ტ. I, გვ. 163—164.

² იქვე, გვ. 164.

ლიც „ჯოჯოხეთია მოსაგონებლადაც“, კვლავ გადაუწყვეტელია. ამიტომ ილია ჭავჭავაძეც პოემას ასეთ დასასრულს აძლევს:

„და, რა სთქვა ესა, ზაქრო მწუხარედ
პირქვე დაეცა დაღუმებული;

ამ საწყალს 'მვილხედ კაკოც შეწუდა,
ორივე წაიღო ერთმა ნაღველმა...
ამ ორს გულში რა ბალღამიც დულღა,
წარმოიდგინოს თვითონ მკითხველმა“¹.

პოემა თუ ამბავი კომპოზიციურად მთლიანია. დასასრული პოემისა ეხმიანება დასაწყისს: მწუხრის ზეწარი ალაზანს (ქვეყანას) გადაფარებული და მწუხრის ლიღინი მეურმისა (შინაგანი დუდილი შეურაცხყოფილი ყმისა) კვლავ გრძელდება: ხალხის მასა — გლეხკაცობა — კვლავ გმინავს ბატონყმობის მძიმე უღელქვეშ. მას შეეღა უნდა. ეს საკითხი გადაუდებელი ბრძოლის საკითხია და მას მტკიცედ უნდა ჩაეჭიდოთ ხელი, — აი, რა ისმის პოემიდან. ამას გრძნობდა მწერალი და ამასვე დამაჯერებლად ჩააგონებდა იგი მკითხველსაც.

4. „გლახის ნაამბობი“

მძიმე სოციალური ცხოვრების მოსაწესრიგებელი აქტუალური პრობლემა — ბატონყმობის საკითხი — ილია ჭავჭავაძემ პოემაში „რამდენიმე სურათი ანუ ეპიზოდი ყაჩაღის ცხოვრებიდან“ არსებითად ვერ გადაწყვიტა. ეს თითონაც კარგად იგრძნო. ბატონყმობის მავნე, როგორც ქვეყნის ცხოვრების შემფერხებელი ბუნებისა და მნიშვნელობის ყოველმხრივი ჩვენება ერთმა ტილომ ვერ დაიტია. ამიტომაც ილია ჭავჭავაძემ ამ მოვლენის სრულ დახატვას მონადრომა თავისი ცნობილი ტრილოგია სამი ერთმანეთისაგან დამოუკიდებელი, მაგრამ ერთ თემაზე დაწერილი მხატვრული ნაწარმოები: „რამდენიმე სურათი ანუ ეპიზოდი ყაჩაღის ცხოვრებიდან“, „გლახის ნაამბობი“ და „კაცია-ადამიანი?!“ ვინაიდან ამ სამი

¹ ი. ჭავჭავაძე, ტ. 1, გვ. 165.

ნაწარმოების დამთავრება ერთმანეთს მოსდევს, ამიტომ მათი კომპოზიციის პრობლემაც თანამიმდევრულად განვიხილოთ.

„გლახის ნაამბობის“ იდეა: ბ ა ტ ო ნ ყ მ ო ბ ი ს ი ნ ს ტ ი - ტ უ ტ ი ც ხ ო ვ რ ე ბ ი ს გ ზ ა ს ა მ რ უ დ ე ბ ს, ანადგურებს როგორც ბატონისას, ისე ყმისას. ბატონყმობა საზოგადოებრივ ცხოვრებას დაქინების გზით წარმართავს. „ბ ა ტ ო ნ ს ა და ყ მ ა ს შ ო რ ი ს ს ი ყ ვ ა რ უ ლ ი ს ხ ი დ ი ა რ გ ა ი დ ე ბ ა“.

აქედან გამომდინარე, „გლახის ნაამბობის“ მიზანდასახუ-ლება: გა და უ დ ე ბ ე ლ ი ა ბ რ ძ ო ლ ა ბ ა ტ ო ნ ყ მ ო ბ ი ს წ ი ნ ა ა ლ მ დ ე გ, ბ რ ძ ო ლ ა მ ი ს ი მ ო ს პ ო ბ ი - ს ა თ ვ ი ს.

„გლახის ნაამბობის“ კომპოზიციაც აგებულია ილია ჭავჭავაძისათვის დამახასიათებელ სისტემაზე.

თვით მოთხრობის სათაური— „გლახის ნაამბობი“ მკი-თხველის ყურადღებას დასაწყისშივე უდავოდ ძაბავს. მკი-თხველის შეგნებაში უნებლიეთ წამოიჭრება კითხვები: რა უნდა იყოს მწერლისათვის განსაკუთრებით ყურადსაღები გლახის ნაამბობში? რამ გამოიწვია მოთხრობის მთავარი გმი-რის გლახად გარდაქმნა? ეს კითხვები ჯერ გაურკვეველ, მაგრამ მაინც საგრძნობ ინტერესს აღძრავს მკითხველში.

მკითხველის ამ მკმუნვარე განწყობილებას აღრმავებს მოთხრობის წინ წამძღვარებული ე პ ი გ რ ა ფ ი :

„რა ქნას კარგმა მონარდმა,
დროზე შაში თუ არ მოვა“.

ეს ეპიგრაფი მკითხველს გარკვეულად შემდეგს აფიქრე-ბინებს და არწმუნებს, რომ რა ქნას კაცის ნიჭმა, უნარმა, კეთილმა სურვილმა, თუ ცხოვრების პირობები მას ხელს არ მისცემს, თუ კაცი გარემოებით შებოჭილია (რასაც შემდეგ ამბავში დავინახავთ).

ეპიგრაფის მეოხებით მწერალი მკითხველის განწყობილე-ბას აძლევს რა ბიძგს ერთგვარი მიგნებისათვის, რო-გორც ეს მისი კომპოზიციისათვის არის საერთოდ დამახასია-თებელი, ნაწარმოებში აქსოვს შ ე ს ა ე ა ლ ს — პ რ ო - ლ ო გ ს.

„გლახის ნაამბობის“ პირველი თავი წარმოადგენს პრო-

ლოგს, რომელშიც ილია ჭავჭავაძე აღნიშნავს ცხოვრების, როგორც თვითონ იტყოდა, „უთავბოლობას და უსწორმასწორობას“, და მასთან ხაზს უსვამს, რომ ამ „უთავბოლობასა და უსწორმასწორობაში“ ადამიანს მიუძღვის ყველაზე დიდი დანაშაული, რადგან იგი (ადამიანი) ყველაზე ბოროტია.

ნაწარმოების გაგებისათვის ამ პროლოგს დიდი მნიშვნელობა აქვს. ამიტომ ზედმეტი არ იქნება მისი თუნდაც შემოკლებით გახსენება: „მე, სწორედ ნადირობის ტრფიალს რომ იტყვიან, ისა ვარ. საკვირველად მიყვარს დაბურულს, ხმაგაკმენდილ ტყეში ხის ძირას ჯდომა და მილეულის გულის-ცეპით ლოღინი ნათვალევის ნადირისა. არის რაღაცა მოუწყინარი სიამოვნება ამ ხალისიან გართვაშია. თუ გნებავთ, ამასაც კი ვიტყვი, რომ ნადირობა ცოდვაა: ყოველი სულიერი ღვთის დანაბადია, ყველას აქვს თანასწორი ნება ამ თვალმიუწვდომელ ქვეყანაში ცხოვრებისა; მაგრამ რა გაეწყობა?.. ტყუილად კი არ გვარწმუნებს ჩვენი საღმრთო წერილი, რომ პირველი სისხლი უბოროტო ქვეყანაზედ კაცმა კაცისა დაანთხი... კაცი მოსისხლეა, მეც კაცთაგანი ვარ“¹.

იძლევა რა კაცის დაუნდობელი ბუნების ასეთ წინამძღვრებს, ილია ჭავჭავაძე მეტად დამაფიქრებელ სურათს შლის. თავისუფალი, მშვიდობიანი ცხოველი, ირემი, გაურბის დაგეშილ ძალს, მაგრამ მოულოდნელად შეეფეთება ძალზე შეუბრალებელ, ვერაგ კაცს, რომელიც დაუნდობლად ჰკლავს მას. „უნდა ჰნახოთ, — აგვიწერს მწერალი, — ის ამაყი, თავისუფალი ნადირი, რა-რიგად უღრტვინველად და მშვიდადა კვდება, მაგრამ მე ყოველთვის მის ცრემლმორეულ თვალებში ეს აღმომიკითხავს: ჩემო მკვლელო! ქვეყანა ღვთისა დიდია და ფართო... რად შეგშურდა, რომ მეც, უბოროტოს და მშვიდსა, ამ ღვთის მიუწვდომელ ქვეყანაში ერთი მტკაველი ალაგი მეჭირა?.. ეს სიტყვები აღონებდნენ გულს, მინამდინ დედამიწა შეიშრობდა სისხლსა დაღვრილსა, და როცა შეიშრობდა, მეც კი მომაგონდებოდა, რომ ჩვენ თითონ ქმნილებათა გვირგვინნი, ჩვენ თითონ... ღვთის სახიანი ერთი-ერთმანეთს არ ვუთმობთ იმ ადგილსა... მაშინვე დამიდინ-

¹ ი. ჭავჭავაძე, ტ. II, გვ. 33, 1926 წ.

ჯდებოდა გული და გამართლებული ვიტყვოდი: «ისიც კარგია, ჩემო პირუტყვო, რომ იქა ჰკვდები, სადაც დაიბადე. ჩვენ, კაცები, ხანდისხან მაგ ბედნიერებასაც მოკლებულნი ვართ»¹.

„გლახის ნაამბობის“ ეს პროლოგი აზრის, იდეის იშვიათი სიღრმითა და ხელოვნებითაა გაკეთებული: „ცხოვრება თუ უთავბოლოდ“, „უსწორმასწოროდაა“ მოწყობილი, ამაში იავითონ კაცია დამნაშავე. კაცს არათუ ვერ შეუგნია, რომ ყოველ ადამიანს „აქვს თანასწორი ნება ამ თვალშიუწვდომელ ქვეყანაში ცხოვრებისა“. რომ ქვეყანა, ბუნება უბოროტოა, არამედ ვერ შეუგნია ისიც, რომ ამ უბოროტო ქვეყანას თითონ კაცი აბოროტებს, ამახინჯებს. კაცია რომ კაცსვე ჩაგრაკა, ანთხევს სისხლს კაცისას. ასევე დიდმნიშვნელოვანი და დამაფიქრებელია ამ პროლოგში თქმული სიტყვები: „კაცი მოსისხლეა, მეც კაცთაგანი ვარ“. ამით ილია ჭავჭავაძე გამოთქვამს მისთვის დამახასიათებელ შეხედულებას: ყველა ჩვენგანი (კაცთაგანი) დამნაშავეა ცხოვრების მოუწესრიგებლობაში და ეს უნდა შეიგნოს ყოველმა ჩვენგანმა, რაც აუცილებელია ცხოვრების მოწესრიგებისათვის, წინ წაწევისათვის.

ასეთივე ოსტატობითაა მოფიქრებული ავტორის სიტყვები: „ისიც კარგია, ჩემო პირუტყვო, რომ იქა კვდები, სადაც დაიბადე, ჩვენ, კაცები, ხანდახან მაგ ბედნიერებასაც მოკლებულნი ვართ“. ავტორის ეს ტკივილი ფართო საზოგადოებრივი ხასიათის უკმაყოფილების შემცველია. ამ სიტყვებით ილია ჭავჭავაძე მკითხველს გარკვეულად აგებინებს, რომ მოუწესრიგებელ, შეუფერებელი ძალმომრეობის კანონებით შებოროტილ ცხოვრებაში კაცი, როგორც უბრალო ჩალა, ისე მიაქვს უსამართლო მქროლავი ცხოვრების ქარტეხილს, მასში კაცს ფასი დაკარგული აქვს.

პროლოგში გამოთქმული ამ შეხედულების, თუ ყველა ამ სიტყვის მჭევრმეტყველი დადასტურებაა „გლახის ნაამბობში“ მოთხრობილი ამბავი, რაც ცხოვრების სინამდვილეს ნათლად ასახავს.

¹ ი. ჭავჭავაძე, ტ. II, გვ. 34 — 35. 1926 წ.

ამ სიტყვებით თუ შეხედულების გამომხატვეთ ილია ჭავჭავაძე გაბედულად, არაორაზროვნად, მკაცრად აკრიტიკებდა იმდროინდელი უსამართლო ცხოვრების სინამდვილეს. ამ სიტყვებს დიდმნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს „გლახის ნაამბობის“ მთლიან კომპოზიციაში. იმდროინდელმა ცხოვრების პირობებმა, ბატონყმურმა წყობილებამ გზა აუბნია, აუწიწა გაბროს, არაერთარი გასაქანი არ მისცა ყმა-გლეხს. უფრო მეტიც: უფლებაც კი წაართვა, რომ მშობლიურ მიწაში დამარხულიყო. განა გაბროს სიცოცხლის უკანასკნელი წუთები მწერალს გარკვეულად არ ამცნობს მისი გულის სიღრმეში აუტანელი შევიწროება-შეურაცხყოფით ჩაღვდებულ ბოლმას: „ჩემო მკვლელო! ქვეყანა ღვთისა დიდია და ფართო... რად შეგშურდა, რომ მეც, უბოროტოს და მშვიდს, ამ ღვთის მიუწვდომელ ქვეყანაში ერთი მტკაეელი ალაგი მეჭირა?“

„გლახის ნაამბობი“ მთავრდება სამშობლო მხარეში ცხოვრებას უფლებამოკლებული, საშინელ უაღამიანო პირობებში მყოფი დასნეულებული გაბროს სიკვდილით. გაბრო გაცილებით მძიმე პირობებში იღუპება, ვიდრე ირემი, და თითქოს პროლოგში პოეტის ძალაუნებური შერიგება: „ისიც კარგია, ჩემო პირუტყვო, რომ იქა კვდები, სადაც დაიბადე. ჩვენ, კაცნი, ხანდისხან მაგ ბედნიერებასაც მოკლებული ვართ“ — გამართლდა, როგორც მწარე დაცინვა ქვეყნის — ადამიანთა ცხოვრების მიუღებელ ვითარებაზე.

მოთხრობის ასეთი დასაწყისი და დაბოლოება მშენიერად კრავს ნაწარმოების კომპოზიციურ რკალს.

მოთხრობაში „გლახის ნაამბობი“ მთავარია სიუჟეტის გაშლა გაბროსა (ყმასა) და დათიკოს (ბატონს) შორის არსებული წინააღმდეგობის ფონზე.

მოთხრობის II და III თავები წარმოადგენს ექსპოზიციას: ა) ავტორის შეხვედრა გლახასთან — სოფლისა და მიდამოების აღწერა (II თავი); ბ) გაბრო დიდი ბატონის ოჯახში, გ) გაბრო დათიკოსთან ერთად ქალაქში (III თავი).

გაბროს გლახუკასთან შეხვედრა (III თავი), შემდეგ IV — VII თავები: გაბროს მღვდელთან შეხვედრა, კეთილი მასწავლებლისა (მღვდლისა) და ნიჭიერი მოსწავლის (გაბროს!) მეგობრული ურთიერთობა. ესაა მოთხრობის კომპოზიციაში

ჩართული ეპიზოდი, რომელსაც თავის მხრივ ოთხი შინაგანი ეპიზოდი აქვს: ა) მღვდლის გლეხებთან საუბარი სწავლის მნიშვნელობის შესახებ; ბ) მღვდლის მეცადინეობა გაბროსთან სწავლა-აღზრდის მიმართულებით, გ) მღვდლის დახმარება გაჭირვებულისადმი და დ) მღვდლის მიერ წყალწალბებული კაცის დაღუპვისაგან გადარჩენა. აქვე ჩართულია მღვდლის, როგორც „ხალხის მოკეთის“, დახმარება, გლახუკასა და გაბროს მიერ ეპიზოდურად გადმოცემული.

ცნობილია, რომ მხატვრული ნაწარმოების თემისა და იდეის სწორი გააზრებისათვის სავალდებულოა იმ ეპოქის (ამ შემთხვევაში 60 — 70-იანი წლები) ისტორიული განვითარებისა და მდგომარეობის გათვალისწინება, რომელსაც მწერლის შემოქმედება უკავშირდება, ასახავს. 60—70-იანი წლების ეპოქის მოწინავე საზოგადოებისათვის — თერგდალეულებისა და ხალხოსნებისათვის — დამახასიათებელი იყო: „უმცროს ძმაზე“ — გლეხობაზე ზრუნვა, გლეხთა შორის სწავლა-განათლების შეტანა, „დაბეჩავებულის, წაქცეულის წამოყვება“, „უნუგეშოსათვის ნუგეშის ცემა“, მუშაკისათვის შრომის გაადვილება, დახმარების გაწევა, მისი გზაზე დაყენება. ამიტომ ეს ჩართული ეპიზოდი — მღვდლისა და გაბროს ურთიერთობა — უშუალოდ „გლახის ნაამბობის“ სიუჟეტის გაშლისათვის აუცილებელი არ არის, მაგრამ ნაწარმოებში გადმოცემული ეპოქის მდგომარეობის სიმართლითა და სისრულით დახატვასა და თვით ნაწარმოების სიუჟეტურ გაშლას იგი დიდად ეხმარება.

მღვდელმა თავისი ჰუმანური საუბრებით, ქცევითა და საკითხავი წიგნებით გაბროსში გაამახვილა ადამიანური გრძნობები. გაბროს ბუნებაც ნოყიერი ნიადაგი აღმოჩნდა მღვდლის საუბრების მისაღებად. თუ გაბრო — ყმა მორალურად და გონებრივადაც იზრდება, თუ მას კეთილშობილება ემატება, სამაგიეროდ, დათიკო — ბატონი თანდათან ვნებიანობის წუმბეში ეშვება. ამ ნიადაგზე იწყება „გლახის ნაამბობის“ ამ ორი ძირითადი მოქმედი პირის საქმიანობა-კონფლიქტი სოფელში დაბრუნების შემდეგ.

სიუჟეტის კვანძი ჩნდება მოთხრობის VIII თავში: თამრო დაღონებული ხვდება გაბროს. გაბრო გაიგებს, რომ დათიკოს

თვალი შეუვლია თამროსათვის, ეკლესიაში უნახავს და პეპიასათვის უთქვამს: „კაი საპროშტავი ყოფილაო“. მან კარგად იცის, რას ნიშნავს დათიკოს მოწონება და რასაც მოასწავებს იგი. ცეცხლმოდებული გაბრო ასე გამოხატავს თავის ტკივილს: „მე რომ ეს შევიტყე, შევფიცე ღმერთს, რომ მე მოვკვდები და იმას კი არავის წავაქვლვინებ-მეთქი“¹.

აქედან იწყება გაბროსა (ყმისა) და დათიკოს (ბატონის) შორის კონფლიქტის თანდათანობითი, გამწვავებული განვითარება.

თავისი მიზნის განსახორციელებლად დათიკო მალე იღებს გადაწყვეტ ზომებს. ის გიტოს (შინაყმას, ბატონის უნამუსობის ავანჩავანს) ავალებს „თუ კაი ჩოხა უნდა“ თამრო ხელთ იგდოს, თუ არადა ემუქრება, რომ კატასავით სარზედ „ჩამოახრჩობს“. იწყება დათიკოს და გაბროს შორის ბრძოლა: დათიკოს მხრივ დაუნდობელი, გაბროს მხრივ — თავდაცვითი, თავგანწირული.

სიუჟეტისა და მოთხრობის იდეის სისრულით გახსნისათვის ილია ჭავჭავაძე კვლავ იყენებს ახალ, ჩართულ ეპიზოდს: გაბრო თამროს გადარჩენის მიზნით კავშირს ამყარებს პეპიასთან. ამ ჩართული ეპიზოდის საშუალებით ილია ჭავჭავაძე ყმის მდგომარეობის ზედმიწევნით კარგი ცოდნითა და პეპიას სახის დახატვით მკითხველს დიდი დამაჯერებლობით უჩვენებს, საერთოდ, ყმის უმწეობას, მის უილაჯობას ბატონთან ბრძოლაში.

ყმის აუტანელი, დამცირებული, შეგინებული მდგომარეობა რომ უფრო მწვავედ შეაგნებინოს მკითხველს, ილია ჭავჭავაძე, აღწერს რა პეპიას უფლებააყრილ, სასოწარკვეთილებამდე მისულ მდგომარეობას, ამით ცდილობს გააგებინოს მკითხველს. რომ პეპიას მდგომარეობა ტიპიურია. ამიტომ ბოლშა-მორეულ, ადამიანურ გრძნობაშეგინებულ გაბროს მწერალი ასე წარმოათქმევინებს: „ღმერთო! რამდენი ამისთანა ცრემლი იღვრება ამ შენგან გაჩენილ დედამიწის ზურგზედ, მაგრამ სიავე ადამიანისა აქამდის არ ჩაირეცხა. დიდება შენს მოთმინებას!“ და ეს აღშფოთება, რა თქმა უნდა, თვით ავტორისაა,

¹ ი. ჭავჭავაძე, ტ. II, გვ. 98, 1926 წ.

რომელიც მოხდენილად, დროზე იჭრება სიუჟეტის განვითარებაში, მიმზიდველად ავსება მას ისე, რომ არამცთუ ტვირთავს მას, არამედ მეტ ექსპრესიასაც ანიჭებს. ესეც დამახასიათებელი სტილური ნიშანია ილია ჭავჭავაძის შემოქმედებისა, მის ნაწარმოებთა კომპოზიციისა.

გაბროსა და დათიკოს შორის ფარული, გამძაფრებული წინააღმდეგობის კონფლიქტის გამოაშქარავება და მძლავრი გამწვავება-კულმინაცია მოცემულია მათ გადაწყვეტ საუბარში.

გაბროს კიდევ რაღაც იმედი აქვს, რომ დათიკოზე გავლენა მოახდინოს. მას კიდევ რაღაც ნდობა აქვს შერჩენილი, რომ როცა დათიკო გაიგებს, თამრო გაბროს საცოლეაო, ხელს აიღებს თავის განზრახვაზე — თამროს გაუბედურებაზე. ასეთი მომენტიც დადგა: დათიკომ ერთ დღეს მოიხმო გაბრო და ჰკითხა: „შენ რაღაც ნაღველი გაქვს და მიმალავო“. გაბრომაც გადაწყვიტა პირდაპირ ეთქვა. მათ შორის გაიმართა გადამწყვეტი საუბარი:

— მე პეპიას გოგო მიყვარს და ჯვარი უნდა დავიწერო...

— სულელი ჰყოფილხარ... რომ ჯვარს იწერ... ქალი ჟინის საკლავად არის კარგი და არა ჭურჭედ ასაკიდად. მაგრამ მე არ გიშლი, დაიწერე ჯვარი. მზითევი და შენი დაბინავება ჩემი კისერი იყოს.

— შენ რა შუაში ხარ, რომ მზითევს მპირდები? — ვკითხე თამამად.

შევატყვე, რომ ჩვენი საქმის კვანძი აქ იხსნებოდა.

— ქალი ჩემია, — მითხრა იმან უსირცხვილოდ — და მზითევსაც იმიტომ გპირდები, რომ ჯერ ჩემი იქნება.

— ეგ რა სთქვი? — წაეძახე მე კანკალით.

— ისა ვთქვი, რაც შენ გაიგონე, — მითხრა იმან დინჯად...

— დათიკო! შენი ჭირიმე, ხიფათს ნუ შემამთხვევ, ცოდვაში ნუ გამხვევ! დამითმე ის გოგო და შენს ღმერთს დაამადლე.

— როცა მე ჩემსას ავასრულებ, მერე შენთვის დამილოცნია.

— მართალს ამბობ და აღარ ჰხუმრობ? — ვკითხე და გული ყელში მამებჯინა.

— შენი ცალი ვიქნები, რომ შენ გეხუმრო.

— მაშ გაბრიელს თავზედ ქუდი არ ეხუროს, თუ შენ შენი წადილი შეისრულო...

— შენი შერცხვენილი იყოს, ვინც შენისთანას შეუშინდეს.

— გულმა, — განაცრძობს გაბრო, — ბაგა-ბუგით ცემა დამიწყო. მკერდში გული აღარ მეტეოდა. დათიკოს მოკვლის სურვილმა ელვასავით გამირბინა ფიქრში, მაგრამ თავი დავიჭირე, დავძლიე ეშმაკის ცდუნება...

— დათიკო! არ გებრალემა ის ღვთის სული, უცოდველი გოგო? ნუ წაართმევ ნამუსს! მე მაჩუქე იმისი თავი.

— მერე შენ გაჩუქებ.

— მერე და არა ეხლა?.. ფუ, მაგ ნამუსს და მაგ კაცობასა!.. —

შევძახე ესა იმედ-მოშორებულმა და გაბრაზებულმა, გავიძრე ხანჯალი, და გადავდგი ბიჯი თუ არა დათიკოსაკენ, მეორე ოთახილამ გამოცვივდნენ სამი დამალული ბიჭი, მომცვივდნენ უკანილამ და გამაკავეს“¹.

წინააღმდეგობამ ბატონსა და ყმას შორის უმაღლეს წერტილს მიაღწია. აქაა კულმინაცია. შინაყმა მოსაკლავად გაიწევეს ბატონზე. აქ გაბედულება ყმისა, ბატონის ძალმომრეობით გამოწვეული, უჩვეულო სიმაღლეზე აღის, მაშინ როდესაც ბატონის უფლებამოსილება სიბინძურის ფსკერზე ეშვება.

აქედან იწყება კონფლიქტის თანდათანობითი შესუსტება. მწერალს სურს მკითხველს აჩვენოს, რომ ბატონის ასეთ საზიზღარ თვითნებობას, აღვირახსნილ ქცევას მხარს უჭერს პრივილეგიური კლასობრივ-სახელმწიფოებრივი წყობილება. რომელიც ასევე თვითნებური და უსამართლოა ან, როგორც თვითონვე პოეტი იტყოდა, რომელსაც გრძელი ხელი აქვს მშრომელი ხალხის მიმართ, ხოლო პრივილეგიური კლასის მიმართ, რომლის ერთ-ერთი დასაყრდენი არის ბატონყმობა — მოკლე. აქ ბატონი ძღვევამოსილია, ყველა და ყველაფერი მას ემხრობა, მას შველის: ადმინისტრაცია, სამართალიც, კანონიც. ამითაა დათიკო გათავხედებული და გამარჯვებული.

¹ ი. კ ა ვ კ ა ვ ა ძ ე, ტ. II გვ. 114—117, 1926 წ.

ამიტომ, რომ დათიკო ადვილად დააჭერინებს გაბროს, რომელსაც შემდეგ ციხის ბნელ საკანში აგდებენ.

გაბრო ასე გადმოგვცემს თავის მდგომარეობას: „პირველ ხანებში რომ მამგონებია ჩემი უბრალობა და ის ტანჯვა, რომელსაც მე მიმიცეს, დავცემულვარ იატაკზედ და უილაჯობით მიწა მიღრღნია, კბილით ხორცი მიგლეჯია, თითებიდამ ჩემი სისხლი მიწოვნია. ასეთი დღე დამდგომია, დრო ყოფილა, რომ შხამს გამოვაყონებდი, შხამს ჩემი დაშხამულის გულიდამ და წვეთ-წვეთად ჩავაწურებდი ჩემს დამლუპველსა, რომ იქ შემხვედროდა. მაგრამ ის სად იყო? ღმერთო მაღალო, ნურა ქრისტიანს კაცს, ნურა ადამიანს ნუ მიაყენებ იმ დღეს, რაც მე ხანდისხან იმ სატუსალოში დამდგომია!.. შენი ჯოჯოხეთი იმასთან სამოთხეა“¹.

ბატონყმური ქვეყნის რა მახვილ, გამანადგურებელ დახასიათებას იძლევა პოეტი მთელი ამ ლირიკული გადახვევივით, განსაკუთრებით კი, ამ მაღალი პოეტური შედარებით: „შენი ჯოჯოხეთი იმასთან სამოთხეა!“

გაბროსა და პეპიას გააციმბირებენ. აქ უკვე მოცემულია კვანძის გახსნა. კ უ ლ მ ი ნ ა ც ი ა ამ შემთხვევაშიც დაემთხვა კვანძის გახსნას. თითქოს კონფლიქტიც ბატონსა და ყმას შორის დამთავრდა დათიკოს გამარჯვებით (თუკი ამას გამარჯვება ეთქმის). მაგრამ ასე არაა. სანამ მოწინააღმდეგენი ცოცხალნი არიან, ამგვარად კონფლიქტის დასრულება ძნელია, განსაკუთრებით, როცა ყმა-გლეხი გამოღვიძებულია, გლეხი, რომელიც უდრეკია, რომლის მოდრეკა შეუძლებელია, რომელიც შესაძლოა მხოლოდ დაიმსხვრეს. ასეთად გვიხატავს ილია ჭავჭავაძე გაბროს. ამიტომ ნაწარმოების კვანძის გახსნის განვითარება გრძელდება.

პატიმართა ეტაპს გზაში თავს დაესხმიან. პატიმრებს გაანთავისუფლებენ: ერთი თავდამსხმელთაგანი გაბროს ქლიბს გადაუგდებს და, გაბროს შეკითხვაზე — უთხრას მანც, ვინ არის, ის მხოლოდ სიტყვას ესვრის: „სანთელ-საკმეველი გზას არ დაჰკარგავსო“ და გაუჩინარდება.

კვლავ ჩართული ეპიზოდი: გაბროსთან ერთად პეპიას

¹ ი. ჭ ა ვ ჭ ა ვ ა ძ ე, ტ. II, გვ. 119, 1926 წ.

გაქცევა, მისი დაუძლურება გზაში და საშინელ ტანჯვაში სიკვდილი. შევიწროება-დამცილებაში გამოვლილი, გაბროტებული პეპია სიკვდილის წინ ანდერძად უტოვებს გაბროს თავის ბოლმას — შურისძიებას: „შეილო,.. თუ თამრო ნამუს-წართმეული ჰნახო, შემომფიცე, რომ იმის დამლუპველს მზეს დაუბნელებ! შემომფიცე, რომ ისე უზიარებლად და შეუნდობარს მოჰკლავ, როგორც მე ვკვდები! შემომფიცე! თუ ეგ ცოდვა იყოს, მე ამილია კისრად... ფიცი მტკიცე უნდა იყოს!.. პირისპირ იქ საიჭიოს შევხვდებით... გაბრიელ! თუ თამროსათვის ნამუსი შეუტრჩინათ, ჩვენი ამ დღეში ჩაგდება შენს გამჩენს აპატივე. მეც მიპატივებია. ფიცი მომე!.. მაგის ფიციც მივე“¹ — გადმოგვცემს გაბრო.

ამ ჩართული ეპიზოდის მიზანია მკითხველს აჩვენოს, თუ ალალპართალი მშრომელი გლეხი ბატონყმობას ტანჯვის რა გოლგოთაზე აჰყავდა. ამ ეპიზოდის დანმარებით მოთხრობის იდეას მკითხველი უფრო მკვეთრად ითვისებს და, ცხადია, ბატონყმობის წინააღმდეგ მეტად იმსჭვალება. ავტორის მიზანდასახულებაც ხომ ესაა!

განთავისუფლებული გაბრო ბოლმითა და შურისძიებითა აღსავსე. ეს გრძნობა საბოლოოდ იპყრობს მას თამროსთან შეხვედრის შემდეგ, როცა დარწმუნდება, რომ დათიკომ თამროს გაუმრუდა ცხოვრების გზა, გააწბილა და შემდეგ გადაისროლა, როგორც გამოუსადეგარი ნივთი. გაბრო ეძებს შემთხვევას პირისპირ შეხვდეს დათიკოს, რომ სისრულეში ჰოიყვანოს თავისი ფიცი. მალვით არ უნდა მისი მოკვლა. მალე პირისპირ შეხვდება, კიდევ კლავს მას და, ამასთან, გაიგებს, რომ მისი ეტაპიდან გამთავისუფლებელი დათიკო ყოფილა. .

აქაა მოთხრობის დასასრული. აქვეა გახსნა გაბროს საიდუმლო განთავისუფლებისა და სიტყვებისა: „სანთელ-საკმეველი გზას არ დაჰკარგავსო“; აქედანვეა გამოაშქარავებული გაბრიელისადმი მწერლის დამოკიდებულებაც: „შურისძიება გაბრიელისა გამართლებულია, „სანთელ-საკმეველმა, მწერლის განსჯით, თავისი გზა არ დაჰკარგა — გაბრო გაათავისუფლა, რომ შეურაცხყოფელი ბატონი მოესპო, შური ეძია.

¹ ი. ჰავკავაძე, ტ. II, 1926 წ., გვ. 127.

მკითხველი მაინც არაა დაკმაყოფილებული. გაბროს შემდგომი ბედისადმი ის ისევე დაძაბული ინტერესითაა გამსჭვალული. მწერალიც ამას კარგად გრძნობს და ნაწარმოების დასასრულში მკითხველის ამ ინტერესსაც აკმაყოფილებს. დაამთავრა გაბრომ თავისი თავგადასავლის განდობა ავტორისადმი, თავდება მისი სიცოცხლეც და განადგურებული გაბრო სიცოცხლის ამ უკანასკნელ წუთებში, სრულიად შემთხვევით, კვლავ ხვდება თავის კეთილ მასწავლებელს, თვალისა და გონების ამხელ მღვდელს და მისგან იღებს შენდობას.

ამით მეტად მოხერხებულად, მომხიბვლელად იკვრება მოთხრობის რკალი. ეპილოგში მოცემული ასეთი დაბოლოება ერთგვარი დადასტურებაა პროლოგში მოკლული ირმისადმი ავტორის მიერ გულისტკივილით წარმოთქმული სიტყვებისა: „ისიც კარგია, ჩემო პირუტყვო. რომ იქა კვდები, სადაც დაიბადე: ჩვენ, კაცები, ხანდისხან მაგ ბედნიერებასაც მოკლებულნი ვართ“...

გაბრიელი — გონიერი, ნიჭიერი, მშრომელი, მართალი კაცი, სადღაც შორს, უცხო მხარეში კვდება დევნილი, მშვირმწყურვალი. მოთხრობის ამგვარი დასასრული მაქსიმალური დამაჯერებლობით ხსნის, პასუხობს თვით ნაწარმოების ეპიგრაფსაც: „რა ქნას კარგმა მონარდემა, დროზე შაში თუ არ მოვა“.

ილია ჭავჭავაძე თავისი ნაწარმოების შინაარსის ყოველ ხაზს ასე მჭიდროდ, ასე აზრიანად და ასეთი მხატვრული ზომიერებით ამთლიანებს კომპოზიციის რკალში.

5. „კაცია-ადამიანი?!“

„კაცია-ადამიანი?!“ ილია ჭავჭავაძის ტრილოგიის მესამე ფინალური ნაწილია. მისი იდეა ასეთია: — ბატონყმობამ, სხვისი (ყმის) შრომით ცხოვრებამ ბატონი დააქინა, ფაზიკურად, გონებრივად და მორალურად გადააგვარა, პარაზიტად აქცია, ხოლო ყმა გლეხი — მუშა საქონლად, რომელიც, მწერლის ჩვენებით, ძალღის მდგომარეობასაც კი შენატროდა — „ნეტავი შენ, რომ ძალღი ხარ. ნეტავი მეც ძალღი ვყოფილიყავ!“.

ამ გარემოებამ, მწერლის დაკვირვებითა და გაგებით, ერის ცხოვრება და ააგუბა და საშინლად ააშმორა.

მწერლის მიზანდასახულებაც ნათელია: საჭიროა გადამწყვეტი ბრძოლა ბატონყმობის ინსტიტუტის წინააღმდეგ; საჭიროა ბრძოლა, რათა შრომასაყოველთაო ვალდებულებად გადაიქცეს, რათა ყველა ნაყოფიერად მოქმედებდეს.

აღნიშნული იდეა და მიზანდასახულება მთელი სიცხადით და დამაჯერებლობით უღენთავს მოთხრობის ყოველ კომპონენტს, რომლებიც ასე მომხიბვლელად შექსოვილა მის კომპოზიციაში.

ეს ნაწარმოებიც აგებულია ილია ჭავჭავაძის შემოქმედებითი კომპოზიციისათვის დამახასიათებელი მიმართულებითა და ნიშნებით.

უპირველეს ყოვლისა, მკითხველის ყურადღებას იქცევს მოთხრობის სათაური — „კაცია-ადამიანი?!“. მკითხველს ასეთი სათაური უსათუოდ გააოცებს და თავის თავს შეაკითხებს: მაშ, რაა ადამიანი, თუ არა კაცია?! დაფიქრდება და მწერლის აზრს, ვფიქრობთ, დაახლოებით მიხვდება: ყველა ადამიანს არა აქვს უფლება თქვას, რომ ის კაცია: ცნება კაცია უფრო მეტს გულისხმობს, ვიდრე ადამიანის ცნება. რატომ ყოველი ადამიანი არ უნდა იყოს კაცია? მოთხრობის პირველი წაკითხვისთანავე ასეთი დამაფიქრებელი კითხვები მკითხველის ყურადღებასა და ინტერესს სათანადო მიმართულებას აძლევს, რათა მოთხრობის შინაარსის, იდეისა და ავტორის მიზანდასახულების გაგებისათვის სწორი ხაზი აიღოს.

ამას გარდა, მოთხრობას წამძღვარებული აქვს დამაფიქრებელი ეპიგრაფი:

„მოყვარეს პირში უძრახე,
მტერს პირს უქანაო“.

„გონიერი ანდაზა“

ეს ეპიგრაფი მკითხველს აფრთხილებს, რომ იგი დააკვირდეს, ჩასწვდეს მის დედააზრს, რადგან იგი, — ამბობს ი. ჭავჭავაძე, — როგორც სხვა მრავალი ანდაზა, ხალხის მრავალსაუკუნოვანი გამოცდილების, დაკვირვებისა და მის მიერ

ყოველდღიურად შემოწმების შედეგია — პრაქტიკული ცხოვრების სიბრძნეა.

ამასთან, ეს ეპიგრაფი ზედმიწევნითი სიზუსტით ამჟღავნებს ილია ჭავჭავაძის არა მარტო „კაცია-ადამიანის?!“ იდეასა და მიზანდასახულებას, არამედ მთელი მისი შემოქმედებისა და პრაქტიკული მოღვაწეობის ძირითად არსს.

ი. ჭავჭავაძეს, როგორც თავგამოდებულ მოქალაქეს, ამ ნაწარმოებში პირუთვნელად, დიდი გაბედულებით სააშკარაოზე გამოაქვს საზოგადოებრივი ცხოვრების წინმსვლელობის შემფერხებელი უარყოფითი მოვლენები და შეურიგებელი მოურიდებლობით ებრძვის მათ.

„კაცია-ადამიანის?!“ აღნიშნული ეპიგრაფი მკითხველის გულისყურს კითხვის დასაწყისიდანვე გარკვეულ მიმართულებასა და განწყობას უქმნის.

ილია ჭავჭავაძე მოთხრობას იწყებს მისთვის დამახასიათებელი ხერხით, ესაა შესავალი — პროლოგი, წინასიტყვაობა, რომ მას „პირთან საქმე არა აქვს“, „საზოგადო ჭირზედა წერს“. მწერალი ხაზგასმით აცხადებს, რომ ამ ანდაზის გონიერი სიტყვების მთქმელია „ხალხის გენია“, რომელიც „შეუტომელია და ყოველთვის მართალი“, რომელიც „გულს უკეთებს იმას, ვისაც «სხვისთვის» გული სტკივა, მაშინაც კი უკეთებს, როცა თვით ის «სხვანივე» თავიანთ გულშემატკივარს ცოდვად უთვლიან გულის-ტკივილსა“. „რა ვუყოთ?, — აღრმავებს ი. ჭავჭავაძე ეპიგრაფის შინაარსის გაგებას, — ზოგი გულის-ტკივილს იმით იჩენს, რომ მოყვარეს ცუდსაც უქებს, და ზოგი კი იმითი, რომ ცუდს უწუნებს“.¹

ასეთი შესავლით ი. ჭავჭავაძემ მკითხველი დაარწმუნა, რომ საზოგადოებრივი სარგებლიანობის თვალსაზრისით პირში თქმა მეტი ღირებულების მქონეა, მაგრამ მან ეს პირდაპირ კი არა თქვა, არამედ საკითხის გადაწყვეტა საბოლოოდ მაინც მკითხველს მიანდო: „ამ ორგვარ ხალხში რომელს უფრო მეტი და ჭეშმარიტი გულის-ტკივილი და სიყვარული აქვს — ეს თითონ მკითხველმა გამოიცნოს“².

¹ ი. ჭავჭავაძე, ტ. II, გვ. 145 — 146.

² იქვე.

ასეთი გზით, აგრეთვე მისთვის დამახასიათებელი იგავური კილოთი, მწერალი მკითხველს თავისი შემოქმედებითი მეთოდის ხასიათზედაც მიუთითებს, და, ამასთან, თითქოს აფრთხილებს კიდევ, ფხიზლად იყოს წინამდებარე ნაწარმოების ვაკება-შეფასებაში.

სიუჟეტის გაშლა მოთხრობაში მოდუნებულად მიმდინარეობს; ეს უდავოდ, ბუნებრივად შეესატყვისება მოთხრობის თვით ცენტრალური გმირების ცხოვრების მდგომარეობასა და მთლიანად მათი არსებობის მაჯისცემის რიტმს.

ნაწარმოების კომპოზიცია და, კერძოდ, მისი სიუჟეტის გაშლა, მართალია, აკინძულია ძირითადი მოქმედი პირების ერთ გარკვეულ, მათთვის დამახასიათებელ თვისებაზე — უძრობამდე დასულ უმოქმედობა-უზრუნველობაზე, რაც წარმოადგენს ამ ძირითადი მოქმედი პირების ცხოვრების თითქოს ცალკეული შემთხვევითი ეპიზოდების განსახიერებას, მაგრამ მკითხველი, როდესაც ჩაუკვირდება მათ, ნათლად და ადვილად გაიაზრებს, რომ ეს ეპიზოდები მჭიდროდაა შეკრული ერთ მთლიან სურათში, რომ ეს შემთხვევითი ეპიზოდები მათთვის ზედმიწევნით ტიპიურია და ისინი შინაგანი მთლიანობით ხასიათდებიან.

ილია ჭავჭავაძისათვის დამახასიათებელია მკითხველის ერთბაშად შეყვანა თვით მოქმედების ინტერესში. ასეა ამ შემთხვევაშიც.

ამ მოთხრობაში ექსპოზიცია მეტად თავისებურადაა ჩაქსოვილი; ექსპოზიციას განეკუთვნება მოთხრობის VI — VII თავები — სუტკნეინას შუაკაცობითა და მწეავე წინააღმდეგობით ლუარსაბის მიერ დარეჯანის შერთვა, და მოთხრობის I — II თავები — ლუარსაბის კარმიდამოს, სახლის, მისი დარეჯანთან „მყუდრო ცხოვრების“ აღწერა: ლუარსაბის, დარეჯანისა და ლამაზისეულის პორტრეტები.

სიუჟეტის ძირითადი ხაზი იშლება ორი მოწინააღმდეგე კლასის — ყმასა და ბატონს შორის ურთიერთობის საფუძველზე: ყმა შრომობს, ქმნის დოვლათს, რომლითაც მთლიანად, უპასუხისმგებლოდ სარგებლობს ბატონი, რადგანაც ის (ბატონი) უფლებამოსილია, ხოლო ყმა — უფლებააყრილი.

სიუჟეტის კვანძი მოცემულია მოთხრობის III თავში.

ლუარსაბი მოინდომებს გამოიჩინოს ბატონის უფლება. დაარღვევს ჩვეულებრივ უმოძრაოდ ყოფნის მდგომარეობას, გამოვა აივანზე, დაუძახებს ყმა-მოურავ დათოს: ჭერ გამოჰკითხავს სადილ-ვანშმისათვის საქმელ-სასმელი დაამზადა თუ არა და როდესაც მიიღებს დადებით პასუხს, შემდეგ შეეკოთხება, თუ სამუშაოზე რამდენი ურემი გაისტუმრა, დათოს პასუხზე: „ოთხი საბატონო და ათი ბეგრისაო“, ლუარსაბი შეჰყვირებს: „—რატომ ბეგრისა ხუთმეტი არ არის?“. თუმცა დათოს სამართლიანი რწმუნებით, თხუთმეტი საბეგრო ურემი არასოდეს არ შებმულა, ლუარსაბი მაინც ჭიუტად გაიძახის: „ხუთმეტი უნდა ყოფილიყო... მე ვუჩვენებ იმათ, რომ მე ბატონი ვარ და ისინი ყმები არიან“¹. აი, აქაა სიუჟეტის კვანძი, აქედან იწყება ჩვენება, თუ როგორ ღრმადაა ფეხვგადგმული ეს წინააღმდეგობა ბატონსა და ყმას შორის და რამდგომარეობამდე მოჰყავს მას როგორც ერთი (ბატონი), ისე მეორე (ყმა).

ამ ნიადაგზე ბატონებს (თათქარიძეებს) მტკიცედ უმუშავდებოდათ. რწმენა, რომ რაც ცხოვრებასათვის საჭიროა, მზამზარეულად, უშრომლად უნდა მოსდიოდეთ მათ, ხოლო ყმები უნდა ცხოვრობდნენ მხოლოდ იმისათვის, რომ ბატონები აცხოვრონ, უზრუნველყონ. ბატონებს (თათქარიძეებს) გამოუმუშავდათ ღრმა რწმენა, რომ ეს მდგომარეობა ურყევია არამც თუ სააქაოს. არამედ საიქიოსაც.

ბატონის ამ რწმენას მშვენივრად გვიჩვენებს ილია ჭავჭავაძე მთელი მოთხრობის მანძილზე, სხვადასხვა ჩართული ამბებითა და ლირიკული გადახვევებით. ნიმუშისათვის ავიღოთ ელისაბედი; ლუარსაბის ძმის, დავითის ცოლი, მოიჭანს ამბავს: ხმა გავარდნილა, ვითომც კარაბადინში ამოუკითხავთ რომ თავადიშვილებს ყმები ჩამოერთმევათო. ასეთი ხმებით აღშფოთებული ლუარსაბი წამოიძახებს: „ხმა გავარდნილა, მე ვიცი, თათქარიძობას წამართმევენ! შარშან კი არ იძახდნენ, რომ საიქიოს ბატონები ყმებად შეიცვლებიანო, ყმები ბატონებადაო, — ვენაცვალე ღვთის მადლს, იქაც ისე არიანო. ბატონი ბატონადა, ყმა ყმადაო, როგორც აქა. ინგლისის

¹ ი. ჭავჭავაძე, ტ. II, გვ. 162, 1926 წ.

ხელმწიფეს ბარათი ჩამოუგდიაო ფრანგის ხელმწიფისათვის, რომ «ნუ გეშინიანო, მეცა და ჩემს დიდკაცობასაცაო აქ უფრო დიდი პატივი გვაქვსო, მინამ მანდაო. ნუ დაიჭერებო, რასაც მანდ ყბედობენო»¹. ასეთივე აზრისაა კნენა დარეჯანიც, რომლის მტკიცებითაც — „რასაკვირველია, ეგ აგრე იქნება: ბატონობა ღმერთს დაუწესებია და თვითონვე ღმერთი რად მოშლის?“.

ასეთ შეგნებასთან ერთად ბატონებში ბუნებრივად გამომუშავებულია მტკიცე რწმენა, რომ ბატონმა არ უნდა იმუშაოს, თავისი შრომით არ უნდა იცხოვროს, სწორედ ამით განსხვავდებიან ბატონები ყმებისაგან, რომელთა დანიშნულებაც იმაშია, რომ იმუშაონ და თავიანთი შრომით ბატონები აცხოვრონ.

დათო მოურავის დატუქსვის შემდეგ, გადმოგვცემს ავტორი, თავისი ამგვარი საქციელით კმაყოფილი ლუარსაბი სახლში შევიდა. კნენა დარეჯანსაც მოეწონა ქმრის ასეთი ქცევა, თანაც ბიბლია დაიმოწმა და ასეთი სიტყვებით მიმართა ქმარს: „ეგრე შენი ჭირიმე... ეგრე უნდა. მას აქეთ, რაკი ევამ ადამი შეაცდინა, მას აქეთ ნაბძანებია ღვთისაგან, რომ ჩვენის ოფლით პური უნდა ვჭამოთ“. შეშფოთებული ლუარსაბი უკმაყოფილოდ შეაწყვეტინებს დარეჯანს: „—ეგ თავადებზედ ხომ არ არის ნათქვამი, გლეხებზედ არის ნათქვამი, გლეხებზედ“².

მოქმედების განვითარებაში ნიჭიერადაა ჩაქსოვილი ჩართული ამბები, პორტრეტები, ავტორისეული დახასიათებები, ლირიკული გადახვევები, რაც ლუარსაბისა და დარეჯანის ყოველდღიურ ცხოვრებას თვალსაჩინოდ გვიხატავს — მოქმედ პირთა ნამდვილი ზოოლოგიური ცხოვრების გაშიშვლების ფონზე, იქნება ეს საუბარი სმა-ჭამაზე, ცრუმორწმუნეობის ნიადაგზე შექმნილ ლეგენდებზე, ქალაქის შესახებ ელისაბედის მიერ მოტანილ სხვადასხვა ჭორებზე, ყმების ჩამორთმევის ხმებზე, თუ უშვილობის დარდი, ზრუნვა შვილის ყოლაზე; მკითხავის რჩევით თელეთში ლოცვა;

¹ ი. ქ ა ე კ ა ვ ა ძ ე, ტ. II, გვ. 183, 1926 წ.

² იქვე, გვ. 163.

ლუარსაბისა და დარეჯანის მტრობა და შური ძმის -- დავითისა და რძლის -- ელისაბედისადმი; ამ ნიადაგზე გამძაფრებულ ტკივილი (რაც ერთ-ერთი მთავარი მოტივია „კაცია-ადამიანის?!“ სიუჟეტისა); ხვეწნა ლუარსაბისა დარეჯანისადმი -- „შობოს შვილი“, რომ დავითმა და ელისაბედმა არ გაიხარონ, რომ მათ არ დარჩეთ მათი ქონება; თუ ლუარსაბის სიზმარი, რომელშიც როგორც ფოკუსში, მძაფრადაა შეკრული დამახასიათებელი ნიშნები ლუარსაბ-დარეჯანის ცხოვრებისა, მსოფლმხედველობისა, ბატონყმობის საფუძველზე შექმნილისა და განვითარებულისა.

სიუჟეტის განვითარება თავის უმაღლეს დაძაბულობას აღწევს, როდესაც დარეჯანი ლუარსაბს გაანდობს, რომ მას მუცელში ბავშვი გაუჩუქუნა. აქაა სიუჟეტის კულმინაცია. ეს იშვიათი ოსტატობით აქვს მოცემული ავტორს ცოლ-ქმრის დიალოგში და ლუარსაბის სიზმარში. ამ შემთხვევაშიც ადგილი აქვს ილია ჭავჭავაძის შემოქმედების დამახასიათებელ თვისებას -- კულმინაციის გახანგრძლივებას.

„--ნართლა გაგიჩუქუნდა?“ -- წამოიძახა სიხარულისაგან გონებაშიხდილმა ლუარსაბმა.

-- რას ამბობ, შენ გენაცვალოს ჩემი თავი!... დარბაისელი დედაკაცი სიხარულისაგან კინაღამ არ შეეხტი, მაგრამ მომაგონდა, რომ მუცელი წამიხდება-ქეთქი, -- და შენ მაინც კიდევ არ გჯერა.

-- უი, შენ კი ჩაგეკონე მაგ გემრიელ სულში! ბარაქალა, რომ არ შეხტი. თორემ მუცელი წაგიხდებოდა. იმ სიხარულში ეგ როგორღა მოგაგონდა! მე კი -- მე და ჩემმა ღმერთმა -- შევხტებოდი, მერე ისე შევხტებოდი, რომ დავცემულიყავი -- კიტრივით გავსკდებოდი. დაუდგეს თვალი დავითსა! ფერხული აბა ეხლა დაუაროს, აი! მაშ, დღეს მე და შენ ერთი კაი წიფელი ღვინო ავახდევინოთ, რომ შვილის სადღეგრძელო დავლიოთ!“¹.

ლუარსაბი და დარეჯანი, შვილის მოლოდინით გაბედნიერებულნი, მართლაც, კარგად გამოთვრებიან და ლუარსაბის

¹ ი. ჭავჭავაძე, ტ. II, გვ. 225--256, 1926 წ.

წინადადებით ცეკვასაც გამართავენ, ვითომც შვილის ქორწილში არიან.

„— ეხლა, დარეჯან, შვილის ქორწილში ლეკურს არ ითამაშებ?“

— რატომ.

— ჰო, გეთყვანე! მოდი, იცი, რა ექნათ? მითამ ეხლა ქორწილია: აბა ერთი... ერთი შენებური დიდოური... მე «განდიდურს» დაგძახებ. თუ გიყვარდე, აი! მითამ ქორწილია. თუნდა ლეკური იყოს, ჰა! მე «პაწაწინა ნიგვზის ტოტს» დაგძახებ. ჰა და პაწაწინა ნიგვზის ტოტი! პაწაწინა ნიგვზის ტოტი! ჩუპრი-ჩუპარ, ჩუპრი-ჩუპარ, ჩუპრი დარეჯანსა!.. ურრა!... აი, გიდი!... ქუდი ჭერში!.. კახური კა...ცის...ჭი... რი...იი...მეე... დავითსაც... თვალმც... გამოს... ძრო... მია... ურრა! ყროყნებდა სიმღერის ხმაზედ გაბრუებული ლუარსაბი, ჰბოდავდა რაღაცეებსა და ამ ბოღვაში ჩაეძინა კიდეც¹.

ამ ცრუ ილუზიით მთავრდება ლუარსაბისა და დარეჯანის დაუძლეველი სურვილიც, მიზანიც და მასთან ერთად, მათი ცარიელი, უშინაარსო და მუქთი ცხოვრებაც.

მწერალი დიდი ოსტატობით აქვე იძლევა კვანძის გახსნასაც. აქაც კულმინაციას ემთხვევა კვანძის გახსნაც, რაც ასე დამახასიათებელია ილია ჭავჭავაძის შემოქმედების კომპოზიციისათვის.

აქ სვამს რა წერტილს, მწერალი გადადის მოთხრობაზე. დასასრულზე: „გაიარა რაოდენმამე უამმა და წუთისოფლის დაუდგრომელმა ბრუნვამ ბევრი რამ გამოსცვალა დედამიწის ზურგზედ. ამათ შვილი არ'მიეცა. დარეჯანმა ერთი აქიმი დედაკაცი იშოვა და წამლობა დაიწყო. აქიმმა დედაკაცმა ერთი რაღაც წამალი მისცა. მთელი ორი კვირა ასმევდა და მეასამე კვირას კი დარეჯანს ფეხები გააჭიმინა.

დარჩა ქვრივად საწყალი ლუარსაბი. წვერი დაიყენა, შავები ჩაიცვა. თავისი ბედნიერება სულ დარეჯანთან დამარხა... ერთი სიტყვით, წახდა საწყალი კაცი... ბოლოს ფერისცვალობის დღეს, რაღაც ეშმაკად, ნათლი-მამამ ნახევარი ლა-

¹ ი. ჭავჭავაძე, ტ. II, გვ. 256, 1926 წ.

ტრა კალმახი მოართვა. ჯავრისაგან იმ კალმახს ლაზათიანად შიაძდა, მოუვიდა კუჭის ანთება და ჩაჰბარდა პატრონსა¹!

ასე დამთავრდა ამბავი ლუარსაბისა და დარეჯანისა. მაგრამ ავტორი გრძნობს, რომ მოთხრობის კომპოზიციური რკალა არ შეკრულა. ამიტომ ის მოთხრობას ურთავს ბოლოსიტყვაობას, ეპილოგს—ავტორის განმარტებას, თუ, უფრო სწორად, დამატებას და, უდავოდ, საჭირო დამატებასაც, რაც მოხდენილად აზთლიანებს მოთხრობის კომპოზიციის ერთიან რკალს.

აქაც მკაფიოდ იჩენს თავს ილია ჭავჭავაძის შემოქმედების სტილური ნიშანი: ავტორის ჩვეულება ნაწარმოების იდეა და მიზანდასახულება მკითხველამდე ამომწურავი სისრულით დაიყვანოს, კომპოზიციის მ რ უ დ ი მ ტ კ ი ც ე დ შ ე კ რ ა ს, დასასრული ბუნებრივად შეუსატყვისოს დასაწყისს, — დასასრულში დაუბრუნდეს იმავე დებულებას, იმავე ან მსგავს მდგომარეობას, რომლითაც ნაწარმოები დაიწყო („გლახის ნაამბობი“, „განდეგილი“, „აჩრდილი“, „მეფე დიმიტრი თავდადებული“, „ქართლის დედა“, „სარჩობელაზედ“, „ოთარაანთ ქვრივი“). ასევეა მოთხრობაში „კაცია-აღანიანი?“: „მოკვდა ლუარსაბიცა ისე, — ათავენს მწერალი, — როგორც იხოცებიან ბევრნი ჩვენთაგანი, რომელნიც არც თავის სიცოცხლით უმატებენ რასმე ქვეყანასა და არც თავის სიკვდილით აკლებენ.

წაიშალა ამ ორ გვამთა ცხოვრების კვალი დედამიწის ზურგზედა... ნუ თუ ნახევარი საუკუნე იმისთვის იცხოვრეს, რომ ოთხი ფიჭვის ფიცარი ეშოვნათ და სამ-სამი ადლი მიწა?... სხვა ხომ არაფერი გვეტყვის, რომ ესენი ამ ქვეყანაში ყოფილან და უცხოვრიათ“².

რა არის ლუარსაბისა და დარეჯანის ცხოვრების ასე სამარცხინოდ დასრულების მიზეზი? — ეს კითხვა თავისთავად ისმის მკითხველის წინაშე და პასუხიც, წინა, დაუფარავა ჩვენების მიხედვით, აშკარადაა მოცემული: — ლუარსაბისა და დარეჯანის მზამზარეული, სხვისი — ყმის შრომით მიღე-

1 ი. ჭავჭავაძე, ტ. II, გვ. 257, 1926 წ.

2 იქვე, გვ. 257—258.

ბული ცხოვრება, რაც იწვევდა უმოქმედობას, უზრუნველობას, რაც ჰქლავდა ადამიანში უნარს შრომისას, ზრუნვისას, სიფხიზლისას, იწვევდა გარემო ცხოვრების პირობებში გაურკვეველობას, სპობდა ადამიანში ყოველგვარ ინტერესს. — ამისი მიზეზი ბატონყმობის ინსტიტუტი იყო. მკითხველსაც აქედან გარკვეული განწყობილება და დასკვნა გამოჰქონდა. ბატონყმობა უნდა მოისპოს, რომ ცხოვრება გაჯანსაღდეს, ადამიანი, მართლაც, კაცად იქცეს. მკითხველისათვის მოთხრობის ეს იდეაც და ავტორის მიზანდასახულებაც აშკარადაა შთამაგონებელი.

მაგრამ, ჩვეულებისამებრ, ი. ჭავჭავაძეს სურს თავისი მიზანდასახულება ამომწურავად, გაშიშვლებულად დაიყვანოს მკითხველამდე და მოთხრობის ყველა კომპონენტი მტკიცედ შეკრას. ამ მიზნით ის აგრძელებს ბოლოსიტყვას: „მე გავათავე და შენ, რაც გინდა ჰქმენ, მკითხველო! გინდა იცინე, გინდა იტირე, როცა ამ ამბავს წაიკითხავ...“

ამისთანა სასაცილო ამბავი უფრო ხშირად უნდა გატირებდეს შენა, თუ არა და იცინე, რამდენიც გენებოს. იცინე და თანაც გაჯავრდი ამ მოთხრობის დამწერზედ...“¹.

ამასთან, ი. ჭავჭავაძეს სურს მკითხველს მისცეს მოთხრობის დასაწყისში მოცემული ეპიგრაფის — „მოყვარეს პირში უძრახე, მტერს პირს უკანაო“ — თავისებური გახსნა, რასაც მოთხრობა თავისი შინაარსით ადასტურებს, და ამიტომ კვლავ ასე აგრძელებს ბოლოსიტყვას:

„ზოგი გულისტკივილს იმითი იჩენს, რომ მოყვარეს ცუდსაც კი უქებს, ზოგი კი იმითი, რომ ცუდს უწუნებს. ამ ორგვარ ხალხში, რომელს უფრო მეტი და ჭეშმარიტი გულისტკივილი და სიყვარული აქვს — ეს თითონ მკითხველმა გამოიცნოს... ესეც იცოდე: მართო შენი მტერი დაგიმაღავს, შენს სახეზედ რომ ურიგობა ჰნახოს რამე, მოყვარე კი მაშინვე სარკეს მოგიტანს, რომ გაისწორო და ხალხში არ შერცხვე. მეც მოყვარესავით გექცევი, — სარკე მოგიტანე, ამაზედ როგორ უნდა გამიწყრე?! რაცა მქონდა, ის მოგართვი, რო-

¹ ი. ჭავჭავაძე, ტ. II, გვ. 258—259, 1926 წ.

გორც შემეძლო, ისე დაგეხმარე. თუ მაინც-და-მაინც წყრომას არ დაიშლი, შენი ნებაა“¹.

ასეთი ბოლოსიტყვით ილია ჭავჭავაძე მკითხველს უადვილებს, რომ სათანადო პასუხი გასცეს დასმულ კითხვას, შეგნებულად ჩაწვდეს „კაცია ადამიანის?“ იდეასა და მიზანდასახულებას.

6. „სარჩობელაზედ“

„სარჩობელაზედ“ ილია ჭავჭავაძემ დაწერა 1878 — 79 წლებში. ხოლო დაბეჭდა ჟურნ. „ივერიის“ 1879 წ. № 2-ში. როგორც რუსეთში, ისე საქართველოშიც ესაა ხანა საზოგადოებრივი აღმავლობის დიდი დაჭიმვისა, რევოლუციური-დემოკრატიული იდეების საგრძნობლად ფეხმოკიდებისა, გლახთა გაღვიძება-დარაზმვისა, ფართო აჯანყებათა, არსებული სახელმწიფოებრივი და საზოგადოებრივი წყობილების ძირმომპალობის მწვავე შეგრძნებისა და მის ახალ, სამართლიან საფუძვლებზე გარდაქმნის მძლავრი სურვილისა.

ილია ჭავჭავაძემაც ხომ თავისი მოღვაწეობის დასაბამიდანვე ძალუმაღ განიცადა ქვეყნის ახალი გზის ძიების ტკივილები. ამიტომ, ბუნებრივია, ის თავისი მხატვრული შემოქმედებითაც ეხმაურებოდა თანადროულობის ამ მწვავე საკითხს. ეს გამოხმაურება ილია ჭავჭავაძისათვის დამახასიათებელი სიღრმითაა მოცემული მოთხრობაში „სარჩობელაზედ“.

მოთხრობის იდეაა ის, რომ არსებული კანონმდებლობა არ შეესატყვისება დანაშაულს. დანაშაულის მიზეზი „დამნაშავე“ კი არ არის, არამედ „დამნაშავის“ გარშემო არსებული პირობები, საზოგადოებრივი წყობილება თუ საზოგადოებრივი ურთიერთობა.

მწერლის მიზანდასახულებაა, რომ არსებული საზოგადოებრივი წყობილებისა და საზოგადოებრივი ურთიერთობისადმი მკითხველში გამოიწვიოს უარყოფითი დამოკიდებულება და მისი ახალი, სამართლიანი ცხოვრების საფუძველზე გარდაქმნის სურვილი.

¹ ი. ჭავჭავაძე, ტ. II, გვ. 259—260, 1926 წ.

მოთხრობა „სარჩობელაზედ“ ტიპიური ნოველაა თავისი კომპოზიციით. ილია ჭავჭავაძემ ამ ნაწარმოებით ნოველის ჟანრი, რომელსაც ჩვენ ვხვდებით ჯერ კიდევ ძველ ქართულ ლიტერატურაში („სიბრძნე სიცრუისა“, „რუსუდანიანი“ და სხვა), XIX საუკუნის 70-იანი წლების მიწურულში ალადგინა და სათავე მისცა მის მძლავრ განვითარება-აღორძინებას 80—90-იანი წლების ქართულ ლიტერატურაში.

ნოველის ჟანრი ჩვენს ლიტერატურაში 90-იანი წლების დასაწყისიდანვე შიო არაგვისპირელის შემოქმედების სახით მკვიდრდება როგორც ერთ-ერთი გაბატონებული ჟანრი. იქმნება მთელი პლეადა ნოველისტებისა: ა. დეკანოზიშვილი, თ. ხუსკივაძე, ივ. ზურაბიშვილი, ილ. ზურაბიშვილი (ელეფთერიძე), ნატო და სხვანი, 90—900-იან წლებში ნოველის ჟანრი გამოყენებული აქვთ სოფრ. მგალობლიშვილს, ეკ. გაბაშვილს, ია ეკალაძეს და სხვებს.

ნოველან „სარჩობელაზედ“ ი. ჭავჭავაძის სტილისათვის დამახასიათებელი შეკუმშულობითა და სიტუაციითა მოულოდნელობით ხასიათდება. მასში მოცემული სიუჟეტის ექსპოზიციას წარმოადგენს: ლოჭინის ხევი, მეურმეები თბილისისაკენ მომავალნი, ბავშვების — ძმების გამოჩენა, პეტრეს მიერ მათი გულთბილი მიღება-გამასპინძლება, ზრუნვა მათზე.

სიუჟეტის კვანძი უშუალოდ მოსდევს ექსპოზიციას, როდესაც განთიადისას მეურმეები აიშლებიან, პეტრეც გაიღვიძებს და დაინახავს, რომ ბავშვები — ძმები აღარსად ჩანან: „ვაი შენ, ჩემო თავო! — დაიძახა ბებერმა პეტრემ, რაკი გული დააჯერა, რომ ყმაწვილები გაპარულან, — აკი არ მომატყუეს ეს დროული კაცი! გაპარულან!.. წაიღებდნენ რასმე!

იკრა პეტრემ ჯიბეს ხელი და ორივე მოჭრილი ჰქონდა, კეთილმა ბერიკაცმა გულნაკლულად ჩაიციინა.

„აკი იმ ძუძუმწოვრებმა არ გამქურდეს ეს დროული კაცი! — სოქვა ღიმილით და თაკილითაც პეტრემ“¹.

აქაა მოცემული მოთხრობის სიუჟეტის კვანძი — კონფლიქტი მოხუც პეტრესა და ბავშვების მოქმედებას შორის.

ბავშვებმა რატომ გაქურდეს პეტრე, რომელმაც მათ ასეთი

¹ ი. ჭავჭავაძე, ტ. III, გვ. 7—8, 1926 წ.

მზრუნველობა გაუწია? — კითხულობს გაუჩინარებული ბავშვების ვინაობითაც და ამ ბავშვების საქციელისადმი პეტრეს დამოკიდებულებითაც გაოცებული, დაინტერესებული მკითხველი.

აქ ფარდა ეშვება.

გადის ოთხი წელიწადი და კიდევ გამოჩნდება კეთილი პეტრე, თბილისისაკენ მიმავალი შვილის ურემზე მჯდომი (ცნობილი შემთხვევის გამო: მან მეურმეობაზე ხელი აიღო).

ქალაქში პეტრეს ერთი დღის ცხოვრებაში ერთი მოვლენა, ერთი სიტუაცია არაჩვეულებრივი სისწრაფით იცვლება მეორეთი. პეტრე ავლაბრის მოედანზე გაიგებს, როდესაც ზარბაზანი გავარდება, მახათას მთაზე კაცს ჩამოახრჩობენო. პეტრეს თუმცა არ სჯერა, რომ შეიძლება ასეთი რამ მოხდეს, ალბათ, ქალაქელი ბიჭების ჯამბაზობა იქნებო, ფიქრობს, მაგრამ მაინც მიეშურება დანიშნული ადგილისაკენ.

პეტრეს გაკვირება მახათას მთაზე ნახულით და მისი ეჭვები, ჩამოსახრჩობი ბიჭის სახე, პეტრეს თითქოს რომ ეცნო, ჩამოხრჩობის პროცესი: ფარაჯაში გახვეული ბიჭის სახრჩობელასთან მიყვანა, მოხელე-მოსამართლის მიერ ქალაქის წაკითხვა და მღვდლის ჩალაპარაკება ბიჭისადმი, წითელპერანვა ჯალათი, სარჩობელას ყულფის გასწორება, სარჩობელასთან კიბის მიდგმა, ბიჭის თავის გაყოფინება ყულფში, კიბის გამოცლა და ხელისკვრა — ყველა ეს პერიპეტია დინამიკურად იშლება.

პეტრეს მაინც არა სჯერა, განსაკუთრებით, როცა დაინახა, რომ დამსწრე ხალხი ჩამოხრჩობის პროცესის დამთავრების შემდეგ ყრიაშულით დაიშალა, თითქოსდა არაფერი მომხდარაო.

გაურკვეველი პეტრე დუქანშია; ნაბდიანი ბიჭი, მახათას მთაზე პეტრეს ახლო რომ ტრიალებდა, დუქანში შედის და თავჩაღუნული რაღაცას წერს (პეტრეს თითქოს ესეც ეცნო).

დაუკმაყოფილებელი პეტრე დუქნიდან გამოდის. ნაბდიანი ბიჭი მას გზაში დაეწევა, წერილს ხელში ჩაუდებს შემდეგი სიტყვებით: „დღევანდელ ამბავს ამ წიგნიდან შეიტყობო“. პეტრე ტანჯულის ხმით შესძახებს: „ბიჭო, ვინა ხარ? სახელს

შინც მეტყობი“, რასაც მოსდევს უცნობი ბიჭის პასუხი:
„წიგნი გეტყვის, წიგნი“.

უცნობი ბიჭის წერილი ავლენს ამ ნოველის სიუჟეტის განვითარების კულმინაციასაც, და, ამასთან, კვანძის გახსნასაც. კულმინაცია და კვანძის გახსნა აქაც ერთმანეთს ემთხვევა.

აღვნიშნოთ მეტად ორიგინალურად შექმნილი ამ სიუჟეტის განვითარების ხერხი:

„დღეს რომ ყმაწვილი ბიჭი დაარჩეს, ჩემი ძმა იყო...— ვკითხულობთ წერილში, — მამა-ჩვენი ერთი ღარიბი აზნაურიშვილი იყო. როცა მოკვდა, ჩვენ ორნი ძმანი პატარები დავრჩით. დედა მალე გაგვითხოვდა, შეერთო ერთი ვიღაც აზნაურიშვილი, ქალაქში მსახურობდა, რაც მამისაგან დედულმამული გექონდა, — ცოტა, მაგრამ იმოდენა, რომ ტკბილის ლუკმის ილაჯი გვექნებოდა — სულ მამინაცვალმა წაგვართვა, დაგვიყიდა, მიცვალ-მოცვალა და ჩვენ ცარიელზედ დაგვსვა. მინამ პატარები ვიყავით, ჩვენ სოფლად ვეყარებით უპატრონოდ და ისინი კი ქალაქში იყვნენ. როცა მოვიდოდნენ, ჩვენ საწყლებს სულ ტყავს გვაძრობდნენ ცემითა. შიშველ-ტიტველნი, მშიერ-მწყურვალნი ვეხეტებოდით სოფლის ორლობებში უპატრონოდ. ბიჭი იყო შინა-მოსამსახურე, ჩვენა გვცემდა, მამინაცვალი იყო, ჩვენა გვცემდა, ყველანი შინაურები, ვისაც კი შეეძლო, გვიტყაპუნებდნენ თავში. ბევრს უცხოს, მართალია, ვეცოდებოდით საწყალი ობლები, მაგრამ შეველა კი არსად იყო. ბოლოს, რომ ცოტა წამოვიზარდენით, მამინაცვალმა მოგვიშორა თავიდან, მიგვაბარა სალდათის შკოლაში თუქურმიშაზედ. ვაიდან ვუიში ჩაგვაგდო. აგვიყროლეს სული რუსულის ლანძღვითა და თრევითა, ამოგვართვეს სული ცემა-ტყეპითა, ვითმინეთ და ვეღარ ავიტანეთ. დაგვარით ფეხი და გამოვიქეციეთ, შევიარეთ ჩვენს სოფელში, ჩვენის ძველის სახლიდან ბიჭებმა გამოგვყარეს, ერთის ღამის ბინაც არ მოგვცეს. გამოვედით ორნი ობოლნი ამ ტრიალ დედამიწაზედ უპუროდ, უფულოდ, უბინაიდ, უნუგეშოდ, უფვისტომოდ. ვის შესტკივდებოდა ჩვენთვის გული? ჩვენ ყველასათვის უცხონი ვიყავით, ყველანი ჩვენთვის. გამოვწიეთ ქალაქისაკენ. გაბოროტებულნი, მთელს ქვეყანაზე გულამდგრეულნი ვა-

დავემტერეთ უსამართლო ქვეყანას, გადავემტერეთ ყველას: მამინაცვალს, დედას, ავსა, კარგსა, შენა და სხვასა. პატარები ვიყავით, ყველა ხედავდა, რომ თვალნათლივ გეძარცვებოდნენ. არავინ არ გამოგვესარჩლა, არავინ მოგვეშველა, არავინ ხმა არ ამოიღო. ჩვენი ცოდვა ყველამ დაიდო კისრად. მამინაცვალმა კი არა, თქვენ ყველამ გაგეძარცვეთ ჩვენ, თქვენ ყველამ მოგვიღეთ ბოლო... დღეს ჩემის თვალთ ვნახე, რომ ჩემი ერთად-ერთი ძმა, ერთად-ერთი კეთილისმყოფელი კატის კნუტსავით ჩამომირჩეს. თქვენ იდექით და სეირს უყურებდით. მე კი ვუყურებდი და ვიწორდი... არ შეგარჩენთ, არა, ამ ამბავს, ყველამ უნდა მიზღას ჩემი დანაკარგი... მძულს ქვეყანა და ადამიანი უფრო. ჩვენ-შუა საბოლოოდ ჩაგტეხე ხიდი: მე ერთი აქეთ პირას დავრჩი, თქვენ მრავალნი იქით... შენმა გულკეთილობამ რომ ტკბილი ნაღველი ჩამისახა გულში და კინაღამ არ დამიმორჩილა, აქამდის კიდევ გულში მიღვივის, როგორც ნაცრის ქვეშ შენახული ნაღვერდალი, ისიც გაქრება, ვიცი. განა შენ კი ამხანაგი არა-ხარ ჩემის მამინაცვლისა! განა შენ კი არ დამირჩე ერთად-ერთი ძმა! განა შენ კი არ მიიყვანე ის სარჩობელამდე!¹.

მეტად მძიმე, დაძაბულ ხაზებსა და პირობებში გაიხსნა ლოქინის ხევი ასე მახვილად გაკვანძული ამბავი. სიუჟეტის განვითარებაც დამთავრდა.

მოთხრობის კომპოზიციის განვითარების მრუდი რომ შეკრას, ილია ჭავჭავაძე მოხდენილ დასასრულს აძლევს ნოველას, თავბრუდასხმული პეტრეს ამონაკენესით „მე რა შუაში ვარ!“ უფრო შთამაგონებლად რომ გახაზოს ნაწარმოების იდეა და მიზანდასახულება და მათზე მკითხველიც რომ უფრო ძლიერად ჩააფიქროს, მწერალი გამაფხიზლებელ აკორდსავით, თითქოს მკითხველისადმი შეკითხვის სახით, დასძენს: „მართლა-და ჩვენი ბებერი პეტრე რა შუაში უნდა იყოს!..“².

თავბრუდახვეული მკითხველიც, ამ ობოლი ბიჭების ცხოვრების მძიმე სინამდვილის გაგებით სევდიანად ჩაფიქრებულნი, შეეცდება გაერკვეს, რა შუაშია პეტრე ან სხვა ყველა, რომელ-

1 ი. ჭავჭავაძე, ტ. III, გვ. 19—23, 1926 წ.

2 იქვე, გვ. 23.

თაც ჩამოხრჩობილის უმცროსი ძმა ასე გულამღვრევითა და გულახდილად აღნაწაულებს. ის დაჭიმული ფულისყურით გადაიკითხავს წერილსა და, როგორც დამსახურებულ საყვედურს, წერილიდან ამოიკითხავს შემდეგ სიტყვებს: „განა. შენ კი ამხანაგი არა ხარ ჩემის მამინაცვლისა! განა შენ კი არ დამირჩე ერთად-ერთი ძმა! განა შენ კი არ მიიყვანე ის საარჩობელამდე!“ და თუ ის თავის თავს თვლის საზოგადოების ერთ-ერთ წევრად (ხოლო სხვანაირად არც შეიძლება), მაშინ ის მთელი სიღრმითა და სიგანით იგრძნობს ნამდვილი მოქალაქის პასუხისმგებლობას და ძალუმად აღიჭურვება სურვილით ხელი შეუწყოს, იბრძოლოს ცხოვრებისა და საზოგადოების გარდაქმნისათვის სამართლიან, ჰუმანურ საფუძველზე. მაშინ სახრჩობელაც, სიკვდილით დასჯაც აღარ იქნება პრაქტიკაში. ამაშია ამ ნაწარმოების იდეაც, მისი საზოგადოებრივი მნიშვნელობაც და მწერლის მიზანდასახულებაც.

7. „განდევილი“

პოემა „განდევილი“ ილია ჭავჭავაძის მდიდარ შემოქმედებაში ერთი საუკეთესო ნაწარმოებია როგორც ღრმა ფილოზოფიური შინაარსით, ზოგადკაცობრიული აქტუალური საკითხების მოხდენილი გადაჭრით, ისე მათი მაღალმხატვრული განსახიერებით. პოემა „განდევლის“ მიმართ თამამად ითქმის ის, რასაც ილია ჭავჭავაძე წერს აკაკი წერეთლის მიერ ქ. თბილისში 1882 წელს წარმოთქმული სიტყვის შესახებ: „კითხულობთ და გიკვირთ, გიკვირთ და კითხულობთ. არ იცით, რა რას დაამჯობინოთ, სიტყვა აზრს, თუ აზრი სიტყვას, — ისე შეზავებულია, ისე შეხამებულია; ისე შეხორცებულია სიტყურფე სიტყვისა აზრის მშვენიერებასთან“¹.

პოემა „განდევლის“ იდეაა ცხოვრების არსისა და ადამიანის დანიშნულების ჩვენება. ცხოვრებასთან უშუალო მჭიდრო ურთიერთობაში კაცი პოულობს სიცოცხლის აზრსაც, თავის დანიშნულებასაც და სიცოცხლის სიტკბოებასაც. ამიტომ კაცი ცხოვრებას ვერ გაეჭევა და არც უნდა გაეჭეს. ცხოვრების

¹ ი. ჭავჭავაძე, ტ. VI, გვ. 253, 1927 წ.

გარეშე კაცი ვერ განიცდის ვერც კმაყოფილებას, ვერც სიხარულს, „ცხოვრების გარეშე კაცის სიცოცხლე უაზროა, ფუჭია, უნიადაგოა“.

მიზანდასახულება: მხოლოდ ცხოვრების არსის სწორ გაგებაში და მისდამი აქტიური მოქმედებით დამოკიდებულებაში უნდა ექებდეს პიროვნება თავისი დანიშნულების გაგებასაც და სულიერ დაკმაყოფილებასაც.

პოემა „განდეგილი“ მთლიანად აგებულია ორი მოწინააღმდეგე, შეურიგებელი მსოფლმხედველობის — ცხოვრების კულტისა და ცხოვრების უარყოფის — დაპირისპირების საფუძველზე. განდეგილი კმაყოფილებას, სიხარულის განცდას ეძებს ცხოვრებიდან გაქცევაში, მწყემსი ქალი კი, პირიქით — მხოლოდ უშუალოდ ცხოვრებაში მოქმედებით, ცხოვრებასთან მჭიდრო კავშირში.

პოემის დასაწყისშივე გაშლილია ექსპოზიცია, რომელშიც მოცემულია თითქოსდა ცხოვრების განაპირა ზღვარზე მდგომი მიუდგომელი „დიდებული მთის — მყინვარისა“ და მასში არსებული გამოქვაბულის — მთიელთა შორის განთქმული წმინდა მონასტრის — ბეთლემის აღწერა (თავები I—II); განდეგილის განდგომა ცხოვრებისაგან, სადაც, განდეგილის ცალმხრივი გაგებით, „მართალი გზას ვერ აუქცევს განსადელსა მის ეშმაკისასა; სად ცოდვა კაცსა სდევნის დღე-და-ღამ, ვითა მპარავი და მტაცებელი... სად რყვნა, წაწყმედა და დაღატაკია, სადაც ძმა ხარობს სისხლსა ძმისასა, სად ცილი, ზაკვა ძულებადა ჰხდის წმინდა სიყვარულს მოყვასისასა... სად თვით სიტურფე და სათნოება ეშმაკის მახე და ცდუნებაა“¹ (თავი III); განდეგილის ცხოვრება ბეთლემის მონასტერში, მისი ლოცვა, მარხვა, გვემა და ცრემლი (თავი IV).

აქვე, ექსპოზიციაში, მოხდენილადაა ჩაქსოვილი განდეგილის სიცოცხლის ნიშანწყალდაკარგული (როგორც სულიერად, ისე ხორციელად) მკვეთრი პორტრეტი.

„არ იყო ხნიერ, მაგრამ ვით წმინდანს.
სულის სიმაღლე ზედ დასჩენოდა,

¹ ი. კავჭავაძე, ტ. I, გვ. 197, 1925 წ.

ზედ ეტყობოდა, რომ სული მისი
 სულ სხვა მსოფლიოს შეჰხიზნებოდა.
 სახე გამხდარი, კუშტი და მწყრალი
 სიწმინდის მადლით დაჰმშვენებოდა,
 და მაღალს შუბლსა; ნაოქად შეკრულს,
 შარავანდელი გადაჰფენოდა.
 მისთა მცხრალ თვალთა ღრმა მეტყველება
 ესოდენ იყო წყნარი და ტკბილი,
 თითქო მათშიგან ჩასახებულა
 თვით სათნოება, კდემით მოსილი;
 თითქო ნელისა სიხარულითა
 სამოთხის ღია კარს შეჰხარიან
 და სულთან ერთად უფლისა მიმართ
 სასოებითა მიისწრაფიან.
 ლოცვით და მარხვით ხორც-უძღურ-ქმნილი
 ჰკვანდა წმინდანსა იგი წამებულს,
 მრავალგზით ტანჯულს და ტანჯვათ ზედა
 ძლევით მოსილსა და განდიდებულს¹.

განდევლის გარეგნობის აღწერა ილია ჭავჭავაძეს მო-
 ცემული აქვს მეტად ტიპიურ ხაზებში, ისეთ სახეებში, რო-
 გორც ეს შემონახულია ქართულ მდიდარ ჰაგიოგრაფიულ ლი-
 ტერატურაში.

დმერთსაც შეუწყნარებია მისი ვედრება, ლოცვა, ცრემლი
 და, ნიშნად შეწირვისა, „მღალადებელზედ მოუვლენია“ სასწა-
 ული.

„ოდეს უდაბნოს გასწვრივ მთის წვერზედ
 მზე სხივაფენით ამოვიდოდა,
 იმ სარკმლით სხივი მისი სენაკში
 სვეტად ბრწყინვალედ ჩაეშვებოდა.
 როს ჰლოცულობდა, იმ სხივსა თურმე
 თვის ლოცვანს მწირი ზედ დააყრდენდა,
 და ხორცთუხსმელი მზის სხივი იგი
 უფლის ბრძანებით ზედ შეირჩენდა“.

(თავი VI).

განდევლი თავის სიწმინდეს ყოველდღე ამ სასწაულით
 ამოწმებდა და ბედნიერი, კმაყოფილი თავისი ხვედრით, ყუ-
 რადღებას არ აქცევდა „ქამთა ცვლას“. ასეთ მშვიდ, უმოქ-

1. ი. ჭავჭავაძე, ტ. I, გვ. 198—199 (თავი V).

მედო მდგომარეობაში მიჰქროდნენ „ღენი და წელნი“. განდეგილი თავისი სენაკიდან გულგრილად გადასცქეროდა კავკასიონის დიდებული ბუნების სურათს (თავი VII).

უცებ ატყდება ქექა-ქუხილი, „ელვა და სეტყვა“. ცა დაბნელდება, ქარი „ზარით და ზათქით კლდეებში“ დაქრის —

„თითქოს ღმერთი სჯის ქვეყანას ცოდვის
ღღეს მას საშინელს განკითხვისასა“

(თავი VII).

ბუნების ეს მოულოდნელი გარდატეხა, ბუნებაში მომხდარი სტიქიური წინააღმდეგობა მშვენიერი კომპოზიციური გადასვლაა ექსპოზიციიდან სიუჟეტის გაკვანძვაზე. იგი თითქოს მკითხველს ამზადებს, აგრძნობინებს მას რაღაცა უჩვეულო ამბის, რაღაც კატასტროფული მდგომარეობის შექმნას. ბუნების ატეხილი სტიქიით შეძრწუნებული განდეგილი, ხელაპყრობილი იდგა ხატის წინ და, შეშინებული, უილაჯო, ღმერთს „წაწყმედისაგან ქვეყნის ხსნას“ ევედრებოდა, ამ დროს

„უცებ მოესმა რაღაც კაცის ხმა...
ეოცა ეს ხმა უჩვევი მწირსა“.

შეშფოთებული განდეგილი კარგად არჩევს, რომ ეს ხმა არის ვილაც სულიერისა, რომელიც შესაფარებელ ბინას თხოვს. თავზარდაცემული, აღელვებული, იგი მთხოვნელს ეკითხება:

„— ვინა ხარ? კაცი, თუ მავნე,
აქ მოგზაენილი ეშმაკისაგან?“

—

და გარკვევით გაიგონა რა კაცის ხმა, რომელიც, თითქოს ქალის ხმას ჰგავდა, განდეგილი „შეკრთა, შეშინდა ამა ხმისაგან“ და შავმა ეჭვმა შეიპყრო იგი:

„ნუთუ აწ ბედმა ქალის სახითა
განსაცდელი რამ მას მოუვლინა?
და ვითა ელვამ, ამისმა ფიქრმა
გულში ზარცემით მწირს გაურბინა“

(XI თავი).

აქ მტკივნეულად იკვანძება კონფლიქტი სააქაოსა და საიქიოს, რეალურსა და ირეალურს, სინამდვილესა და მისტიკას

შორის, რომელიც გადადის მწვავე ბრძოლაში, განსაკუთრებით: მაშინ, როდესაც მეუღაბნოე იხილავს „ნაზად, ამაყად, ვით ბინდვრის შველის ყელმოღერებით მჯდომ ყმაწვილ ქალსა. საესეს შვენების ჯადოთი, გრძნობით“.

აქედან მოქმედების განვითარება იწყება არაჩვეულებრივი დინამიურობით, სიმწვავეთ.

ბრძოლა რეალურ და ირეალურ ცხოვრებას შორის რომ უფრო გააღრმავოს, რეალურმა, დასაბამმა რომ დაძლიოს ირეალური, ილია ჭავჭავაძე მოხდენილად ჩაუთავს მწყემსი ქალის მიმზიდველ დახასიათებას, მის პორტრეტს:

„თვით მადლს ტრფობისას რომ მოესურვოს
ხორცსხმულად ელენა ოდესმე ქვეყნად,
უკეთესს სახეს ვერ ინატრებდა
თავის სიცხოვლის გამომსახველად.
მაშინაც ვინ სთქვას, — ვინ ვის აშვენებს,
მადლი ამ სახეს, თუ სახე მადლსა!..
თვით შური, მტრობა ვერ უპოვიდა
ქალს მშვენიერსა ვერაფერს ნაკლსა.
მის თვალთა ელვით, ლაწვთა შუქფენით,
გულ-მკერდის რხევით ვინ არ ათრთოლდეს!..
დახე მის ტუჩთა.. თითქო თვით ტრფობას
თვის ნაზი კოცნა ზედ დარჩენოდეს,
ვის არ მოიმხრობს, მოინადირებს
ყოვლად ძლიერი მშვენიერება!..“

(თავი XIII).

კომპოზიციის მთლიანობისათვის, მასში სათანადო შინაგანი სიმეტრიის შექმნისა და დაცვისათვის, დაპირისპირების იმ ხერხისათვის, რომლის საფუძველზეც შლის მწერალი პოემის სიუჟეტსა და იდეას, მწყემსი ქალის ამ დახასიათებას დიდი მნიშვნელობა აქვს. მკითხველისათვის მეტად თვალსაჩინოდაა დაპირისპირებული ურთიერთთან — განდევგლის სიცოცხლეს დაშორებული, სიცოცხლის ნიშანწყალდაკარგული სახე და მწყემსი ქალის სიცოცხლითაღსავსე ბუნება.

ამ დაპირისპირებას მოსდევს ფილოსოფიური ხასიათის დიალოგი განდევგლსა და მწყემს ქალს შორის. ცხოვრებიდან გაქცევა, ზრუნვა სულზე, განშორება ყოველივე მიწიერისაგან, რათა საიქიოს, იმ სოფელს მოიპოვოს მან მარადიული

ბედნიერება, თუ პირიქით, ცხოვრებაში დარჩენა, მის ორგანო-ტრიალში ყოფნა, მასში გამონახვა თავისი დანიშნულებისა და სულიერი დაკმაყოფილების მიღება — ასეთია ამ დიალოგის შინაარსი.

განდევლის პასუხის აზრი, რომ მას ქვეყნად ჰყავდნენ მახლობლები, მაგრამ გამოეთხოვა მათ და აქ მოვიდა, გამოქვამბულში, და „ღმერთს შესწირა თავი“, გაოცებულ მწყემს ქალს არ ესმის, ვერ გაუგია; ის გულუბრყვილოდ ეკითხება განდევილს: „ღმერთს რაში უნდა ამ ყინულებში ყოფნა კაცი-სა?“ და თავისებური უშუალო, საღი გრძნობითა და გაგებით ასე ასაბუთებს განდევილობის, ცხოვრებიდან განდგომის უწუთისოფლოდ, მარტო ცხოვრების უსათუძვლობას:

„განა სწყინს ღმერთს, რომ კაცი შეხარის
ქვეყანას, ღვთისთვის დაბადებულსა?
ფიქრობდი: ნეტა მამ რისთვის მორთო
ესე ლამაზად წუთის-სოფელი? ,
განა მისთვის, რომ აღამიანმა
შეაჩვენოს და აიღოს ხელი?
ყველაფერს უნდა გამოვეთხოვო,
ჩემს ტოლს და სწორსა, ღვთის და სიხარულს?!
ღმერთო, ნუ მძწყენ... ვერ ვიზამ მაგას!
ადრე და მალე ვერ მოვიკლავ გულს!..
ან შენ როგორ სძლებ უწუთისოფლოდ!
მერე იცი კი რა-რიგ ტყბილია!
აქ სიკვდილია, იქ კი სიცოცხლე,
აქ კირია და იქ კი ღვთისა“

(თავი XIX—XX).

აქ ძალუმად სჩქეფს მწყემსი ქალის გრძნობა რეალური ცხოვრებისადმი, სურვილი სინამდვილის მორევში ჩასვლისა, სიცოცხლის მაჯისცემა მუდმივი განცდისა; კვლავ მკაფიოდ ისმის ილია ჭავჭავაძის ტყვილი, გამოთქმული მის „მგზავრას წერილებში“:

„ვაი, რა ცარიელია ეს სავეს ქვეყანა უდაამიანოდ!.. არა, წარიღეთ ეს ბნელი და მშვიდობიანი ღამე თავის ძილითა და სიზმრებითა და მომეცით მე ნათელი და მოუსვენარი დღე თავის ტანჯვითა, წვალებითა, ბრძოლითა და ვაი-ვაგლახით“¹.

¹ ი. ჭავჭავაძე, ტ. II, გვ. 20, 1926 წ.

ილია კავკავაძე მწყემსი ქალის ამ უშუალო, გულუბრ-
 ყვილო საუბარში კვლავ დამაჯერებლად გამოთქვამს თავის
 ფართო საზოგადოებრივ შეხედულებას, „გლახის ნაამბობში“
 ზღვდლის პირით რომ შთააგონებს მკითხველს: „ღმერთს რა
 პასუხს მისცემთ... არ გეტყვით: რად მოიკალით გული, რო-
 მელიც თქვენის მოძმის სიყვარულისათვის მომიცია თქვენ-
 თვის? რად დამალეთ და დაიშურეთ ღონე და შეძლება, რო-
 მელიც გაჭირებულის მოძმის საშველად მომიმადლებია?
 როცა, ჩემო ძმაო, ადამიანს პირს არიდებ, მითამ ქრისტე
 ღმერთისათვის მოგირიდებია პირი. იესომ ბრძანა: განკითხ-
 ვის ღღეს გეტყვითო: მწყურვალი ვიყავ, არ მასვითო; მში-
 ერი ვიყავ, არ მაჭამეთო; შიშველი ვიყავ, არ ჩაძაცვითო;
 სნეული ვიყავ, არ მომიარეთო. როცა მეტყვიანო: უფალო.
 სად გნახეთ, რომ არ გიშველეთო? მე ვეტყვიო: ყოველი გა-
 ჭირებული კაცი, თქვენგან არ-გაკითხული, — მე ვიყავიო.
 ესეა ძმაო!.. სხვა შენთვის და შენ სხვისთვის, აი, გზა ცხოვ-
 რებისა, აი, ხიდი ცხოვნებისა, აი, გასაღები სამოთხისა“¹.

მწყემსი ქალი მკვეთრი გამომხატველი და მაძიებელი
 ამ მაღალი საზოგადოებრივი, ჰუმანური გრძნობისა და გა-
 გებისა, რაც ყოველად მიუღებლად თელის ასკეტიზმს, კაცის
 ცხოვრებიდან განდგომას, გაქცევას. განდგეილის პოზიცია
 მწყემს ქალთან დიალოგში სწრაფად სუსტდება, ირღვევა. პო-
 ზიცია შერყეულა. განდგეილი, მწყემსი ქალის მიერ ცხოვ-
 რების მიმზიდველად დახატვის პასუხად ამბობს:

„...—რა გითხრა, შვილო?
 ყველაზე უფრო სული ტკბილია,
 იგი ტყვე არის წუთის-სოფლისა
 და ეს ყოველი მის ბორკილია“

(თავი XX).

გულუბრყვილო მწყემსი ქალი, განდგეილის სიტყვებში
 დაეჭვებული, კვლავ შეეკითხება მწირს:

„— მაშ, ვინც ქვეყნად ვართ, ყველა წავეწყდებით,
 ველარ დავიხსნით ვერაფრით სულსა?“

აი, აქ განდგეილი უკვე ჩიხშია მომწყვდეული. მან კარგად

¹ ი. კავკავაძე, ტ. II, გვ. 84, 1926 წ.

იცის საღმრთო წიგნებიდან, რომ ხსენისათვის სხვა გზაც არის. მას, უკვე დაექვებულს თავისი გზის ურყევე ჭეშმარიტებაში. ერთგვარი გულისტკივილით, თითქოს ინსტინქტურად, აღმოხედება:

„ — ხსნა ყველგან არის... ხოლო გზა ხსენისა
ესეთი მერგო მე... უბედურსა...“

აქაა სიუჟეტის განვითარების კულმინაცია. განდევილი შეი-
ირყა თავის მრწამსში, მის მიერ არჩეული გზის ჭეშმარიტება-
ში, გზისა, რომელიც მას მიაჩნდა სულის სიმშვიდისა და ბედ-
ნიერების მიმცემად. ის თითქოს დარწმუნდა კიდევ, რომ ცდებო-
და, რომ მის მიერ არჩეული ცხოვრების გზა მცდარი და
უშინაარსოა, რომ ამ გზაზე ის გაუბედურებულია. თითქოს
აქვეასიუჟეტურიკვანძისგახსნაც. ჩვეულები-
სამებრ, კულმინაცია და კვანძის გახსნა აქაც დაემთხვა ერთ-
მანეთს.

მაგრამ მკითხველის ყურადღება რომ გაამახვილოს განდე-
ვილის მარცხზე, მკითხველს უფრო ღრმად რომ შთააგონოს
ასკეტიზმის მიუღებლობა, რომ ასკეტიზმი არც ცხოვრებას--
მოძმეთ არგებს და არც თვითონ ამ გზაზე მდგარ განდევილს.
პოეტი სარგებლობს მისთვის დამახასიათებელი ლირიკუ-
ლი გადახვევით, იჭრება მოქმედების განვითარებაში
და უფრო ააშკარავებს განდევილის გულის სიღრმიდან ამო-
ხეთქილ სიტყვებს, რომელსაც მწერალი შემდეგნაირად ხსენის:

„უბედურსაო?!.. და მწირსა უცებ
გულს ელდა ეცა ამ სიტყვის თქმაზედ...
ესეთი სიტყვა ხომ ჩივილია,
და ვით მოადგა იგი ენაზედ?
«უბედურსაო»?!.. ეგ ხომ სიტყვაა
გულის-ტყენის და სამღერავისა!
ეგ ხომ სულთქმაა, აღმოკვნესაა
ბედნიერების დამკარგავისა!..
მან რა დაკარგა?.. ნუთუ არ ჰყოფნის,
რომ მან დასძლია საწუთროება.
განდგა მისგან და აქ მოიპოვა
სულის მშვიდობა და მყუდროება?
ნუ თუ დაკარგვად აწ მიიჩნია
დამარხვა ხორცის, გულთქმის, ვნებისა,

და არა ჰქმარის. რომ სულს დაუდგა
 წმინდა საყდარი უკვდავებისა?
 რა დაემართა? რა მოუვიდა?
 ნუთუ უჩივის აწ იგი ბედსა?
 ნუთუ აწ ჰნანობს ქვეყნის დათმობას
 და მუნათს რასმეს სდებს შემოქმედსა?¹
 (XXI).

ილია ქავჭავაძე, ჩვეულებისამებრ, არ კმაყოფილდება განდევნილის მრწამსის დარღვევით. მას უნდა მთლიანად გააშინვლოს დამარცხებულის დაცლილი ბუნება. მწირმა გაიგო, რომ იღუპება ასე ტანჯვითა და ვაებით მოპოვებული ბედნიერება. ბუნებრივია, მას უჭირს შეურიგდეს ამ მდგომარეობას. ამიტომაც მწერალი შეიუხნელებელი დასაბუთებით ძაბავს, ახანგრძლივებს მწირის უაღრესად მძაფრ განწყობილებას — პოემის სიუჟეტის განვითარების კულმინაციას, კვანძის გახსნასთან დამთხვეულს.

მწირში იწყება გაშმაგებული ბრძოლა, ერთი მხრივ, ცხოვრებასთან დაბრუნების გაღვიძებული სურვილისა, ხოლო მეორე მხრივ, შემადრწუნებელი შიშისა—არ გაწიროს ღვთისაგან შევედრებული სული. ეს კულმინაცია, მოცემული არა ჩვეულებრივი დინამიურობით, დიდი ექპრესიითაა გაშლილი პოემის 23-ე, 24-ე, 25-ე, 26-ე, 27-ე თავებში. მაღალი მხატვრული ოსტატობით მძლავრად, მტანჯველადაა განვითარებული ცხოვრებისადმი გაღვიძებულ, მიზიდულსა და ცხოვრებიდან უკუძახილ ხმათა შორის სამკვდრო-სასიცოცხლო ჭიდილი მწირისა, იშვიათი ექსპრესიული გრადაციითაა მოცემული განდევნილის ნიადაგამოცლილი, აფორიაქებული განწყობილება:

„პირჯვარი უნდა — ხელი არ ერჩის,
 ლოცვის თქმა უნდა — ენა ებმება,
 ხატის ხილვა სწყურს და იგივ... იგივ...
 ქალი წყეული თვალთ ელანდება!
 «აბა სძლიეო!..» და კვლავ ვილაცამ
 გაიხარხარა იმის სენაკში...
 აწ იმა ხარხარს ველარ გაუძლო
 და როგორც გიფი გავარდა კარში“

- (თავი XXVI).

¹ ი. ქავჭავაძე, ტ. I, გვ. 210, 1925 წ.

ცხოვრებიდან გაქცეული, განყენებული მისწრაფების მატარებელი განდევილის ეს მძაფრი ბრძოლა თავდება მისი სრული დამარცხებით. მრავალგზის ტანჯვით მოპოვებული, „ტანჯვათა ზედაგანდიდებული“ სული განდევილისა ყირაჟა-ლა ატრიალდა.

კულმინაციასთან ერთად მოცემულია სიუჟეტის კვანძის გახსნაც. აქაც კულმინაციას გარკვეულად ხვდება კვანძის გახსნა. აშკარაა მწირის მიმართულების — ასკეტიზმის სრული დამარცხება.

მაგრამ მწერალი ჩვეულებრივი სათანადო სისრულისათვის პოემას ურთავს დასასრულსაც.

თმაბურძგნული, გაფითრებული განდევილი განთიადიდან-ვე ყინულებში „რბის და ძრწის... ჰტანტალებს“, მოუთმენლად ელის მზის ამოსვლას, რათა შეამოწმოს, შეერისხულია თუ არა ის ღვთისაგან. მზის ამოსვლისას, როცა სხივმა შეანათა მის სენაკში, წამიერად გახარებული განდევილი —

„მივარდა ლოცვანს, დააყრდნო სხივზედ
და, ეჰა, სხივმა არ დაიჭირა!..
დაესხა რეტი, თვალთ დაუბნელდა
გაშრა, გაშეშდა ზარდაცემული,
ერთი საშინლად შეჰბლავლა ღმერთსა
და იქავ სხივ-ქვეშ უტევა სული“

(XXVIII).

პოემაში დამაჯერებლადაა მოცემული, თუ როგორ მარცხდება განდევილი და მისი არჩეული გზა, როგორ ძლევამოსილად იმარჯვებს მწყემსი ქალის ბუნებრივ მისწრაფება ცხოვრებისადმი. ცხოვრება ლამაზია თავისი ბუნებრივი მონაცემებით და ადამიანიც უნდა დატყბეს მით. მწყემსი ქალის (თვით ავტორის — ილია ჭავჭავაძის) მიერ ცხოვრების გაგება ასეთია: ადამიანმა თავისი ზნეობრივი სიმაღლე და სიფაქიზე სწორედ თვით ცხოვრების ორომტრიალიდან უნდა გამოიტანოს. აქ, ცხოვრების მორევში, თუნდაც მის სიდუხჭირეში, ადამიანი უნდა დაიხვეწოს, შეივსოს, ამაღლდეს. ადამიანსა და საზოგადოებრივ ცხოვრებას შორის უნდა ხდებოდეს ერთგვარი მუდმივი აღებმიცემობა. მხოლოდ ასეთი გზით შეუძლია მას თავისი თავი იპოვოს, თავისი საზოგადოებრივი ღირსება განი-

ცადოს მთელი სისწორით, რაც ასე აუცილებელია სოციალური ცხოვრებისათვის და რაც ასევე აუცილებელია ადამიანისათვისაც: წინააღმდეგ შემთხვევაში, ადამიანის ცხოვრება ჰკარგავს შინაარსსაც, ფასსაც, დანიშნულებასაც.

განდევილის გზა ილია ჭავჭავაძის მიერ ურყევად და დაუნდობლად რომაა უარყოფილი, ამას შთამაგონებლად გვიჩვენებს პოემის ეპილოგიც:

„და იქ, სად წმინდანთ უდიდებით
ლმერთი მსჯავრის და ქეშმარიტების,
იქ, სად უწირავთ უფლისა მიმართ
მსხვერპლი ქებისა და ღალატების!
აწ შორის ნანგრევთ და ნატამალთა
მარტო ქარიღა დაღის და ქშუის,
და გამომფრთხალი ქექა-ქუხილით
მუნ შეხვეწილი ნადირი ღმუის“.

ამ ეპილოგით ილია-ჭავჭავაძე მკითხველს გარკვეულად ეუბნება: ასე უკვალოდ გაქრება, დაიღუპება ყველას მოღვაწეობა, თუნდაც ნიჭიერი, მცოდნე კაცისა, თუ ის უშუალოდ ცხოვრებასთან არაა დაკავშირებული, თუ მის წინმსვლელობას არ ემსახურება. სწორედ ამ ეპილოგით ილია ჭავჭავაძე მოხდენილად ხურავს პოემის კომპოზიციის რკალს.

8. „ოთარაანთ ძვრივი“

მოთხრობა „ოთარაანთ ქვრივი“ დაწერილია 1887 წელს. ეს ხანა ბატონყმობის გადავარდნის შემდეგდროინდელია: ბატონყმობის გადავარდნიდან თითქმის 25 წელმა განვლო; მიუხედავად ამისა, კვლავ საკმაოდ მძაფრადაა გამიჩნული ერთი და იგივე სოციალური ცხოვრების ეს ორი ბანაკი — ყოფილი ბატონი და ყოფილი ყმა; მათ შორის ჯერ კიდევ გარდაუვალი უფსკრულია. „ოთარაანთ ქვრივი“ მკვეთრადაა ასახული ამ ორ ბანაკს შორის ჯერ კიდევ არსებული ის დაუძლეველი წინააღმდეგობა, გაუგებრობა, შეუთავსებლობა, რომელიც შექმნა ხანგრძლივმა სოციალურ-ეკონომიურმა უკუღმართობამ, ერთის მეორეზე გაბატონებამ.

მწერლის ჩვენებით ეს წინააღმდეგობა იმდენად მძლავრი,

ღრმა და დაუძლეველია, რომ ასეთი ცხოვრების უვარგისობის მტკივნეულმა შეგნებამ და მისი გამოსწორების სურვილმაც კი ვერ შეძლო მისი დაძლევა. „ჩვენ-შუა ხილია ჩატეხილი:— ეუბნება კესოს არჩილი (თვით მწერალი), — ისინი იქით ნაპირას დაპრჩნენ, ჩვენ აქეთ. შორი-შორსა ვართ და თვალთმანეთისათვის ველარ მიგვიწვდენია, თვალი მართალი და უტყუარი... ჩვენი მადლი, ჩვენი კეთილი არასწამთ, არა სჯერათ, ერთიც და მეორეც ჩვენგან უკვირთ, ეუცხოებათ. რა და და რისთვისაო? იკითხავენ ხოლმე. კეთილისათვის? რად მიზამს კეთილსაო, ჩემო რაოვო?“¹.

ილია ჭავჭავაძე, როგორც რეალისტი მწერალი, აშკარად გრძნობს, რომ 80-იან წლებშიც კი ამ ორ ბანაკს შორის, მიუხედავად იმისა, რომ პიროვნება განთავისუფლებულია, გლახს მაინც არა აქვს საჭირო უფლებები მინიჭებული, ცხოვრება მაინც მოუწესრიგებელია, „უსწორმასწოროა“.

ილიას კარგად ესმის, რომ საზოგადოებრივი ცხოვრების ასპარეზზე ეს ორი მოქმედი სოციალური ჯგუფი არ არის თანასწორღირებულებიანი. ამისი შეგნება, გაგება მწერალს აუცილებლად მიაჩნია ქვეყნის წინმსვლელობისათვის. ამ აზრს ილია ჭავჭავაძე არჩილის (თავადის) პირით ასე გადმოგვცემს: „ჩვენ რაცა ვართ, გაკეთებულნი ვართ, ისინი კი — შექმნილნი. ჩვენ დაბლანდულნი ვართ, ისინი კი გვირისტით შეკერილნი, იმ გვირისტით, რომელიც მარტო ბუნებამ იცის და ბუნება — ხომ იცი, რა ოსტატია. ისინი ჩაკირულნი არიან, ჩვენ — დონ-დლონი, დუნენი. აბა იმათ სიმღერას უყურე: ერთი გრძელი კენესაა და მაინც სიმღერას ეძახიან, ჩვენი სიმღერა კენესა არ არის და მაინც ლხენა ვერ დაგვირქმევია“². განსხვავება მათ შორის, არჩილის (თვით მწერლის) შეხედულებით, დიდია, თვალსაჩინო და დამაფიქრებელი.

აქედან გამომდინარე, „ოთარაანთ ქვრივის“ ძირითადი თემაა უთანასწორობის „წყევლა-კრულვანი“ საკითხი „ამ უთავბოლო და უსწორმასწორო წუთისოფელში“; ხოლო იდეა — წოდებათა შორის „ჩატეხილი ხი-

¹ ი. ჭავჭავაძე, ტ. III, გვ. 107—108, 1926 წ.

² იქვე, გვ. 110.

ღის გამთელება, რათა ცხოვრება მოწესრიგდეს ადამიანთა თანასწორუფლებიანობის საფუძველზე; ხოლო მიზანდასახულება — კაცი უნდა ფასობდეს მხოლოდ მისი პირადი ღირსების, მისი საზოგადოებრივი ღირებულების მიხედვით. ასეთი ღირსებით არიან აღჭურვილი ოთარაანთ ქვრივი და მისი შვილი გიორგი, რომლებიც ქართველი გლეხის ცხოვრების დვრიტაზე არიან განმტკიცებულნი. ავტორის ასეთ მიზანდასახულებას მკაფიოდ აგრძნობინებს მკითხველს მოთხრობის სათაურიც — „ოთარაანთ ქვრივი“. ასეთი სახელწოდება, რომელიც ხშირად ეძლევა დედაკაცს, მამაკაცს თუ ჭაბუკს, რაღაც გამორჩეული თვისების (უფრო დადებითის) მიხედვით, დამახასიათებელია ქართველი გლეხის ცხოვრებაში.

* * *

„მთელი ნაწარმოები („ოთარაანთ ქვრივი“ — მ. ზ.) — აღნიშნავდა ივ. გომართელი, — იმდენად დამუშავებულია, რონ ყოველი სიტყვა თავის ალაგას არის და მთელი მოთხრობა წარმოადგენს იშვიათ განსახიერებას სიტყვიერი ქანდაკებისა“¹.

მოთხრობა „ოთარაანთ ქვრივი“, როგორც ეს საერთოდ დამახასიათებელია ილია ჭავჭავაძის შემოქმედებითი კომპოზიციისათვის, მკითხველის ყურადღებას იქცევს თავისი მკაცრ გეგმიანობით. მოთხრობის იდეისა და მიზანდასახულების შინაგანი ლოგიკის მკაცრი თანმიმდევრული განვითარებით სრულიად ბუნებრივად, თითქოს წინასწარ მოფიქრების გარეშე, არსებითად კი დაჟინებითი დამაჯერებლობით, გეგმიანად იზრდებიან ნაწარმოების იდეითა და მიზანდასახულებით ხორცშესხმული ძირითადი სახეები, რომლებიც მკითხველის შეგნებაში ძლიერად იჭრებიან.

„ოთარაანთ ქვრივის“ ყოველი თავი დასათაურებულია. ყოველი თავის დასათაურება ეპიგრაფის თავისებურ ფუნქციას ასრულებს. ყოველი თავის სათაური და შესაბამისი შინაარსი

¹ ივ. გომართელი — ილია ჭავჭავაძე და მისი მხატვრული შემოქმედება, „ახალი კავკასიონი“, 1925, №—2.

მოხდენილად, მაქსიმალური სიმკვეთრით ხატავს მოთხრობის მოქმედ პირთა ამა თუ იმ ძირითად თვისებას.

თვალსაჩინოებისათვის მოვიტანთ ამ გეგმა-დასათაურებას:

- I — რას მიქვიათ ტკბილი სიტყვა?
- II — პილპილ-მოყრილი მადლი.
- III — ხუთი ქისა.
- IV — განძი და ანდერძი.
- V — დედა-შვილობა.
- VI — გიჟია თუ რა?
- VII — ჯავრი დედისა.
- VIII — „გასტეხს ქვასაცა მაგარსა“...
- IX — უცნაური ნასკვი.
- X — მხილებაა თუ კადნიერება?
- XI — ორი თვალი.-
- XII — უეცარი წკიპურტი.
- XIII — „ახალი ცოცხი კარგად ჰგვის!..“
- XIV — განა თითონ კი იცოდა?
- XV — კაცია თუ გუნებაო.
- XVI — ალბად!..
- XVII — ზარი.
- XVIII — უკანასკნელი განდობა.
- XIX — ჩატეხილი ხიდი.
- XX — დასაწყისი განთიადისა.
- XXI — ეძახის.
- XXII — „წყევლა-კრულვიანი საკითხავი“.

„ოთარაანთ ქვრივის“ კომპოზიციის მოხდენილ გაშლას, გარდა აღნიშნული გეგმიანობისა, —ხელს უწყობს აგრეთვე ილია ჭავჭავაძის სტილისათვის დამახასიათებელი შემდეგი ნიშნები: სიტუაციათა მოულოდნელობა, აფორიზმებისა და ლირიკული გადახვევების უხვად და მოხდენილად ჩაქსოვა, ჩართული ეპიზოდების შეტანა, რაც ამდიდრებს მოთხრობის შინაარსს და მკითხველის ყურადღებასაც ძაბავს.

მოთხრობა „ოთარაანთ ქვრივის“ სიუჟეტი ორი მხრივ ვითარდება: 1) გიორგისა და ოთარაანთ ქვრივის, 2) გიორგისა და კესოს ურთიერთობის მიმართულებით.

„ოთარაანთ ქერივის“ სიუჟეტის გაშლა იწყება *ex abrupto*. მწერალს ერთბაშად შევყავართ მოქმედების განვითარებაში. მოთხრობის I—VII თავები წარმოადგენს ექსპოზიციას. I—V თავებში მოცემულია ცხოვრების დღილილში გამობრძმედილი ოთარაანთ ქერივი, ოჯახს დედაბოძივით რომ შესდგომია. ამ თავებში მოცემულია ოთარაანთ ქერივის დამახასიათებელი თვისებები — გონიერება, შრომისმოყვარეობა, ნებისყოფა, სიმკაცრე, მაგრამ, ამასთან, მოსიყვარულე გული და სამართლიანობა, რაც იშვიათი სიმკვეთრითაა გამოვლინებული მის კარმიდამოსა და სახლის მოვლა-მოწესრიგებაში, გლეხის კვალობაზე გეგმიან, გონივრულ მეურნეობა-შრომაში, გლეხებთან და სოფლის ადმინისტრაციასთან ურთიერთობაში, ქმრისა და შვილისადმი დამოკიდებულებაში, რაც განმტკიცებულია ავტორის დახასიათებითა და ჩართული ეპიზოდებით (ოთარაანთ ქერივის დამოკიდებულება მეზობელი წვრილშვილიანი ღარიბი ოჯახისადმი, მასთან მისული გლახისა და ქმრის ქამარ-ხანჯლისადმი). მოთხრობის V—VII თავებში ასევეა მოცემული გიორგის დამახასიათებელი თვისებები: მისი დიდი შრომისუნარიანობა, დამოკიდებულება დედასა და მეზობლებისადმი, პატიოსნება (მას „სინდისის ქუდი ჰხურავს“), ჩართული ეპიზოდები (ომარა-შვილის მოჯამაგირის ცემა, სოფლის სასამართლოს დამოკიდებულება გიორგისადმი).

სიუჟეტის განვითარებაში კვანძი მოცემულია VIII თავში— „გასტეხს ქვასაცა მაგარსა“: ბოლო ხანებში ოთარაანთ ქერივმა გიორგის ქცევაში რაღაც ცვლილება, ნაღველი შენიშნა. კარგად შეამჩნია, რომ თავის ნაღველს გიორგი დედას უმაღლავდა.

ოთარაანთ ქერივი გიორგის ამ ცვლილებას დედური გრძნობის თუ სიყვარულის დიდი ტკივილით განიცდის, მაგრამ აცლის შვილს, რომ მან თითონ გაუმხილოს დარდი. გიორგიც დედასავით მტკიცე ხასიათისაა, ამასთან, მორიდებული (განსაკუთრებით დედის წინაშე).

ოთარაანთ ქერივი შეჰყურებს შეცვლილ გიორგის, დაფიქრებულს, შინაგანი ბრძოლით გაწამებულს. დედის გული ველარ უძლებს შვილის კაეშნით გულსმოდებულ ტკივილს და ასეთ საუბარს უწყებს მას:

„—გიორგი, შენ შენსას მაინც არ იშლი... რაღაც ნაღველი გაქვს, შვილო, რაღაც ნაღველი... რას ჩაკეტილხარ და დახურულხარ შენს გულში? შვილო, დედა ვარ და არა უცხო. შენი ჭავრი გულში ჩამიჯდა კიასავეით და კიასავეით მხრავს და მკვამს“.

დედა-შვილს შორის გაშლილ დიალოგს რომ შესაფერისი ძალა და სიღრმე მიეცეს, გზადაგზა მასში ჩართულია ავტორის ნიშანდობლივი აფორისტიკული აზრები — განმარტებანი, რაც ნაწარმოებს ამდიდრებს და მკითხველშიც დიდ ემოციას იწვევს.

„გიორგი მაშინვე წამოჯდა, თითქო ცეცხლი შეუკეთებო. პირველი მაგალითი იყო, რომ მისმა გულგაუტეხელმა დედამ თავი შეაბრალა. ამას ოთარაანთ ქვრივი ყოველთვის პთააკლობდა. ეხლა კი გულმა სძლია ხასიათის გაუტეხლობას. დედა-შვილური სიყვარული მძლეთა მძლეთა...“

შეწუნდა გიორგი. ჩაუფიქრდა თავის თავს — დროა თქმისა, თუ არაო.

— დედი, — წამოიძახა ბოლოს შვილმა, — გეტყვი და ნუ შემრისხავ: შენი უნებური საქმე მწადიან. რიდი მქონდა შენი და ვერ გეუბნებოდი, წადილი კი ვერ მოვიკალ, აი, რაძდენი ხანია ვეკიდები...

— რა არის, შვილო, მაგისთანა?..

— მოჯამაგირედ მინდა დავუღგე. გული შინ აღარ მიდგება.

— ეგ რა სთქვი, შვილო? მამის შენის შვილი და ბოგანამოჯამაგირობა?! საიღამ სადაო? ხომ საფლავში გადატრიალდა მამა-შენი სირცხვილისაგან...

— ამას ვშიშობდი, დედიჯან, რომ გაწყენდი... მეც შემობრალებ, ადამიანი ვარ.

— მერე, რა წაგეკიდა სამაგისო?

შვილმა თავი ჩალუნა და პასუხი არ გასცა. დედას ელვასავით გაურბინა რაღაცა ფიქრმა.

— მერე ვისთან აპირებ დგომას? — ჰკითხა ხელახლად დედამ.

— ერთად-ერთი სახლია, ან იქ, ან არსად არ.

— ვისი სახლია ისეთი? გლეხისა თუ თავადისა?

— თავადისა.

— აქ, ჩვენში?

— ჩვენში, არჩილს უნდა დაეუდგე.

ოთარაანთ ქვრივმა ეხლა კი თითზედ იკბინა. თითქო რა-
ღაც ენიშნაო, რაღასაც მიაგნოვო. შვილს გადაწყვეტილი არა
უთხრა-რა. აღარც შვილი გამოეკიდა, თითქო დიდმა საგონე-
ბელმა ამისათვის აღარ მოაცალაო¹.

აქ დიდი სიცხადითაა მოცემული დედა-შვილის ურთიერ-
ობა — დედის დიდი, ყველაფრის გამწირავი სიყვარული შვი-
ლისადმი და შვილის მორიდება და პატივისცემა დედისადმი;
აქვეა მოცემული გიორგის დიდი გრძნობაც, რომელიც ხან-
გრძლივ ჭიდილში მას ველარ დაუძლევია; ს ი უ ჟ ე ტ ი ს
კ ვ ა ნ ძ ი, რომელიც შეიცავს კონფლიქტს — წინააღმდეგო-
ბას, ერთი მხრივ, გ ი ო რ გ ი ს ა და დ ე დ ი ს ს უ რ ვ ი ლ ს
შ ო რ ი ს, მეორე მხრივ — თ ა ვ ა დ ს ა (კეოსა) და გ ლ ე ხ ს
(გიორგის) შ ო რ ი ს უ რ თ ი ე რ თ ო ბ ა შ ი, და რომელიც თითქოს
რაღაც საიდუმლოებითაა მოცული.

აქედან იწყება მოქმედების განვითარების, კომპოზიციური
რკალის შესანიშნავი ზრდა, გაძლიერებული, მ ო უ ლ ო დ ნ ე-
ლ ი, კ ა ნ ო ნ ზ ო მ ი ე რ ი ს ი ტ უ ა ც ი ე ბ ი ს საშუალებით.

მოთხრობის მოქმედ პირთა, განსაკუთრებით ოთარაანთ
ქვრივისა და გიორგის, ბუნება-ხასიათი გადმოცემულია სხვა-
დასხვა მეტად რთულსა და მკვეთრად დამახასიათებელ სიტუა-
ციებში.

გიორგი მიდის არჩილთან მოჯამაგირედ მიღების თხოვნით.
დამახასიათებელია მათ შორის განვითარებული დიალოგი:

„— ნუ მიოცებთ კი და თქვენთან ყოფნა მწადიან.

— მოდი-და ნუ იოცებ. რისთვის? როგორ?

— როგორც გნებავდეთ: გინდათ მოჯამაგირედ გიახლებით,
გნებავთ მუქთად გეჰსახურებით. ჩემთვის არაფერი ბედენაა...

— მერე დედა-შენი? — იკითხა არჩილის დამა...

— დედა-ჩემი... დედა-ჩემსა სწყინს, ქალბატონო, მაგრამ
ველარ გაუტეხივარ“.

კითხვა-პასუხის შემდეგ არჩილი, დარწმუნდება რა, რომ

¹ ი. კ ა ვ ჯ ა ვ ა ძ ე, ტ. III, გვ. 65—67, 1926 წ.

გიორგის მტკიცედ აქვს გადაწყვეტილი მასთან მოჯამაგირედ დადგომა, ჰკითხავს:

„— ჯამაგირი?

— გინდა იყოს, გინდა არა, მოგახსენეთ, დიდი ბედენა არ არის.

— ეგ არ იქნება. მაგისი ყაბული არა ვარ. სთქვი, რა მოგცე?

— რაც შენი ნებაა.

— ეგ არ იქნება-მეთქი, სთქვი.

— რაცა ვღირდე ის მომეცი.

— ჩემს ნამუსზე აგდებ, რაღა?

— რა ცუდი თამასუქი ეგ არის!

— ჩემი ნამუსი რომ შენს კაი-კაცობას არ გასწვდეს?!

— არა უშავს-რა!.. რაც დამაკლოთ, ალალი იყოს თქვენ-ზედ, გულს არ დამაკლდება. მშვიდობით ბრძანდებოდეთ“¹.

არჩილი გიორგის წინადადებას სიამოვნებით იღებს, რადგანაც მას იცნობს, როგორც პატიოსანსა და კარგ მუშა კაცს, მაგრამ ოთარაანთ ქვრივის ერიდება.

მალე არჩილთან თვითონ ოთარაანთ ქვრივი მივა იგივე თხოვნით (თუ კი და-ძმასთან ოთარაანთ ქვრივის მკვახე საუბარს თხოვნა ეთქმის). ოთარაანთ ქვრივის მათთან საუბარი მომხიბვლელად შლის ოთარაანთ ქვრივის ხასიათის სიმტკიცეს, მის გონიერებას, წინდახედულობასა და ფრიად მოსიყვარულედ დედის გულს.

„— ჩემს გიორგის თქვენთან დგომა უნდა.

— ვიცით და შენ მოგერიდენით, — ეუბნება არჩილი, — შენი დიდი ხათრი გვაქვს და ხათრს ვერ გავიტებთ. შენს უნებურად ეგ საქმე არ მოხდება.

— ჩემი ნებაც არის. ჩემი შვილი ჯერ მე დამეკითხა. მეწყინა, მაგრამ დაშლა აღარ ეგებოდა. მცხვენთან, კაი ოჯახის შვილია, კაი მამის ჩამონავალია, ვთაკილობ და გვიანდაა წუწუნი! ვერ გავტებე, ვერ აუუხიარდი. დეე, რაც საქნელია, იქმნას.

1 ი. ჰავჭავაძე, ტ. III, გვ. 70—71, 1926 წ.

— თუ ეგრეა, უარს მე ვეტყვი, — უთხრა არჩილმა, — შვილი შენისთანა დედას როგორ არ უნდა ჰნებდებოდეს!..

— ნუ, ნუ!.. ნუ ეტყვი უარს. მე დედა ვარ და წამავალი, ის შვილია და მომავალი: მე მივდივარ, ის მოდის. იმისი დღენი გასავლელი მინდორია. მე კი ჩემი მანძილი გამივლია. მე ბოლოში ვარ, ის თავში, წინ ვერ ავეფარები.

— მითომ რა გაჭირებაა, თუ შენი საამური არ არის? — იკითხა კესომ.

— გაჭირება რას მიქვიან? სურვილია, იღბალია... ჯერ დაუდუღარი მაჭარია და ბუყბუყებს. დაუდუღარს მაჭარს სარქველი არ დაეხურება, ქურქელს გახეთქს. დეე, თავის ნებაზედ იყოს. მე არ ვუშლი, რაკი თითონ არ იშლის!..

ოთარაანთ ქვრივის სახით იშვიათი გულთამხილაობითა და ოსტატობითა განსახიერებელი როგორც შალაი გონიერება. წინდახედულება, დიდი ტაქტი, ისე სალი, გაუბზარავი, ნაზი დედური გრძნობა ქართველი გლეხი ქალისა, ხალხის ცხოვრების საღ ზნე-ჩვეულებებზე რომაა აღზრდილი და გაკაეებული.

ოთარაანთ ქვრივს ზედიზედ, ერთი მეორეზე მძიმე და მწვავე განსაცდელი ატყდება თავს. იყოფა გზები დედა-შვილისა, რაც მეტად მძიმე და ძნელი გადასატანია მშობლის ცხოვრებაში. ოთარაანთ ქვრივი ბედის ყოველგვარ უკუღმართობას დიდი სიმტკიცით უმაგრდება.

ილია ქავჭავაძეს დიდი ჩაწვდომით და ცოდნით აქვს გაგებული და განსახიერებული დედა-შვილის გაყრის მძიმე მომენტი. ეს მეტად მტკივნეული მწვერვალი დედა-შვილის გაყრისა, მოცემულია მოთხრობის თავში — „ო რ ი თ ვ ა ლ ი“.

აქაა დედა-შვილს შორის წინააღმდეგობა — ურთიერთობის გამწვაების მწვერვალი — კ უ ლ მ ი ნ ა ც ი ა, ამასთან, საგრძნობლად გახანგრძლივებული.

დედისაგან მომზადებული ბარგწამოკიდებული გიორგი მილის არჩილთან. თითქოს წინასწარ გრძნობდა გიორგის საბედისწერო ბოლოს, „ოთარაანთ ქვრივმა დიდხანს ადევნა თვალი დერეფნიდამ.... დიდხანს, მინამ თვალთაგან მიეფარებოდა შვი-

ლი, თითქო ხმაამოუღებლად იხვეწ-იმუდარებოდა, — ერთი მაინც შემომხედოსო, მაგრამ გიორგიმ უკან აღარ მოიხედა.... დედას გულმა ტეხა დაუწყო.

— უკან აღარ მოიხედა!.. — დაიკვნესა დედამ, — ჩემგან მიდის, თითქო ძაფიც არ იკერს; სხვაგან მიდის, თითქოს თოკით ეწვევიანო... ჩემგან მიდის და პატარა ნალველიც უკან არ ახედებს... განა აქ არა დაპრჩა-რა!.. სხვაგან მიდის და სიხარული მარტო წინ აყურებინებს... განა ყველაფერი იქ არის, სულ ყველაფერი!.. დაიკვნესა. ხელახლად დედის გულმა... დედა-შვილობაში შენ-ჩემობა რად არის? — ჰკითხა ოთარაანთ ქვრივმა თავის თავს. — დედა-შვილობაში ორი თვალი რად უნდა იყოს?.. რატომ ერთი თვალი არ ებრმავის, როცა მეორე იყურება?... ვინ ვისთვისაო, — რა საკითხავია დედა-შვილობაში?... ვაი რომ საკითხავი ყოფილა! ამისი კიდილია თურმე დედა-შვილობაცა!.. — არა, შვილო!.. შენ გაიხარე, შენ!.. მე კი... მე კი... მე ჩემისად მაყურებელს თვალს დავიბრმავებ და შენისად მაყურებლით-და ვივლი და ვიცოცხლებ...“¹

მართლაც, თავბრუდამხვევი გულთამხილაობითაა გახსნილი და გაგებული მოქმედ პირთა ხასიათები. მეტად უშუალოდ, ძალდაუტანებლად, ბუნებრივი ფერებით არის გადმოცემული. თუ დედურ გრძნობას რა ძნელად გამოსატყმელი ტანჯვის გოლგოთაზე შეუძლია აიყვანოს მშობლის გული, რა წამების, მაგრამ აგრეთვე როგორი გასხვივოსნებული გვირგვინით შეუძლია შემოსოს დედა ასეთმა დიდმა გრძნობამ!

„ორი თვალი“ სიუჟეტის განვითარებასაც, გიორგის წინააღმდეგობის გზით წასვლასაც, უდავოდ, მეტად ამძაფრებს.

მკითხველი ძალზედ განიცდის და უფრო დაძაბული ყურადღებით ხედავს გიორგის ფაქიზ, უდიდეს გრძნობას კესოსადმი; ხედავს მას კესოსთან ერთად მომავალი ბაღის გეგმის გასაცნობად: ესმის სიყვარულმომწყურებული გიორგის დიღინი— „ეს სოფელი მიტომ მინდა, შენ გიყურო ჩემო მზეო“... და მისი უმწიკვლო ახალგაზრდული რომანტიკული თქმა თუ განცდა: „გადამკიდებიან, ჯამაგირისა სთქვი რამეო. რა ჯამაგირი მინდა ...მე ისიც მყოფნის, რომ ყოველ ცის-ამარა დღეს მზეს

¹ ი. ჰ. ვ. ვ. ვ. ვ. ვ. ტ. III, გვ. 77—79, 1926 წ.

ვუყურებო“¹. მკითხველი ხედავს გიორგის გატაცებით მუშაობას კესოს ბაღში.

სწორედ აქაა გიორგისა და კესოს ურთიერთობის, თუ გნებავთ, წინააღმდეგობის გამძაფრებელი მდგომარეობა, კულმინაცია.

დაჭიმული ყურადღება მკითხველისა მოუთმენლად ელის, სად მივა და რით დამთავრდება, ერთი მხრივ, გიორგის წვასიყვარული უანგარო გატაცებით, მეორე მხრივ, კესოს გულგრილობა და მიუხვედრელობა.

და აი, გიორგი თივის ზვინზეა ასული პეტრეს დასახმარებლად. იქიდან ვარდება და სასიკვდილოდ შავდება.

ესაა მოთხრობის მთლიანი სიუჟეტის განვითარების უმწვერვალესი, დაძაბული მომენტები — რით დამთავრდება კატასტროფა.

ი. ჭავჭავაძის კომპოზიციისათვის ზომ დამახასიათებელია კულმინაციის გახანგრძლივება, რათა მკითხველი უაღრესად დაჭიმულ მდგომარეობაში ხანგრძლივად გააჩეროს; „ოთარაანთ ქვრივი“ ამის მშვენიერი ნიმუშია.

არჩილმა გიორგი თივის ოთახში დააწვინა. მიიღო ყველა ზომა გიორგის გადარჩენის მიზნით. ხალხმა თავი მოიყარა. გაგზავნეს ბიჭი ოთარაანთ ქვრივთან. ის მალე მოვიდა. მწერალი გვიჩვენებს, რომ ოთარაანთ ქვრივი მონოლითური სახეა, ის უბედურებაშიც ისევ ის ოთარაანთ ქვრივია, გაუტყეხელი და შეუპოვარი. მწერალი ამას ასე გადმოგვცემს: „თუმცა ფეხაჩქარებით, მაგრამ ისე გულდინჯად შევიდა გიორგის ოთახში, თითქო შენათვალი არაფრად შეუმჩნევია და აინუნშიაც არა მოსდის-რაო. მარტო სახე თითქო უფრო ჩამოსჭყნოდა, წარბებ-შუა შუბლი ორ-სამ კეცად ჩაპნაოქებოდა და ზაფრანის ფერი ედო.

იმასთან გაგზავნილი ბიჭი კი გოგო-ბიჭებში ლაპარაკობდა, რომ შენათვალი ვუთხარი თუ არა, ის ვეება დედაკაცი კინაღამ თავზე არ წამომექცაო.

— რა გატირებს, ჩემო კარგო!.. — უთხრა გზა-და-გზა

¹ ი. ჭავჭავაძე, ტ. III, 1926, გვ. 92.

გიორგისაკენ მიმავალმა დედამ მტირალს კესოს. — განა სა-
ტირლადაც გაჰხდა საქმე!..

ხმა არავინ გასცა რიდისა და კრძალვისაგან. ზარი ღიღი
იყო!..

ოთარაანთ ქვრივი მივიდა შვილის ლოგინთან და რა დაჰხე-
და ცოცხალ-მკვდარს შვილს, ერთი საშინელი შემოიკრა თავში
ხელი და იქვე მუხლი მოექრა და ჩაიჩოქა.

ოთახში ენა ველარავინ დასძრა...

დადუმდა, შეჰდგა ყველა და მარტო დედა-შვილობის სა-
ცოდავობა-ლა თავის დიდებულის ზარით ჰღაღადებდა უთქ-
მელად, უტყვად, ხმა-ამოუღებლად.

ამას მარტო თვალი გულისა-ლა თუ ჰხედავდა და ყური გუ-
ლისა-ლა თუ ისმენდა!.. ხორციელი სმენა, ხორციელი ხედვა-
ამისათვის უღონოა“!

კვლავ მოქმედების არეში გამოჩნდა ოთარაანთ ქვრივი. ამ
სიტუაციის მოცემით ავტორი თითქოს ამთავრებს ოთარაანთ
ქვრივის მომხიბვლელი პორტრეტის მოცემასაც.

თითქოს ყველა და ყველაფერი შეჩერდა, გაიყინა ამ დიდე-
ბული ტანჯვის მწვერვალზე. მკითხველიც ასეთსავე მდგომარე-
ობაში ვარდება — განადგურებულ, გაქვავებულ დედასთან
ერთად იტანჯება და სულგანაბული ელის, გაიგონოს მოძაკვდა-
ვი გიორგის ერთი სიტყვა მაინც.

დედის ხმაზე თუ შეხებაზე გიორგი მოსულიერდა. ღვინო
მისცეს გასამაგრებლად.

„— დედი! ჰხედავ... ამ... ანგელოზს!.. — ძლივ-ძლივობით
გამოსთქვა გიორგიმ, ისევ კესოზედ თვალგაჩერებულმა.

— ვხედავ, შვილო!..

— დედი!.. ღვინო!.. — დედამ კიდევ დააღვივინა ღვინო.

— ეგ იყო ჩემი ბედისწერა... არავინანობ, არა!.. აი, ნეტავი.
ერთი შენს კალთას მაინც მამთხვევინა და ისე მომკლა!

... კესო ტირილით მივარდა და თვალ-ცრემლიანმა შუბლ-
ზედ აკოცა გიორგის... თავი რომ აიღო, ცრემლი მოსწყდა და
მომაკვდავს გულზედ დაეცა. ამ პატარა უეცარმა ცრემლმა.
ერთხანად შესძრა გიორგი და შეაყრყოლა. ეს ცრემლი თითქო-

უკვდავების წყაროდ ეპყურა, იამა, გაუხარდა, მოსულიერდა. თითქო მიმავალი სიცოცხლე უკანვე დაუბრუნდაო...

— ჰხედავ, დედი!.. ცოცხალი მაგის ღიმილს ვერ ველირსე. ვკვდები და მაგისი ცრემლი ზედ დამდის. ესეც ნიუოფა თან წასატან ლხენად... არა ვნანობ, არა!.. მივიღივარ და თან მიმაქვს ამის ცრემლით განედლებული სიხარული... ხუ იწუხებ, დედი!.. შენგან გამიგონია, რასაც არა ეშველებ-რა, კაცი არ უნდა აეთრევინოსო!..

... განა არ ვიცოდი,—მე ვინ და შენ ვინ!.. სად მოგწვდებოდი ცაში ვარსკვლავს... გული გწვდებოდა, გული, ხელი კი ველარ!.. ხატსავით გლოცულობდი, მზესავით დამნათოდი... არც კი იცოდი, — ვის ათბობ, ვის ალხენ, ვის აცოცხლებ!.. მინამ ცოცხალი ვიყავ, ვერ გაგიტყდი, მცხვენოდა... მერიდებოდა... მეშინოდა... ვკვდები და გეუბნები... მკვდარს რაღა მომეკითხება? მკვდარი ყველა თანაბარია!..¹

პატარა ხანი კიდევ და გიორგი აღარ იყო. ამბავი დასრულდა. აქაა მოქმედების განვითარების მაქსიმალური გამძაფრების ფაზის, კულმინაციის დასასრული, აქვეა კვანძის გახსნაც. ამ მოთხრობაშიც, როგორც ეს დაძაბასიათებელია ჭავჭავაძის შემოქმედებისათვის, კულმინაცია და კვანძის გახსნა ერთმანეთს ემთხვევა.

მკითხველისათვის ნათლადაა გარკვეული როგორც მოქმედ პირთა ერთი მხარე — გლეხთა სახეები — ოთარაანთ ჭკრივი და მისი შვილი გიორგი, მათ შორის ურთიერთობა, ისე მეორე მხარეც — თავადები — არჩილი და მისი და კესო, გიორგისა და კესოს შორის ურთიერთობა. მკითხველი აშკარად რწმუნდება, რომ მათ შორის წოდებრივი ზღუდე კვლავ ძლიერაა, მათ შორის გარდაუვალი უფსკრულია. ამიტომ ცხოვრება უსწორმასწოროა, მოუწყობელია, რაც ცხოვრების წინმსვლელობას აფერხებს.

მაგრამ ილია ჭავჭავაძეს, ჩვეულებისამებრ, სისრულით სურს გაშალოს ნაწარმოებში შექმნილი სამყარო. მან კარგად იცის, რომ მკითხველი დაინტერესებულია როგორ იმოქმედო გიორგის სიკვდილმა მოთხრობის წამყვან მოქმედ პირებზე —

¹ ი. ჭავჭავაძე, ტ. III, გვ. 102-103, 1926 წ.

არჩილსა, კესოსა და ოთარაანთ ქვრივზე. ამ მიზნითაა მოცემული მასში XIX—XXII თავები, რომლებიც ეპილოგის ფუნქციას ასრულებენ.

XIX და XX თავები — „ჩატეხილი ხიდი“ და „დასაწყისი განთიადისა“, — ჩართული ამბები — ავლენს არჩილისა და კესოს შეხედულებებს წოდებათა შორის ურთიერთობის, „ჩატეხილი ხიდის“ შესახებ, რაშიაც ისინი ოთარაანთ ქვრივისა და გიორგის ახლო გაცნობამ დაარწმუნა.

არჩილის პირით მწერალი ადასტურებს, რომ წოდებათა შორის გაუგებრობა და წინააღმდეგობა სამწუხარო ფაქტია, რომ გლეხობა მაინც დაუფასებელია, მაშინ როდესაც, არჩილის (თვით მწერლის) გაგებით, ქვეყნის აღორძინების, წინ წაწევის ჯანსაღი დასაბამი სწორედ ამ გლეხობაშია: „ჩვენ რაცა ვართ, გაკეთებულნი ვართ, ისინი კი შექმნილნი, ჩვენ დაბლანდულები ვართ, ისინი კი გვირისტით შეკერილნი... ისინი ჩაკირულნი არიან, ჩვენ — დონდლონი“, — ამბობს იგი.

წოდებათა შორის განსხვავება შემფერხებელი მოვლენაა საზოგადოებრივი ცხოვრების განვითარებაში, იგი უნდა აღმოიფხვრას. კაცი უნდა ფასდებოდეს თავისი პირადი ღირსებით, ყოველივე შემზღულადვი პირობების გარეშე. ასეთი შეგნება „ჩატეხილ ხიდს“ გაამთელებს და საზოგადოებრივი ცხოვრებაც გაჯანსაღების გზით წავა წინ. ასეთია აზრი არჩილისა (რა თქმა უნდა, თვით ილიასი).

XXI თავში — „ეძახის“ — მწერალს მოქმედების არეში კვლავ შემოყავს ოთარაანთ ქვრივი. მკითხველი დაინტერესებულია, რა მოუვიდა გიორგის სიკვდილის შემდეგ ოთარაანთ ქვრივს. და უნდა ითქვას, რომ მწერლის მიერ იშვიათი ოსტატობით არის გადმოცემული ის ღრმა და უდიდესი ფსიქოლოგიური განცდები, ტრაგედია სულისა, რომელიც დედის გულში შვილის დაკარგვამ გამოიწვია. შესანიშნავადაა გახსნილი ოთარაანთ ქვრივის მონოლითური ბუნება, რომელიც მხოლოდ შვილის სიკვდილმა გატეხა, მაგრამ მაინც ვერ მოღუნა და ვერ დააგლახა. მისი ფიქრები კვლავ შვილის გარშე-

მოა — ესლა დარჩა მას ცხოვრებაში, მაგრამ არ ამჟღავნებს, თავისში იკლავს ამ დიდ მტანჯველ გრძნობას. თვით მოჩვენება, რომ გიორგი მას ეძახის, გადაწყვეტილების მიღებაც, რომ გიორგის საფლავზე წავიდეს, სწორედ გიორგის დაბადების დღეს ემთხვევა. და ყველაფერი ეს მეტად ჰუნებრივი ხაზები აოთარაანთ ქვრივის ხასიათის სრულყოფილად გახსნიან-თვის.

ოთარაანთ ქვრივი გრძნობს თავის დაძაბულობას, ცდილობს არაინ გაუგოს მას გადაწყვეტილება და არ დაუშალოს მისი სისრულეში მოყვანა. ჩუმად, ფრთხილად დგება, აიღება ჯობს, უკანასკნელი ძალის მოკრეფით მიაღწევს შვილის საფლავს და ზედ დააკვდება: „საფლავზე გარდი-გარდმო გადაქცეულიყო, ფეხები აქეთ პირას მიწაზედ ებჯინა თითის წვერებითა და ორივე ხელი იქით პირას გადაეკიდნა, თითქო სდომებია მთელი საფლავი ქვითა და მკვდრით ერთის ხევენიან გულში ჩაეკრაო“¹.

ამთავრებს ილია ჭავჭავაძე ოთარაანთ ქვრივის სიცოცხლეს, და რამდენი უშუალობა, რამდენი ძალდაუტანებლობა იგრძნობა ამგვარ დასასრულში.

ოთარაანთ ქვრივი სიკვდილამდე უცვლელი რჩება თავისი მტკიცე, მოსიყვარულე ხასიათით.

მწერალმა გვიჩვენა რა მოუწესრიგებელი, „უთავბოლო და უსწორ-მასწორო“ ცხოვრება, დაგვანახვა რა ადამიანთა შორია გაუგებრობა, ადამიანის ღირსების დაუფასებლობა, XXII თავში ის განსაკუთრებული ხელოვნებით ახერხებს, რომ მოთხრობაში აღძრული არც ერთი მოტივი არ დარჩეს კომპოზიციის მთლიანი განვითარების რკალის გარეშე, ამიტომ მოთხრობაში კვლავ ფამოაჩენს ეპიზოდურ სახეს — სო ს ი ა მ ე წ ი ს ქ ე ი ლ ი ს ა ს, რომელსაც ოთარაანთ ქვრივზე ოცდაათი წელიწადია გული შევარდნილი ჰქონდა. ოთარაანთ ქვრივი ჯერ გასათხოვარი ყოფილა, უთხოვნია, დაუწუნიათ. „ის დღეა და ეჲ დღე, — ამბობს მწერალი, — სხვა აღარავინ უნდომია, გულა

¹ ი. ჭავჭავაძე, ტ. III, გვ. 121, 1926 წ.

ალარავიზე მისვლია“. შემდეგ სოსიამ რიდისა და კრძალვისაგან თურმე ახლოც აღარ გაუარა ოთარაანთ ქვრივს.

ეს ის სოსიაა, ასე მწარედ რომ ქვითინებდა გიორგის დაღუპვის გამო.

ეს ის სოსიაა, რომელსაც მიცვალებულ შვილთან მარტოდ დარჩენილი ოთარაანთ ქვრივი შეეცოდა და ოთახის კუთხეში მიიმალა, მაგრამ ოთარაანთ ქვრივმა უცხო კაცი რომ ნახა, დაითხოვა — „მარტო უნდა ვიყო“, სოსიაც უხმოდ დაემორჩილა, მხოლოდ მორიდებით უთხრა: „შენი ნებაა, წავალ და კარებს უკან ძაღლსავით მივეგდები, თუ რამ დაგჭირდეს, დამიძახე“¹.

აი, ამ ცხოვრებისაგან დაბრწყვებულმა სოსიამ პირველმა გაიგო ოთარაანთ ქვრივის სიკვდილი, მუხლმოყრილი დაემხრო მის წინ, „იმისი მკვდარი ხელი ხელთ ეჭირა და ქვითქვითებდა ჩუმად“.

მაგრამ ცხოვრებისაგან ნაჯენჯ სოსიას მიცვალებულ ოთარაანთ ქვრივზეც არ ატირებენ, წაბორძიკებული მეცხვარე სოსიას ღონიერად ფეხს ჰკრავს შეტევით: „ეს ვილა ოხერია... წადი, იქით გაეთრიეო“. დაბრწყვებული სოსია წამოდგება და სევდიანი ხმით მხოლოდ დაიჩივლებს: „ცოცხალზე არ გამახარა წუთისოფელმა და მკვდარზეც აღარ მატირებთო!.. ცოდო ვარ, შვილო, ცოდო!“

მოთხრობა „ოთარაანთ ქვრივის“ დედააზრი და მიზანდასახულება რომ გაამახვილოს, მკითხველი რომ მასზე შეუხელებლად დააფიქროს, ილია ჭავჭავაძე შემდეგი საყურადღებო დასკვნა-შეკითხვით ჰკრავს მოთხრობის კომპოზიციის მრუდს: „მართლა, რომ ცოდოა!.. მაგრამ სხვა ვინ არ არის ცოდო? ერთიც ის არის საჭირბოროტო და წყევაკრულვიანი საკითხავი ამ უთავბოლო და უსწორმასწორო წუთისოფელში!“²

მკითხველიც მთელი თავისი ემოციით, გაგების უნარით, უფრო ღრმად იხედება წამოყენებულ საკითხში, აქტიურად

¹ ი. ჭავჭავაძე, ტ. III, გვ. 105—106, 1926 წ.

² იქვე, გვ. 128.

უერთდება მწერლის ასეთ უკმაყოფილო დასკვნა-შეკითხვას, კიდევ უფრო მეტად იმსჯელება რწმენით, რომ ცხოვრება, გაბატონებული წესწყობილება დიდი უმრავლესობისათვის მიუღებელია, ის უსამართლო, მავნე საფუძველზეა აგებული, რომ საჭიროა გადაუდებელი ბრძოლა სამართლიანობისა და თანაწორუფლებიანობის საფუძველზე ცხოვრების მოწესრიგებისათვის.

პერსონაჟთა ხასიათის გახსნის საშუალებანი
 ი. ბავჰაჰაჰის შემოქმედებაში

ნაწარმოების პერსონაჟის ხასიათის გაშლა სიუჟეტის გახსნისა და მისი მართებულად გააზრება-ათვისებისათვის ერთ-ერთი ძირითადი საშუალებაა. ნაწარმოების სიუჟეტის გაშლას მწერალი, ცნობილია, ძირითადად სახეების (ბუნების, სხვადასხვა მოვლენების), ხშირად კი გაფართოებული სისრულით ადამიანთა — პერსონაჟთა სახეების საშუალებით ქმნის.

ცნობილია, რომ მხატვარი მიისწრაფის თავისი ოდნე გარემო ცხოვრების რომელიმე მოვლენის შესახებ (რომლის ასახვასაც ის იძლევა) გამოხატოს იმდენად ცოცხლად, რომ მკითხველს თუ მაყურებელს ადვილად შეეძლოს მისი კონკრეტული წარმოდგენა მთელი თავისი ინდივიდუალური თავისებურებებით. მწერალიც, ბუნებრივია, მიისწრაფის თავისი წარმოდგენა თუ დამოკიდებულება ამა თუ იმ მოვლენისადმი მკითხველს მეტწილად მისცეს ადამიანთა — პერსონაჟთა იმ თავისებების, თავისებურებების ჩვენებით, რაც ახასიათებს სწორედ იმ სოციალური ფენის ადამიანებს, რომლის განსახიერებასაც ისახავს მიზნად.

მხატვრული სახე, განსაკუთრებით პერსონაჟის სახე, მისი ხასიათი საკმარისი რთული განზოგადების გზით იქმნება. როგორც ლენინი გვაწავლის, მხატვრული სახე ყალიბდება *от живого созерцания к абстрактному мышлению и от него к практике* — таков диалектический путь познания истины, познания объективной реальности.¹ მწერალი,

¹ В. И. Ленин, Философские тетради, ОГИЗ, Государственное издательство политической литературы, 1947 г., стр. 146.

როგორც ყოველი იდეოლოგი, მხატვრული ნაწარმოების სახეთა მოცემით ისე გვაძლევს გარემო სოციალურ ცხოვრებაში არსებულ წინააღმდეგობებს, როგორც ეს სინამდვილეში ვლინდება. აპასთან, უდავოა, რომ მწერალი თავისი შემოქმედების სახეების განსახიერებაში მათი ცოცხალი, აონკრეტული ჩვენებით ბუნებრივად აქსოვს თავის დამოკიდებულებას ცხოვრების იმ მოვლენებისადმი, რომლებსაც ის თავის ნაწარმოებში აწვდის მკითხველს.

ამა თუ იმ მხატვრული სახის შექმნისას მწერალი, რა თქმა უნდა, დიდი შემოქმედებითი მუშაობის პროცესს განიცდის. ცაღია, ესა თუ ის ობიექტი თავისი ინდივიდუალური თვისებებით არ შეიძლება სავსებით შეესატყვისებოდეს მწერლის იდეის სრულყოფილ განსახიერებას: მისი ესა თუ ის თვისება შეიძლება იყოს შექთხვევითი, არაარსებითი, შესაძლებელია ზოგიერთი პრსებითი თვისება მასში არ აღმოჩნდეს, ამიტომ მწერალს, ცხოვრების მოვლენებში კარგად ჩახედულს და გარკვეულს, მოუხდება თვითონ შეავსოს იგი, ან როგორც მოხდენილად გვეუბნება მაქსიმ გორკი, მწერალი «должен домысливать человека, должен выучиться прививать, приписывать единице наиболее характерные черты ее класса».

მწერლის შემოქმედებითი მუშაობის პროცესი, კერძოდ, ნაწარმოების პერსონაჟის შექმნის შესწავლა გვიდასტურებს, რომ აბსტრაქციის უნარის შემწეობით მას (მწერალს), ჩვეულებრივ, უხდება დაკვირვების შედეგად მიღებული მასალის გადამუშავება; უხდება მძაფრი შემოქმედებითი მუშაობის წარმოება, ზოგ თვისებას გააძლიერებს, ზოგსაც შეაუსტეგს, ზოგს ახალს ჩააქსოვს, ზოგს მოაშორებს, რათა რეალური დეტალების გამოყენებით დაიცვას სინამდვილე, სისწორე ტიპიური ხასიათისა ტიპიურ გარემოში.

აეთი მუშაობის შედეგად განსაკუთრებული ობიექტი იღებს განზოგადებულ სახეს. საბოლოოდ გაფორმებული სახე, პერსონაჟი უფრო ფართოა, ვიდრე მწერლის მიერ მხატვრულად გააზრებული მოვლენა, ადამიანი. მხატვრულ სახეს იმდენად ეძლევა ფართო საზოგადოებრივი მნიშვნელობა, რამდენადაც ის ფართოდ გამოხატავს რეალური ცხოვრების მოვლენას, პერსონაჟის ხასიათს.

მხატვრულ სახეში, იქნება ეს რომელიმე მოვლენა, საგანი თუ პერსონაჟი, მწერალი ხორცს ასხამს თავის იდეას მისი ინდივიდუალური ფორმით, სახეში პოეტური სიჩქურით გამოყოფილია ყველაზე მეტად დამახასიათებელი ტიპური თვისებები. მაგ., ილია ჭავჭავაძის—კაკობლაქიაშვილი („რამდენიმე სურათი...“), ლუარსაბ თათქარიძე („კაცია-აღამიანი?!“), დედა („დედა და შვილი“), აჩრდილი („აჩრდილი“), მეფანდურე („მეფე დიმიტრი თავდადებული“), ოთარაანთ ქვრივი („ოთარაანთ ქვრივი“) და სხვა.

ცნობილია, რომ არც ერთი მოვლენა ცხოვრებაში არ არის განყენებულად მოცემული. ყოველი მოვლენა რეალური ცხოვრების რთულ კომპლექსშია ჩაქსოვილი სხვა მოვლენებთან ერთად. თუ გნებავთ რომელიმე მოვლენის გაანალიზება, შესწავლა, ის ხელოვნურად უნდა გამოყოთ ცხოვრების კონკრეტული სინამდვილისაგან, განყენებულად წარმოიდგინოთ. ასევეა ნაწარმოების მხატვრული სახეც. ნაწარმოების ყოველი მხატვრული სახე სისრულით შეიძლება გავიაზროთ, ავითვისოთ მხოლოდ ნაწარმოების სახეთა მთლიან კომპლექსში, იმ იდეის საფუძველზე, რომელზეც თვით ეს ნაწარმოებაა აკონსტრუირებული თავისი კანონზომიერებით. ნაწარმოების ყოველი სახე, იქნება ეს ცხოვრების რომელიმე მოვლენა, საგანი თუ ადამიანი, წარმოდგენილია სახეთა სისტემაში. ნაწარმოებში ერთი სახე კანონზომიერად ავსებს მეორეს და ამით ხელს უწყობს ცხოვრების გარკვეული მხარის ინდივიდუალობებულ ჩვენებას. მწერლის მიერ ნაწარმოებში სახეთა შინაგანი კანონზომიერი განლაგება ქმნის სახეთა სისტემის ერთ ჩაკეტილ (замкнутый) მთლიანობას.

ამჯერად ჩვენ გვაინტერესებს ილია ჭავჭავაძის შემოქმედებაში მოცემული პერსონაჟის სახე და მისი ასახვის საშუალებანი. ყურადღებას შევაჩერებთ პერსონაჟის სახის შექმნის იმ ძირითად საშუალებებზე, რომელთაც ილია იყენებდა. ძირითადად ავიღებთ ორ ნაწარმოებს — „ოთარაანთ ქვრივსა“ და „კაცია-აღამიანს?!“.

„ოთარაანთ ქვრივშიც“ და „კაცია-აღამიანშიც?!“ ბევრი მოქმედი პირია, რომელთა სახის სრული და სწორი გააზრება

შეუძლებელია მათი ურთიერთმოქმედების გათვალისწინების გარეშე.

მაგალითად, ოთარაანთ ქვრივის ხასიათის გახსნა შეუძლებელი იქნებოდა მისი შვილის გიორგის, არჩილის, კესოსა და სოსია მეწისქვილის გარეშე და, თუ გნებავთ, ნაწარმოებში, თითქოს, შემთხვევით შემოყვანილი მათხოვრისა და მასთან ოთარაანთ ქვრივის საუბრის გათვალისწინების გარეშე. ყველა ეს პერსონაჟი აუცილებელნი არიან, რათა მწერალმა შექმნას სრული სახე ოთარაანთ ქვრივისა, როგორც მოსიყვარულე დედისა, ყველა მისი დამახასიათებელი თვისებებით: შორამქვრეტელობით, მიხვედრილობით, გონიერებით, რკინისებური ნებისყოფით, ადამიანთადმი ჰუმანური დამოკიდებულებით.

მაგ., ოთარაანთ ქვრივს მზე და მთვარე შვილზე ამოსდის. მისით ცოცხლობს, მის ბედნიერებას შესწირა თავი; მაგრამ როცა გიორგი გამოუტყდება მოჯამაგირედ უნდა დავდგე არჩილთანო, მიუხედავად იმისა, რომ ეს განცხადება ოთარაანთ ქვრივისათვის თავზარდაპყვამია, შეურაცხმყოფელია, რადვანაც გიორგის მოჯამაგირედ დადგომა მისთვის სამარცხვინოა, იგი მაინც იძულებულია დათანხმდეს. გიორგის მოჯამაგირედ დადგომა თითქოს აბათილებს მის ამდენი წნის დაუზოგველ ამაგს იმაზე, რომ ოჯახი არ დაენგრია, გიორგის არაფერი გასაჭირებოდა, იგი არავისთვის დაეჩაგვრინებინა. ამასთან, ოთარაანთ ქვრივი ნათლად ითვალისწინებს, რომ გიორგის სახითათო გზა აურჩევია.

ის კარგად გრძნობს, რომ ამ შემთხვევაში შვილთან ბრძოლა არ გამოდგება. ის იცნობს გიორგის: იცის, რომ ის ძნელაუ გადაწყვეტს, მაგრამ ძნელადვე გადათქვამს, ითვალისწინებს შვილის ახალგაზრდულ, თავისებურ ბუნებას და შიშობს, ვაითუ ვერ გადაათქმევინოს, არ უნდა აუხიარდეს: დაე, რაც მოსასვლელია, მოვიდეს, თვითონ შეიგნოს თავისი მცდარი ნაბიჯი,—ღრმა გულისტკივილით გადაწყვეტს ოთარაანთ ქვრივი.

კესოს შეკითხვაზე: „მითომ რა გაჭირვებაა, თუ შენი სამური არ არისო?“ — ოთარაანთ ქვრივი ბრძნულად უპასუხებს: „გაჭირება რას მიქვძან? სურვილია, იღბალი... ჯერ დაუდულარი მაჭარია და ბუყბუყებს, დაუდულარს მაჭარს სარ-

ქველი არ დაეხურება, ქურქელს გაჰხეთქს. დეე, თავის ნებაზედ იყოს. მე არ ვუშლი, რაკი თითონ არ იშლის“¹.

ოთარაანთ ქვრივს კარგად ესმის, რომ, რასაც არ მოეველება, მასზე წუწუნი არ ღირს, არ გამოდგება. ამიტომ, გაიგებს რა, რომ არჩილი გიორგის მისი ნებართვის გარეშე არ იღებს, ოთარაანთ ქვრივი თვითონ მიდის არჩილთან და ეუბნება: „ჩემი ნებაც არის. ჩემი შვილი ჯერ მე დამეკითხა. მეწყინა, მაგრამ დაშლა აღარ ეგებოდა. მცხვენთან, კაი ოჯახის შვილია, კაი მამის ჩამონაველია. ვთაკილობ და გვიანდაა წუწუნი: ვერ გავტეხე, ვერ ავუხირდი, დეე, რაც საქნელია, იქმნას“².

ოთარაანთ ქვრივის გონიერებას და მოსიყვარულე ბუნებას ი. ჭავჭავაძე ასახიერებს შვილისადმი მის დამოკიდებულებაში: იქნება ეს შვილის აღზრდის სისტემა, თუ დავაყვაცებული შვილისადმი დამოკიდებულება. ოთარაანთ ქვრივმა შენიშნა შვილში ცვლილება, რომლის მიზეზსაც გიორგი დედას კრძალვითი გულმოდგინებით უმაღავდა. დედის თვალმა და გულმა ყველაფერი ეს მტკივნეულად აღიბეჭდა. ვეღარ გაუძლო მოსიყვარულე დედის გულმა, დაძლია შვილისადმი სიყვარულმა, გატეხა დედის გაუტეხელი ნებისყოფა და შვილს უჩვეულო კალოთი შეაკითხა:

„— რაღაც ნაღველი გაქვს, შვილო, რაღაც ნაღველი... წუხელის შენმა ჯავრმა არ დამაძინა.

— მართლა-და, ძილში ლაპარაკობდი, — შორს გადუგდო სიტყვა გიორგიმ. — სულ ამას იძახოდი: ღმერთო, მიხსენ, ღმერთო, მიხსენო!..

— მე ცნადლივაც მეჯავრება ტყუილ-უბრალო ღიქინი.

— ღვთის ხვეწნა ტყუილ-უბრალოა?

— მა რა არის, როცა უღრო-უღროა. განა ჩემს მეტი დარდი არა აქვს ღმერთსა?! ვენაცვალე იმის მაღლს...

— დედი, რას ამბობ?

— იმას, ჩემო კარგო, რომ ღმერთმა ადამიანი გააჩინა, უბძანა: წადი შენ თავს შენვე მოუარეო; შენ იცი და შენა წუთისოფელმაო; რაც წაგეკიდოს, შენი ბრალი იქნება, მე ნუ-

¹ ი. ჭავჭავაძე, ტ. III, გვ. 74, 1926 წ.

² იქვე, გვ. 73—74.

რას დამაბრალებო; მე ხელი დამიბანიაო, აქ ჩემთან რომ ამოხვალ, მაშინ სხვა არისო. აღუღებულ კუპრის ზღვაზედ ბეწვის ხიდს გაგიდებ, თუ კარგი ხარ, — გაივლიო, მაღლი მხრებში შეგიჯდება და გაგატარებსო, კაი კაცს არ ჩაუწყებდაო“¹.

მთელი ეს დიალოგი (მოთხრობის სხვა ადგილებიც) მკვეთრად გვიჩვენებს ოთარაანთ ქვრივის სახეს, მისი ხასიათის ნიშანდობლივ თვისებას; ამასთან, რა თქმა უნდა, ამკვეთრებს გიორგის სახესაც.

ოთარაანთ ქვრივის გონიერებასთან ერთად მისი გაუტეხელი ბუნება, რკინისებური ნებისყოფა ნაჩვენებია მოთხრობის მოქმედ პირებთან ურთიერთ რთულ მიმართებაში.

გზირმა ოთარაანთ ქვრივის უკანონოდ ერთი ქათამი შეაწერა: დიაპეგი მობრძანდა, სოფლად ქათმებს ვაგროვებთო. ოთარაანთ ქვრივმა ალიაქოთი ატეხა, გუბერნატორამდე იარა, ერთი ქათამი შვიდეულად დაუსვა მოურიდებელ გზირს. მართალია, თითონაც ათიოდე მანეთი შემოეხარჯა, მაგრამ ამას ოთარაანთ ქვრივი არაფრად ნაღვლობდა: „ფული რა არის?! ხელის ჭუჭყია... ერთი თუმანი რა სათქმელია!.. ჯავრი რომ არ შევარჩინე, ეს რადა პღირს! ტყუილ-უბრალოდ რომ არ დავეჩაგვრინე, ცოტაა?! დეე, ამას იქით იცოდნენ, რომ მე ოთარაანთ ქვრივს მეძახიანო“².

ხასიათის ასეთი სიმტკიცე, გაუტეხელი ნებისყოფა ოთარაანთ ქვრივმა, რა თქმა უნდა, გამოიმუშავა გონიერებით, ცხოვრების პირობებთან ბრძოლაში.

მან კარგად გაიაზრა, რომ ცხოვრებაში აუცილებელია კაცმა იცოდეს როგორც თავისი მოვალეობა, ისე თავისი უფლებები და იცავდეს მათ, წინააღმდეგ შემთხვევაში მის ცხოვრება ისე გათელავს, როგორც „დიღოელი ლეკი ნაბადსა“. ამიტომ ოთარაანთ ქვრივი ერთგვარი კმაყოფილებით და მეზობელთა სამოძღვროდ ამბობს: „მე მარტო ისა ვარ, რომ ჩემს ჯავრს არავის შევარჩინე, ტყუილუბრალოდ არავის დავეჩაგვ“

¹ ი. კ ა ე კ ა ვ ა ძ ე, ტ. III, გვ. 65—66, 1926 წ.

² იქვე, გვ. 35—36.

რინები. თუ გაპირდა რკინის ქალამნებს ჩავიცვამ, რკინას ჯოხს ავიღებ ხელში და ხელმწიფემდი ვივლიო“¹.

ოთარაანთ ქვრივი, ჩვეულებრივი ენით რომ ვთქვათ, რკინის დედაკაცია, მაგრამ ის აბსტრაქცია ან მშრალი სქემა კი არ არის, არამედ ცოცხალი, კონკრეტული, რეალური ადამიანია, თავისი შინაგანი ადამიანური გრძნობებით, რყევით, ტკივილებით, ის ჩვენი ხალხის ცხოვრების წიაღში შობილი და გამობრძმედილია, „ბარაქალა დედაკაცია“; ყველაფრის, ქირისა თუ ღონის, გონიერი გადამტანია. იგი იშვიათი სიმტკიცით ხვდება თავისი შვილის — გიორგის დაღუპვას. ასეთ მძიმე მომენტშიც კი ის არ კარგავს გონიერებას, ზომიერების გრძნობას, აქაც ინარჩუნებს თავის უტებ სახეს. ჩვეულებრივ ადამიანს ტანში ჟრუანტელი დაუვლის, როდესაც გარდაცვლილი შვილის ცხედართან მარტოდ დარჩენილი მომტირალი ოთარაანთ ქვრივი, რა გაიგონებს სოსია მეწისქვილის ქვითინს, მაშინვე ისევ კლდე-რკინა ოთარაანთ ქვრივად გადაიქცევა და მისთვის დამახასიათებელი მკვახე შეძახილით მიმართავს: „შენ ვიღას მეტიჩარა ხარ?... წადი, აქ შენ ადგილი არა გაქვს... მარტო მინდა ვიყო...“².

ასეთ უბედურებაშიც კი ოთარაანთ ქვრივი გაურბის თანაგრძნობას, „ტებილ სიტყვას“. ოთარაანთ ქვრივისთანა ადამიანი შეიძლება მოტყდეს, მაგრამ ქელი არ მოიხაროს.

ამ ტრაგიკულ მომენტში ოთარაანთ ქვრივის ურთიერთობა შვილთან, კესოსთან, სოსიასთან ამკვეთრებს მის მხატვრულ სახეს და ხსნის იმ იდეას, რომელიც ამ ხასიათის შექმნას უძევს საფუძვლად — მშრომელი ხალხის (ამ შემთხვევაში ქართველი გლეხის) ცხოვრების წიაღში იკედებიან ასეთი მტკიცე ხასიათის ადამიანები.

ასეთივეა ოთარაანთ ქვრივის დიდად მოსიყვარულე გულის ჩვენება გარკვეულ ტიპიურ გარემოში. ის თავის ქმარში ხედავს ოჯახის, ცხოვრების წინამძღვარს; მასში აფასებს გონიერებას, გარჯასა და მამაცობას. ოთარაანთ ქვრივს უყვარს თავისი ქმარი, პატივს სცემს მას არამც თუ სიცოცხლეში, არა-

1 ი. ჯავახიანი, ტ. III, გვ. 36, 1926 წ.

2 იქვე, გვ. 105.

მედ სიკვდილის შემდეგაც. ის სახელმძღვანელოდ იხდის ქმრისაგან სიკვდილის წინ მიღებულ დარიგებას. აი, როგორ ახასიათებს თავის ქმარს — თევდორეს ოთარაანთ ქვრივი: „ვენაცვალე იმის ჩრდილს!.. იმისი მუშაობა რომ ენახა კაცს, — თუნდა მარტოც ყოფილიყო — ქორწილი ეგონებოდა. ქვასაც კი გააღვიძებდა და ხელს გაანძრევინებდა. ვენაცვალე იმის სახელს!.. რომ კვდებოდა მაშინაც კი არ შეუჯრავს წარბი, დამიძახა და მიიხრა:

— რა გატირებს, ადამიანო! განა შენ კი შერჩები ამ წუთისოფელსაო. ყველას ბოლო ეს არის, ტირილით ნაშობი სიცილით უნდა კვდებოდესო.

— რა ვქნა მე უშენომა? — შევჩვილე მე.

— როგორ თუ რა ვქნა!.. გაისარჯე და ირჩინე თავიო. მე კი თითებიდამ ზეთი დაერბო მწვეთდა თუ! ვირჯებოდი და უტკივარს ლუკმას ვკამდიო. ქვეყანა ღონიერია, ნუ გეშისო. ოღონდ ჭირს ნუ გაუტყდები, ნუ გაელახვინებო... ე ჩემ პატარა გიორგის უპატრონეო, არ გამიღარიბო, არავის დამიჩაგვრინო, არავის არ შემინატვრინო! გაიზარდოს და მერე თვითონ იცის. თუ იქნება თავისით იყოს, თავის მარჯვენით კაცობდესო. მამისეული თოფ-იარაღი შეუნახე, გამოადგება... თოფი ხაზინიანია, გაუფრთხილდეს, მხარში ცემა იცის. შორს მანძილზედ კარგად მიდის, ნიშანი კი ცოტა - მაღლა დაუჭიროს...“¹

აი, მთელი ფილოსოფია პრაქტიკული ცხოვრებისა, ხალხის შრომითი ცხოვრების პროცესში გამომუშავებული. ასეთი ადამიანები ქვნიან ცხოვრების დოვლათსაც და საზოგადოებრივ სიმტკიცესაც. ოთარაანთ ქვრივის ხასიათს მისი ქმრის ეს დარიგება ბუნებრივად და მოხერხებულად ავსებს. ეს დარიგება ქართველი გლეხობის სახელმძღვანელო ბრძნული შეხედულება თუ თეორიაა, ცხოვრებაში ამოკითხული და განმტკიცებული.

ოთარაანთ ქვრივმა ქმრის დარიგება-ანდერძს არ უღალატა: ოჯახიც შეინახა, სარჩო-საბადებელსაც თუ არა მიუმატა, არა დააქლო რა, იარაღსაც კარგად უვლიდა, ქმრის ხსოვნასაც

¹ ი. კავკავაძე, ტ. III, გვ. 45—46, 1926 წ.

წმინდად ინახავდა და შეილსაც უნარჩუნებდა კარგი, მისაბაძი მამის იარაღს, როგორც რელიქვიას — წმინდა ნაშთს.

შვილისადმი სიყვარულმა და პასუხისმგებლობამ ხომ ხელი ააღებინა პირად ბედნიერებაზე: ბევრი მთხოვნელი ჰყავდა მას, მაგრამ არავის გაჰყვა — „ჩემს გიორგის არავის დავაჩაგვრინებო“.

ცხოვრების მძიმე პირობებმა ოთარაანთ ქვრივი გააქაქა, გაამეხა. მას მკაცრი ადამიანის ბუნება და სახე მისცა. სოფელში ამბობდნენ ოთარაანთ ქვრივს ქვა უღვეს გულის მაგივრადო. ისე არავის გაუვლიდა, რომ არ გაეკენწლა, თუ რამ თვალში არ მოუვიდოდა, განსაკუთრებით ზარმაცებსა და მუქთამჰამლებს არ ინდობდა. სოფლის გონიერი გლეხები ოთარაანთ ქვრივს დიდად აფასებდნენ. დათია ბადიაშვილი, იმ სოფლის გლეხი, ოთარაანთ ქვრივს ასე ახასიათებს: „მე და ჩემმა ღმერთმა, ბარაქალა დედაკაცია... არც სხვისას შეიჩენს; არც თავისას შეარჩენს სხვასა“¹. ამ დახასიათებით ოთარაანთ ქვრივის კიდევ ერთ დადებით თვისებას ესმება ზაზი. დათიას პირით ოთარაანთ ქვრივს ამგვარ დახასიათებას აძლევს სოფელი, მეზობლობა, ხალხი და თვით მწერალიც.

ოთარაანთ ქვრივის ხასიათის სრულყოფილად გამოვლინების მიზნით ილია ჭავჭავაძე ტ ი პ ი უ რ ე პ ი ზ ო დ ე ბ ს ი ძ ლ ე ვ ა მ ის ი ც ხ ო ვ რ ე ბ ი დ ა ნ .

მიუხედავად დათიას დახასიათებისა — „არც სხვისას შეიჩენს, არც თავისას შეარჩენს სხვასაო“, ოთარაანთ ქვრივი გაკირვებულს, დავრდომილს ყოველთვის შეელოდა. მაგ., წვრილ-შვილიან ზარმაც დედაკაცს, რომელიც მის მეზობლად ცხოვრობდა და შვილები ნახევარჯერ მშვიერ-მწყურვალნი ჰყავდა, ყოველ კვირა დღეს ოთარაანთ ქვრივი „ერთს ათიოდ შოთს და ერთ ბადია კორკოტს თავის ფეხით გადაუტანდა ხოლმე“ და თანაც თავისებურად „მონათლავდა“, „ბილპილს მოაყრიდა“: „აჰა, ხეთქეო.. დაგიღია ეგ შავის მიწით ამოსავსები პირი, შე პირშაო, შენა, და შენი ღღენი ძალსავეთ სხვას შეჰყურები, აგერ გამოხრულს ძვალს გადმომიგდებენო“².

ასევე ექცეოდა ოთარაანთ ქვრივი მათხოვარს, გაუკითხავად

¹ ილია ჭავჭავაძე, ტ. 111, გვ. 36, 1926 წ.

² იქვე, გვ. 38.

არ დატოვებდა, მაგრამ, მაღლს თავისებურ პილპილს მოაყრიდა ხოლმე.

ყველა აღნიშნული პერსონაჟის არსებობა მხატვრული ნაწარმოების სამყაროსა და მისი იდეის სრულყოფილად განსახიერებისათვის აუცილებელია. ამ პერსონაჟთა ურთიერთქმედება, უდავოდ, ერთმანეთს, განსაკუთრებით კი ნაწარმოების ძირითადი პერსონაჟის ხასიათს ავსებს, უფრო მკვეთრი კონკრეტულ-ინდივიდუალური თვისებებით აჩვენებს მკითხველს.

პერსონაჟის გახსნის ეს ხერხი ასევე ილია ჭავჭავაძის მიერ გამოყენებული მოთხრობაში „კაცია-ადამიანი?!“. ამ ნაწარმოების ძირითადი გმირის ლუარსაბ თათქარიძის დამახასიათებელი თვისებები: სიზარმაცე, სიზანტე (გონებრივი და ფიზიკური), გონების გაუხსნელობა, ჩამორჩენილობა, უუნარობა, ცრუ პატივმოყვარეობა, გარემოში გაუთვითცნობიერებლობა, ორძილობა (растительная жизнь) ნიჭიერადაა გამოვლინებული ნაწარმოების სხვა პერსონაჟებთან (დარეჯანის, ელისაბედის, დავითის, მოურავი დათოს, გლეხის ქალის ბაბაღეს, სუტ-კენინას და ლუარსაბის) ურთიერთობაში.

* * *

მაგრამ ილია ჭავჭავაძე პერსონაჟთა ხასიათის გახსნაში მარტო ამ ხერხით არ კმაყოფილდებოდა.

იმავე ოთარაანთ ქვრივის ხასიათის მოცემაში ის მრავალსხვა ხერხსაც მიმართავს. ჩვენ ყურადღებას შევაჩერებთ ილია ჭავჭავაძის მიერ ამ მიმართულებით გამოყენებულ ძირითად ხერხებზე, რაც ჩვენი დიდი მხატვრისათვის თითქმის ყოველ ეპიურ ნაწარმოებშია დამახასიათებელი.

ილია ჭავჭავაძე ნაწარმოებთა, ძირითადად კი გმირთა ხასიათის გახსნისას ხშირად იშველიებს პერსონაჟის თვითგახსნისა (самораскрытие) და ავტორისეული დახასიათების ხერხს. პერსონაჟი შესაფერ სიტუაციაში თითქოს თავისთავს ელაპარაკება, ხსნის თავის მდგომარეობას, ქცევას, გარემოებისადმი დამოკიდებულებას, გამოთქვამს თავის მამოძრავებელ აზრს, შენედულებას, რწმენას.

ოთარაანთ ქვრივის ვაჟეცური საქმიანობა, ვაჟეცური თე-
დაცვა, განსაკუთრებული ფხიზელი მოქმედება და მისი „პილ-
პილმოყრილი მადლი“ სოფლის მრავალ მცხოვრებს, მომეტე-
ბულად დედაკაცებს ეუცხოვებოდათ. გლახეცები, ჯგუფად
რომ სადმე მდგარიყვნენ და ოთარაანთ ქვრივი „მიმავალი დაე-
ნახათ, ისე გაიფანტებოდნენ აქეთ-იქით, თითქო ალაღმა დაჰ-
ქროლა წიწილებსო!“ ოთარაანთ ქვრივმა ეს ყველაფერი იცო-
და და არა ნაღვლობდა, რომ მას ასე ეკრძალებოდნენ, ერიდ-
ებოდნენ და უფრთხოდნენ ყველანი. ის თავისთავად იტყოდა
ხოლმე: „ჩემი რად უნდა ეშინოდეთ? რა ბაყ-ბაყ დევი მე
მნახესო! მე მარტო ისა ვარ, რომ ჩენს ჯავრს არავის შევარჩენ,
ტყუილ-უბრალოდ არავის დავეჩაგვრინები. თუ გაჭირდა რკი-
ნის ქალამნებს ჩავიცვამ, რკინის ჯოხს ავიღებ ხელში და ხელ-
მწიფემდი ვივლიო“¹.

ოთარაანთ ქვრივის ეს თვითდახასიათება მშვენიერად ხსნის
მის ხასიათს; უფრო ნათლად წარმოგვიდგენს ოთარაანთ ქვრივის
თავისი მტკიცე, ძლიერი ნებისყოფით, უფრო მოხდენილად
ავსებს მისი ხასიათის დამაჭერებლად ჩვენებას.

ასეთივეა ოთარაანთ ქვრივის შემდეგი თ ვ ი თ გ ა ხ ს ნ ა,
თუ თვითგამართლება, თუ ა ვ ტ ო რ ი ს ე უ ლ ი დ ა ხ ა ს ი ე-
თ ე ბ ა: ოთარაანთ ქვრივის თუ რამ თვალში არ მოუვიდოდა,
არავის გაუვლიდა, რომ არ გაეკენწლა. მას არ უყვარდა ტკბი-
ლი სიტყვა: „ტკბილი სიტყვა რა არისო! — იტყოდა ხოლმე—
ამ გამწარებულს წუთისსოფელში ტკბილი სხვა რა არის, რომ
სიტყვა იყოს. რას მიქვიან ტკბილი სიტყვა! თვალთმაქცობაა,
სხვა არაფერი. ტკბილი სიტყვა ნუგეშია, კაცს გულს მოჰ-
ფხანს... ფხანა გულისა რის მაქნისია! უქმის კაცის საქმეა. თა-
ვადიშვილები ფეხის გულზე ხელს ასმევიანებენ, რომ ძილი მო-
იგვარონ, გულის ფხანაც ის არის: ძილს მოჰგვრის. ის კი არ
იციან, რომ თუ წუთისსოფელს ერთს ბეწო ხანს თვალი მოუ-
ხუჭე, ისე გაგთელავს, როგორც დიდოელი ლეკი ნაბადსა“².

მოთხრობის ეს ადგილიც მშვენიერად გვიდასტურებს, რომ
ოთარაანთ ქვრივი კარგად იცნობს მოუწესრიგებელ ცხოვრე-

¹ ი. კ ა ვ კ ა ვ ა ძ ე, ტ. III, გვ. 36, 1926 წ.

² იქვე, გვ. 37.

ბას და კარგად გრძნობს, რომ კაცისათვის აუცილებელია მუდამ მზადყოფნა და ფხიზლად შეფასება გარემო ცხოვრების მოვლენებისა.

ასევეა ოთარაანთ ქვრივის ფაქიზი, მაღალი საზოგადოებრივ-მორალური და მოსიყვარულე დედის ბუნების გახსნა მის ფიქრებსა და ტკივილებში, რაც შვილის ცვლილებით არის გამოწვეული. გიორგიზე ფიქრში წასული ოთარაანთ ქვრივის გული ვერ იძვენებს. კვანძი დარდისა მჭიდროდ გაინასკვა. შემფოთებული დედა კვანძის გასაღებს ეძებს. გადახედავს შვილის მოქმედებას შეურვებული თვალით. — „ამ ორის წლის წინად, — ჩაეკითხება თავის თავს ოთარაანთ ქვრივი, — თოფი არაღი აისხა ზედ, — ვენაცვალე იმის სიყმეს! უხდებოდა მამისეული, — წავიდა და სამი დღე შინ აღარ დაბრუნებულა. მე, სულელს, მაშინ ეს გუნებაშიც არ გამიტარებია. ეხლა კი მალონებს და გულთა მკბენს... სანადიროდ ვიყავიო, პითხრა. თუ სანადიროდ იყო, ხელცარიელი რად მოვიდა?... თავის დღეში ხელცარიელი არ მინახავს ნადირობიდან დაბრუნებული... მას აქეთ დაიგდო ნაღველმა. მე კი ესე დამახსოვდა-და!.. მას აქე¹ დააწვა რაღაც ლოდი გულზედ და ველარ აუხსნია... ღმერთო, ნუ მაფიქრებინებ, ღმერთო, ცა-მრგვლის გამჩენო! რა ვიცი?... ამ ტიალ წუთის-სოფელში ფათერაკი ბევრია... ღმერთო, მაშორე“¹... ან „თუ გული შევარღნია ვისზედმე, რად უნდა მიმალავდეს! რა დასამალავია ჩემთან!.. და თუ სხვა რამ ასტეხია... ღმერთო ნუ მაფიქრებინებ“².

განა ასევე მკვეთრად არ ააშკარავებს გიორგის ხასიათს მისი თვითგახსნა, სიკვდილის წინ დედას რომ გამოუტყდებოდა თავის დაღუპვის მიზეზში.

მომაკვდავი გიორგი ორიოდე წვეთმა ღვინომ მოასულიერა. მან თვალი გაახილა, წყნარად მიატარ-მოატარა და უეცრად გაუშტერა მტირალ კესოს. ოთარაანთ ქვრივმაც შენიშნა. გიორგიმ ძლივ-ძლივობით წარმოთქვა: „დედი! ჰნედავ... ეგ იყო ჩემი ბედის წერა... არა ვნანობ, არა... აი, ნეტავი ერთი შენს კალთას მაინც მამთხვევინა და ისე მომკლა“, — ინატრა გი-

¹ ი. ჰ ა ვ კ ა ვ ა ძ ე, ტ. III, გვ. 62, 1926 წ.

² იქვე.

ორგინ და მისმა თვალმა უფრო მეტი თქვა, ვიდრე სიტყვამ. კესო ტირილით მივიდა გიორგისთან და შუბლზე აკოცა. თავი რომ აიღო, ცრემლი მოსწყდა და მომაკვდავს გულზედ დაეცა. ამ ცრემლმა გიორგი თითქოს სიცოცხლეს დაუბრუნა, იაჰა, მოსულიერდა და განაგრძო თვითმხილება:

„ხედავ, დედი!.. ცოცხალი მაგის ღიმილს ვერ ვეღირსებ, ვკვდები და მაგის ცრემლი ზედ დამდის. ესეც მეყოფა თან წასატან ლხენად... არა ვნანობ, არა!.. მივდივარ და თან მიმაქვს ამის ცრემლით განედლებული, სიხარული... ნუ იწუხებ, დედი!... შენგან გამიგონია რასაც არა ეშველებოდა, კაცი არ უნდა აეთრევინოსო!.. არჩილ, ნუ მიწყენ, ნუ!.. ნურც შენ, ნურც შენი!.. განა არ ვიცოდი, — მე ვინ და შენ ვინ!.. სად მოგწვდებოდი ცაში ვარსკვლავსა... გული გწვდებოდა, გული, ხელი კი ველარ... ნატავით გლოცულობდი, მზესავით დამნათობდი... არც კი იცოდი, — ვის ათბობ, ვის ალხენ, ვის აცოცხლებ!... მინამ ცოცხალი ვიყავ, ვერ გაგიტყდი, მკვებენოდა... მერიდებოდა... მეშინოდა... ვკვდები და გეუბნები... მკვდარს რაღა მომეკითხება? მკვდარი ყველა თანაბარია!..!“

გიორგის ეს თვითმხილება, ავტორის მცირე, მაგრამ მოხდენილი დახასიათების ჩართვით, იშვიათი სიმკვეთრით ხსნის როგორც გიორგის ბასიათს, ისე მისი მღვდომარეობის არსს. გიორგის უკანასკნელ განდობაში — „მე ვინ და შენ ვინ!“ — შთაქაგონებლად იმის მძიმე, სინდისის მქეჯნავი საყვედური და მხილება „მოუწესრიგებელი — უთავბოლო“ ცხოვრების მიმართ, დაჩაგრული, უფლებააყრილი „უნცროსი ძმისა“ გაბატონებული კლასების წინააღმდეგ.

ასეთივე ხასიათისაა პრივილეგიური კლასის წარმომადგენლის — არჩილის გაღვიძებული სინდისის ქენჯნა, თვითკრიტიკა: „ჩვენი მადლი, ჩვენი კეთილი არა სწამთ, არა სჯერათ, ერთი და მეორეც ჩვენგან უკვირთ, ეუცხოებათ... ორი სხვადასხვა ქვეყანა... იმათ ჭირსა და ლხინს ცალკე ღობე ავლია, ჩვენსას ცალკე. გული გულს ველარ მიგვიკარებია, ველარ მოგვიხვედრებია. და რად უნდა გვიკვირდეს, რომ ერთმანეთისა აღარა გვესმის-რა“²... და სხვა.

¹ ი. ჰავთავაძე, ტ. III, გვ. 102—103, 1926 წ.

² იქვე, გვ. 107—108.

ამ შემოქმედებით 'ერხს ილია ჭავჭავაძე ხშირად მიმართავს თავის სხვა ნაწარმოებებშიც, მაგ., მოთხრობებში — „კაცია-აღამიანი?“, „გლახის ნაამბობი“ და სხვა.

ლუარსაბ თათქარიძეს ახალი დროება არ მოსწონს; ცხოვრების ახალ მოვლენებში ვერ ერკვევა, მას ვერც ეგუება. შეუცნობლად გრძნობს მის შემოტევას, გრძნობს, რომ მისი ძალა-უფლებაც თითქოს ირყევა, სუსტდება. თითქოს ინსტინქტურად ებრძვის ის ახალი დროის ყველაზე არაებითს და გადაუდებელ მოთხოვნებს — სწავლა, რომელსაც ის „ეხლანდელ ჭირად“ თვლის. „დრო გამოიცვალა, — იტყოდა ხოლმე აღმოჩენებით ლუარსაბი, — დრო გამოიცვალა, რაც ეს რაღაც ეშმაკური სკოლები შემოიღეს, ბატონო, ქართველ კაცის ხეირი მაშინ წავიდა. ფერი კი აღარ შერჩათ ჩვენს შვილებსა და!.. ჭაპით ისინი ვერა სჭამენ, სმით ისინი ველარა ჭმენ, რა კაცები არიან?! წიგნი იციან? მე თუ წიგნი არ ვიცი, კაცი აღარ ვარ, ქუდი არა მხურავს, განა! ხორცი მე არ მაკლია და ფერი. წიგნი რა ვაეკაცის ხელობაა, — ეგ ხომ ქალის საქმეა. ვენაცვალე უწინდელ დროს. ყველაფერი მაშინ თავის ღონეზედ იყო მოყვანილი, ყველა თავის ქერქში იყო. ვენაცვალე!.. კაცი-ცხენი, კაი თოფი, მარჯვე მკლავი და კაცი იყავ პატიოსანი“¹.

აქ სრული თვითგაშიშვლებათა ლუარსაბის მიერ თავის ჩამორჩენილობისაც, გონების სიზნანტისაც, ახალი დროის მოვლენებში გაურკვეველობისა და მათთან შეგუების უნარმოკლებულობისაც.

უმწეო ლუარსაბი, უსაზღვროდ გულნატკენი და შეწუხებულია, შვილი რომ არ ჰყავს. ის, შურით აღვსილი ძმისა და რძლისადმი, რომ მისი ქონება შეიძლება მათ დარჩეს, იქამდის მიდის, რომ ღმერთსაც კი საყვედურობს და ძმას მასთან ასმენს: „ღმერთო?.. რა დაგიშავე, შე დალოცვილო, რომ შვილს არ მაძლევ? მიბძანე და აკი გიახელ თელეთს სალოცავადა, თორმეტბაზიანი ცხვარი დაგიკალ, ორი აბაზის წმინდა სანთელი აგინთე, სხვა რა ვქნა? წირვა-ლოცვას უამისოდაც არ ვაკლდებოდი, მარხვა მე არ გამიტეხია, ყოველ წელიწადს წმინდა ზიარება მიმიღია და აღსარება მითქვამს. აბა ჩვენ

¹ ი. ჭავჭავაძე, ტ. II, გვ. 151, 1926 წ.

მღვდელსა ჰკითხე, თუ მე ცოდვა მიქნია რამე. დავითის ლუკ-
მად უნდა გამხადო?.. რაც იმას ქვეყანაზედ ცოდვა ჩაუდენია.
ვინ მოსთვლის?“¹ და სხვა. ლუარსაბის ხასიათის ასეთი თვით-
გახსნა და ამგვარი მრავალი სხვა ნიჭიერად ასახიერებს დაჩი-
ვებულ, დრომოკმულ ჩვეულებებს, რომელთაც ებღაუჭება
გონებაგაწრიოკებელი და ცხოველმყოფელობის ძალაგამოც-
ლილი ლუარსაბი და მისთანები.

პერსონაჟის ხასიათის გახსნას ილია ჭავჭავაძე წარმატებით
ახერხებს სწვა საშუალებებითაც, რომელთაგან აღვნიშნავთ
ზოგიერთს, როგორც აგრეთვე ძირითადას და დამანასიათუ-
ბელს ილია ჭავჭავაძის პოეტური ხელოვნებისათვის.

პერსონაჟის ხასიათის გახსნისათვის დიდი და არსებითი
მნიშვნელობა აქვს ავტორისეულ პირდაპირ დახასიათებას. ამ
დახასიათებაში მწერალი ავლენს თავის გაგებას, პერსონაჟის
ხასიათის ამა თუ იმ თავისებურების შეფასებას. ეს კი უფ-
რო თვალსაჩინოდ გამოკვეთავს გმირის სანეს, უფრო დამაჭე-
რებლად გვიჩვენებს მის ბუნებას.

ოთარაანთ ქვრივი რთული, მრავალწახნაგოვანი ბუნების
ადამიანია. ილია ჭავჭავაძე საჭიროდ თვლის ამ რთულ
ბუნების გზადგზა გამოვლინებაში თვითონაც შეუმჩნეველად შე-
იკრას და თავისი პირდაპირი დახასიათებით ხელი შეუწყოს.
მკითხველს მის სწორ ათვისებაში.

ოთარაანთ ქვრივის წინდახედულების, გონივრულ-ანგარა-
შიანი საქმიანობის ჩვენებას ილია აძლიერებს პირადი დახა-
სიათებითაც: „გაპყიდდა ღვინოსა და მომეტებულს პურს თუ-
არა, ფულს ხუთ ნაწილად პყოფდა და ხუთ რიგად ინახავდა.
ამისათვის ნაჭრებისაგან კრელი ქისები ჰქონდა, ჩანთასავით
შეკერილები. ერთს ამისთანა ქისას «საჭირნახულოს» ეძახდა
და შიგ ინახავდა სახარჯოს პურისა და ქერების სამკალად, მო-
საზიდად და სალევად. მეორე ქისას «ბარაქალა ქისას» ეძახ-

¹ ი. ჭავჭავაძე, ტ. II, გვ. 234, 1926 წ.

და. ამაში ინახავდა სახარჯოს ვენახის სამუშაოსათვის. მესამე ქისას «საჯანაბო» ერქვა. ამაში ინახავდა ფოსტის ფულსა და საბეგროსას, თუ ვინიცობაა სოფელი ოდესმე შეაწერდა. მეოთხე ქისაში ინახავდა მოჯამაგირის ფულსა. ამ ქისას ეძახდა: «მიეცი და მოგეცესო». მეხუთე ქისაში ჰქონდა საშინაოდ სახარჯო და ღარიბთა გასაკითხი ფული. ამ მეხუთე ქისას ოთარაანთ ქვრივი ხან «ფარსილას ქარვასლას» ეძახდა, ხან «შიოს მარანს».

„თვლა, — განაგრძობს მწერალი ოთარაანთ ქვრივის დახასიათებას, — თუმცა მაგრე-რიგად არ იცოდა და ზშირად კენჭებს მოიშველიებდა ხოლმე, როცა უამისოდ დათვლა უჭირდებოდა, მაგრამ ანგარიში ძნელად შეეშლებოდა. პირველს ოთხს ქისაში იმდენს ჩააწყობდა, რამდენიც საჭირო იყო და ძალიან იშვიათად მომხდარა ანგარიში არეგოდეს. რაც პირველს ოთხ ქისას გადარჩებოდა, ყველას მეხუთე ქისაში დაუთვლელად ჩაჰყრიდა და, მინამ გამოილეოდა, დაუთვლელად ჰხარჯავდა“¹.

ასეთივე ხერხია გამოყენებული მოთხრობაში — „კაცია ალაპიანი?“ ლუარსაბის, დარეჯანის, ლამაზისეულის, ელისაბედის ხასიათების გახსენისას.

ილია ჭავჭავაძეს უნდა მკითხველს დაანახვოს ლუარსაბის გონებრივი გაწრიოკება, აგრეთვე აჩვენოს, თუ რამ მიიყვანა იგი ასეთ მღგომარეობამდე. ამისათვის მწერალი ლუარსაბის ხასიათის განსახიერებისას ასეთ დახასიათებას ურთავს: ლუარსაბს „სწავლა, ღვთის მადლით, არაფრისა არა ჰქონდა. რომ ჰქონოდა, ეგრე სუქანიც აღარ იქნებოდა... ჩვენი ლუარსაბი, მგონი, თითონაც ბევრს არ იცემდა თავში, რატომ სწავლა არა მაქვსო... ეგ ეხლანდელი ჭირიაო, — იტყოდა ხოლმე გულმტკივნეულად, თითქო, ქვეყანა ამ ჭირისაგან ებრალებო... მისის აზრით, კაცი ძირგავარდნილი ქვევრი იყო, რომელსაც დღეყოველ უნდა ჩააყარო ხორაგი და ჩაასხა სასმელი, მაგრამ კიდევ მაინც ვერ აავსო. მისი ბრწყინვალება თავის თავზედ ჰხედავდა თავის ბრწყინვალე გონიერებით, რომ ამ მნიშვნელობას კაცი უსწავლელადაც კარგად ახრულებს. ნამეტნავად

¹ ი. ჭავჭავაძე, ტ. III, გვ. 43—44, 1926 წ.

ჯოგის და ყმის პატრონი, ყმისა — რომელსაც ჯოგში დიდი განსხვავება არა აქვს“¹.

ასევე ავტორის პირითაა გადმოცემული ლუარსაბის ფიზიკური სიზნანტის, ორძილობის დახასიათება: ლუარსაბს „სტუმარი ეჯავრებაო... ამბობდა უგუნური ხალხი, მაგრამ განა სიძუნწით მოსდიოდა ეს ამბავი?... თუ ეჯავრებოდა სტუმარი, იმიტომ ეჯავრებოდა, რომ უნდა ამდგარიყო და ტანთ ჩაეცვა... ადგომა კიდეც არაფერი. ეს ესე არ ეხარებოდა ლუარსაბს: ტანთ ჩაცვა იყო ამის სიკვდილი. მთელს ზაფხულს ისე გაატარებდა, რომ პერანგის და მის ამხანაგის მეტს არას მიიკარებდა ტანზედ, თუ თავის ნებაზედ მიაგდებდით, თუ არა, მეტი რა ჩარა იყო. ზამთარში კიდეც პერანგზედ ქურქს წამოისხამდა, თუ ვინმე დიდი კაცი არ ეწვევოდა“².

აი, ასეთ მოძრავ ლეშად გადააქცია მზამზარეულმა, ბატონყმურმა ცხოვრებამ ლუარსაბ თათქარიძე, — ამბობს ილია ჭავჭავაძე.

* * *

პერსონაჟის ხასიათის გაშლას ილია ჭავჭავაძე ავსებს და ამკვეთრებს აგრეთვე მათი პორტრეტების მოცემით. პორტრეტული დეტალები, რომლებიც ეხმარება პერსონაჟის სახის გაღრმავება-გაფართოებას, მრავალგვარია: პერსონაჟის გარეგნული სახისა და სხეულის ნაკვთები, ფორმა — მისი ჩაცმულობა თუ სხეულის მოძრაობა, მისი ხმა და ა. შ.

ჩამწვდომი ოსტატობითაა მოცემული ოთარაანთ ქვრივის დედობრივი ტკივილები გიორგის ოჯახიდან წასვლისას. ცნობილია, თუ რა მძივე ტრაგედიაა მშობლისათვის (განსაკუთრებით ისეთი თავდავიწყებით მოსიყვარულე დედისათვის, როგორც ოთარაანთ ქვრივია), როცა დედა-შვილის ცხოვრების გზებზე დაცილება, გაყრა, ხდება, როცა შვილს თავისი პირადი გზა გაუჩნდება. სწორედ, ამ მომენტმა გატეხა ოთარაანთ ქვრივი;

¹ ი. ჭავჭავაძე, ტ. II, გვ. 150—151, 1926 წ.

² იქვე, გვ. 154.

მაგრამ სახე მაინც ვერ შეაცვლევინა: ოთარაანთ ქვრივი ისევ ის მებრძოლია, სამართლიანი, დარდსა და მწუხარებას რომ არ ჰყვება; ისეთივე მტკიცე ხასიათის პიროვნებად რჩება ბოლომდე. მაგრამ ეს მას ძვირად, ძალიან ძვირად უღირს — ამას ახერხებს ჯოჯოხეთური ტყვილების დაძლევის გზით. მოვუსმინოთ ილიას:

„ოთარაანთ ქვრივმა დიდხანს ადევნა თვალი დერეფნიდამ... დიდხანს ადევნა, დიდხანს, მინამ თვალთაგან მიეფარებოდა შვილი, თითქო ხმაამოუღებლად იხვეწ-იმუდარებოდა, — ერთი მაინც შემომხედოსო, მაგრამ გიორგიმ უკან აღარ მოიხედა...“

დედას გულმა ტეხა დაუწყო.

— უკან აღარ მოიხედა!.. — დაიკვნესა დედამ. — ჩემგან მიდის, თითქო ძაფიც არ იჭერს; სხვაგან მიდის, თითქო თოკით ეწევიანო.

ფეხთმდგომელას ოთარაანთ ქვრივს თავი ძირს ჩამოუყარა და დაშლასავით, თითქო კისრის ძარღვი გაუწყდა, ველარ შეიმაგრა და ნიკაპით გულზედ დასაბჯენად-ღა დაეკიდაო.

— ჩემგან მიდის და პატარა ნაღველიც უკან არ ახედებს... განა აქ არა დაჰრჩა-რა!.. სხვაგან მიდის და სიხარული მარტო წინ აყურებინებს... განა ყველაფერი იქ არის, სუყველაფერი!.. დაიკვნესა ხელახლად დედის გულმა.

ამის თქმაზედ ოთარაანთ ქვრივმა კაბის სახელო წამოიწია ღა მთელი მკლავი დაჭიმულ სახელოთი მოისო თვალეზზედ.

თითონაც არ იცოდა, რადა ჰქნა ესა. ეს უნებურად, უცოდნელად მოუვიდა. ხელმა თავისთავად დაასწრო, მინამ გული ცრემლს წამოჰღვრიდა. თითქო ხელი არ დაეკითხა გულს, — არ დამაგვიანოს, არ დამიშალოსო. ოთარაანთ ქვრივს თვალში ცრემლი არ უჩანდა!.. განა აქვს კი ცრემლი ცეცხლმოკიდებულ გულსა?!.

ჩამოჯდა ოთარაანთ ქვრივი დერეფნის დირეზე, ჩაჰკიდა კვლავაც თავი და ორისავე იდაყვით მუხლების თავზედ დაებჯინა.

ოთარაანთ ქვრივი ფიქრმა წაიღო...

დიდხანს იტრიალა ამ ფიქრების მორევში გულმა და გონებად ოთარაანთ ქვრივისამ. მერე თითქო რაღაც ხიდი გაიღოვო

მორევიდამ გამოსასვლელად, წამოდგა ფეხზედ და ხმამაღლა სთქვა:

— არა შეილო!.. შენ გაიხარე, შენ!.. მე კი... მე კი... მე ჩემისად მაყურებელს თვალს დავიბრმავებ და შენისად მაყურებელთ-ლა ვივლი და ვიცოცხლებ“¹.

აქ მთელი სიგრძე-სიგანითაა მოცემული ოთარაანთ ქვრივისათვის დამახასიათებელი შინაგანი თუ გარეგანი თვისებები.

ასეთივე გულშიჩამწვდომი და ღრმად შთამბეჭდავითარაანთ ქვრივის სახე მომაკვდავ შეილთან. ოთარაანთ ქვრივის გაუტეხელი, ამტანი, რკინისებური ხასიათი ამ მძიმე მომენტშიც არ კარგავს თავის ბუნებას. მის გამოუთქმელ მტანჯველ განცდებს მწერალი ასე გადმოგვცემს:

„— თქმა უნდა და ილაჯი აღარა აქვს.... — დაიკვნესა დედამ.

ამის თქმაზედ ორი სხვილი ცრემლი ჩამოუგორდა თვალთაგან და გაფითრებულ ლოყებზედ ნავალი დააჩნია, თითქო მდუღარე ტყვია იყო და საცა გაიარა, ამოსწვაო.

საბე კი... არ უტიროდა, არა!..

გაკერპებულმა დედამ სახეს არ ამოაბეჭდვინა მწვავე ტკივილი გულისა. ძალის-ძალად გაყინული ცრემლი კი დაადნო ცეცხლმოკიდებულმა გულმა და ძალის-ძალადვე შეუპოვრად შეკრულ სახეს ერთი ძარღვიც ვერ შეუშალა. იმედ-გადაწყვეტილობის სუსხმა ისევ გაპყინა ეს დამდნარი დედაკაცი...“²

აქ ოთარაანთ ქვრივის თვალის, სახის, ხელის, სხეულსაცოველი კუნთისა და ძარღვის მოძრაობა მაქსიმალური სიზუსტით შეესატყვისება მის მთლიან ხასიათს და მკითხველისთვისაც უფრო მეტად ხელშეწყობები და დამაჯერებელი ხდება.

მოთხრობის სიუჟეტის გაშლაში ასეთივე მაღალი ოსტატობითა და შთამბეჭდავი-ძალითაა ჩაქსოვილი გიორგის პორტრეტი: „იმ ღროს, როცა ჩვენს მოთხრობას ვიწყებთ, ოთარაანთ ქვრივის შვილი გიორგი ოც-და-ერთის წლის ბიჭი იყო. ერთი ჯმუხი და ძარღვიანი ყმაწვილი კაცი დადგა. კუპრსავით შავი და კარგად დაკოკრებული წვერულვაში ლამაზად უხდევ-

¹ ი. ჯავახიძე, „ოთარაანთ ქვრივი“, თბ., ტ. III, გვ. 77—79, 1926 წ.

² იქვე, გვ. 101.

ბოდა მის შავგვრემანს და მოხდენილად მოყვანილს სახესა. თვალადობით მეტად სანდომიანი და მარილიანი იყო, და უფრო უკეთესი იქნებოდა, რომ მისი დიდრონი ქორული თვალები ცოტა მრისხანედ არ გამომეტყველებდნენ. თვალთა შეტყველების ქექა აძლიერებდა გადაბმული წარბები. ეს მარილიანობას სახისას ბევრს უშლიდა. ამის გამო კაცი უნებურად თვალს შოარიდებდა პირველ თვალის მოსწრებაზედ. ხოლო რამდენსაც უფრო დააკვირდებოდათ მის პირისანეს და თვალებსა, უფრო და უფრო შოგეწონებოდათ გიორგი. იშვიათად იცოდა ღიმილი, მაგრამ როცა კი გაიღიმებდა, თვალი ზედ დაგრჩებოდათ, ისე უხდებოდა ღიმილი. ტანადაც ერთი ბრვე კაცი იყო, მარჯვედ მოყვანილი და კარგად ჩასმული.

კობტად და ფაქიზად ჩაცმა-დახურვა უყვარდა, იმისი ყბითნებით მორთული საცვეთები, კრელი წინდები და ლამაზად გაწყობილი ფეხზედ ქალამანი რომ გენახათ, მაშინ დაიჯერებდით, რომ ჩვენებურ გლეხის ფეხსაცმელსაც თავისი სიტურფე და სილამაზე აქვს¹.

მწერლის მიერ გიორგის ასეთი პორტრეტის ჩვენებით მკითხველი ხედავს, განიცდის არა მარტო გიორგის მიმზიდველი სახის გამომეტყველებას, მისი ჩაცმულობის მოხდენილობას, რაც ასე ეხმარება და ესატყვისება გიორგის საერთო სახეს, არამედ აგრეთვე ქართველი გლეხის გამომეტყველებას და ჩაცმულობის შნოს, ლაზათს, მომხიბვლელობას.

ასეთივე ოსტატობით აქანდაკებს ილია ჭავჭავაძე ბატონყმობის ინსტიტუტის საფუძველზე განმტკიცებული ზნე-ჩვეულებების, სხვისი — (ყმის) შრომით უზრუნველი ცხოვრების შედეგად როგორც გონებრივად და ზნეობრივად, ისე ფიზიკურადაც დამახინჯებული ლუარსაბის, მისი კენინა დარეჯანისა და სხვა პერსონაჟთა პორტრეტებს. ნიმუშისათვის მშვენიერია წინათავში მოცემული ლუარსაბის პორტრეტი. აქ, დამატებით, საილუსტრაციოდ მოვიტანთ ლამაზისეულის პორტრეტს:

„სასაცილო რამ იყო ეს ლამაზისეული: ერთი რადაც უშნოდ ჩასუქებული, ჯმუხი, ჭუჭყიანი, ტანზედ ეცვა ხამის ჩითის

¹ ი. ჭავჭავაძე, „ოთარანთ კერივი“, თბ., ტ. III, გვ. 47 — 48, 1926 წ.

კაბა, ქუჩისაგან ვერ გაირჩეოდა — რა ფერისა იყო; კალთები აქა-იქ გამომწვარი ჰქონდა ზამთარში ცეცხლთან ახლო გდებისაგან, ბოლოები სულ მოშპალი და შემოფხრეწილი ჰქონდა, დახეულებიდან გამოჩანდა ერთი რაღაც დამპალის საბნის ნაგლეჯი, კაბის ქვეშა გარშემო ჩამოკიდებული, მითომ და იუბკაა... თავზედ ეკრა შიგა-და-შიგ ჩამოფლეთილი ჩით-მერდინი, ქალბატონის გამონაცვალი, იმ ავოფლეთილებში მუთაქის მატყლსავეთ დასორსვლილი შავი — უკაცრავად არ ვიყო — წილიანი და დაუვარცხნელი თმა მუჭა-მუჭად ამოშვეროდა, ქუსლებდახეთქილი, მუგუზალსავეთ შავი ფეხები, წენგოსაგან შედებილი ხელები, ცვირ-პირი ქვაბების მურით მოთხუპნული — აი, ამ-გვარი იყო ის ცხოველი, რომელსაც დარეჯანი «ლამაზისეულს» ეძახდა და რომელიც გულ-ხელ-დაკრებილი დაძყურებდა ბალან-გაცვივულ ხალიჩასა¹.

აი, ბატონ-ყმობის მძივე უღელქვეშ ყმის გაპირუტყვების ცოცხალი მაგალითი.

აღნიშნულ მოთხრობაში ასევე მკვეთრადაა ჩაქსოვილი პერსონაჟის საერთო ხასიათთან შეხამებული დარეჯანის, ელისაბედისა და სხვათა პორტრეტები, რაც აგრეთვე ნაწარმოების პერსონაჟის სახის სრულ გახსნას ემსახურება.

ილია ჭავჭავაძე პერსონაჟის დახასიათებაში დიდი ოსტატობით აქსოვს აგრეთვე თვით ნაწარმოების იდეას, ან მის ნაწილს.

„ოთარაანთ ქვრივში“ ილია ჭავჭავაძის მიზანდასახულებათა, მკითხველს შთააგონოს, წინააღმდეგ „ბრწყინვალე“ წრეში გავრცელებული შეხედულებისა, რომ შრომა სავარცხვინო კი არ არის, არამედ სასიქადულოა, რომ შრომა ამახვილებს კაცის ნიჭს, უნარს, საპატიო სიმადლეზე აჰყავს იგი, როგორც თავის საკუთარ თვალში, ისე მთელი საზოგადოების წინაშე.

ილია ჭავჭავაძე აგვიწერს რა ოთარაანთ ქვრივის კარმიდამოს, თითქოს საგანგებოდ წესრიგში მოყვანილს, — ყველაფერი რომ თავის ადგილზეა, გასუფთავებული, მოვლილი, განაგრძობს: „სახლის მარცხნივ პატარა ადგილია შემოღობილი და შიგ ბოსტანია.

¹ ი. ჭავჭავაძე, „კაცია-აღამიანი?“, თბ., ტ. II, გვ. 174—175. 1926 წ.

აქ მოჰყავს ხოლმე ოთარაანთ ქვრივს ყოველივე ბოსტნეუ-
ლობა, რაც კი დასჭირდება საზაფხულოდ, თუ საზამთროდ, თა-
ვისის ხელით ჰბარავს, სთოხნის, ჰმარგლის, სთესს და ჰკრეფს
ხოლმე. თუმცა სოფლელნი ბევრს იძახდნენ: ვის გაუგონია დე-
დაკაცი ბარი და თოხიო, მაგრამ ოთარაანთ ქვრივი არას დაგი-
დევდათ.

— თუ არ გაუგონიათ, ეხლა გაიგონონო, — ამბობდა ხოლ-
მე. — მითამ მე რითა ვარ ნაკლები აიმ დამპალ გოგიაზედ!
თუ იპაა ჰშვენის ბარი და თოხი, მე რაღა ღვთისაგან შერის-
ხული ვარ. რა ვუყოთ, რომ ის მამაკაცია და მე დედაკაცი. მი-
თამ ჩემზედ წინ რით არის? იმასაც ორი ხელი და ფეხი აქვს
და მეცაო. თუ ის ხელ-ფეხს ასაქმებს, მე რაღა დარდუბალა
გადაჰკიდებია!.. რა საპყარი და დავარდნილი მე მნახესო..“¹

ილია ჭავჭავაძეს შრომის მოთხოვნა და აუცილებლობა, ფი-
ზიკური შრომისაც კი, შესაძლებლად და მოსაწონადაც მიაჩ-
ნია არა მარტო მამაკაცისათვის, არამედ დედაკაცისათვისაც.
შრომა აფხიზლებს, აჯანსაღებს კაცს და ეს კი სჭირდება რო-
გორც მამაკაცს, ისე დედაკაცსაც. ეს იდეა, უდავოდ, იმ დროს
ახალი და პროგრესული იყო. ამიტომ მისი მოთხოვნის აუცი-
ლებლობას ილია შთააგონებდა ქართველ მკითხველს, რადგან
ქართველი საზოგადოება (რა თქმა უნდა, განსაკუთრებით, მისი
პრივილეგიური ნაწილი) შრომას გაურბოდა, არ კადრულობდა,
დამამცირებლადაც მიაჩნდა და რაღაც გამოურკვეველ უმოქ-
მედობას, ბურანს იყო მიცემული. ი. ჭავჭავაძის თქმით, ეს ის
დრო იყო, როცა:

„არსაიდან ხმა, არსით ძახილი..
მშობელი შობილს არას მეტყოდა,
ზოგჯერ კი ტანჯვით ამოძახილი
ქართველის ძილშია კვნესა ისმობდა!“²

(„ელეგია“)

აი, ასეთ მდგომარეობაში ილიამ ქვეყნის გამოფხიზლებიან
და აყვავების წამალი საზოგადოებრივ ფხიზელ, აზრიან შრო-

¹ ი. ჭავჭავაძე, „ოთარაანთ ქვრივი“, თხზ., ტ. III, გვ. 41, 1926 წ.

² ი. ჭავჭავაძე, თხზ., ტ. I, გვ. 13, 1925 წ.

მაში, მოქმედება-მოძრაობაში დაინახა, 'ზოლო მისი განსახიერება ოთარაანთ ქვრივის ცხოველ სახეში სცადა.

ამიტომაც მწერალი „ოთარაანთ ქვრივში“ პერსონაჟთა ამ თვისებას არა ერთგზის გვიჩვენებს.

პატიოსანი შრომა, რომელიც კაცს „სინდისის ქუდს“ ჰხურავს, გიორგისათვის ურყევ ჩვეულებად, მისი ბუნების მკაცრ მოთხოვნილებადაა გადაქცეული. აი, რას გვეუბნება ამის შესახებ ავტორი: „ეს ხასიათი დასჩემდა გიორგისა. დედისა-ვით, — თავისი იყო, თუ სხვისა, — თუ ცუდი რამ იყო, გამოუკიდებოდა. ბევრს ამისათვის არ მოსწონდა გიორგი. კაცო, რა უნდა, სხვის საქმეში რად ერევაო? არა ერთი და ორი იძახოდა ამას სოფელში. ამ ხასიათმა ბევრი ხიფათი შეამთხვია, მაგრამ არც თითონ იშლიდა, არც დედა უშლიდა“¹. ამგვარი დახასიათებით მწერალი, რა თქმა უნდა, ხელს უწყობს ხასიათის და მასთან, ნაწარმოების იდეის გაღრმავებას. ერის, საზოგადოების ცხოვრება მაშინ აღორძინდება, მაშინ წავაწინ, შთაგონებს ილია მკითხველს, — როდესაც ყოველი ჩვენგანი, საზოგადოების ყოველი წევრი, ისე გაუფრთხილდება ადამიანს, როგორც საკუთარ თავს.

ილია ჭავჭავაძემ კარგად გაითვალისწინა, რომ ქართული საზოგადოებრივი ცხოვრება შეფერხებულია კაცის გონებისა და სხეულის დამახინჯებელი, გამაზარმაცებელი, განადგურებადმდე მიმყვანი მუქთახორობით, სხვისი შრომის შედეგად მზომზარეული, უანგარიშო ცხოვრებით, რასაც ასეთი ფართო ხასიათი ჰქონდა მიღებული ბატონყმობის ხანაში და რაც, როგორც ნაშთი ამგვარი ცხოვრებისა, შემდეგშიც გადმოდის. სწორედ ამ გარემოებამ გადააგვარა ლუარსაბ თათქარიძე და მისთანანი.

ილია ჭავჭავაძე მისთვის დამახასიათებელი სატირით ანუ გვისურათებს ლუარსაბის ხასიათის ამ მხარეს: „სადილის შექმნა დეგ ძილი, მერე ისევ გაღვიძება, მერე ისევ ჩაი, მერე ვახშაპი და ბოლოს ისევ სატრფიალო ძილი — და ესრეთ ტკბილად და აუმღვრევლად მიდიოდა ამ ორთა უმანკო სულთა უბოროტო ცხოვრება ამ წუთის-სოფელში, რომელმაც ისე არაფერი არ

¹ ი. ჭავჭავაძე, „ოთარაანთ ქვრივი“, თბ., ტ. II, გვ. 52, 1926 წ.

იცოდა ამათის ვინაობისა, როგორც ამათ არა იცოდნენ-რა, ჭამა-სმის გარდა, ღვთისაგან განაჩენი ამ მუხანათის წუთის-სოფლისა“¹.

ი. ჭავჭავაძე მთელი თავისი მოღვაწეობის მანძილზე შეუწელებელი მონღომებით ცდილობდა შთაეგონებინა მკითხველისათვის, რომ კაცი თავის თავს, თავის დანიშნულებას პოულობს შეგნებულ, საზოგადოებრივ შრომაში, მოქმედებაში, რომ საქმარისი არ არის დაეკმაყოფილდეთ მით, რომ „რაც არ უნდა გვექნა, არ გვიქნია“², ცუდი საქმე არ გაგვიკეთებია (ეს, რა თქმა უნდა, არ არის ურიგო: უარარაობას ესა სჯობია, მაგრამ არ არის დამაკმაყოფილებელი).

ილიას ღრმა რწმენით, საჭიროა ყოველმა ჩვენგანმა ეს საკითხი შებრუნებულადაც დასვას: „რაც უნდა გვექნა, ის კი გვიქნია?“ და აი, ეს შებრუნებული საკითხია, ილიას გაგებით, უფრო არსებითი, კაცისა და საზოგადოებრივი ცხოვრების წინ წაშწევი, რასაც ასე დაჟინებით მოითხოვს ერის ცხოვრება; ხოლო პასუხი, რომელიც შეუძლია ლუარსაბმა და მისთანებმა მისცენ, — „მისვამს და მიჭამია, არც ერთი დღე მშიერი არა ვყოფილვარ“ — არამც თუ დამაკმაყოფილებელი არ არის, არამედ სამარცხვინოცაა, ვინაიდან ასეთი ადამიანი ცხოვრობს მხოლოდ მისთვის, რომ სვას და ჭამოს, და არა იმისათვის ჭამს და სვამს, რომ იცხოვროს. ამიტომ, ილია ჭავჭავაძის გაგებით ასეთი კაცის ცხოვრება უაზროცაა და უმნიშვნელოც. ილია, გამომდინარე ასეთი შეხედულებიდან, მწარედ, დაუნდობლად, მაგრამ სამართლიანად შენიშნავს: „მოკვდა ლუარსაბიცა ისე, როგორც იხოცებიან ბევრი ჩვენგანნი, რომელნიც არც თავის სიცოცხლით უმატებენ რასმეს ქვეყანასა და არც თავის სიკვდილით აკლებენ“³.

განაჩენი თუმცა მკაცრია, მაგრამ სამართლიანი და დამაფიქრებელი.

1 ი. ჭავჭავაძე, „კაცია-ადამიანი?“, თბ., ტ. II, გვ. 166, 1926 წ.

2 იქვე, გვ. 194.

3 იქვე, გვ. 257.

მხატვრული ნაწარმოების პერსონაჟის ხასიათის სისრულით გაშლისათვის ილია ჭავჭავაძის შემოქმედებაში ხშირადია გამოყენებული პერსონაჟის გარემოს (სახლ-კარის, ბინის, ნივთებისა და სხვა) აღწერაც. ასეთი აღწერით ილია ჭავჭავაძე მკითხველს თვალსაჩინო წარმოდგენას აძლევს, თუ რაპდენადაა პერსონაჟის ხასიათის თავისებურება აღბეჭდილი ან გამოვლინებული მის ასეთ გარემოში.

ილია ჭავჭავაძის მიზანდასახულებათა ოთარაანთ ქვრივში დავანახოს მშრომელი, წესიერი, თავისი მოვალეობის პირნათლად შემსრულებელი ქალი, ქართველი გლეხის ცხოვრებაში გამობრძმედილი, რომელშიც შრომითმა ცხოვრებამ გამოიმუშავა შრომისა და გამუდმებით წესრიგში ყოფნის აუცილებლობისა და მოთხოვნის შეგნებული ჩვევა.

„ოთარაანთ ქვრივს, — გადმოგვცემს ილია ჭავჭავაძე, — სოფლის ნაპირას ერთი კაი მოზრდილი ფიცრული ეღვა. მისი ეზო, საკმაოდ ფართო გლეხკაცისათვის, გარს შემორტყმულია ტყრუშულის ღობითა. ეზო წმინდაა, ფაქიზად შენახული ღაღერეფნიდამ მოყოლებული ჭიის კარამდე სიგრძე-სიგანეზედ შწვანით აბიბინებული. დერეფნის წინ, ერთ ოციოდ ნაბიჯზედ, უშველებელი კაკალი სდგას, შტოებ-ძირდაშვებული, შემოკვეცებული, თითქო განგებ შემოკვეცილიაო.

კაცის თვალს ეაქებოდა, რომ ეს ეზო ენახა“¹.

მაგრამ ოთარაანთ ქვრივის სახლ-კარისა და მეურნეობას მარტო გარეგანი მხარე კი არ იყო ასეთი, ფაქიზად და გამრჯელი ხელით ნაკეთი, რათა იგი ვისმეს ენახა. არა, ასეთი სიფაქიზე და წესიერება ხომ ოთარაანთ ქვრივისათვის. ჩვეულებრივი იყო, როგორც ესი შინაგანი მოთხოვნილება. ილია ჭავჭავაძე მისი ბინის შინამოწყობილობას დამახასიათებელი დეტალებით აჩვენებს მკითხველს: „სახლში რომ შესულიყავით, ყველაზედ უწინარეს თვალში გეცემოდათ სიფაქიზე და დაგვილ-დაწმენდილობა იქაურობისა. თარო-ჩრდილოს მთლიან

¹ ი. ჭავჭავაძე, „ოთარაანთ ქვრივი“, თბ., ტ. III, გვ. 40—41, 1926 წ.

კედელზედ თავიდან ბოლომდე გახილულია და ზედ ჩამწკრივებულია სუფთა ქურქელი ქაშანურისა, ორიოდე ქვაბი, ტაფა, ჩამჩა, ქაფქირი, ძალზედ დაწმენდილ-დარეცხილი, მხიარულად გადმოიციქრებიან მალლიდამ, თითქო თავს იწონებენ, რომ კარგი მომვლელი და პატრონი ასჩენიათ.

კერას აქეთ-იქით თითო ტახტია, დაფენილი ჭრელის ფარდაგებითა, კარგა ხნის ფარდაგებია, მაგრამ კარგად შენახული და ნაპატრონები. ტახტების თავზედ თითო ბაცანკალი, ანუ, როგორც ზოგან ეძახიან, სართუმალი დგას ხარატით ნაკეთები. კუთხეში ერთი დიდი კიდობანია. ეტყობა ძველი ნაკეთობაა, იმიტომ, რომ წინა-პირზედ გამოხარატებულია სხვადასხვა საბე და ძველებური გრეხილ-ხვეულები სილაშაზისათვის. ერთი დიდი სკივრიცა სდგას მეორე კუთხეში, ეტყობა ერთს დროს ლურჯად ყოფილა შეღებილი და ეხლა კი საღებავი გადასვლია. ამ სკივრზე აკოკრებულია ქვეშაგები, ლურჯის სუზანით თავიდან ბოლომდე ჩამოფარებული“¹.

აი, ასეთი ფაქიზი, მიწიბრველია გლეხკაცის შრომის ქურაში გამობრძმედილი ოთარაანთ ქვრივის გონივრული, ოჯახური მეურნეობა.

სულ სხვაგვარად გამოიყურება ლუარსაბ თათქარიძის კარმიდამო და მისი ბინის მოწყობილობა, რაც მეტად ტიპური და დამახასიათებელია იმ საზოგადოებისათვის, რომლის წარმომადგენელიცაა თვით ლუარსაბი: „კარგი რამ იყო თავად თათქარიძის სახლ-კარი, — აგვიწერს ილია ჭავჭავაძე, — ...ორსართულიანი სახლი ქვითკირისა. აი, ის სართულები რა ფერისა იყო: ქვეშ იყო მარანი, წალმით დახურული, და იმ მარნის უკანა კედელზედ ამოყვანილი გახლდათ ერთი პატარა ოთახი მოაჯირითურთ. მოაჯირს ეკრა ზედ მერცხლის ბუდესავით ერთი მცირედი ფიცრული, რომელიც საქვეშაგებოსა ჰთამაშობდა. კარგა მანძილზედ კიდევ ფიცრულის სათორნეც იდგა, იმას აქედამ ხულა, რომელსაც ზედ ჰქონდა მოდგმული ცალთვალა სასიმილდე, ერთი უბადრუკი რამ და მგლოვიარე. ბაღჩაც იყო, ღობით გავლილი, ღობესთან... მოჩანდა ძველი ჩალური, დროთა ბრუნვისაგან ისე გვერდზედ წამოღებული და წამოხრილი,

¹ ი. ჭავჭავაძე, „ოთარაანთ ქვრივი“, თბზ., ტ. III, გვ. 42, 1926 წ.

თითქო გრილოში წამოწოლას აპირებსო, მაგრამ ბებერსავით ნეკრესის ქარის ტკივილებს უეცრად ისე წამოხრილი და დაღრე-ჯილი შეუკავებიათო. ეზო ამ ციხე-დარბაზისა, სიგრძეზედ თუ სიგანეზედ, კარგა ფართოდ იყო გაზიდული. იმას ერტყა გარ-შემო ძველი ტყრუშული ღობე, რომელიც ზოგიერთგან გადაქცეული იყო. და ეხლანდელს პატრონს არც კი მოსვლია ფიქრად, რომ გაეკეთებინა....

ღობე ერთგან თავდებოდა უშველებელის ჭიის-კარებიითა, რომლის ერთი ნახევარი, — თუნდ ორი წელიწადია — ისე საცოდავად დაღრეჯით გადმოჰკიდებოდა ერთს ყუნწსა, ასე გგონია — ბოძს დაუქვრია საცემლადო და ის კი იწევსო, რომ როგორმე ხელიდამ დაუსნლტესო.....

შიგ თითონ ეზო ისე უწმინდური იყო, როგორც ძველი ჩინოვნიკის გული. დიდი საქმე იყო, პატრონამდის ისე მიგელ-წიათ, რომ ან არ გასვრილიყავით, ან კიდევ ერთი ამბრის სურ-ნელება თან არ აგეყოლიათ“¹.

ეს გარეგანი შეხედულებაა ლუარსაბის კარ-მიდამოსი, შე-იძლება ვიფიქროთ. რომ პატრონმა, თუმცა გარეგნობას არ მი-აქცია სათანადო ყურადღება, სამაგიეროდ, შიგნით სახლი დიდი სიფაქიზითა და გემოვნებით აქვს მოწყობილი, მაგრამ ფრიალ მოვტყუვდებით:

„იბატაკი აგურისა არის, ეგ არაფერი. ეს არის ძნელი, რომ აგურები შიგა-და-შიგ ამოცვივნულან; იმათი ალაგი ამოთხრილ ორმოებად დარჩენილა. თვალების ძალიან გაფაციცება უნდა, თორემ, თუ ფეხი შიგ ჩავარდა, ვაი შენ მტერს! ან კისერი მოსტყუდება კაცსა, ან თითონვე ფეხი.... ამ ხიფათს შეიძლება კაცი გადურჩეს, თუ რომ ოთახი ნათელი იყოს. ვაი, რომ არც ეს არის, თუმცა ორი, სათოფეზედ კარგა მოდილო ფანჯარა აქვს, მაგრამ ოთახი მაინც ბნელია, იმიტომ რომ ფიქვის ჩარ-ჩობებზედ მინის მაგიერად მეტად გამჰკრიახ გონებას გაქონილი ქალაღდი გაუკრავს... თათქარიძის ოთახში იღვა გრძელი ტახ-ტი ერთმანეთის პირდაპირ. ასეთი ფაქიზი ქეჩა და ხალიჩა ეშა-ლა ზედა, რომ, როცა კნეინა აღგებოდა, ყოველ მის ბრწყინვა-

¹ ი. ჰავციავაძე „კაცია-ალამიანი?“, თბ., ტ. II, გვ. 146—147, 1926 წ.

ლების ბრწყინვალე ფეხის ბრწყინვალე გადადგმაზედ ისე ლამაზად აბოლდებოდა ხოლმე. რომ კაცი ყურებით ვერ გაძლებოდა. ამ ორ ტახტ-შუა... მოჩანდა... ერთი ამოკვარტლული გარედამ და შიგნიდამ ერთი მწუხარე და დაღრეჭილი ბუხარი. აქა-იქ ოთახის სამკაულად ეყარა სხვადასხვანაირი ნივთები, მაგალითებრ: ტალახიანი ყარაბაღული თეთრი წანდები, პირძოტეხილი სპილენძის თუნგი, ქონიანი შანდალი, სპილენძის საჩაიეში მოხარშული მყარალა-ბალახი, ზურგიელის ნაჭერი და სხვანი და სხვანი“¹.

ილია ჭავჭავაძე ნიჭიერად აჩვენებს მკითხველს, რომ მებატონის უფლებით მთილი ლუარსაბის შეგნება და მოთხოვნა სრულიად დაცემულია და საწინააღმდეგო, ვიდრე მშრომელი გლეხის — ოთარაანთ ქვრივისა. ბატონი, სხვისი შრომით უზრუნველყოფილად მცხოვრები, უპასუხისმგებლოა, დაუღევარია: მისი მოთხოვნა და გემოვნებაც დაჩლუნგებულია. მისი ცხოვრება თვითღინებაზეა მიშვებული, ანიტომ დარღვეულია, ულაზათო, უშნო, მიუღებელი და დამღუპველია.

* * *

მრავალ საშუალებათა შორის, რომელთაც ილია ჭავჭავაძე იყენებს ნაწარმოების პერსონაჟის ხასიათის გაშლისას, გვინდა კიდევ შევჩერდეთ ერთ მეტად არსებით საშუალებაზე — პერსონაჟის მეტყველებაზე, მის ენაზე. ილია იშვიათი ალღოთი და უნარიანობით ახერხებს შეარჩიოს ისეთი სიტყვები, სინტაქსური კომპლექსები და თვით თხრობის ინტონაცია, რომელიც მაქსიმალური სიზუსტით გამოხატავს პერსონაჟის ხასიათის ნიშანდობლივ თვისებას.

ოთარაანთ ქვრივს არ უყვარს „ტკბილი სიტყვა“, „გამწარებულ ცხოვრებასთან“ გამუდმებულმა კიდილმა მასში სენტიმენტალური გულჩვილობა თითქოს ჩაახშო. „ამ გამწარებულ წუთისოფელში ტკბილი სხვა რა არის, რომ სიტყვა იყოს. ტკბილი სიტყვა თვალთმაქცობაა, სხვა არაფერი“, — ამბობდა

¹ ი. ჭავჭავაძე, „კაცია-ადამიანი?“, გვ. 148—149

ხოლმე ოთარაანთ ქვრივი. ასეთ ხასიათთან დაკავშირებით ოთარაანთ ქვრივს მეტყველებაც შესაფერი და შესატყვისი გამოუმუშავდა.

ოთარაანთ ქვრივს სასტიკად ეჯავრებოდა მუქთახორა, ზარმაცი აღამიანი. მათხოვარს ყოველთვის გაიკითხავდა ხოლმე, მაგრამ თავისებურად კი შეამკობდა: „ი... ი... ი...—შენ კი მოგიკვდა ეგ უხეირო თავი, — მიაყოლებდა ხოლმე, როცა გასაკითხს აწვდიდა, — დაგიბრყევებია ჩემისთანა სულელი დედაკაცები და ლუკმა-პურს პირიღამ აცლი. აი, მეხი კი დაგაყარე მაგ ქეციან თავზედ. შე ოხერო, რომ აგიღია თავი და დაეხეტები სათხოვრად, ნამუსი აღარა გაქვს? ამ წუთისოფელში ვისა აქვს მეტი ლუკმა, რომ შენც გაძლიოს, ვერა ჰხედავ, შე გულმკვდარო, რომ ვინც კია, წელებზედ ფეხს იღვანს და დღის სარჩოს ძლივსა ჰშოულობს და შენ როგორღა გარჩინოს! ქვეყნისა არა გრცხვენინან! არა, შე ოყრაყო, ოთარაანთ ქვრივი დედაა შენი. მამაა, თუ შენი მოვალეა, რომ შეგინახოს! აჲ, გაგიხმეს ეგ ხელ-ფეხი! რისთვის გაახია ეგენი მაგ მუტრუკ ტანზედ, თუ ვერ მოგიხმარებია? ქვეყანას თავისი თავი კი შეუნახავს, რომ ეგ შენი ბრყევი თავიც ინახოს? ფუ, შენს ნამუსსა!“¹.

ასევე „ამკობს“ ოთარაანთ ქვრივი წვრილშვილიან უნდლი, ზარმაც მეზობელ ქალს და თან კი ყოველთვის ეხმარება! მისთვის უცხოა მიხვეულ-მოხვეული ლაპარაკი.

მეტად დამახასიათებელია ოთარაანთ ქვრივის საუბარი არჩილსა და კესოსთან. ოთარაანთ ქვრივმა ჩვეულებისამებრ მოიკითხა კესო. კესოს პასუხზე „—ვართ შენი ლოცვითა და კურთხევით“, ოთარაანთ ქვრივი მკვახედ მოუჭრის სიტყვას: „—მე ჩემთვისაც არა ვლოცულობ, ღმერთი არ შევაწუხო-მეთქი, და თქვენთვის სად ვილოცებდი“².

მათ შორის იშლება დამახასიათებელი დიალოგი:

კესო: „მკვახედ იცი ლაპარაკი და კაი დედაკაცი კი ხარ“.

ოთარაანთ ქვრივი: „შენ რომ ჩემი დღენი გამოგველო, ჩემს ტაფაში დამწვარიყავ, შენც ეგრე ილაპარაკებდი. ან სხვაფრივ

¹ ი. ქ ა ე კ ა ე ა ძ ე, „ოთარაანთ ქვრივი“, თბ., ტ. III, გვ. 39.

² იქვე, გვ. 72.

ლაპარაკი რა საჭიროა? ადამიანს ვარამი და ჭირი ალაპარაკებია. ქვეყანაზედ რომ ჭირი არ იყოს, ადამიანი ენასაც არ ამოიღ-გამდა: მეტი ბარგია. ლხინს რა ლაპარაკი უნდა? ძაღლს რომ უხარია, კულის ქნევიტაც იტყვის ხოლმე“¹.

არჩილი მიხვდა, რომ გიორგი მოჯამაგირედ უდგება დედის სურვილის გარეშე და ამიტომ ოთარაანთ ქვრივს ასე ეუბნება:

— თუ ეგრეა, უარს მე ვეტყვი... შვილი შენისთანა დე-დას, როგორ არ უნდა ჰნებდებოდეს!...

— ნუ, ნუ!.. ნუ ეტყვი უარს, მე დედა ვარ და წამავალი. ის შვილია და მომავალი: მე მივდივარ, ის მოდის. იმისი დღე-ნი გასავლელი მინდორია, მე კი ჩემი მანძილი გამივლია. მე ბო-ლოში ვარ, ის თავში. წინ ვერ ავეფარები....

— რაკი ასეა ისე შეგინახავ შვილს, მტერიც კი შენატრო-დეს, — უთხრა არჩილმა.

— მაგას არ წავეხარბინები, ის თითონაც კარგად შეინა-ხავს თავისთავს, ისეთის მამის შვილია, — უპასუხა ოთარაანთ ქვრივმა, — ეჰ, კარგი იქნებოდა სასხვისოდ არ გაეხადნა თავი. მაგრამ რაც არის, არის!..

— ახლა შენ, რომ მარტო დარჩები? — იკითხა კესომ.

— მარტო რად დავრჩები? ზოგი ჩემს გულშიაც ჩაიხედე, რამდენი ბლარტები მიზის. ჭირადაც მეყოფიან და ლხინადაც.

— აკი ნათლიდემამ მიხვევ-მოხვევა არ იცისო? — სთქვა არ-ჩილმა...

— მიხვეულ-მოხვეული რა ვთქვი? ადამიანს მინამ ხელ-ფეხი ერჩის, მარტო არ იქნება. საქმეა ტოლ-ამხანაგი მარტო-ხელისა. წუთისოფელი ვის აცლის მარტოობისათვის? მარტო თქვენისთანას... მარტონი თქვენა ხართ.

— მართალი გინდოდა და ეგეც მართალი, — უთხრა კე-სომ ძმას უწყინარობის ღიმილითა².

ოთარაანთ ქვრივის მეტყველება მრავალფეროვანია. ილია ჭავჭავაძის ჩვენებით, ოთარაანთ ქვრივი მძიმე ცხოვრების სინამდვილით გაკაყებულნი ხასიათის მქონე, ბრძენი დედაკა-ცია, რომელიც იქსოვებოდა ჩვენი გლეხკაცის ცხოვ-

¹ ი. ჭავჭავაძე, „ოთარაანთ ქვრივი“, თბ., ტ. III, გვ. 73.

² იქვე, გვ. 74—75.

რების დუღილში. ოთარაანთ ქვრივის თავისებური მეტყველება მკაცრი, ეკლიანი, ხშირად უხეში, მოურიდებელი, ხალხური, მაგრამ დიდი შინჯიანი მწუხარების, ტანჯვის, სიყვარულისა და გონიერების გამომხატველია; იგი შეესატყვისება ოთარაანთ ქვრივის ხასიათსა და მიმზიდველად ამკვეთრებს მას. ასეთივე შესაფერი და შესატყვისია მოთხრობა „ოთარაანთ ქვრივის“ სხვა პერსონაჟების მეტყველება (გიორგის, არჩილის, კესლისა და სხვების).

ახლა განვიხილოთ „კაცია-ადამიანისა!“ პერსონაჟთა ენა. უსაქმობამ, მზამზარეული, სხვისი შრომით ცხოვრებამ გაკრეტინებამდე მიიყვანა ცოლ-ქმარი — ლუარსაბი და დარეჯანი. ისინი თავიანთი ცხოვრების სიცარიელეს ავსებენ უშინაარსო და, მასთან, ბლავვი საუბრებითა და ალერსით. აი, დარეჯანა დაიჭირა ლუარსაბი სიცრუეში: ლუარსაბმა მოატყუა დარეჯანი, თითქოს მას ბუზები არ დაუთვლია, მაგრამ სიცრუის დაფარვა ბოლომდე ვერ შეძლო. დარეჯანმა მახეში გააბა, გაოტენა კიდევ. ამის შემდეგ იწყება მათი შერიგება ასეთი ალერსიანი საუბრით:

„— ხომ გაგიტყდი, შენი კუჭისა, სხვა რა გინდა?

— შენი სიცოცხლე და ბედნიერება, ჩემო ტურფავ! რა უნდა მინდოდეს სხვა.

— დარეჯან!.. — უთხრა გულნატყენად და მორცხვობით ლუარსაბმა, — დარეჯან!.. თუ გიყვარდე, ტურფას ნუ მეძახი.

— რატომ, შენი ჳირიმე? რატომ?

— ჩემოდენა კაცს არ უხდება, შენ გეთაყვანე: ტურფას პატარა გოშისა ეძახიან, ეგ ძალღის სახელია, აბა რა კაცის საკადრისია ეგ სახელი?

— მაშ, შენ ჩემი გოშია არა ხარ? არა ხარ, განა? მე შენგან ეგ პირველად მესმის, — მიუგო გულამომჯდარად დარეჯანმა, რადგანაც ეგონა, გოშიობაზედ რომ ხელი აიღოვო, სჩანს გულიც აუყრია ჩემზედაო.

ლუარსაბი მიხვდა, რომ გული ატკინა და ტყუილუმბრალოდაც ატკინა, და რომ ის გულაყრილობის ფიქრი გაუფანტოს, უთხრა კბილების კრაჭუნით:

— ჰო, გეთყუა, ჰო! შენი გოშია ვარ, მაშ რა ვარ?¹.

დარეჯანის გული საბოლოოდ რომ დაემშვიდებინა და მოეგო, ლუარსაბმა მოინდომა თვითონაც ერთი ამისთანა ალერსი მოეწყო და დიდი ძებნისა და გაჭირვების შემდეგ ძლივს მოახერხა თავისი მოწოლილი სასიყვარულო გრძნობა შემდეგი ფიგურალური ალერსით გამოეხატა:

„— შენ იცი, ჩემი რა ხარ? სულის წიწმატი, გულის ტარხუნა, გონების, აბა რა ვთქვა? — თუნდა მარილი იყოს“— და კმაყოფილი ცოლის ასეთი შემკობით, ლუარსაბი თავმომწონედ, დარეჯანისაგან შესაფერი დატურის მიღების მიზნით შეეკითხება მას: „კარგად არა ვთქვი, ის კარგი და სახელოვანი მამა ნუ წაგიწყდება? კარგი მოწყობა არ იყო?“².

ცოლ-ქმრის ეს ყოველგვარ სიფაქიზეს მოკლებული ტლანქი ალერსი ერთი საუკეთესო საღებავია როგორც ლუარსაბისა, ისე დარეჯანის გამოფიტული ხასიათის ჩინებულად გამოკვეთისათვის. ასეთივე, ნიჭიერად გამაშიშვლებელი, ცბიერა, მლიქვნელი, მოხერხებულია სუტ-კნენის შინაგანი ბუნების გამომხატველი ენა, მისი სინტაქსური წყობა, მეტყველების ტონი. ასეთივეა მეტყველება ეკონომიურად დარღვეული თავადის მოსე გძელიძისა, იმ პიროვნებისა, რომელიც ცხოვრებას ეჯაჯტურება და თავისი მიზნის მისაღწევად არავითარ საშუალებას არ ერიდება.

მოსე გძელიძემ — დარეჯანის მამამ, სუტ-კნენის გაიძვერობით საქმე-საქმეზედ მოიყვანა. ახლა მოინდომა პირადი ეკონომიური მდგომარეობის გამოსწორება, დაპირებული გასამრჩელოს არგადახდა, სუტ-კნენისადაში მიცემული თამასუქის უკან დაბრუნება. როცა მარტო დარჩნენ, მოსემ სუტ-კნენის გამოსტაცა მიცემული ათი თუმანი, მასვე მიაყოლა სუტ-კნენისადაში ლუარსაბის მიერ მიცემული თამასუქიც.

„— ეს ვინ მოგცა შენ? — ჰკითხა მოსემ და აჩვენა თამასუქი. სუტ-კნენის მზად ჰქონდა პასუხი.

— ეხლა შენ არ დაიჯერებ, რასაკვირველია, რომ ეგ თამასუქი თუ ჩამოვართვი, ისევ შენი საქმისათვის ჩამოვართვი. თუ

¹ ი. ჰ ა ვ კ ა ვ ა ძ ე, „კაცია-აღამიანი?“, თბ., ტ. II, გვ. 159, 1926 წ.

² იქვე, გვ. 160.

ვინიციობაა, რომ მოვატყუეთ, ქალი ის არ ვაჩვენებთ, — ეს შეეტყო და უარზედ დამდგარიყო, ამ თამასუქს ვაჩვენებდით და ვეტყოდით: დაიწერე, თორემ დიამბეგს წარვუდგენთ და სულ ნაღდს გადაგახდევინებთ. აი, რისთვის გამოვართვი, შენ ხომ არ დაიჯერებ, გაჯავრებული ხარ, მაგრამ მე კი გული ძალიან შემტკივა შენთვისა.

— თუ ეგრეა, რატომ აქამდინ არ მაჩვენე?

— რომ ვაჩვენო-მეთქი, ვიფიქრე, ვაი თუ ამის იმედით საქმეზედ მუყაითობა იმისთანა აღარ გასწიოს-მეთქი. რა ვიცი? ხორციელები ვართ.

— ეხლა მაგითი უნდა მამატყუო განა?

— აკი გითხარი: არ დაიჯერებ-მეთქი... შენა გგონია, გატყუებ? თუნდ ეგ ბარათი შენ მიირთვი, ორას თუმანში გაუბარე და მე ეგ ათი თუმანიც მეყოფა, ჩემო კარგო!

— შენ მაგითი მე ვერ მომატყუებ. ეს ბარათიც მე დაქრჩება, ეს ათი თუმანიცა და შენ კი, გომურის მაგიერ ხულაში დაგამწყვდევე, რომ ჭვარისწერამდინ არ გამცე. მერე, რაც გინდა, ჰქენი.

— ბიჭო! — დაიყვირა მოსემა.

ბიჭი მოვიდა.

— ეს ტყუილი კენიანა წააბძანე ხულაში, ხალიჩაც მიართვი, მუთაქაც, ქვეშაგებიც. პური და ღვინო არ მოაკლოთ. ეს კი უნდა ჰქნა, რომ გარედამ კლიტით უნდა გადაკეტო და გასაღები აქ მომწართო. თუ ეს ამბავი შეუტყვია ვისმე, ვაი თქვენი ბრალი!

ბიჭი არ გაინძრა, ჯერ ტყუილი ეგონა.

— არ გეყურება შე... შვილო! — დაუქყვილა მოსემა.

ეხლა კი იკადრა ბრძანების დაჯერება, მივიდა წაავლო ხელი და გამოსწია. საწყალ სუტ-კენინასა, რომელიც ეხლა კი ისე მაიკუნტა, ...რომ მუშტის ოღენა გახდა, მაგრამ მაინც კა იმედი არ დაჰკარგა, რომ გააქარწყლებს ამ ამბავსა და მშვიდობით გადარჩება. კიდევ სიტყვა მოახერხა ეშმაკურად და უთხრა მოსესა ისე, ვითამ აქ არაფერი ამბავია:

— უი, შენ კი გენაცვალოს ჩემი თავი! ტყუილი გაჯავრება რა რიგად გიხდება! ამ სულელ ბიჭმაც დაიჯერა, ასე ჰგონია, —

მართლა უბრძანე. გლებკაცია, ვერ მიხვდა, ნუ გაუწყრები, შენ გენაცვალოს ჩემი თავი!

ამისთანა ოსტატობამ კინალამ მოსე არ გააცინა. ბიჭიკ გაშტერებული შედგა. ბევრი კიდევ სხვა იოსტატა სუტ-კნენინამ, მაგრამ ვერაფერმა ველარ უშველა: ხულაში დაამწყვდიეს, შინ კი წიგნი მისწერა. — ჯერ კი მოსემ გადიკითხა — რომ აქ მზითევს და საკერავებს უშუზადებო და ოთხშაბათამდინ ნუ მომელოდებითო¹.

თავად მოსე გძელიძესა და სუტ-კნენინას შორის გამართული ეს დიალოგი სიტყვების მარაგით, სინტაქსური კომპლექსითა და მეტყველების ტონით მჭერმეტყველურად ააშკარავენს არა მარტო დარღვეული კლასის წარმომადგენლების — როგორც მოსეს, ისე სუტ-კნენინას ხასიათს, არამედ, ამასთან ნათლად წარმოგვიდგენს იმ ტიპიურ გარემოსაც, რომელშიაც მათ მოღვაწეობა უხდებათ.

ამრიგად, ილია ჭავჭავაძე ნაწარმოების პერსონაჟთა ხასიათის სრულყოფილად გაშლისათვის დიდი ოსტატობით იშველიებს მრავალ სხვადასხვა ხერხს, რომელთაგანაც ძირითადი აღნიშნულია წინამდებარე ნარკვევში. მათი საშუალებით ილია ჭავჭავაძე აღწევს პერსონაჟთა ხასიათის მხატვრულ სიმკვეთრეს, მათ მაქსიმალურ ინდივიდუალიზებას და მხატვრულ სახეთა შექმნის პროცესში განზოგადების მაღალ პოეტურ მწვერვალებზე აღის. პერსონაჟთა ხასიათის გაშლაში ილია ჭავჭავაძე უდიდესი გარტუოზია.

¹ ი. ჭავჭავაძე, „კაცია-ადამიანი?“, თბ., ტ. II, გვ. 218—219, 1926 წ.

ი. ჯავახიშვილის პოეტური ლექსიკონისათვის ;

(პოემა „განდეგილის“ მიხედვით)

ხელოვნების ყოველ დარგს აქვს თავისი ძირითადი იარაღი, მასალა, რომლის შენეწობითაც ის გამოხატავს შემოქმედის აზრს, დამოკიდებულებას განსახიერებულ ობიექტისადმი. მხატვრული ლიტერატურისათვის ცხოვრების ასახვის ასეთი ძირითადი საშუალებაა ენა. ენა და ცხოვრების მოვლენები, გარკვეული მიზანდასახულების მიხედვით ამოკრეფილი, არის ძირითადი იარაღიც და მასალაც პოეტური შემოქმედებისა. ხატოვანი წარმოახვის სხვა ლიტერატურულ საშუალებანი, როგორცაა: ქანრი, კოპოზიცია, სიუჟეტი, გმირი და სხვა, წარმოადგენენ პოეტის სახვითი შესაძლებლობის უნარის რეალიზაციას, რაშიც, სხვათა შორის, მკვლევანდება პოეტის მიერ ენის სახვითი ძალის მაქსიმალური გამოყენება. აი, რას გვასწავლის სიტყვის დიდი ოსტატი მაქსიმ გორკი: «Основным материалом литературы является слово, оформляющее все наши впечатления, чувства, мысли. Литература — это искусство пластического изображения посредством слова»¹.

ენის სახვითი შესაძლებლობანი მწერალს ეხმარებიან სრულად ჩასწვდეს ცხოვრებას მის მრავალფეროვნებაში.

დიდი რუსი კრიტიკოსი ბ. ბელინსკი დიდი განკვერტით წერდა: «Поэзия есть высший род искусства. Всякое другое искусство более или менее стеснено и ограничено в своей творческой деятельности тем материалом,

¹ М. Горький, — «О литературе», «О прозе», 1934, გვ. 112.

посредством которого оно проявляется... Поэзия выражается в свободном человеческом слове, которое есть и звук, и картина, и определенное, ясно выговоренное представление. Поэтому поэзия включает в себе все элементы других искусств, как бы пользуется вдруг и нераздельно всеми средствами, которые даны природе каждому из прочих искусств»¹.

მართლაც, მწერალი გადმოცემაში თვალსაჩინოებას აღწევს, ყოველი გამოყენებული სიტყვის არა მარტო შინაარსობრივი, არამედ სახვითი სიზუსტითაც. ენის საერთო სალაროდან მწერალი არჩევს ისეთ სიტყვებს, რომლებიც მკითხველს შესაძლებლობას მისცემს საგნობრივი შეგრძნებით ნათლად წარმოიდგინოს განსაზღვრული მოვლენა სინამდვილეში. მწერლის ყოველი სიტყვა, კონტექსტში მოცემული, მკითხველს აძლევს დაუფიქვარ სახეს, ქანდაკებას, რომელიც მის შეგნებაში ცოცხლად და მკვეთრად აღიბეჭდება.

მაგალითად, ავიღოთ ილია ჭავჭავაძის მიერ განდგეგმის სახის მოცემა: „ლოცვით და მარხვით ხორც-უძღურ-ქმნილი ჰგვანდა წმინდანსა იგი წამებულს“. ან კიდევ ლუარსაბ თათქარიძის ეზოს აღწერა: „შიგ თითონ ეზო ისე უწმინდური იყო, როგორც ძველი ჩინოვნიკის გული“. აქ, მიუხედავად სიტყვათა სიმკირისა და სისადავისა, ყოველი სიტყვა იშვიათი სიმკვეთრითა და მთელი თავისი ინდივიდუალობით ქდერს და მკაფიოდ გამოხატავს საგანს.

ცნობილია, სიტყვა გარკვეულ სრულ მნიშვნელობას, აზრს იღებს წინადადებაში, გარკვეულად გამიზნულ სიტყვათა კომპლექსში. ყოველდღიურ ცხოვრებაში სიტყვათა გაერთიანება, გამოწვეული ჩვენი საყოფაცხოვრებო პირობებით, სიტყვათა შაბლონურ გაერთიანებას გვაძლევს. სიტყვათა ასეთი გაერთიანება იხმარება სალაპარაკო ენაში. მხატვრული მეტყველება კი მოითხოვს სიტყვათა არაჩვეულებრივ გაერთიანებას. იგი აუცილებლივ სიახლით უნდა ხასიათდებოდეს. სიტყვა მხატვრულ მეტყველებაში იღებს ახალ მნიშვნელობას. ამიტომ.

¹ В. Белинский, т. V, изд. АН СССР, М., 1954, стр. 7—9.

პოეტურ მეტყველებას უნდა ახასიათებდეს ს ი ა ხ ლ ე, რასაც ის სხვადასხვა საშუალებით აღწევს.

მხატვრულ მეტყველებაში სიტყვათა შერჩევის საკითხს სწავლობს, არკვევს პოეტური ლექსიკა. ბ. ტ. ო. მ. ა. შ. ე. ვ. ს. კ. ი. ს. მართებული განმარტებით, პოეტური ლექსიკა «Изучает словарь произведений и пользование этим словарем — оттенки значений, влагаемых автором в употребляемые им слова, и комбинирование этих значений»¹.

პოეტური ლექსიკა მოითხოვს და ამჟღავნებს კიდევ მწერლის უნარის, გემოვნებისა და ოსტატობის მაღალ ძალასა და დონეს. მეტყველებაში რაც მეტი სიახლეა და, მასთან, საგნის თუ მოვლენის მეტი სიკვებთრე, თვალსაჩინოება, სიზუსტე და ინდივიდუალობა, იმდენად მძლავრი, შთაბეჭდავი და შთაბეჭონებელია ის. ამიტომ მწერლის ნიჭი, უპირველეს ყოვლისა, ეკონცენტრირება მის ოსტატობასა და უნარში — მოვლენის სრული განსახიერებისათვის ენის საღაროდან ამოარჩიოს ყველაზე ძვირფასი და შესაფერისი სიტყვები თუ თქმები, რაც განახიერებულ საგანს თუ მოვლენას მისცემს მაქსიმალურ სიზუსტეს და ინდივიდუალობას, «Образность языка, — წერს ლ. შჩეპილოვა, — и является результатом тесного взаимодействия средств языка и всех других средств образного раскрытия содержания в литературном произведении. Только в системе этого взаимодействия все определенительно характеристические и эмоционально-выразительные средства языка становятся образно-выразительными»².

ენის, შემოქმედების სტილის ნამდვილ სიღამაზეს, მკითხველში მაღალი ესთეტიკური განცდის გამოწვევას, მწერალი აღწევს, როდესაც ის სარგებლობს ენისათვის ჩვეულებრივი სიტყვებითა და გამოთქმებით, ანალი, გაუცვეთელი, ხატოვანი კომპლექსებით, რომელთა შემოქმედება იღებს ესთეტიკურ მიმართულებას, როდესაც მწერლის ენას, სტილს გაუბზა-

¹ Б. Томашевский, «Теория литературы», 1928, гл. 11.

² Л. В. Щепилова — «Введение в литературоведение», 1956, гл. 160.

რავი სისადავე ახასიათებს. აი, რას წერს ენის დიდი ხელოვანი მაქსიმ გორკი:

«Классики учат нас, что чем более просто, ясно, четко смысловое и образное наполнение слова, — тем более, крепко, правдиво и устойчиво изображение пейзажа и его влияние на человека, изображение характера человека и его отношения к людям»¹.

ნიმუშისათვის ილია ჭავჭავაძის შემოქმედებიდან, რომელიც მთლიანად დაფუძნებულია ქართველი ხალხის, მასების ჩვეულებრივ სალაპარაკო ენაზე, მოვიტანთ ორ ნაწყვეტს: ერთს — პროზიდან, ხოლო მეორეს — პოეზიიდან:

I. „მ გ ზ ა ვ რ ი ს წ ე რ ი ლ ე ბ ი დ ა ნ“: „მიყვარს თერგის ზარიანი ხუილი, გამალელებული ბრძოლა, დრტვინვა და ვაჟაგლახი. თერგი სახეა ადამიანის გაღვიძებული ცხოვრებისა, ამაღლევებელი და საცნობი სახეც არის: იმის მღვრიე წყალში სჩანს მთელი ქვეყნის უბედურების ნაცარ-ტუტა“².

II. პოემა „გ ა ნ დ ე გ ი ლ ი დ ა ნ“:

დაიძრა მძლავრი, უზარმაზარი,
ცახედ განერთხო და გაიშალა,
და იქ, თითქო მტერს შეეჭახაო,
ქეჟა-ქუხილით დაიგრიალა.
შეირყა მთელი ცა და ქვეყანა
იმა ქეჟით და იმა ქუხილით,
ცა აირია, დაბნელდა. უცებ
და წამოვიდა სეტყვა შხუილით.
ქუხვა და ქეჟა, ელვა და სეტყვა,
არევე-დარევეთ ღრუბლების სრბოლა,
ქართა, აწ გრიგლად რადმე ქცეულთა
ზარით და ზათქით კლდეებში ქროლა, —
ესე ყოველნი, ერთად რეულნი,
ჰგვანდნენ ცით ვლენილს რისხვას ღვთისასა...³

მოტანილ ნაწყვეტებში ყოველი სიტყვა თუ გამოთქმა ჩვეუ-

¹ М. Горький — «О литературе», «О прозе», 1934, გვ. 112.

² ი. ჭავჭავაძე, «მგზავრის წერილები», თბზ., II ტ, გვ. 18, 1926 წ.

³ ი. ჭავჭავაძე, «განდეგილი», თავ. VIII, თბზ., I, გვ. 200—201, 1926 წ.

ლებრივია, ყოველდღიურ ცხოვრებაში რომ ხმარობს კაცო, მაგრამ ამ კონტექსტში ისინი ახლად ეღერენ, რის გამოც, უდავოდ, მაღალ აზრთა და ემოციათა გამომწვევია; ჭაბში ვირტუოზულადაა გამოვლინებული ამოუწურავი სიმდიდრე ქართული ენის ტემბრისა, ფრაზეოლოგიისა: მკაფიოდ ეღერს ფერებს, ხმებს, განწყობილებებს მომხიბვლელი შიდა რულიგამა. ილია ჭავჭავაძე ამ ნაწყვეტებში კრეფს თუ კინძავს ჩვეულებრივ სალაპარაკო სიტყვებს და განოთქმებს, რომლებიც მისი შეხედულებისა თუ განწყობილებას გადმოცემას მკვეთრ ხატოვან-ემოციურ ელფერს აძლევს. სიტყვები ისეა აკინძული, რომ ყოველი მათგანი კომპლექსში მთელი ძალით ხმიანობს და გამოთქმულ განცდას მთელი შესაძლებლობით გამოხატავს. აქ მარტო ცხოვრების მოვლენა კი არაა, ან მარტო ილია ჭავჭავაძე — მთელი თავისი დიადი საზოგადოებრივ-ფილოსოფიური განწყობილებით ნიჭიერად განსახიერებული, არამედ მთელი ახალი თაობა, რომელიც 60-იან წლებში სამოღვაწეოდ გამოვიდა.

ნაწარმოების შინაარსის, იდეის, მიზანდასაბულებების, პოეტური ლექსიკის მართებულ გაგება-გახსნაში მკითხველს განსაკუთრებულ დახმარებას უწევს თვით მწერლის, ავტორის ინტონაცია. ავტორის ინტონაცია ბუნებრივად ექსოვება როგორც თხრობას, ისე პოეტური ლექსიკის ყოველ შინაარსობრივ და ემოციურ ნიუანსს.

ავტორის ინტონაცია, თითქოს შეუმჩნევლად, ზემოქმედებას ახდენს მკითხველზე, რათა მან აითვისოს ნაწარმოები მწერლის თვალთახედვის მიხედვით. ავტორის ინტონაცია ნაწარმოების ერთგვარი ფონია, რომელზეც ნაწარმოების სხვადასხვა ელემენტებთან ერთად შენამებულად იკინძება პოეტური ლექსიკის საშუალებებიც. მაგალითისათვის მოვიტანოთ ნაწყვეტი „მგზავრის წერილებიდან“: „მიგიხვდი, ჩემო მოხევევ, რანესტარითაცა ხარ ნაჩხვლეთი. «ჩვენი თავი ჩვენადვე გვეყუნდნესო» — სთქვი შენ და მე გავიგონე. მაგრამ გავიგონე თუ არა, რაღაც უეცარმა ტკივილმა ტვინიდან გულამდე ჩამირბინა, იქ, გულში გაითხარა სამარე და დაიმარხა. როდემდის დამრ-

ჩეს ეგ ტკივილი გულში, როდემდის? ოხ, როდემდის, როდემდის?.. ჩემო საყვარელო მიწა-წყალო, მომეც ამის პასუხი!“¹.

აქ ავტორის ინტონაცია იშვიათი სიმკვეთრით შთააგონებს მკითხველს როგორც ნაწარმოების დედააზრს, ისე მწერლის მისდამი დამოკიდებულებას და განწყობილებას. ეს ინტონაცია მთელ ნაწარმოებს დიდი ემოციურობით ავსებს. მკითხველიც ადვილად განიცდის, რომ ნაწარმოებში განსახიერებელი მოვლენა თუ საკითხი — „ჩვენი თავი ჩვენადვე გვეყუდნესო“ — მწერლისათვის მეტად მღელვარე, მეტად მტკივნეულია და ასეთივე დამოკიდებულება და განწყობილება ბუნებრივად მყარდება მასშიც.

ასევე მძლავრად და შთააგონებლად უღერს ავტორის ინტონაცია პოემა „განდევილში“.

ავიღოთ მწყემსი ქალის დახასიათება:

„თვით მადლს ტრფობისას, რომ მოესურვოს
ხორცსხმულად ვლენა ოდესმე ქვეყნად,
უკეთესს სახეს ვერ ინატრებდა
თავის სიცნოელის გამომსახველად.
მაშინაც ვინ სთქვას, — ვინ ვის აშვენებს,
მადლი ამ სახეს, თუ სახე მადლსა!..
თვით შური, მტრობა ვერ უპოვიდა
ქალს მშვენიერსა ვერაფერს ნაკლსა.
მის თვალთა ელვით, დაწვთა შუქქვნით,
გულ-მკერდის რხევით ვინ არ ათრთოლდეს!..
დახე მის ტუჩთა!.. თითქო თვით ტრფობას
თვის ნაზი კოცნა ზედ დარჩენოდეს.
ვის არ მოიმხრობს, მოინადირებს
ყოვლად ძლიერი მშვენიერება!..
თქმულა—მხეციც კი გააფთრებული
მის წინ დატკბება და დაწყნარდება“².

ეს ადგილი მარტო თავისი მდიდარი პოეტური ლექსიკითა და პოეტური ხერხებით კი არ იზიდავს და ხიბლავს მკითხველს და, პოეტის ღრმა გულისთქმას აგებინებს მას, არამედ მას იზიდავს აგრეთვე ავტორის მდიდარი ინტონაციითაც, რომელიც

¹ ი. კავკავაძე, „მგზავრის წერილები“, ტ. II, გვ. 30, 1926 წ.

² ი. კავკავაძე, „განდევილი“, ტ. I, გვ. 204, 1925 წ.

თითქოს შეუმჩნევლად, მაგრამ დაუბრკოლებლად იჭრება მკითხველის შეგნებაში და ძალუმად შთააგონებს მას, — რომ მომხიბვლელი მიმზიდველობა მწყემსი ქალისა მის ბუნებრიობაშია, რომ ის ცოცხალი ბუნების, ცხოვრების ცოცხალი ნაწილია. მკითხველი შესახებად განიცდის, რომ მწყემსი ქალის ყოველ სუნთქვაშიც კი სიცოცხლის სილამაზე და მიმზიდველობა გამოკრთის. ესაა პოემა „განდევლის“ დედააზრი და მწერლის მიზანდასახულებაც სწორედ იმაშია, რომ იგივე აგრძნობინოს, შთააგონოს მკითხველს.

საგნისა თუ მოვლენის გარკვეული დამახასიათებელი თვისებების გამოყოფის, გაშუქების ან მათი კონკრეტიზაციის მიზნით, შთაბეჭდილების გაძლიერებისათვის, ილია ჭავჭავაძე უხვად და მოხდენილად იყენებს პოეტური ლექსიკის სხვა საშუალებებს, სრვადასხვაგვარი ნიუანსით.

* * *

ლიტერატურული შემოქმედების ენა, მისი სიზუსტე და ემოციური სიმკვეთრე მთლიანად შეპირობებულია სახის შექმნის მოთხოვნილებით.

ლიტერატურული ენა, შექმნილი და დახვეწილი ხალხური ენის მარაგის საფუძველზე, ხშირად არ ჰყოფნის მწერალს — მაქსიმალური სიზუსტით, სიმკვეთრით და, ამასთან, შთაშაგონებელი ემოციურობით ისე განასახიეროს მოვლენა თუ საგანი, როგორც მას პირადად წარმოუდგება. ამიტომ მწერალი ამგვარ შემთხვევაში მიმართავს პოეტური ენის სხვადასხვა საშუალებებს, რითაც ამდიდრებს თავის პოეტურ ენას, პოეტურ სტილს, პოეტურ საბუნს.

ასეთი სტილური საშუალება მრავალია და, ამასთან, ინდივიდუალური. ერთი მწერალი ერთი წყევების საშუალებას უფრო ეტანება, მეორე — მეორეს და ა. შ.

ილია ჭავჭავაძის პოეტური ლექსიკა მეტად მდიდარია, თავისებური, მძლავრი აღმბეჭდავი ეპოქისა და ავტორის ინდივიდუალობისა. წინამდებარე შრომაში ყურადღებას შევაჩერებთ ზოგიერთ მათგანზე და ისიც მწერლისათვის უფრო დამახასიათებელზე.

ილია ჭავჭავაძის ნაწარმოებთა მკითხველზე დიდი ზემოქმედების მიზეზი, რა თქმა უნდა, პირველ რიგში, თემატიკის აქტუალურ და მღელვარე ხასიათში უნდა ვეძიოთ. ილია ჭავჭავაძის შემოქმედებაში მკითხველი დიდი სიღრმითა და სიმკვეთრით განიცდის პოეტის თანადროულობის მაჩინაცემას ძლიერ რეზონანსს. მაგრამ მარტო ამით არ შეიძლება აიხსნას პოპულარობა დიდი პოეტისა.

ილია ჭავჭავაძის აქტუალური, მღელვარე თემატიკასა და იდეურობასთან ერთად ახასიათებს მდიდარი პოეტური ლექსიკის შესანიშნავი გამოყენება, რაც ნაწარმოებში აძლიერებს სურათოვნებასა და ემოციურობას. პოეტური ტექნიკა მწერალს შესაძლებლობას აძლევს განსახიერებულ საგანს თუ მოვლენას მისცეს არა მარტო მაქსიმალური მკაფიობა და მკვხუნვარება, არამედ — ზედმიწევნითი გამოხატულებაც.

პოეტური ლექსიკის სახვითი საშუალებანი მკითხველს მოვლენისა თუ საგნის თვისების შესახებ უფრო მკვეთრსა და ცხოველ წარმოდგენას აძლევს, ვიდრე მათი დაწვრილებითი ახსნა-აღწერა. პოეტური ლექსიკის საშუალებებს მწერალი იყენებს არა იმიტომ, რომ ენაში ამა თუ იმ საგანს ან მოვლენას, ან მათ ნიუანსს არ მოეპოვება თავისი ზუსტი გამოხატველი სახელი, არამედ იმიტომ, რომ მათი სიტყვიერი განმარტება სახოვანი შეიქმნას, რაც მკითხველის როგორც აზრს ისე წარმოსახვას ფიცხლად ამოქმედებს.

ამასთან, ბაზგასმით უნდა აღინიშნოს, რომ ნამდვილი ჭეშმარიტი ხელოვანი ყოველთვის მიისწრაფის საგანი თუ მოვლენა მაქსიმალური სისადავით, სიზუსტითა და სიმართლით გამოხატოს.

* * *

ცნობილია, რომ მხატვრული ნაწარმოების ენა მთლიანად დაქვემდებარებულია ძირითად სახეთა შექმნასთან. ამის ნათელი დადასტურებაა ჭავჭავაძის მთლიანი შემოქმედება. მაგალითისათვის ავიღოთ პოემა „განდევილი“, რომლის პოეტური ლექსიკა (დამახასიათებელი ილიას შემოქმედებისათვის) მტკიცედ ემსახურება როგორც

პოემის ძირითადი სახეების — განდევილისა (ცხოვრების უარყოფისა) და მწყემსი ქალის (ცხოვრების კულტის) გამოხატვას, ისე პოემის იდეას — რომ მიუღებელია ცხოვრებიდან გაქცევა, რომ მხოლოდ ცხოვრება აძლევს კაცს ძალას, შინაარსსა და სილამაზეს; ვინც ცხოვრებას განუღებდა, დაიღუპება.

შევჩერდებით ილია ჭავჭავაძის პოეტური ლექსიკის ძირითად დამახასიათებელ საშუალებებზე, რაც გამოყენებულია პოემა „განდევილში“.

ამ პოემაში ილია ჭავჭავაძე იყენებს შედარების ხერხს. შედარებაში, ჩვეულებრივ, ორი ნაწილია, ორივე სათანადოდ გამოკვეთილი: რა არის შედარებული და რას ვუდარებთ მას. შედარება გულისხმობს უცნობი, ახალი, ძნელად გასაგები განცდა თუ წარმოდგენა საგნისა თუ მოვლენისა და აძლევინოს მკითხველს ნაცნობ მოვლენასთან, საგანთან მისი შედარების გზით. შედარების ზემოქმედება იმაში მდგომარეობს, რომ მყარდება თანაფარდობა ორ მოვლენას შორის, რომელშიც ერთი მათგანი (ხშირად სრულიად უცნობი) დაახასიათებელია მეორის (ხშირად კარგად ცნობილის) დახასიათებით; თითქოს ერთი საგნის (ნაცნობის) თვისებები გადადის მეორეზე (უცნობზე). შედარება სურათოვან მეტყველებასაც ამდიდრებს, ამით მკითხველის შთაბეჭდილებასაც ამძაფრებს და ნაწარმოების ცხოველ ათვისებასაც ხელს უწყობს. მაგალითად:

„და ზედ კარია გამოკვეთილი —

ვით კლდის ნაპრალზედ არწივის ბუდე“.

(გვ. 195)

არწივის ბუდე, და ისიც კლდის ნაპრალზე, მშვენივრად წარმოუდგენს მკითხველს განდევილის მიუვალ სამყოფს, ამასთან, ძალზედ განაცდევინებს მას განდევილის სურვილს: განდგეს რაც შეიძლება შორს ცხოვრებისაგან, რომ ეს უკანასკნელი სრულიად არ მოქმედებდეს მასზე.

მწერალი ასე ახასიათებს განდევილს:

„განშორებია, ვით ცოდვის სადგურს,
ვით სამეფოს ბორცისასა,

ამ შედარებით ილია ჭავჭავაძე მკითხველს აგებინებს განდეგილის მსოფლმხედველობას, ხსნის ცხოვრებიდან მისი გაქცევის მიზეზს; განდეგილის შეზღუდულობას, მის ცალმხრივ დამოკიდებულებას ცხოვრებისადმი. ამ შედარებით ავტორი მკითხველს აჩვენებს, რომ განდეგილი ცხოვრებას ხედავს და აფასებს მხოლოდ მისი უარყოფითი მხარეებით, რომ ცხოვრების ძირითად არსს, მის მიმზიდველობას ის ვერ ამჩნევს, ან არ ამჩნევს.

მკითხველის ამავე შთაბეჭდილებას აძლიერებს და აღრმავებს შემდეგი შედარებები: „სად ლოცვა კაცსა სდევნის დღე-ღამე, ვითა მპარავი და მტაცებელი“, „სად თვით სიტურფე და სათნოება ეშმაკისსახე და ცდუნებაა“.

„და მყინვარიდამ, ვითა ვეშაპი, შავი ღრუბელი დაიძრა მძიმედ“ და სხვა.

ამ შედარებებით მწერალი თანდათან ავითარებს პოემას სიუჟეტს, ზორცს ასხამს დასახულ მიზანს — განყენებული მონასტრის არსებობა დაუპირისპიროს ნამდვილ ცხოვრებას — ამოძრავებულ, ატეხილ სტიქიას; აჩვენოს მკითხველს ატეხილი სტიქიის ძალა, საშინელება, რომ მან, შესაძლოა, ბევრი რამ გაანადგუროს, დააზარალოს; კაცს მასთან უხდება შეხლამეობა, ბრძოლით თავის დაღწევა, მაგრამ ის მაინც მიმზიდველია.

შედარებასთან — „ცისა ლაქვარდი, ვით ნაკვერჩხალი, წითლად და ყვითლად მზისგან ჰლუოდა“ — მოცემულ შედარებისა — „ვითა ვეშაპი, შავი ღრუბელი დაიძრა მძიმედ“ — შთამაგონებლად ამზადებს მკითხველს განდეგილის (სიკვდილის) მწყემს ქალთან (სიცოცხლესთან) მოულოდნელად შეხვედრის თუ შეჯახებისათვის, რაც ხელს უწყობს განდეგილის სახის სრულ გაგებასა და მკითხველის მხედველობის არეში მწყემსი ქალის გამოყვანას.

შემდეგი შედარება:

„და ვით ყრმა ვინმე დაღადების ხმით
შესაფარებელ ბინას ითხოვდა“ —

სიტყვებით: „ვით ყრმა“, „ღაღადების ხმით“, „შესაფარებელ ბინას ითხოვდა“, — მკითხველს აგებინებს მწყემსი ქალის, გამოუცდელი, გულუბრყვილო ბავშვის უმწეო მდგომარეობას.

მიუხედავად სიკვდილისაგან შემთხვევით გადარჩენით ვადატანილი მძიმე განცდებისა, მწყემს ქალს უშუალოდ ბუნებაში ცხოვრება, ყოფნა მაინც ამოუწურავი სილამაზისა და კმაყოფილების წყაროდ მიაჩნია, რომლისკენაც ის დაუძლეველი მიმზიდველობით ისწრაფის.

მწყემსი ქალის სახის ამ მზრივ გამოკვეთისათვის ილია ჭავჭავაძე შემდეგი შედარებით სარგებლობს:

„ღეთის სახესავით გარს შუქმოსხმული
მთის წვერზე დიდი მზე ბრწყინვალედა
და საკვირველი ის სანახავი
თვალთანა ერთად გულსა მტაცებდა“.

ამ შედარებით პოეტი მკითხველს შთააგონებს, რომ მწყემსი ქალის შეგნებაში მზე, ე. ი. რეალური სინამდვილე, გარემოცხოვრების ძალა და სილამაზე უმაღლესი შინაარსისა და მიმზიდველობის სიმბოლოა, რომ ის ისეთივე დიდი შინაარსის, გონიერების, შემოქმედებისა და ესთეტიკური განცდა-დატკბობის მიმცემი ძალაა, როგორც თვით ღმერთი.

აქ შედარება გაერთიანებულია სხვა საშუალებებთანაც: ეპითეტთან, მეტაფორასთან, რაც ხელს უწყობს შედარების გამკვეთრებას, გაძლიერებასა და, ამავე დროს, მთელ კომპლექსურ პოეტურ თქმას მატებს ემოციურობას.

ილია ჭავჭავაძის მიერ გამოყენებულ შედარებებში მკითხველის ყურადღებას იქცევს აგრეთვე მათი გაბედული ხასიათი. პოეტს ეხერხება ხშირად დაუკავშიროს ერთმანეთს საგნები, რომელთა შორის განსხვავება მეტია ვიდრე მსგავსება.

მაგალითად:

„სხვა ხომ უნც იცი... ღმერთმა გარჩინოს,
როგორც უნ მე ღღეს გადამარჩინე“.

ან კიდევ:

„და ეშხსა, ვითა იადონს ვარღზედ,
სული მის ლაწვზედ დაულევია.“

შედარებულ საგანთა შორის: ღმერთი—შენ, ეშხი—იადონა, რა თქმა უნდა, განსხვავება მეტია, ვიდრე მსგავსება, მიუხედავად ამისა, მოცემული შედარებები მკითხველში, უდავოდ, მძაფრ შთაბეჭდილებას იწვევს.

მწყემსი ქალის მადლიერების გრძობა გადარჩენისათვის ისეთი უზომოა, რომ, მისი აზრით, სამაგიეროს მიზნად თითქოს ჩვეულებრივი აღამიანის ძალასა და უნარს აღემატება, ამიტომაც განდევნილისადმი სამაგიეროს გადახდა, მისი გაგებით, მხოლოდ ღმერთს შეუძლია.

ასეთ შედარებებში ილია ჭავჭავაძე მრავალფეროვნებას იჩენს: ადარებს მატერიალურს მატერიალურთან:

„და ცეცხლის შუქი მის ტურფა სახეს,
ვით საყვარელსა ზედ დაფენოდა“.

სულიერსა-მატერიალურთან:

„და ვითა ელვამ ამისმა ფიქრმა
გულში ზარცემით მწირს გაურბინა“.

სულიერსა-სულიერთან:

„სად თვით სიტურფე და სათნოება
ეშმაკის მახე და ცლუნებაა“.

ასეთი დაშორებული საგნებისა თუ მოვლენების ერთმანეთთან შედარება-დაპირისპირება თავისი მოულოდნელობით, უდავოდ, დიდ ემოციას იწვევს.

* * *

ზევითაც აღვნიშნეთ და გვინდა ერთხელ კიდევ ხაზი გავუსვათ, რომ ილია ჭავჭავაძე პოეტური ლექსიკის საშუალებებს ყველა თავის ნაწარმოებში მეტად წინდახედულად და რაციონალურად იყენებს, იმდენად, რამდენადაც ყველა საშუალება მას ეხმარება, რათა მთელი სიღრმითა და სიგანით გახსნას ნაწარმოების მთავარ მოქმედ პირთა ხასიათები, ნაწარმოების იდეა.

ასევე იქცევა მწერალი პოემა „განდევნილში“, სადაც საგნის

ან მოვლენის დამახასიათებელ თვისებაზე მკითხველს ყურადღების გამახვილების მიზნით იგი წმირად მიმართავს პერიფრაზს, როდესაც საგნის თუ მოვლენის სახელის მაგივრად ჩაურთავს მის აღწერილობით საქცევს (ინიორ), დახასიათებას.

პერიფრაზი მწერალს საშუალებას აძლევს საგანი თუ მოვლენა მკითხველს დაანახოს, ან მის იმ მხარესა თუ თვისებაზე მიუთითოს, რომელიც მოცემულ მომენტში უფრო საჭირო, უფრო მნიშვნელოვანია მისი გათვალისწინებისათვის და, ამასთან, გამოხატავს ავტორის დამოკიდებულებას საგნისა თუ მოვლენებისადმი. მაგალითად:

„ლოცვით და მარხვით ხორც-უძღურ
ქმნილი

ჰგანდა წმინდანსა იგი წამებულს...“

აქ განდევნილის მაგიერ ილია ჭავჭავაძე ხმარობს განდევნილის გარკვეული თვისების გამომსახველ სიტყვებს („ხორც-უძღურ ქმნილი“), რაც საგრძნობლად ამძაფრებს განდევნილის სახესაც და ნათელს ხდის მკითხველისადმი თითქოს შეუმჩნეველად ჩაწოდებულ თავის უარყოფით დამოკიდებულებასაც განდევნილისადმი.

ასევეა შემდეგ პერიფრაზშიც:

„მრავალგზით ტანჯულს და ტანჯვით ზედა
ძღვეით მოსილსა და განდიდებულს“.

აქაც განდევნილის მაგიერ ილია ჭავჭავაძე მიმართავს პერიფრაზის რთულ კომპლექსს — „მრავალგზით ტანჯულს“, „ძღვეით მოსილსა და განდიდებულს“. ამ პერიფრაზს ჩაქსოვილი აქვს ეპითეტის ნიუანსიც, რაც აძლიერებს ავტორის ინტონაციას და მეტ გამომეტყველებასაც ანიჭებს ტქმას.

ამ საშუალებით ილია ჭავჭავაძე შეუმჩნეველად აწვევებს მკითხველს, რომ ასეთი მძიმე გზით მიღებული „ძღვეით-მოსილობა და განდიდება“ უაზრო გზითაა მოპოვებული და არც შეიძლება, რომ მყარი იყოს.

კიდევ:

„ერთხელ, საღამოს, ლოცვით დაღლილი,
გადმომდგარიყო ზღუდის კარებსა“...

ამ შემთხვევაში ავტორი განდევილის მაგიერ სარგებლობს გამოთქმით — „ლოცვით დაღლილი“. ეს თქმაც სავსებით შეეხამება ილიას მიერ განდევილის მოქმედების უარყოფით შეფასებას. ამით ავტორი ასე აღრმავებს თავის შეხედულებას: განდევილი დაღლილია არა ცხოველი საქმით, პირადი, ხალხისა თუ ქვეყნის სასარგებლო საქმით, არამედ განყენებული, უსარგებლო ლოცვით. მკითხველშიც შეუძინებლად, მაგრამ მტკიცედ იჭრება შეხედულება, რომ განდევილობა მეტად უნაყოფო, უაზრო რამ არის. განდევილის ამგვარ თვისებას მკითხველში აგრეთვე აძლიერებს შემდეგი პერიფრაზიც:

„ამა უბიწო დიადის ხილვით
წარტყვევნილ იქნა განყენებული
და, ვით ცხოველს ხატს ღვთის დიდებისას,
შესცქერდა მზესა განცვიფრებულნი“.

პერიფრაზი „განყენებული“ ექვივალენტია განდევილისა და საკმარისი სიზუსტითაც ზატავს და აძლიერებს ავტორის დამოკიდებულებას განდევილობისადმი, მისი ცალმხრივი თვალთახედვისადმი, რომელიც ბუნების სიდიადეს გაბრწყინვებულ მზეს „განცვიფრებულნი“, გაურკვეველი შეჰყურებს, არ ესმის მისი მნიშვნელობა, მას ის ხედავს როგორც განყენებულ არსს—ღვთის უსიცოცხლო ხატს და არა რეალური სიცოცხლის წყაროს, მის დაუშრეტელ ცხოველყოფელ ძალას. ასე აფასებს განდევილს ავტორი, ამასვე შთააგონებს ის მკითხველსაც, პერიფრაზების ნიჰიერად გამოყენებით.

* * *

პოემა „განდევლში“ ილია ქავჭავაძე აგრეთვე მოხდენილად სარგებლობს არქაიზმებით, არქაული სიტყვები და გამოთქმები გამოხატავენ საგნებს ან მოვლენებს, რომელნიც თანამედროვე ცხოვრებაში თუ სულ არ მოძველდნენ და არ გაქრნენ, ყოველ შემთხვევაში, კარგავენ ძალასა და ხშირად მნიშვნელობასაც. ამიტომ ასეთი საგნებისა და მოვლენების გამომხატველი სიტყვები და გამოთქმები ენაშიც ძველდება, ქრება.

არქაიზმებს მწერალი, ჩვეულებრივ, წარსული დროის აღდგენის, კოლორიტის მიზნით მიმართავს. არქაიზმები მწერალს იმაში ეხმარება, რომ დაკარგული თუ მოძველებული საგნებისა და მოვლენების სპეციფიკა და მათი დრო უფრო მკვეთრ ფერებში ასახოს. სიმკვეთრე, რომლითაც არქაიზმები გამოიყოფა თანამედროვე ლიტერატურული ენის ფონზე, საკმაოდ აძლიერებს პოეტური მეტყველების ემოციურ გამოხატულებას. ყოველივე ეს მწერალს ეხმარება, რომ მკითხველს გაუადვილოს ასახული ეპოქისა და მოვლენათა ცხოველი აღქმა.

ილია ჭავჭავაძეს ამ პოემაში არქაიზმები იმისათვის სჭირდება, რომ მკითხველს რეალურ ფერებში აჩვენოს დრომოკმეტილი მოვლენა და, უნდა ითქვას, ის ამას შესაფერისი ლექსიკის გამოყენებით წარმატებით აღწევს, რის შედეგადაც მკითხველის მეხსიერებაში განდევილის წარუშლელ პორტრეტს (თავი V) და სამონასტრო ცხოვრების რეალურ სურათს ქმნის.

ნიმუშისათვის ავიღოთ: „სად უდაბურსა მას მყუდროებას“..., „უწინდელს დროში ღვთისა მოსაგთა გამოუქვაბავთ მუნ მონასტერი“..., „ბეთლემს უწოდებს დღესაცა ერი“, „იმ წმინდათ სადგურს“, „ქპლირსებთან მართალთა თანა სავანესა მას საუკუნოსა“..., „გასულანამა ქვეყნით მამანი“, „განდგომილა და ამ ყინულებში სულ მართოდ-მართო დაყუდებულა“, „მეუდაბნოე შეჰკედლებია“, „თვის ლოცვანს მწირი ზედ დაყრდნობოდა“, „მზის სხივი იგი“, „დატაძარი ღვთის გაუქმებულა“, „სად მეუფება ჭექა-ქუხილსა, ყინულს და ქართა მხოლოდ ჰმთენია“ და სხვ.

აქ მოტანილი არქაული თქმები: „უდაბურსა მას მყუდროებას“, „ხორცუსხმელი სხივი“, „ღვთისა მოსაგთა“, „მეუდაბნოე შეჰკედლებია“, „სულ მართოდ-მართო დაყუდებულა“ და სხვა, მძლავრ რეალურ ფერებში იძლევა დრომოკმეტილი, წარმავალი სამონასტრო ცხოვრების სურათებს.

წარმოდგენილ არქაულ მაგალითებში ასევე გვაქვს ნიქიერად გამოყენება სინონიმებისა: განდევილო მეუდაბნოე, დაყუდებულა, მწირი, ბერი, წმიდამამა და სხვ. ილია ჭავჭავაძე სინონიმებს მიმართავს არა მარტო

იპიტომ, რომ თავიდან აიციდნოს ერთი და იგივე სიტყვის გამეორება, არამედ ამ ერთი ცნების გამომხატველ სხვადასხვა სიტყვას შეხამებულად ხმარობს პოემის განვითარების სხვადასხვა მომენტში, განდგეილის თუ განდგეილობის სხვადასხვა ნიუანსის ზუსტი გამოხატვის მიზნით.

* * *

პოემა „განდგეილი“ მდიდარია მეტაფორებით. მეტაფორაც ხომ ერთ-ერთი საშუალებაა როგორც პოეტური ენის გამდიდრებისა, ისე, და განსაკუთრებით, როგორც ერთ-ერთი საუკეთესო პოეტური ხერხი მეტყველებისა და ემოციურობის გამახვილებისა.

მეტაფორა გულისხმობს სიტყვის გამოყენებას არა მისი პირდაპირი მნიშვნელობით, არამედ გადატანით, მსგავსებების საფუძველზე. ასეთი შენაცვლება საგანს თუ მოვლენას აძლევს არა მარტო სიზუსტესა და სიცხობიერს, არამედ აგრეთვე არაჩვეულებრივ გამოსახულებასაც. «В метафоре, — წერს ა. შალიგინი, — больше пылкости воображения, в сравнении больше вдумчивости, отчетливости, обдуманности, созерцательности»¹. მეტაფორა მკვეთრ და ცხოველ წარმოდგენას აძლევს მკითხველს საგნის თუ მოვლენის გარკვეულ, გამიზნულ თვისებაზე, ვიდრე მათი დაწვრილებითი აღწერა. «Метафора, — წერს ლ. შჩეპილოვა, — выступает отчетливее всего в тех случаях, когда она характеризует те особенности, определению которых писатель стремится придать наибольшую выпуклость, образную завершенность»².

მეტაფორას, როგორც პოეტური ლექსიკის ბევრ სხვა საშუალებას, ხანგრძლივი ისტორია აქვს. მეტაფორა ძველთაგანვე გამოყენებული იყო როგორც ხალხურ შემოქმედებაში,

¹ А. Шалигин, Теория словесности, გვ. 71, 1914.

² Л. В. Щепилова, Введение в литературоведение, გვ. 128. 1956.

ისე ლიტერატურაშიც. უამთა ვითარებაში ბევრმა მეტაფორამ დაკარგა სიახლე, ემოციურ-გამომსახველობითი ძალა (მაგალითად, ქვა გული, მწარე ენა, მრუდე ხიდი და სხვ.).

მწერლის სტილის ღირსებას წარმოადგენს არა გაცვეთილი, მობეზრებული მეტაფორის გამეორება, ან თუნდაც გაცვეთილი მეტაფორის გადახალისება ახალი 'სიტყვების მიმატება'-გადასმით, ან მისი გრამატიკული ფორმის შეცვლით, რათა ის დაუახლოვდეს თავის დაკარგულ მნიშვნელობას, არამედ მოვლენათა შორის მსგავსების საფუძველზე ახალი შესატყვისი მეტაფორის შექმნა, რომელიც მანამდე პოეტურ მეტყველებაში არ იყო გამოყენებული. სწორედ ანეთი მეტაფორა აცხველებს მკითხველის ემოციას, საგანს თუ მოვლენას აძლევს სახეობას, სურათოვნებას, სიახლესა და მიზნადველობას. ამიტომაც მეტაფორის განახლება, განსაკუთრებით კი ახალი მეტაფორის შექმნა უდავოდ, პოეტური ენისა და თვით პოეტის შემოქმედებითი ძალისა და სიმდიდრის მაჩვენებელია.

მეტაფორის საშუალებით განდევილის რწმენის, მისი მარტივი ფილოსოფიის დამახასიათებელი თვისებები ზედმიწევნითი სიზუსტით, ტევადობითა და ღრმა განცდითაა მოცემული მწყემსი ქალისადმი მის შემდეგ თქმა-პასუხში:

„...რა გითხრა შეილო?
ყველაზე უფრო სული ტკბილია.
იგი ტყვე არის წუთის-სოფლისა
და ვე ყოველ მის ბორკილია“.

მეტაფორები — „სული ტკბილია“, ის „წუთისოფლის ტყვეა“, წუთისოფელი, ე. ი. რეალური ცხოვრება, მისი „ბორკილია“ — მაქსიმალური სიზუსტით გვიხატავს განდევილის მარტივ მსოფლმხედველობას, პირადი კმაყოფილების განცდაში ჩაყეტილს და შეზღუდულს, მის არასწორ შეხედულებას წუთისოფელზე, რეალურ გარემო ცხოვრებაზე.

ან კიდევ:

ა) „და გვაში მისი. (განდევლისა,—მ. ზ.) ცოდვილ ფიქრთა განიმ დლიდან აღარ შეძრწუნებულა“.

- ბ) „განყენებულა წუთისოფლისგან
აქ სული მისი აღყვავებულა
და ხორციელი გულისთქმა ყველა
დამარხულა და განსვენებულა“.

ილია ჭავჭავაძე მეტაფორას ხშირად ხმარობს პოეტური ლექსიკის სხვა საშუალებებთან, უფრო კი განპიროვნებასთან ერთობლიობაში, რაც მკითხველს საგანს თუ მოვლენას ერთდროულად, სხვადასხვა ნიუანსით, უფრო მკვეთრად აჩვენებს და უფრო ღრმად განაცდევინებს.

მოტანილ ნიმუშებში მეტაფორები მკითხველს უხსნის განდეგილის სულიერ სამყაროს: განდეგილმა, „ხორციელი გულისთქმის დამარხვით და განსვენებით“ (ე. ი. უმოქმედობით). განთავსდებოდა რა „ცოდვილთ ფიქრთაგან“, ჰპოვა სულიერი ბედნიერება — კმაყოფილება, სულიერი „აღყვავება“, რასაც ის ასეთი ტანჯვით ეძებდა.

აქ თუ, ერთი მხრივ, განდეგილის კმაყოფილი განწყობილება გაძლიერებულადაა დახატული, მეორე მხრივ, მკითხველში შეუქმნევლად იბადება აზრი, რომ განდეგილის სიხარული და კმაყოფილება არაა მტკიცე, ის სუსტია, ყალბია. რომ ეს მართლაც ასეა, რომ მკითხველის ეჭვი სამართლიანია, ილია ჭავჭავაძე იქვე, პოემის სიუჟეტის გაშლაში, ამ ეჭვის საფუძვლიანობას თვითონვე იძლევა ბერის სულიერი შერყევის გადმოცემისთვის გამოყენებული საშუალებით:

- ა) „და არა ჰქმარის, რომ სულს დაუდგა
წმინდა საყდარი უკვდავებისა?“
ბ) „ესლა მის გულში თითქოს ებანს სცემს
და ისმის ჩუმი ებნის სიმთქლერა“.
გ) „ავლავ ჰნახა იგივ ცხოველი ხატი
მაღლით, ნუგეშით გადმოშორალი“.

აქ გამოყენებული მეტაფორები ზედმიწევნით შლის განდეგილის მდგომარეობას, რწმენას, განწყობილებას, რაც მძლავრ ქანდაკებასავით აყენებს მას მკითხველის წინაშე და ზემოთ აღძრულ ეჭვს მასში ამტკიცებს.

ილია ჭავჭავაძეს პოემის სიუჟეტისა და გმირთა ხასიათის გამლაში ოსტატურად აქვს გამოყენებული აგრეთვე განპიროვნების სერხი, ესეც ხშირად პოეტური ლექსიკის სხვა საშუალებებთანაა გაერთიანებული.

განპიროვნება ანუ პერსონიფიკაცია თავისებური სახეობაა მეტაფორისა, ვინაიდან განპიროვნებაც იქმნება მოვლენათა თუ საგანთა მსგავსების საფუძველზე, ხოლო ერთი არსებითი შეზღუდვით ცოცხალი არსების (ადამიანის) თვისებები მიეწერება ბუნების მოვლენებს.

პოეტური განპიროვნება იქმნება ბუნების მოვლენათა მოძრაობის, ფორმის, ხმის, ფერებისა და სხვათა თვისების მკვეთრი მსგავსების გამოვლინების საფუძველზე, რაც იწვევს სიცოცხლის ილუზიას; ბუნების მოვლენები გვევლინება, როგორც თვითნებური; შეგნებული მოქმედება, რომელშიც მონაწილეობას იღებს მოვლენისა თუ საგნის ნებისყოფა, სურვილი, მიზანდასახულება.

არაორგანული და ორგანული ბუნების უსულო და განყნებული საგნების თუ მოვლენების განპიროვნება ილია ჭავჭავაძის შემოქმედებაში, კერძოდ მის პოემა „განდეგილში“, მრავალფეროვნადაა განსახიერებული (საგნის სხვადასხვა ნიუანსს გამახვილებულად ჩვენების მიზნით).

1. განპიროვნება, რომელშიც ბუნების მოვლენებზე გადტანილია ცოცხალი არსების (ადამიანის) თვისებები და მდგომარეობა, როგორც თვითნებური მოძრაობის, მოქმედების, ურთიერთობის პროცესი.

ნიმუშისათვის ავიღოთ:

ა) შავი ღრუბელი —

„დაიძრა მძლავრი, უზარმაზარი,
ცაზედ განერთხო და გაიშალა,
და იქ თითქოს მტერს შეეჯახაო.

ქვეა-ქუხილით დაიგრილა“.

„და გამსკვალული მისით ღრუბელი

შორს ათასფერად სხივებში ქდოდა“.

„ვიდეკ სეტყვის ქვეშ ბნელაში სერხედ...“

ცა ქვეყნის დანთქმას თითქო ჰლამობდა,
ჰქექდა და ჰქუხდა... და ჩემთა ფეხ-ქვეშ
თითონ მთის ძირიციძროდა, ძრწოდა“.

მოტანილი განპიროვნებები, უდავოა, ცხოვლად გამოხატავენ ბუნების არაჩვეულებრივ მოვლენებს და მკითხველიც დიდი ემოციურობით, თითქოს თვალსაჩინოდ, აღიქვამს მოცემულ სურათს.

2. განპიროვნების საშუალებით ილია ჭავჭავაძე უსულო საგნებს მიაწერს სულიერი საგნის (აღამიანის) სხვადასხვა გრძნობას — სიყვარულს, აზრს, მისწრაფებას, მორალს და სხვ. ნიმუშიათვის ავიღოთ:

ა) „ღღე-და-ღამ სულთქმა და დადადება
მრჰფენია კლდეს ყინულისასა,
და არ შემწყდარა მუნ ლოცვის ცრემლი,
ვითა ღელესა მის გლოვისასა“.

ბ) „რად შეემსკვალა თვალი იმ სახეს?
ის სახე ატკობს თუ ეოცება?
მორიდება ჰსურს და ნეტა თვალი
რად ეურჩება და არ ჰნებდება?!“

მოტანილი მაგალითები საკმარისია, რომ მკითხველმა აშკარად და ძალუმაღლად განიცადოს განდევნილის შინაგანი, დროებით დაწყნარებული თუ მოულოდნელად აფორიაქებული განწყობილება, რომ შეიგრძნოს ილია ჭავჭავაძის მიერ განპიროვნების ხერხის გამოყენების დიდი ოსტატობა.

* * *

ილ. ჭავჭავაძის პოეტურ ლექსიკას ახასიათებს ჰიპერბოლის გამოყენებაც.

ჰიპერბოლით მწერალი დროსა და სივრცეში საგანსა თუ მოვლენას ხატავს არაჩვეულებრივად გაზვიადებული (გადიდებული თუ შემცირებული) თვისებებით, როგორც განსაკუთრებული ძალისა და ზომის შემცველს.

ჰიპერბოლა მაშინაა გამართლებული, როცა ის მკითხველს

კი არ აშორებს სინამდვილეს, არამედ პირიქით, ხელს უწყობს, რომ მკვეთრად, ზუსტად განიცადოს და გაიგოს იგი. როცა მწერალი საგნის ან მოვლენის ხილვითა თუ განცდით ზომაზე მეტად აღტაცებული, განცვიფრებული თუ აღშფოთებულია. ის ჰიპერბოლის საშუალებით ახერხებს მკითხველშიც გადაიტანოს თავისი განწყობილება და მასშიაც იგივე განცდა და გავება გამოიწვიოს.

ჰიპერბოლა მწერალს ხელს უწყობს, რომ მკითხველს ყურადღება მაქსიმალურად გაამახვილოს საგნის ან მოვლენას იმ მხარესა თუ თვისებაზე, რომლის უფრო ნათლად გამოკვეთას თვით მწერალი ცდილობს. ჰიპერბოლა აძლიერებს მკითხველის მიერ განსახიერებელი საგნისაგან შექმნილ შთაბეჭდილებას, მიღებულ ემოციას ინტენსიურად აცხოველებს, ამძაფრებს. მკითხველს უჭირს ჰიპერბოლის საშუალებით განსახიერებელი საგანი თუ მოვლენა ნათლად წარმოიდგინოს, მაგრამ მასში ჩაქსოვილი პოეტის ემოცია-აღფრთოვანება იმდენად ძლიერია, რომ იგი აშკარად განიცდის ყოველივეს. მართალია განსახიერებელი საგანი თუ მოვლენა არ შეესატყვისება სინამდვილეს, მაგრამ მისი ტოლძალოვანი მანც არის.

ნიმუშისათვის ავიღოთ:

ა) „ცა ქვეყნის დანთქმას თითქო ქლამობდა“.

ბ) „თითონ მთის ძირიცი იმროდა, ძრწოდა“.

გ) „შეირცა მთელი ცა და ქვეყანა“.

იმა ქვეით და იმა ქუხილით,

ცა აირია, დაბნელდა უცებ

და წამოვიდა სეტყვა შხუილით.

ქუხვა და ქეჟა, ელვა და სეტყვა,

არევ-დარევით ღრუბლების სრბოლა,

ქართა, აწ გრიგლად რადმე ქცეულთა,

ზარით და ზათქით კლდეებში ქროლა, --

ესე ყოველი, ერთად რეულნი,

ჰგვანდნენ ცით ვლენილს რისხვას ღვთისასა.

აქ ჰიპერბოლაში ჩაქსოვილია განპიროვნების, ეპითეტისა და გრადაციის ნიუანსები, რაც რთულ წარმოსახვით კომპლექსურ სურათს ქმნის და მკითხველშიც მძაფრ წარმოდგენას იწვევს. ამგვარი რთული სახის გამოქანდაკება პოეტური ლექსიკის სხვადასხვა საშუალებათა გაერთიანების გზით, ჰიპერ-

ბოლის საფუძველზე, ილ. ჭავჭავაძისათვის დამახასიათებელია.

გარდა აღნიშნულისა, „განდგეილიდან“ მოვიტანთ ერთ ნიმუშს:

„სადაც დიდებულს მთასა მყინვარსა
ორბნი, არწივნი ვერ შეჰხებიან,
სად წვიმა-თოვლნი, ყინულად ქმნილნი,
მზისგან აროდეს არა დნებიან,
სად უდაბურსა მის მყუდროებას
კაცთ ჟრიაშული ვერ შესწდენია,
სად მეუფება ქეჟა-ქუხილსა,
ყინულს და ქართა მხოლოდ ჰშენია, —
უწინდელს დროში ღვთისა მოსავთა
გამოუქვაბავთ მუნ მონასტერი
და იმ ყინულში შეთხრილს ღვთის ტაძარს
ბეთლემს უწოდებს დღესაცა ერი.
ფრიალოსაებრ ჩამოთლილი აქვს
იმ წმინდანთ სადგურს ყინულის ზღუდე,
და ზედ კარია გამოკვეთილი —
ვით კლდის ნაპრალზედ არწივის ბუდე“.

ამ ერთ მთლიან პერიოდში, გარდა ჰიპერბოლისა, დიდი ოსტატობითაა ჩაქსოვილი პოეტური ლექსიკის სხვა საშუალებებიც: შედარება, მეტაფორა, არქაიზმი, ეპითეტი, ინვერსია, გამეორება, გარდაცობა, რაც ქმნის ცოცხალ, მომხიბვლელ მონუმენტს როგორც მყინვარისას, ისე ცხოვრების გარეშე განდგომილი, განყენებული მონასტრისა და მეუდაბნოისას.

ემოციური და სურათოვანი მეტყველების გაძლიერებისათვის ილია ჭავჭავაძე ხშირად მიმართავს ხოლმე ეპითეტსაც. სინამდვილეში საგანი თუ მოვლენა მრავალმხრივია. მას ჩვენ ვხედავთ და ვითვისებთ გარკვეულ კონკრეტულ გარემოცვაში, სხვა საგნებთან ან მოვლენებთან ურთიერთობაში. საგნისა თუ მოვლენის სწორი, მკვეთრი დანახვის ან გაგებისათვის მწერალი ხშირად მიმართავს ეპითეტს, ე. ი. ისეთი სიტყვისა თუ თქმის გამოყენებას, რომლის საშუალებითაც მკითხველის ყურადღებას ამახვილებს საგნის თუ მოვლენის სწორედ იმ მხარეზე, რომლის წინ წამოწევას (როგორც არსები-

თისას) აღებულ მდგომარეობაში თვითონ ცდილობს, რომ აღებული მოვლენა თუ საგანი მკითხველსაც სწორედ იმ თვისებით დაანახვოს და აათვისებინოს, როგორითაც თვითონ განიცდის. ეპითეტი მკვეთრად იძლევა განსახიერებელი საგნის არსს და მწერლის მისადმი დამოკიდებულებასაც. «Автор, -- წერს ა. შალიგინი, — может вложить в него (в эпитет, -- ж. ж.) много ума, наблюдательности, остроумия и чувства»¹.

ი. ჭავჭავაძის შემოქმედებაში ეპითეტი ხშირად უერთდება მეტაფორას, ჰიპერბოლას, შედარებას და სხვა საშუალებებს, რაც მას მეტ ელასტიურობას, გამომეტყველების მეტ ძალას აძლევს.

ნიმუშისათვის:

- ა) «იმ სარკმლით სხივი მისი სენაკში
სვეტად ბრწყინვალედ ჩაეშვებოდა».
- ბ) «ამა უბიწო დიადის ხილვით...
წარყვევნილიქნა განყენებულნი».
- გ) «იგი მწირიცა მწყრალი, გულმშრალი»...
«და უცოდველი გულის-ტკივილით
ქალს შეაჩერა ტყვექმნილი თვალი».
- დ) «ღმერთია ყველას მშველელი, მხსნელი...
ღვთით არგანწირულს ყველგან წინ უძღვის
მისი მარჯვენა შემწყნარებელი».
- ე) «სტუმარს, იქ მჯდომელს ზედ მოეფინა
გასაოცარი რაღაც შვენება...»
- ვ) «...ვინ მოჰხედავს ქვეყნით
ერთს დავიწყებულს და განდევგის მწირს».
- ზ) «და რაღაც ძალით ქალზე კვლავ დარჩა
თვალი ტყვექმნილი, გაშტერებულნი».
- თ) «ძრწის, მაგრამ იგი ძრწოლა რად არის
ესოდენ ამო, ესოდენ ტკბილი...»
- ი) «ქალს კვლავ ეძინა ნეტარის ძილით...
ბაგე გაეპო ლადის ღიმილით,
იმა ღიმილის გრძნეული ჟადო...»

ილია ჭავჭავაძე ხშირად იყენებს ამგვარ ემოციურ, სურათოვან, ღრმა ლირიზმის გამომხატველ ეპითეტებს, რომლებიც მოხდენილად ემსახურებიან ავტორს ნაწარმოების სიუჟეტისა

¹ А. Шалигин, Теория литературы, гл. 38, 1914.

და გმირთა სახეების გაშლა-გახსნაში. ეს ეპითეტები თავისი სიახლით, სიღრმით, სიმკვეთრითა და მიმზიდველობით მკითხველს ანიჭებს მალალსა და სრულ ესთეტიკურ განცდას.

* * *

მხატვრული ნაწარმოების გმირები განსახიერებული არიან მოძრაობაში, მოქმედებაში, გარემოსთან ბრძოლაში — ამ ნიადაგზე შექმნილი შინაგანი განწყობილების ცვალებადობის პროცესში. გმირთა ხასიათების ცვალებადობა თავისებურ შესატყვის განსახიერებას პოულობს მწერლის პოეტური მეტყველების წყობაში, რაც ხელს უწყობს მათი სახის ზუსტად გამოძერწვას.

ცხადია, გმირის განცდის, განწყობილების მუდმივ მოძრაობა-მოქმედებაში აზრობრივი და ემოციური ცვალებადობის მრავალფეროვანი ნიუანსების ზუსტად გამოხატვას ვერ დააკმაყოფილებს მეტყველების ჩვეულებრივი სინტაქსური საშუალებანი. ჩვეულებრივი გრამატიკული წესით აგებული წინადადებები და მათი გაერთიანება მეტყველებაში ქმნის ერთფეროვნებას, რაც მხატვრული ნაწარმოების სტილს უკარგავს მოქნილობას, გამომეტყველებას და მოსაწყენს ხლის მას. ამიტომ საჭიროა პოეტურ საშუალებათა სხვადასხვა კომპლექსების ზომიერი გამოყენება ურთიერთქმედებაში. „Применение, — წერს ლ. შჩეპილოვა, — в поэтической речи фигур в различном взаимодействии с обычными средствами синтаксиса делает возможности выразительного, разнообразия построения фраз и их сочетаний неисчерпаемыми»¹.

ილია ჭავჭავაძეც ხშირად მიმართავს პოეტურ საშუალებათა ამგვარი ურთიერთქმედების კომპლექსებს. ნიუშისათვის ყურადღებას შევაჩიერებთ ზოგიერთ მათგანზე.

მწერალი იყენებს ინვერსიას, ე. ი. საგნის თუ მოვლენის ამა თუ იმ თვისებაზე მკითხველის ყურადღების გამახვილებია

¹ Л. В. Щепилова, «Введение в литературоведение», გვ. 141, 1956.

მიზნით წინადადებაში სიტყვების განლაგების ბუნებრივ წყობას ცვლის; ეს კი გადაადგილებულ სიტყვაზე იწვევს განსაკუთრებულსა და ემოციურ მახვილს.

მაგალითები პოემა „განდებილი დან“:

- ა) არ შეჰკადრებს ღმერთს იგი სამდურავს!
არ გასწირავს სულს შევედრებულსა
ვით არ იჰმარებს ღვთისა კურთხევას
მასზედ გულუხვად მომადლებულსა.
- ბ) „ქალს დალაღულსა მისძინებოდა“...
- გ) „სული მის ღაწვზედ დაუღვევია“...
- დ) „მავედრებელი შეჰმართა თვალი“...
- ე) „დილის ნიავი დაჰქროდა ნელი“...
- ვ) „თქმულა — მხეციც კი გააფთრებული“...
- ზ) „და ვით ცხოველს ხატს ღვთის დიდებისას
შესცქერდა მზესა განცვიფრებულს“.

ჩვეულებრივ უნდა იყოს:

- ა) იგი ღმერთს სამდურავს არ შეჰკადრებს.
შევედრებულ სულს არ გასწირავს.
ვით არ იჰმარებს მასზედ გულუხვად
მომადლებულსა ღვთისა კურთხევას.
- ბ) დაღალულ ქალსა მისძინებოდა.
- გ) მის ღაწვზედ სული დაუღვევია.
- დ) მავედრებელი თვალი შეჰმართა.
- ე) დილის ნელი ნიავი დაჰქროდა...
- ვ) თქმულა — გააფთრებული მხეციც კი.
- ზ) და ვით ღვთის დიდების ცხოველ ხატს,
განცვიფრებული შესცქეროდა მზეს.

წინადადებაში სიტყვათა ბუნებრივი ადგილის ამგვარი შეცვლა, ცხადია, არღვევს მეტყველების ჩვეულებრივ რიტმს. იწვევს სიახლეს და მკითხველის თუ მსმენელის ყურსაც ეს სიახლე უჩვეულოდ ხედება, ყურადღებას საჭიროებისამებრ ამახვილებს, რაც მეტყველებას ემოციას ჰმატებს.

• • •

ილია ჭავჭავაძის პოეტური ლექსიკის ერთ-ერთი მძლავრი საშუალება, მისთვის დამახასიათებელი ოსტატობით გამოყენებული, არის კონტრასტი ანუ დაპირისპირება.

კონტრასტი უკიდურესი საწინააღმდეგო თვისების მატარებელი საგნების თუ მოვლენების შ ე პ ი რ ი ს პ ი რ ე ბ ა ა . ის მიზნად ისახავს ამგვარ საგანთა თუ მოვლენათა დაპირისპირებით მკითხველში გამოიწვიოს უფრო მძლავრი, გამახვილებული შთაბეჭდილება, ამით მწერლის აზრი უფრო გამოკვეთოს და მკითხველამდე ადვილად დაიყვანოს. მკითხველში საგნის წარმოსახვა და, ამასთან დაკავშირებით, ემოცია მაშინ ცხოველდება, როდესაც კონტრასტის ორივე საწინააღმდეგო ნაწილი ნაწარმოებში მკვეთრადაა მოცემული. კონტრასტი მწერალს ხელს უწყობს მოვლენის შ ი ნ ა გ ა ნ ი წ ი ნ ა ა ლ მ დ ე გ ო ბ ა ნ ი გ ა ნ ს ა კ უ თ რ ე ბ უ ლ ი ს ი ზ უ ს ტ ი თ გ ა ხ ს ნ ა ს .

კონტრასტი მარჯვე პოეტური საშუალებაა მრავალწახანგოვანი საგნის თუ მოვლენისადმი დამოკიდებულების გამოსახატავად. კონტრასტი მრავალფეროვანია: კონტრასტი, მოცემული სივრცეში, დროში; კონტრასტი ფორმის, სმენის, ემოციისა და სხვათა მიხედვით.

ილია ჭავჭავაძის შემოქმედებაში კონტრასტი გამოყენებულია მრავალმხრივ. ნაგალითად, გავიხსენოთ „მგზავრის წერილებში“ — მყინვარისა და თერგის დაპირისპირება. პოემა „განდეგილში“ გვხვდება უფრო ემოციის გამომხატველი კონტრასტი, რომელშიაც ჩაქსოვილია სივრცის, მოძრაობის, სმენის, ხედვის ნიუანსიც:

- ა) „აქ სიკვდილია — იქ კი სიცოცხლე, აქ ჭირია და იქ კი ლხინია“.
- ბ) „მაშინ ვინა სთქვას — ვინ ვის ამშვენებს, მადლი ამ სახეს, თუ სახე მადლსა“.
- გ) „სული გულს იწვევს ღვთისა ვედრებად, გული სხვას ამბობს, არა ჰნებდება“...
- დ) „პირჯვარი უნდა — ხელი არ ერჩის, ლოცვის თქმა უნდა — ენა ებმება“.
- ე) „და იქ, სად წმინდანთ უდიდებით ღმერთი მსჯავრის და კეშმარიტების, იქ, სად უწირავთ უფლისა მიმართ მსხვერპლი ქებისა და ღაღადების, — აწ შორის ნანგრევთ და ნატამალთა მართო ქარილა დადის და ჰქმუის, და გამომფრთხალი ჰქეპა-ქუხილით მუნ შეხვეწილი ნადირი ღმუის“.

თვით პოემის კომპოზიცია აგებულია კონტრასტის ხერხის საფუძველზე: ერთი მხრივ, მოცემულია განდევნილი, ხოლო მეორე მხრივ, მწყემსი ქალი. პოემის შინაგანი კონტრასტებიც მიზანშეწონილად ეხმარება ამ უკიდურეს სახეთა შორის არსებული მკვეთრი განსხვავებების გაღრმავებას, გაძლიერებას.

ილია ჭავჭავაძისათვის დამახასიათებელია ნაწარმოების სიუჟეტის განვითარება კომპოზიციური კონტრასტის საშუალებით. მაგალითად: „კაკო ყაჩაღი“, „გლახის ნაამბობი“, „ოთარაანთი ქვრივი“, „პასუხის პასუხი“, „რა ვაკეთეთ. რას ვშვრებოდით“ და სხვა.

* * *

კონტრასტის ხერხს უახლოვდება პარალელიზმი: ე. ი. ორ ან რამდენიმე განსხვავებულ მოვლენათა აღწერის ერთდროული დაკავშირება. თუ კონტრასტში დაპირისპირებულია ორი საგანი ან მოვლენა, როგორც უკიდურესობანი (მაგ., სიკვდილი-სიცოცხლე, ჭირი-ლხინი), პარალელიზმში ისინი უპირისპირდებიან ერთმანეთს მათი მსგავსი ან განსხვავებული თვისებების მიხედვით. პარალელიზმი ხშირად რელიეფურად აჩვენებს მკითხველს მოვლენათა ერთიანობასაც და უშუალო ურთიერთშეპირისპირებასაც. ასეთი სახის პარალელიზმები დამახასიათებლად აფერადებს ილ. ჭავჭავაძის შემოქმედებას, საერთოდ, და მის პოემა „განდევნილს“, კერძოდ. ნიმუშისათვის ამ პოემიდან მოვიყვანთ რამდენიმე მაგალითს:

- ა) „და რა იხილა კვლავ იგი მწირმა.
დაუცხრა სული აქოთებული
და რადაც ძალით ქალზე კვლავ დარჩა
თვალი ტყვექმნილი, გაშტერებული“.
- ბ) „მოვინდომე ცხვრის გამობრუნება,
გვიანდა იყო, ვერ მოვასწარი;
უცებ შემემთხვა იქვე ავდარი,
სეტყვა ტყვიასებრ წამოუშანა!“
- გ) „სულ დამაეიწყდა მამის ნათქვამი: —
ნუ ენდობიო, შვილო, ამ მყინვარს.“

ნახავ, მზე ადგას, უცებ გაწყრება
და წამოხეთქავს ციღამ ნიაღვარს“.

- დ) „ლამაზი იყო ამ დღის სალამო,
რა-რიგ ქშენოდა მზე დამავალი!
შეხედე თუ არ იმ მზეს, იმ ცასა,
გაეშტერდი, ველარ მოესხლიტე თვალი.
ღვთის სახესავით გარს შექმოსხმული
მთის წვერზე დიდი მზე ბრწყინვალეზდა
და საკვირველი ის სანახავი
თვალთანა ერთად გულსა მტაცებდა“.

პარალელიზმი აძლიერებს და ამდიდრებს მეტყველები-
სურათოვნებასაც და, ამასთან, მძლავრად მოქმედებს მკითხ-
ველის გრძნობაზე და ზრდის მის ცნობისმოყვარეობას. მკი-
თხველის შთაბეჭდილება მით უფრო ძლიერდება, რომ პარა-
ლელიზმს ხშირად ერთვის პოეტური ლექსიკის სხვა სახეებიც
(ეპითეტი, მეტაფორა, ჰიპერბოლა, კონტრასტი). აშკარაა, რომ
ყველაფერი ეს პოეტს ეხმარება როგორც პოემის სრუფეტის
მოქნიბლელად გაშლაში, ისე პოემის მოქმედ პირთა ხასია-
თისა და ცხოვრების მიმზიდველი ძალის სრულად მოცემაში.

ილია ჭავჭავაძეს დიდი ოსტატობით აქვს მომარჯვებულ
გრადაციაც, ე. ი. შთაბეჭდილებათა თანდათანობითი გაძლიე-
რების ან შესუსტების ხერხი, სიტყვებისა თუ წინადადების
გაერთიანების გზით. გრადაცია იქმნება როგორც სინონიმურ
სიტყვათა თანდათანობით გამაძლიერებელი ან შემასუსტებე-
ლი შეერთების საშუალებით, ისე მოვლენის გარკვეული თვი-
სების აღწერით, გადმოცემით.

ილ. ჭავჭავაძე გრადაციის ხერხს ჩვეულებრივ ურთავს
გამეორებასაც, ე. ი. ერთი და იმავე სიტყვის თუ ფრა-
ზის ყოველი შემდეგი წინადადების, ჰტრიქონის ან სტროფის
დასაწყისში გამეორებას.

გამეორებას პოეტი მიმართავს ხოლმე იმ მიზნით, რომ წინ
წამოსწიოს რომელიმე ცნება, საგანი, მოვლენა, შეხედულება.

გამეორებასთან და შეკითხვასთან ერთობლიობაში გრადაციის ასეთივე (თუ უფრო მძლავრი არა) დიდი პოეტური ზემოქმედების შედეგია „განდევლის“ XXI რაი:

„უბედურსაო“?!.. და მწირსა უცებ
გულს ელდა ეცა ამ სიტყვის თქმაზედ...
ესეთი სიტყვა ხომ ჩივილია,
და ვით მოადგა იგი ენაზედ?
„უბედურსაო“?!.. ეგ ხომ სიტყვაა,
გულის-ტკენის და სამღურავისა!
ეგ ხომ სულთქმაა, აღმოკენესაა
ბედნიერების დამკარგავისა!..

წარმოდგენილი გრადაცია, გამეორებასთან გაერთიანებული და აგრეთვე გააზიარებული პოეტური ლექსიკის სხვა საშუალებებით, პოეტურ მეტყველებას მძლავრ ხასიათს აძლევს, რაც პოემის იდეის გახსნასაც ნიჭიერად ეხმარება და მკითხველშიც მაღალ ემოციურ განცდას იწვევს.

* * *

ილია ჭავჭავაძის შემოქმედებისათვის დამახასიათებელია მოწოლილ გრძობათა რთული შთაბეჭდილების შექმნა. ამგვარ შემთხვევებში ამა თუ იმ მოვლენის თუ საგნის მნიშვნელობა რომ უფრო მკვეთრად გახსნას და თავისი დამოკიდებულება მოვლენისადმი უფრო მეტი სისრულითა და უშუალოდით გამოხატოს, მწერალი იყენებს მიმართვის, შეკითხვის, უარყოფის ან მტკიცების ხერხს. შეკითხვას, მიმართვას, რა თქმა უნდა, სულაც არა აქვს ის მიზანი, რომ პასუხი მისცეს მკითხველს, არამედ მისი დანიშნულებაა მკითხველში უფრო გააძლიეროს და გაახანგრძლივოს განცდის განვითარება, ძალა.

ამ ხერხთან დაკავშირებით ილია ჭავჭავაძე მძლავრი გადასვლებითა და შეწყვეტით ხშირად მიმართავს გაკვირვებას. პოეტი თითქოს მღელვარების გამო ვერ ახერხებს აზრის დამთავრებას, ფაქტიურად კი ის ძაბავს მკითხველის ყუ-

რადღებას, თითქოს მოითხოვს, რომ მკითხველმა შეავსოს შექმნილი ხარვეზი.

1. შეკითხვა, რომელიც პასუხს არ ელის და მით უფრო აღრმავებს და აძლიერებს გმირის განცდას:

- ა) „თუ ძეა კაცის, რამ მოიყვანა ამ დროს, ამ ღამეს ქვეყნისა რღვნისას?“
- ბ) „ნუთუ აწ ბედმა ქალის სახითა განსაცდელი რამ მას მოუვლინა?“
- გ) „ვერ ჰხედავ, ლამის ცა ჩამოიქცეს და ზედ დაეცეს დედამიწასა? რა დროს კითხვაა?..“
- დ) „მაგრამ შენვე სთქვი: განა წაუხვალ, რაც ფათერაკად მოსაეალია?“
- ე) „როგორ იწამოს და რა დაარქვას ამ ჭერ არ ცნობილ სიტყობებსა? თუ ცოდვა არის, ვგრე რადა ჰგავს სულისთვის აღთქმულ უკვადავებსა?“

2. მიმართვა, შეკითხვა, რომელიც დაჟინებით თხოულობს დაუყოვნებლივ ამა თუ იმ მოვლენის თუ საგნის ახსნის საჭიროებას:

- ა) „ჰკითხა, — ევინა ხარ? კაცი თუ მავნე აქ მოგზავნილი ეშმაკისაგან?“
- ბ) — „ევინა ხარ შვილო? ამ უდაბნოში რამ მოგიყვანა? მერე ამ დროსა, როს აედრისაგან ლამის წაირღვნას მთელი ქვეყანა?“
- გ) „განა ქვეყნადა შენ არავინ გყავს ან ძმა, ანუ და, ან ნათესაი?“
- დ) „მაშ, ვნც ქვეყნად ვართ ყველა წაფუცდებით, ველარ დაეიხსნით ვერაფრით სულსა?“

3. რიტორიკული გაკვირვება, მტკიცება, რომ ესა თუ ის მოვლენა სწორედ ისე უნდა იყოს, როგორც ამას თვითონ მწერალი ფიქრობს. ამასთან, მოწოლილ გრძნობებზე ის ვერ ერევა, წინადადებას ვერ ამთავრებს, წყვეტს. ერთი აზრიდან მეორეზე გადადის.

- ა) „რა მექნა ბეჩავს!.. საბრალო თავი სად შემეფარა, გადაშერჩინა?“

- ბ) „ყველაფერს უნდა გამოვეთხოვო,
ჩემს ტოლს და სწორსა, ლხინს და სიხარულს?
ღმერთო ნუ მიწყენ... ვერ ვიზამ მაგას!..
აღრე და მალე ვერ მოვიკლავ გულს!..“
- გ) „მაგრამ რას იზამ?.. მოდი გულს უთხარ,—
კარგ სანახავეზე ნუ ხარ-თქო ხარბი!“..
- დ) „როგორ თუ, ღვთისა? ღმერთს რაში უნდა
ამ ყინულებში ყოფხა კაცისა?“
- ე) „არ შეჰკადრებს ღმერთს იგი სამღურავს!..
არ გასწირავს სულს შევედრებულსა!
ვით არ იკმარებს ღვთისა კურთხევას,
მასზედ გულუხვად მომადლებულსა!..
არა და არა!.. მაშ რამან სძლია
და ეს სიტყვა რამ ამოაკენსა?!..“

ამგვარად, მიმართვის, შეკითხვის, გაკვირვების, მტკიცებისა აუ უარყოფის ხერხის გამოყენებით ილ. ჭავჭავაძე ახერხებს: მოწოლილი გრძნობა, აზრი, რთული და მძიმე მოვლენების: გაგების აუცილებლობით გამოწვეული, შეუბღალავად დაბნე-ტოს და ეს მდგომარეობა მკითხველსაც სათანადო სიძლიერით გადასცეს.

ილია ჭავჭავაძის უპიკურო შემოქმედება, კერძოდ, პოემა „განდევილი“ ხასიათდება დი ა ლ ო გ ი ს მ ა ქ ს ი მ ა ლ უ რ ი დ ა უ ფ ლ ე ბ ი თ. ილია ჭავჭავაძის ნაწარმოებებში ჩაქსოვილ დიალოგებს ახასიათებს დიდი დინამიურობა, ექსპრესია. მკვეთრი ლაკონური ფრაზეოლოგია და პოეტური ლექსიკის მრავალი საშუალების ნიშანდობლივი ზუსტი ჩაქსოვა („კაცია-ადამიანი?!“, „გლახის ნაამბობი“, „ოთარაანთ ქერივი“, „რავაკეთეთ, რას ვშერებოდით“ და სხვ.).

ნიმუშისათვის მოვიტანთ პოემა „განდევილიდან“ XVII: თავს:

„— მე ნუ მიმადლი, შეილო, შენს დახსნას,
ღმერთია ყველას მშველელი, მხსნელი...
ღვთით არ-განწირულს ყველგან წინ უძღვის
მისი მარჯვენა შემწყნარებელი.“

— შენ კი ეშმაკი, მგონი, გეგონე.
 — ხუ მიწყენ, შეილო, და ნურცა გიკვირს...
 შენვე სთქვი, სხვა ვინ მოხედავს ქვეყნით
 ერთს დავიწყებულს და განდევილს მწირს!
 — განა ქვეყანადა შენ არავინ გყავს,
 ან ძმა, ანუ და, ან ნათესავი?
 — მყვანდნენ... და ყველას—გამოვეთხოვე,
 აქ მოველ და ღმერთს შევეწირე თავი.
 — მას აქეთ ბევრი წელიწადია?
 — არ ვიცი — როგორ? — არ ვთვლი წელთა სვლას.
 მოეშორდი, შეილო, წუთის-სოფელსა
 და რაღას ეაქნევ იმის ეამთა-ცვლას!
 — მოშორდი და აქ სულ მარტოკა ხარ?
 — ეგეთი არის, სჩანს, ნება ღვთისა...
 — როგორ თუ ღვთისა? ღმერთს რაში უნდა
 ამ ყინულებში ყოფნა კაცისა?..

მოტანილ დიალოგში მშვენივრადაა ჩაქსოვილი პოეტური
 ლექსიკის მრავალი ელემენტი: შეკითხვა, მიმართვა, გაკვირვე-
 ზა, მტკიცება, უარყოფა, მეტაფორა, ეპითეტი და სხვა. მეტყ-
 ველების ასე მჭიდროდ, დიდი უშუალობით შეკრული კომპ-
 ლექსი, უდავოდ, მძლავრიცაა და ემოციურიც, რაც მკითხველ-
 შიც სათანადო მაღალესთეტიკურ შთაბეჭდილებასა და განც-
 დას იწვევს.

* * *

„განდევილის“ პოეტური ლექსიკის საშუალებათა შესახებ
 წინამდებარე მოკლე, არასრული გამოკვლევაც, ჩვენი აზრით,
 მკითხველს არწმუნებს, თუ რამდენად ძლიერია ილია, რო-
 გორც მხატვრული სიტყვის დიდოსტატი, თუ რამდენად მიზან-
 შეწონილადაა შერჩეული პოეტური ლექსიკის ყველა საშუა-
 ლება მოქმედ პირთა და ნაწარმოების იდეის უშუალო, ბუნე-
 ბრივი გახსნისათვის — ერთი მხრივ, — განდევილობის უარ-
 საყოფად, ხოლო, მეორე მხრივ, რეალური სინამდვილისადმი
 (მწყემსი ქალისადმი) — მისი შინაარსის, სილამაზისა და ძა-
 ლისადმი აუცილებელი ლტოლვის განსამტკიცებლად.

ილ. ჭავჭავაძის პოეტური ლექსიკის მიმზიდველობა და კომპილაციურობა იმაშია, რომ მისი პოეტური საშუალებები ყოველთვის მკვეთრია, შთამბეჭდავი, დიდი ემოციური ძალის შემცველი; ამასთან, მისი ყოველი საშუალება იშვიათადაა პოეტური დამოუკიდებლად; იგი მოხდენილადაა შექსოვილ პოეტური მეტყველების რთულ კომპლექსში, ხოლო შესაფერ შემთხვევაში მახვილი, წამყვანი ძალა, ხან ერთ პოეტურ ხერხს ენიჭება, ხან — მეორეს.

ი. ჰავზავაძე როგორც საბირიკოსი

როგორც წინა თავებშიც გვქონდა აღნიშნული, ილია ჭავჭავაძე და მისი მოღვაწეობა XIX საუკუნის 60-იანი წლების ქართული ცხოვრებისა და საზოგადოებრივი აზროვნების მატრიანის უბრწყინვალესი ფურცელია. ილია ჭავჭავაძე ქართულ კრიტიკაში 60-იანი წლების ლიტერატურული აზროვნების ტიპიურ გამომხატველად ითვლება. ეს პერიოდი კი ერთგვარი უღელტეხილია ძველსა და ახალ საქართველოს შორის. ეს ის ხანაა, როდესაც რუსეთის სამრეწველო კაპიტალიზმის განვითარებამ საქართველოშიც მძლავრად იწყო თავისი გზების გაკვალვა და, ნებით თუ უნებლიეთ, ახალი ცხოვრებისაკენ თან გაიყოლია ქართველი ხალხი ახალი, უჩვეულო გზით.

ილია ჭავჭავაძე, როგორც იმ დროს ქართველი საზოგადოების საღი ნაწილის განწყობილების გამომხატველი, რუსეთის 60-იანი წლების მოწინავე საზოგადოების აზროვნებით ამოძრავებული, საქართველოში დაბრუნებისას, უმოძრაო ქაობად ქცეულ ცხოვრებას რომ ნახავს, მტკივნეულად განიცდის ძველი, ფეოდალური ყოფის ჩამორჩენილობას. მას კარგად ესმის, რომ არსებული ცხოვრება ან უნდა გარდაიქმნას, გაჯანსაღდეს, ახალ, კარზე მომდგარ ცხოვრებას შეეგუოს, ცხოვრების ახალი გზა გამოიხოს, ანდა უნდა მოისპოს, ჩაბარდეს ისტორიას, როგორც ლუარსაბ თათქარიძე და სხვები.

ილია ჭავჭავაძეს ' ასეთი განწყობილებით მოუხდა მოღვაწეობის დაწყება ქართველი ხალხისათვის მეტად მძიმე სოციალურ-ეკონომიურსა და რუსეთის ბიუროკრატიული მმართველობის უხეში კოლონიალური პოლიტიკის დაწოლის ხანაში.

ცნობილია, რომ სოციალური ძვრების ხანაში, სოციალურ-

ეკონომიური კრიზისების ეპოქაში, როცა ამ კრიზისთან ერთად შედარდება კლასობრივი იდეოლოგიის რყევა და მსხვერვა, ეკონომიური საფუძვლების ცვლის ნიადაგზე იცვლება ზედსაშენიც. მწერლობაც როგორც ერთ-ერთი სახე ზედსაშენისა, ამ პერიოდში იცვლის თავის სახეს, მოტივებს, ჟანრებს, ლექსიკას, რიტმს და ა. შ. ასეთი კრიზისების ეპოქაში ჩვეულებრივ, საფუძველი და გასაქახი ეძლევა სატირული ჟანრის განვითარებას.

სატირა ირონიისა და იუმორის სახით შეიძლება გაჩნდეს როგორც შიგნიდან, თვით დეგრადაციის გზაზე დამდგარი კლასის წიაღში, აგრეთვე მოსალოდნელია მან თავი იჩინოს ზოწინააღმდეგე კლასშიც. პირველ ყოვლისა, სატირა (იუმორი, ირონია) მიზნად ისახავს ამა თუ იმ კლასის გაჯანსაღებას, გამოსწორებას, გამოფხიზლებას, რომ მან სინამდვილის მოვლენები უფრო ნათლად დაინახოს, უფრო ფხიზელი გონებით განჭვრიტოს და სათანადოდ შეაფასოს ისინი. ამ შემთხვევაში სატირას იწვევს ძველთან, უვარგისთან შეუგუებლობის აუცილებლობა და მის გაკილვას თვითკრიტიკის მიზანი აქვს.

ასეთია ილია ჭავჭავაძის სატირის მიზანდასახულებაც.

მეორე შემთხვევაში სატირა ირონიითა და იუმორით ლამობს მოწინააღმდეგე კლასის დისკრედიტაცია მოახდინოს, გამოამყდუნოს მისი უნიადაგობა, გამოუხადეგრობა და შეუფერებლობა ახალ პირობებთან.

ამგვარი მიზნებისათვის სიცილი (დაცინვა) საზოგადოების (აღამიანის, მოვლენის) ნაკლთა მხილებისა და გაწმენდისათვის უებარი საშუალებათაგანია.

რუსეთის დიდი მწერალი ნ. ვ. გოგოლი, რომლის შემოქმედებისათვის იუმორი ძირითადი დამახასიათებელი სტილური ნიშანი იყო, დიდ მნიშვნელობას აძლევდა სიცილს (დაცინვას).

გოგოლი თავის «Театральный разъезд после представления новой комедии» ავტორის პირით ასე ახასიათებს სიცილის (დაცინვის) სოციალურ მნიშვნელობას: «Смех значительнее и глубже, чем думают, — не тот смех, который продолжается временной раздражительностью, желчным болезненным расположением характера; не

тот также легкий смех, служащий для праздного развлечения и забавы людей; — но тот смех, который весь излетает из светлой природы человека, — излетает из нас потому, что на дне ее заключается вечнобьющий родник его, который углубляет предмет, заставляет выступить ярко то, что проскользнуло бы... что не возросло бы перед ним (читателем, — а. ђ.) в такой странной, почти каррикатурной силе, и он не вскрикнул бы содрогаясь: «неужели есть такие люди?» тогда как, по собственному сознанию его, бывают хуже люди... Несправедливы те, которые говорят, что смех не действует на тех, против которых устремлен, и что плут первый посмеется над плутом, выведенным на сцену; плут потомок посмеется, но плут современник не в силах посмеяться. Он слышит, что у всех остался неотразимый образ, что одного низкого движения с его стороны достаточно, чтобы этот образ пошел ему в вечное прозвище; а насмешек боится даже тот, который уже ничего не боится на свете. Нет, засмеяться добрым светлым смехом может только одна глубоководная душа... В глубине холодного смеха могут отыскаться горячие искры вечной могучей любви»... (Гоголь, т. IV, стр. 226 — 228).

მართლაც, გოგოლის ამ დახასიათებაში იგრძნობა გენიალური გაგება და შეფასება სიცილის (სატირის) დიდი სოციალური მნიშვნელობისა.

ილია ჭავჭავაძის შემოქმედების ერთ-ერთი მძლავრი სტილური ნიშანი, რომელიც მის მოღვაწეობას თავიდან ბოლომდე მკაფიოდ გასდევს, არის სატირა, რომელშიც წმინდა სატირულ ელემენტთა, მოურიდეტელ აღმამფოტებელ დაცინვასთან ერთად ნიჭიერადაა ჩაქსოვილი იუმორი და ირონია. ილია ჭავჭავაძეც დაცინვას, გაკილვას (სატირას) უყურებდა, როგორც საზოგადოების მორალურად და გონებრივად განწმენდისა და ამალღების საშუალებას.

ილია ჭავჭავაძე თავისი დაცინვის თვისებათა დახასიათებას იძლევა ლექსში „ჩემო კალამო“, სადაც პოეტი, მოქალაქეობ-

რივი-შეგნებით უპასუხებს რა მისი მართალი სიტყვით აყაყანებულ ქართველ საზოგადოებას, მიმართავს თავის კალამს:

ჩვენ წმინდა სიტყვა უშიშრად მოეფინოთ
ხალხში
ბოროტთა საკლავად. — მათ სულთსდომის სეირს
ვეყუროთ.

აქ მოკლედ, მაგრამ სხარტად და დამაჯერებლადაა მოცემული ილია ჭავჭავაძის შეხედულება საზოგადოების ნაკლთა უშიშრად მხილების შესახებ, რასაც მწერალი მტკიცედ ახორციელებდა როგორც პუბლიცისტური მოღვაწეობით (განსაკუთრებით პოლემიკაში), ისე მხატვრული შემოქმედებით — სატირით¹.

ილია ჭავჭავაძის შემოქმედებას დასაწყისშივე ახასიათებს სიცილი, გამოწვეული ძველი შეხედულებებისა და გემოვნების ახალთან შეუფერებლობით („ორიოდე სიტყვა თ. რევანზ ერისთავის მიერ კოზლოვის «შეშლილის» თარგმანზედ“, „პასუხი“ და სხვა). მწერალი თავის საპროგრამო წერილში „საქართველოს მოამბეზედ“ ასე გამოხატავს ხელოვნების დანიშნულებას: „ხელოვნებასაც იმას მოვსთხოვთ, რომ სარკესავით ცხოვრება გარდმოიცეს, რათა ჩვენი თავი მის მომხიბლავ კალმათ ცხოვლად იყოს წარმომდგარი ჩვენ წინა, რათა სიცუდეც და სიკეთეც ჩვენი დავინახოთ. დროს ხელოვნებამ თავი დაანებოს «დრუბლების ცურვასა», ვარსკვლავების ცაში ბოლთის ცემასა, მთვარის ხვეწნასა, რომ ჩემ საყვარელს უთხარიო: ცხრა მთას იქით ერთი უბედური პოეტია, რომელსაც შენ გამო «ოხვრის კვამლი» თვალეხსა სწვავს და ცრემლს ადენსო. დროა ხელოვნებამ თავი დაანებოს უგემურ ღმექასა და თვალეხის სრესასა, ეგება ცრემლი მამივიდესო; დროა ჩავვიღეს ცხოვრების მდინარის ძირშია, იქ მონახოს შიგ მდებარე აზრი თავის ცხოველ სურათებისათვის“².

ილია ჭავჭავაძის ეს იუმორული სიცილი სინამდვილის სა-

¹ წინამდებარე შრომაში ჩვენ ვიხილავთ ილია ჭავჭავაძეს, როგორც სატირიკოსს მხოლოდ მხატვრული შემოქმედების მიხედვით.

² ი. ჭავჭავაძე, ტ. IV, გვ. 80, 1927.

ტირულ აღბეჭდვაში გადადის. მწერალი თანდათან უფრო მეტი ძალითა და სიმახვილით ხატავს ადამიანისა და ცხოვრების შეუფერებლობას, სადაც რელიეფურად გამოქანდაკებულია ადამიანის სიმახინჯე, რომელიც შეუკავებელ სიცილს იწვევს მკითხველში („კაცია-ადამიანი?!“, „სცენები“ და სხვ.).

ილია ჭავჭავაძე „საქართველოს მოამბის“ საპროგრამო წერილში გაბედულად მიმართავს მისი კრიტიკით უკმაყოფილო საზოგადოებას: „როდი უნდა იწყინოს ქართველმა, როცა ჩვენი «მოამბე» სხვათა შორის ხელოვნების შემწეობით დაუნდობლად გამოჰყენს ჩვენი ცხოვრების ჭუჭყსაცა. ქართველის უსიყვარულობაში ნუ ჩამოგვართმევენ, როცა ჩვენი ჟურნალი მკაფიოდ, საქვეყნოდ გამოსთქვამს მას, რაც ქართველში ცუდია და საზიზღარი. საქართველოში თუ სადმე ორსა და სამს უყვარს ქართველი, ჩვენ იმათში უკანასკნელი არა ვართ. ეს კი უნდა ვსთქვათ, რომ ჩვენ ქართველში გვიყვარს მხოლოდ მისი სიკეთე“¹.

ცხადია, ილია ჭავჭავაძისათვის საზოგადოებრივი ცხოვრების ჭუჭყის სააშკარაოზე გამოტანას უდიდესი იდეური მნიშვნელობა ჰქონდა.

ილია ჭავჭავაძის შემოქმედებისათვის სატირა ორგანულა თავისებურებაა, რომელიც არც მწერლის შემოქმედებასა და არც თვით ავტორს არც და ვერც გამოეყოფა. ილია ჭავჭავაძის სატირა მძლავრია, გადამღები. ის მკითხველს არასოდეს არ ტოვებს განურჩეველ მდგომარეობაში. მკითხველი მოცემულ აღწერას თუ გადმოცემას არასოდეს არ მისდევს შეწყნარებულ ღიმილით. ილია ჭავჭავაძის სატირის თავისებურება იმაშია, რომ მისი სიცილი არ არის გოგოლისებური „ცრემლიანი სიცილი“ (смех сквозь слезы); მის სიცილში ისმის: შეუჩივებელი მხილვა, „სიძულვილი“. მისი გმირები არა მარტო სასაცილონი არიან და სიცილს ჰკვირან მკითხველს, არამედ, ამასთან ერთად, ისინი მკითხველში აღშფოთებას იწვევენ და ჯაკიცხვას იმსახურებენ.

ილია ჭავჭავაძის სატირა თავისი სიმახვილით, გაბედულებით მთლიანად იტაცებს მკითხველის ყურადღებას და ზოლოფ-

¹ ი. ჭავჭავაძე, ტ. IV, გვ. 81, 1927.

დე ძაბავს მას. მწერალს მკითხველი შეჰყავს ცოცხალ სამყაროში, სადაც ყველაფერი მოდუნებულია, დაძაბუნებულია, სადაც ყველას აზრი და გრძნობა დაჩლუნგებია („აკია-აღამიანი?!“, „სცენები“, „რა ვაკეთეთ, რას ვშვრებოდით?“, „ბედნიერი ერი“). ილია ჭავჭავაძის შემოქმედებაში მოცემული სამყარო მკითხველს მტკივნეულად განაცდევინებს ადამიანთა ქცევას, მათი ცხოვრების სილატაკესა და კომიკურ მდგომარეობას.

ილია ჭავჭავაძის სატირა ნიჭიერად ითავსებს მოვლენის (საგნის, პიროვნების) კომიკური მდგომარეობის დახატვის დამახასიათებელ საშუალებებს — ირონიას, იუმორს, სარკაზმს, იპისდა მიხედვით, თუ როგორი ნიუანსით უნდა გამოხატოს მწერალმა მოვლენისადმი თავისი დამოკიდებულება. ილია ჭავჭავაძე უფრო ხშირად სარკაზმს მიმართავს. სარკაზმი იგივე ირონიაა, მხოლოდ გამძაფრებული. აღელვებული. რომელიც მწერლის სასტიკ, უარყოფით, შეურიგებელ. აღშოთაობულ დამოკიდებულებას გამოხატავს ამა თუ იმ მოვლენისადმი.

ცნობილია, რომ როგორც ირონია, ისე იუმორი და სატირა აშკარა მომჩვენებლურად ხატავს უარყოფით მოვლენას დადებით სახეშიც. რითაც აბსურდამდე დაჰყავს მისი დადებითად შეფასების შესაძლებლობა. ამ საშუალებით ავტორს სურს სასაცილო გახადოს და სრული დისკრედიტაცია მოახდინოს მოვლენისა, მკითხველის ყურადღება უფრო იმ ნაკლზე გაამახვილოს, რომელიც ირონიულად, სატირულად, იუმორულად ისეა განსახიერებული, თითქოს დადებითი იყოს. როგორც ირონიაში, ისე იუმორსა და სატირაში ძირითადია ავტორის აშკარად მოჩვენებითი (притворные) დამკინავი ტონი, რომელიც მკითხველს, თითქოს, აგრძნობინებს, რომ ავტორის მონაცემების სერიოზულად მიღება არ შეიძლება. ამა! მშვიდნიერი ნიმუშია ილია ჭავჭავაძის სატირა „ბედნიერი ერი“:

„ჩვენისთანა ბედნიერი
განა არის სადმე ერი?
მკიბე ყალბით,
ლამაზ ფალბით

მორთული და მშვენიერი;
უწყინარი,
უჩინარი,
ქედღრეკილი, მადლიერი;
უშფოთველი,
ქვემდროელი,
რიგიანი, წესიერი;
ყოვლად მთმეხი,
ვით ჯორ-ცხენი,
ნახედნი და ლოთიერი".

ილიას, სიცილში ყოველთვის სერიოზულობის დასაბამია. მასში გარკვეულად მოჩანს კრიტიკული შეფასების სურვილი: იმის მიმართ, რაზეც ჩვენ ვიცინით. სიცილში ყოველთვის ვაყარებთ კრიტიკულ დამოკიდებულებას იმისადმი, რაზეც ვიცინით, ვინაიდან ვგრძნობთ მოვლენის ნაკლს, შეუსაბამობას, თუნდაც მცირედს (ეს დამოკიდებულია იმაზე, თუ ვინ იცინის, როგორ და აგრეთვე იმაზე, თუ როგორია მკითხველი).

სიცილის საფუძველია კომიკური მდგომარეობა. კომიზმი გულჩინებლობს საგნის (მოვლენის, პიროვნების, მოქმედების) შეუფერებლობას იმ დანიშნულებისადმი, რომელსაც თვით საგანი ითვალისწინებს. ამ შემთხვევაში სიცილი ააშკარავებს საგნის (პიროვნების) მიერ ასეთი როლის მითვისების უსაფუძვლობას. ამას, რა თქმა უნდა, მწერალის სკრედიტაციის მიზნით აკეთებს.

ამგვარ საფუძველზე იშლება ილია ჭავჭავაძის სატირული ნიჭი. მაგალითისათვის ავიღოთ „მგზავრის წერილებიდან“ რუსი ოფიცრის ხასიათის გახსნა. ოფიცრა სანდ მთლიანად განვითარებულია მოხდენილ კომიკურ საფუძველზე, რითაც ავტორი მშვენივრად გვაჩვენებს ოფიცრის, როგორც თანამდებობის პირის („კულტურტრეგერის“), ისე თავის თავზე მისი წარმოდგენის სინამდვილესთან შეუფერებლობას.

რუსეთიდან დაბრუნებისას, როცა ავტორი სტეფანწმინდის სადგურში ისვენებდა, მასთან მოულოდნელად შევიდა რუსი ოფიცერი, რომლის „სახის მეტყველება, — მწერლის თქმით, — ამჟღავნებდა, რომ ღვინოს და არაყს ძალიან დაახლოებით იცნობდა. თვალად ერთი ოცდაათის წლისას ჰგვანდა. ზედ ეტ

ყობოდა, რომ მგზავრი არ იყო“. გაეცნო ის ავტორს. უცნობი კაცი ოფიცერი N აღმოჩნდა, რომელსაც ლარსში როტა ებარა. როდესაც ოფიცერი გაიგებს, რომ მგზავრი (ავტორი) პეტერბურგიდან მოდის, ასეთ საუბარს გაუბამს:

„— ფრიალ სასიამოვნოა. ამ უდაბურსა და ვერანა ადგილას ერთი ეგ სიამოვნება-ლა მაქვს, რომ შეეხვდები ხოლმე მგზავრს განათლებულის ქვეყნიდამ. კაცი, რომელიც გონებითა სცხოვრობს, მოვალეა ღვთისა და ქვეყნის წინაშე შეხვდეს განათლებულს კაცს საზაასოდ, გონების გასაფხიზლებლად. დიდად მოხარული ვარ, ბაასი ჭკვის საზრდოა.

მითხრა ესა და კიდევ გამომიწოდა ხელი, მეც ხელმეორედ ხელი ჩამოვართვი.

— თქვენ ეინა ბრძანდებით? — მკითხა მან.

— მე გახლავართ ერთი სომხის სოვდაგრის დახლიდარი.

— დახლიდარიო!... — თქვა და ტუჩები აიპრუწა...

ჩემმა ახალმა ნაცნობმა რომ ეს გაიგონა, მყისვე დიდკაცური სანახაობა მიიღო: მხრები მოიმარჯვა, ის პირველად მორიდებული ლაპარაკი სხვა ჰანგზედ შეცვალა.

— საიდამ მოდიხ-ა-ართ?! — მკითხა გაკვირვებით და დაცინებითაცა.

— პეტერბურგიდამ.

— ჰმ, — ჩაიცინა აფიცერმა, — პეტერბურგიდამ, კარგია გღირსებით პეტერბურგის ნახვა. პეტერბურგი!.. ო, ო, დიდი ქალაქია. პეტერბურგი!.. ვრცელი ქალაქია, არა ჰგავს თქვენ წიტიან ქალაქსა. აბა რა ქალაქია თქვენი ქალაქი? ერთი თავი დამ რომ გადააფურთხო, ფურთხი ქალაქის ბოლოს დაეცემა. პეტერბურგი კი... ხომ გინახავთ პეტერბურგი? რუსეთის გულია. მართალია, აქამდისინ მთელი რუსეთი ჰფიქრობდა, რომ მისი გული მოსკოვია, მაგრამ მთელს რუსეთს მე განუუფანტე ეგ ცრუ და უგუნური აზრი: მე მწერალი გახლავართ. გთხოვთ, რომ მიცნობდეთ. ეგრე კი-ნუ მიყურებთ. მე დავამტკიცე, რომ პეტერბურგია მთელის რუსეთის გული. იზღერის ბალი ხომ გინახავთ?.. არა, იზღერის ბალი გინახავთ, თუ არა?

— პეტერბურგის გულობა რით. დაამტკიცეთ? — ვკითხე მე და არ მივეცი პასუხი მის უკანასკნელს კითხვაზედ.

— არა, ჯერ მე მითხარით: იზღერის ბალი გინახავთ, თუ არა? თქვენ, აქაურები, სამეცნიერო ლაპარაკს ჩვეულნი არა ხართ, ამიტომაც ერთის საგნიდამ მეორეზედ გადახტებით ხოლმე. თქვენ ზედმოყოლებითი, რიგიანი სჯა არ იცით. ეგ, რასაკვირველია, გაუნათლებლობისაგან მოვლთ. მგონი, თქვენ არც კი იცით, — რა არის ცივილიზაცია, ასოციაცია, არდუმენტაცია, ინტელიგენცია, კასაცია და ფილოლოღია. მაგრამ ეგ არაფერი, წარმავალია, თქვენც გაიწურთნებით. მადლობა ღმერთს, აფიცრობა და ჩინოვნიკობა ბევრი მოღის რუსეთიდამ თქვენს გასანათლებლად. არა, ჯერ მითხარით, იზღერის ბალი გინახავთ თუ არა? თუ ეგ არ გინახავთ, პეტერბურგიც არ გინახავთ“¹.

ოფიცრის კომიკური მდგომარეობა მრავალმხრივ ნიჰიერადაა ნაჩვენები. ერთია ოფიცრის სურვილი — როგორ ეჩვენოს მგზავრს, მეორეა სინამდვილე — მისი ქცევა და მსჯელობა, სრულიად საწინააღმდეგო. ოფიცერი, რომელიც იგზავნებოდა ქვეყნის გასანათლებლად, მისი კულტურის ასამაღლებლად, რომელსაც როტას აბარებდნენ — დიდი კაცი უნდა ყოფილიყო, უპირველეს ყოვლისა, თვითონ უნდა ყოფილიყო ნასწავლი და განათლებული, რომ სხვისთვის ესწავლებინა რამე, მაგრამ სინამდვილეში ის გონებრივადაც და ზნეობრივადაც უბადრუკია და, რამდენადაც თვითონ ვერა გრძნობს თავის ამ უბადრუკობას, იმდენად მისი მდგომარეობა უფრო სასაცილოა, კომიკური.

იღია ჭავჭავაძე ოფიცრის სახის მოცემით გვაგებინებს თავის საერთო შეხედულებას იმდროინდელი ბიუროკრატიული რუსეთის მოხელეებზე. რომელთაც ევალეობდათ „ველურ ოკრაინაში“ კულტურის შეტანა და სინამდვილეში კი უვიცობის, უგნურობის, ზნეობრივად გაწრიოკების უდავო მატარებელნი იყვნენ და ვნების მოტანა უფრო შეეძლოთ, ვიდრე სარგებლობისა.

იღია ჭავჭავაძის სატირული გაქანება ფართოა, შესრულებითაც მძლავრი, ღრმა მხატვრული შთაბეჭდილების მომხდენია.

¹ ი. ჭავჭავაძე, ტ. II, გვ. 10—11, 1926 წ.

ამიტომაც, რომ ილიას „მგზავრის წერილებიდან“ ლოთი, გამოჩერჩეტებული ოფიცრის გარყვნილი, დაძაბუნებული სახე ასე მკვეთრად გამოიყურება და ძვითხველის მხსსიერებაშიაც მძლავრად იბეჭდება, როგორც უარყოფითი, სამარცხვინო მოვლენა.

კომიკური შთაბეჭდილება არ არის მარტივი სულიერი განწყობილება. ის საკმარისად რთული ფსიქიკური პროცესია, რომელიც ორი, მჭიდროდ დაკავშირებული, ერთი მეორიდან გამომდინარე მომენტისაგან შედგება. სახელდობრ: ა) მოლოდინი საგნის (ძოვლენის, პიროვნების, მოქმედების) დადებითი თუ უარყოფითი თვისებისა და ბ) შეგნება იმისა, რომ ეს მოლოდინი გაცრუებულია ორივე ეს მომენტი საკმაოდ გამახვილებულად უნდა იქნას აღბეჭდილი. ამ მთლიანი პროცესის პირველი მომენტი — მოლოდინი მკითხველში ბუნებრივად უნდა მზადდებოდეს. რომ გაცრუებამ მძლავრი შთაბეჭდილება გამოიწვიოს. მაგალითად, ამა თუ იმ პიროვნებას სურს გამოაჩინოს თავისი წარჩინება, მაგრამ სინამდვილეში თავის გონებრივ სიჩლუნგეს ამჟღავნებს. ეს შეუსაბამობა იწვევს სრცელს.

კომიზმის განვითარების ამ ხერხს ილია ჭავჭავაძე სავსებით დაუფლებულია. ნიმუშისათვის ავიღოთ „მგზავრის წერილებიდან“ ოფიცრის სახე და მისი კონკრეტული მსჯელობა განათლება-ცივილიზაციის შესახებ, ახ მსი მეცნიერული ზუსტობისა და აღმოჩენის შესახებ: „შვიდ წელიწადში ორი გენერალი? — გაკვირვებით წამოიძახებს ოფიცერი, — დიდი საქმეა. დიდი ცივილიზაცია არის!.. თუ ღვთის წყალობით თქვენში ცივილიზაციამ ეგრე იარა, საქმეცააათ წელიწადს უკან კიდევ ოცი გენერალი მოგემატებათ და სულ ორმოცი შეიქმნება. დიდი საქმეა, მე ეგ არ ვიცოდი. ან საიდან უნდა შემეტყო? სულ არ იქნება სამი წელიწადი, რაც ამ ქვეყანაში ვარ. სწორედ მოგახსენოთ არც მოცლა მქონდა, რომ თქვენის ქვეყნისათვის მეცნიერი თვალი დამეკვირვებინა. მე ერთს დიდ საოსტატო საგანს გამოვეკიდე, ძრავალი ვიძიე, ისტორიები წავიკითხე და ჩემი დრო სულ ამ სამეცნიერო საქმეზედ გადავაგე. მაგრამ ცუდად არ წახდა ჩემი ღვაწლი, შთამომავლობა მოიგონებს ჩემს სახელსაცა“.

ასეთი განცხადების შემდეგ, რასაც ავტორი იუმორისტული ტონით ავითარებს, მკითხველის ყურადღება უსათუოდ იძაბება, ის მოელის რაღაც სენსაციურს და მგზავრის ცნობისმოყვარეობით აღსაყვს კითხვებზე, თუ რა გამოიკვლია მან, მკითხველი აი რა პასუხს იღებს:

„აი, ბატონო, — განაგრძობს თავმოწონებით ოფიცერი. — რუსეთში მებატონეებს ყმები ჩამოართვეს. მებატონეს ბიჭი აღარ შერჩა, მოჯამაგირის ანაბარას დარჩა. შეწუხდა ქვეყანა, მოჯამაგირებმა დაუწყეს ყველაფერს სახლში პარვა. მე, როგორც გულმტკიენი შეილი, ჩაეუფიქრდი ამ ჩემია ქვეყნის მწუხარებას, ვთქვი: ქვეყანას შეელა უნდა-მეთქი. მაღლობა ღმერთს, ვუშველე კიდევ. ასეთი რამ მოვიგონე, რომ მოჯამაგირეს სახლში პარვა აღარ შეუქლიან“¹.

მკითხველის მოლოდინი უფრო და უფრო იძაბება. ავტორი იუმორიდან შეუმჩნევლად ირონიაზე გადადის. ასეთი შემზადების შემდეგ მწერალი ეხება თავისი მიზანდასახულების მეორე მომენტს, რომ ამით მოლოდინი თანდათან გააცრუოს და ოფიცერი საბოლოოდ გაამასხაროს. იგი განაგრძობს:

„ერთმა უბრალო შემთხვევამ კი მაპოინა წამალი. ჩემი დენშიკი ფრიად დიდი ქურდი იყო, საშაქრეში შაქარს აღარ უშვებდა, ვიფიქრე, ვიფიქრე, როგორ ვუშველო ამ საქმე-მეთქი. დავიწყე ყუთის დაკეტა, მაგრამ ხან დაკეტა დამავიწყდებოდა ხოლმე, ხან გასაღები სტოლზედ დამრჩებოდა ხოლმე, და როცა სახლიდამ გავიდოდი, დენშიკი შაქარს მპარავდა. ბოლოს ავიღე, ორი ბუზი დავიჭირე და ჩავსვი საშაქრეში. თავი დავხურე და არ დავკეტე კი. ახლა მკითხავ — რისთვისაო? იმისთვისა, რომ თუ დენშიკი კიდევ შაქრის მოპარვას დააპირებდა, ხომ ყუთი უნდა გაეღო. რაკი ყუთს თავს ახლავდა, ბუზები მაშინვე ამოფრინდებოდნენ... აშკარა იქნებოდა, რომ ყუთის თავი აუხდია ვისმე. ვინ ახლავდა, თუ არა ჩემი დენშიკი. რაკი ეს გამოვიგონე, მე დენშიკი შაქარს ვეღარ მპარავს... იაფი და ქურდობის უებარი წამალია... ეს ჩემი ოსტატობა რომ გავრცელდება, მაშინ შეიძლება, რომ ბუზების სყიდვა და-

¹ ი. კავკავაძე, ტ. II, გვ. 15, 1926.

წყონ... ეხლა კი ბუზები... რის გამოსადეგნი არიან? არაფრისა. აი მეცნიერის და ჰკვიანი კაცის ნამოქმედებსა და ნალვაწლს რა დიდი მნიშვნელობა აქვს ქვეყნისათვის“¹.

კომიზმის ამ მოთხოვნილებაზეა აგებული ილია ჭავჭავაძის ცნობილი სატირა „რა ვაკეთეთ, რას ვშვრებთ დით?“, სადაც პაპისა და შვილიშვილის კითხვა-პასუხი სწორედ მოლოდინსა და გაცრუებაზეა აგებული.

კომიკური შთაბეჭდილების ძალა დამოკიდებულია კომიკური მომზადებისაგან, ე. ი. იმისაგან, თუ რამდენად ველით იმის საწინააღმდეგოს, რასაც შემდეგში ვიღებთ.

კომიზმის ეს მოთხოვნილება რომ დაცული იქნას, ავტორი (სატირიკოსი) ხშირად მომჩვენებლურად იცავს იმას, რაც შემდეგში უნდა გაამასხაროს, რასაც საბოლოოდ უნდა გამოაცალოს საფუძველი. ნიმუშისათვის შეიძლება ავიღოთ „კაცია ადამიანიდან?“ ცნობა ლუარსაბის შესახებ: „ქართველები იტყვიან: ვისაც ბალანი ბლომად აქვს ტანზედ მოდებულიო, ის ბედნიერიაო... ლუარსაბის ტანისა კი რა მოგახსენოთ და გული კი, რო გენახათ, ღორის ჯაგარსავით მოდებული ჰქონდა, ასე რომ მრავალ საექვეო სულიერებს შეეძლოთ შიშიანობის დროს აქ თავი შეეფარათ, მაგრამ... მაგრამ რა? განა ლუარსაბი ბედნიერი არ იყო? იმდენი დღეგრძელობა ამის დამწერს ჰქონდეს, რამდენი იმის ტოლი თავადიშვილი იმის ყოფა-ცხოვრებას შეჰნატროდა. მარტო იმის ტანის ბალანი სამყოფი იყო, რომ უბედურ კაცში შური აენთო, რომ სხვა არა იყოს-რა. თორემ რა უჭირდა ლუარსაბსა? ფერი აკლდა, თუ ხორცი? რა, სხვა უხვირო კაცსავით ფიქრი და ზრუნვა. ძილს დაუფრთხობდა, მადას წაართმევდა? ფერი კარგი ჰქონდა, ხორცი უკეთესი, სმა-ჰამა და ძილი ხომ რაღა. მეტი რა უნდა ქართველ კაცს, რომელიც ბედს და უბედობას ბალნით არჩევს, და რომლისთვისაც ბედს თუ ხვედრს დაუნიშნავს, რომ თავისი დღენი. ქუდით უნდა ბუზს ერეკებოდეს“².

¹ ი. ჭავჭავაძე, ტ. II, გვ. 16—17, 1926:

² იქვე, გვ. 152—153.

ცხადია, ასეთი გამასხარავებელი ტონით ბავშვებისთვისაც აშკარა ხდება ამგვარი შეხედულების თუ რწმენის არამართო უსაფუძვლობა, არამედ უგუნურება, უაზრობა.

სატირიკოსი მწერლები, კერძოდ, ილია ჭავჭავაძე, მოლოდინის საწინააღმდეგო შთაბეჭდილების მიღების მიზნით, ხშირად მიმართავენ ხოლმე კომიკურ შეწყვეტას, — როდესაც უცბად, მოულოდნელად თავს იჩენს საწინააღმდეგო მოვლენა. რა თქმა უნდა, ეს მოვლენა არ არის სრულიად მოულოდნელი, მასაც აქვს თავისი მოსამზადებელი ხაზები. მაგრამ აქ ხდება ერთგვარი ნახტომი, რაც მკითხველზე უფრო ძლიერ შთაბეჭდილებას ახდენს.

ამ ხერხის გამოყენება ილია ჭავჭავაძისათვის დამახასიათებელია. მაგალითად, გავიხსენოთ „კაცია-ადამიანიდან“ სუტკენინა, მოსე გძელაძესთან დარეჯანის საქმის მოკვარება მომენტში, ლუარსაბი და დარეჯანი მკითხავთან, ლუარსაბი დარეჯანი და ელისაბედი ბაღში საუბრის დროს. ამ ხერხს მიმართავს მწერალი აგრეთვე „სცენებშიც“.

გლები ქვრივის მაზლს „პოსრედნიკთან“ უჩივის, რომ სანადელო მამულს მას აღარ ანებებს. მეტად დამახასიათებელი კომიკური სტილის ნიშნებში იმართება საუბარი პოსრედნიკსა, ქვრივის მაზლსა და ქვრივს შორის.

პოსრედნიკი: მცირე მამულიანი შებატონე ხომ არა ბრძანდებით? — სულ რამდენი დღის მიწა გექნებათ?

ქვრივის მაზლი: (ასე გგონია, ეწყინაო). მცირე მამულიანი რად ვიქნები? (ტრაბახობით) მე, სულ ცოტა რომ ვსთქვა, ერთი ოთხას-ხუთასიოდ დღისა მეტი მაინც მექნება.

ქვრივი: (პოსრედნიკს) წიგნში ჩაწერეთ, შენი ჭირიმე. ჩემის ობლების ნუგეშო, რომ ნახევარი ჩემი ობლებისა არის.

ქვრივის მაზლი: ეხლა ჩემო რძალო, რა არი, მაშინვე პირში მივარდები ხოლმე კაცსა, (ჩუმად) — ვატყუებ.

ქვრივი: (ჩუმად) მეტყობდი, შე დალოცვილო, ხმას ამოვიღებდი? (ხმა-მალლა) დიახ, მართო მაგის წილად ხუთასისა რომ არ იყოს არც კი ბევრით ნაკლები იქნება, მაგრამ მაინც-და-მაინც კი ერთი მაგოდენა ჩემს ობლებს უნდა ერგოს. წიგნში ჩაწერე შენი ჭირიმე, რომ მთავრობამ იცოდეს.

პოსრედნიკი: მე იმისთვისა გკითხვით, რომ, თუ ვინც-

ცობაა სამოცს დღეზე მეტი არ გექნებოდათ, მაშინ ნება გქონდათ ამ ორის წლის შემდეგ თქვენის ნაყმევებისათვის ჩამოგერთოთ მიწები სრულიად და ეხლა კი ჩამორთმევა მაინც-დამაინც არ შეიძლება.

ქ ვ რ ი ვ ის მ ა ზ ლ ი: (წყრომით) რა არის ჩემო ბძალო. პირში მომვარდები ხოლმე და ადამიანს სიტყვას არ მოაფიქრებინებ. აბა, სადა გვაქვს ოთხას-ხუთასი დღისა, რომ მოკვებები ხოლმე.

ქ ვ რ ი ვ ი: მერე ვინ ამბობს, რომ გვაქვსო? არც ხუთასისა იქნება და არც ოც-და-ათისა, ორივეს წილს მოგახსენებთ. ხუ... თა... სი... კი არა! ნეტავი იყოს, და დაე ამ დასამიწებსაც ჰრგებოდათ¹.

ამ სცენაში არა მარტო მთლიანად გაშლილია კომიკური შეწყვეტის საფუძველი, არამედ შიგნითაც თითქოს კომიკური შეწყვეტის ელემენტებითაა შევსებული. ამ ნაწყვეტში ი რ ო ნ ი ა, ი უ მ ო რ ი ე რ თ მ ა ნ ე თ ს შ ე უ მ ჩ ნ ე ვ ლ ა დ დ ა ნ ი ქ ი ე რ ა დ ც ვ ლ ის, რაც ასე აძლიერებს კომიკურ შთაბეჭდილებას.

რამდენადაც მწერლის შემოქმედებითი დიაპაზონი ღრმა და ფართოა, იმდენად ერთ კომიკურ მდგომარეობაში (როგორც ამ შემთხვევაში) შეერთებულია რამდენიმე კომიკური მოტივი. სწორედ ასეთი ხასიათისაა ილია ჭავჭავაძის შემოქმედებაში კომიკური სიტუაციის გაშლა („მგზავრის წერილებიდან“ — ოფიცრის ხასიათის ჩვენება, „კაცია ადამიანიდან“ — ლუარსაბის საყვედური, რომ მას შვილი არა ჰყავს, მისი საუბარი დარეჯანსა და ელისაბედთან, შემდეგ მოურავთან და სხვ.).

სიცილი თავისი ბუნებით თითქოს განწმენდის საშუალებაა, რომელიც არ ეგუება სიმრუდეს, სიცრუეს, არაბუნებრიობას, ყველა იმას, რამაც გარეგნობით უნდა დაფაროს შინაგანი უსუსურობა, უსაფუძველობა. სიცილი, მართლაც, „სინდისიერი მოუსყიდველი მაყურებელი და მოსამართლეა“ ადამიანის საქციელისა. სიცილი აკეთილშობილებს ადამიანის შეგნებას. ის ფხიზლად დგას ადამიანის ღირსებისა და თავისუფლების

¹ ი. ჭავჭავაძე, ტ. II, გვ. 280—281, 1926.

საგუშაგოზე და, როგორც მგრძნობიარე აპარატი, უმაღლესობებს აღამიანს, როდისაა საშიში, რომ არ შეიბღლოს მისი ღირსება და თავისუფლება. ამაშია სიცილის დიდი სოციალური დანიშნულება და ღირსება.

ასეთი ხასიათისაა ილია ჭავჭავაძის სიცილიც.

უნდა აღინიშნოს, რომ ხანდახან, როცა სრული საფუძველია სიცილისათვის, მკითხველი მაინც არ იცინის. ეს ხდება მაშინ, როდესაც მკითხველში სიცილის განწყობილებასთან ერთად ჩნდება ახალი განცდა, რომელიც თავისი ძალით ჩრდილავს სიცილს, მეტ გავლენასა და უფლებას ღებულობს მკითხველზე, ვიდრე სიცილი. ამიტომ მკითხველის ეს გრძნობა თუ თანაგრძნობა ასუსტებს კომიზმს, ასუსტებს კომიკურ განწყობილებას.

ილია ჭავჭავაძის სიცილსაც, უდავოდ, ახასიათებს ასეთი ნიშანი. მაგალითისათვის ავიღოთ ლამაზისეულის აღწერა, ან კიდევ სურათი „ოთარაანთ ქვრივიდან“; მკვდარ შეილთან დატოვებული ოთარაანთ ქვრივი რომ გაიგონებს სოსია მეწისქვილის ქვითინს, გააგდებს მას ოთახიდან — „წადი, შენ აქ ადგილი არა გაქვსო“... რის პასუხადაც თანაგრძნობით დაძლეული სოსია, მას ეტყვის: „შენი ნებაა, წავალ და კარებს უკან ძალსავით მივეგდები, თუ რამ დაგჭირდეს, დამიძახეო“.

ამგვარ შემთხვევაში მკითხველში ჩნდება თანაგრძნობა, რომელიც სასაცილოში პოულობს უდიდეს პატივისცემას. ამიტომაც მკითხველი თავის თავს სიცილის ნებას არ აძლევს. შესაძლებელია, ამგვარ შემთხვევაში აღიძრას სიცილი, მაგრამ ის ბაგეზე მომდგარი შეჩერდება. ეს ხდება მაშინ, როცა სასაცილო, კომიკური მეტად მძიმე საზოგადოებრივი ხასიათის მატარებელია, როცა მწერლის მიერ გაკილული, თუ გაკიცხული მოვლენა, თავისი უარყოფითი შედეგებით, მეტად სავალალოა. ამის ნიმუში მოცემული გვაქვს, ილია ჭავჭავაძის „ბედნიერ ერში“.

ამგვარი თანაგრძნობისა თუ აღშფოთების მომენტს მწერალმა, რასაკვირველია, ანგარიში უნდა გაუწიოს, წინააღმდეგ შემთხვევაში მისი სიცილი დაჰკარგავს ზნეობრივ ტაქტს და გამოაჩენს კომიზმის უხეში გამოყენების უნარს. ეს კი

მკითხველს დაუკაოგავს მთლიან მხატვრულ შთაბეჭდილებას, აგრძნობინებს თემის განვითარების სიყალბეს.

ამრიგად, ხაზგასმით უნდა ითქვას, რომ ს ი ც ი ლ შ ი — კ ო მ ი ზ მ შ ი გარკვეულად შედგენდება როგორც სერიალური დამოკიდებულება მოვლენისადმი, იაკობრიტიკული ქალა, რაც მკითხველზე კარგ გავლენას ახდენს, იწვევს მასში ცხოველ საზოგადოებრივ აზრსა და მისწრაფებას. ამიტომაც, რომ სიცილს ძველთაგანვე მისდევდნენ და იყენებდნენ როგორც გამწმენდ, გამაჯანსაღებელ; გამოსასწორებელ საშუალებას.

ასე უყურებდა სიცილს (სატირას) ილია ჭავჭავაძეც. ამავე მიზანდასახულებითაა გაქვლენილი მისი სატირები, კომედია. ჰამფლეტები — „გამოცანები“, „ორხმიანი საახალწლო ოქრეტა“.

ზემოთაც აღვნიშნეთ, რომ ილია ჭავჭავაძის სატირულ-სტილი რთულია როგორც მიზანდასახულების, ისე პოეტური შემოქმედების მხრივ. ილია ჭავჭავაძის შემოქმედებაში სარკაზმი. იუმორი, ირონია ხშირად ერთი-მეორეში ადვილად და შეუშინებლად გადადის და ისე ექსოვება ერთმანეთს, რომ მათი გამორჩევა შეუძლებელი ხდება. ეს, რააკვირველია, გამოწვეულია სიცილის აღნიშნულ საშუალებათა შორის მსგავსი თვისებებით, საერც ა ფუნქციით.

სატირა, ირონია, იუმორი, როგორც ზემოთაც აღვნიშნეთ, იქმნება კომიკური შთაბეჭდილების საფუძველზე. კომიკური მდგომარეობა კი ჩნდება, როგორც მოვლენის შეუსაბამობის შედეგი. სწორედ შეუსაბამობის შეგნება იწვევს სიცილს.

სიცილის ფუნქცია ორპლანია: არსებული (существую-щее) და სათანადო (должное). სიცილი გულისხმობს არსებულის შეუსაბამობას და აგრეთვე მასთან იმის დაპირისპირებას, რაც მის მაგივრად უნდა იყოს.

სიცილის ყველა სახისათვის, განსაკუთრებით კი იუმორისა და ირონიისათვის, როგორც ზევითაც აღვნიშნეთ, დამახასიათებელია აშკარა მომჩვენებლური ტონი, რომელიც მკითხველს თითქოს აფრთხილებს, ავტორის ნალაპარაკევი (სიტყვა) სერიოზულად არ მიიჩნოს.

ამას გარდა, კომიკური ენარის ავტორი დაჯილდოებულ უნდა იყოს შემდეგი თვისებებით: 1) კომიკური ნიჭითა და 2) რეალისტი მხატვრის ალლოთი. ამასთან, მასში შეერთებული უნდა იყოს საზოგადოებრივი ცხოვრების მაღალი ინტერესების გაგება. ავტორს უნდა ახასიათებდეს იდეურობა და ადამიანისადმი ცხოველი (თბილი) დამოკიდებულება, ამის გარეშე სატირა, იუმორი და ირონია დაკარგავს თავის სოციალურ დანიშნულებას და ღირებულებას.

მიუხედავად ამ საერთო თვისებებისა, აიცილის გამოხატვის საშუალებათა შორის მაინც არის განმასხვავებელი ნიუანსები.

სატირაში ავტორი ადამიანთა ცხოვრებას მაღალი მომთხოვნელობის თვალსაზრისით უდგება. სატირიკოსი აკვირდება ცხოვრებას, ხედავს ცხოვრების მოვლენათა შეუსაბამობას თავის მისწრაფებებთან: რწმუნდება, რომ ამ შეუსაბამობაში ადამიანს ედება ბრალი. ის აღელვებულია ადამიანის (საზოგადოების) ქცევით. ამიტომ სურს გამოამხეუროს, გამოამელაუნოს მისი ნაკლი, რათა უარყოფითი მოვლენა ყველასათვის თვალსაჩინო გახდეს. ამის გამო სატირაში განსახიერებულ სახეებს იქით მკითხველი გარკვეულად, გასხივოსნებულად ხედავს ავტორს, მაღალი საზოგადოებრივი იდეებითა და პრინციპებით. ასეთია ილია ჭავჭავაძის სატირები: „კაცია ადამიანი?“, „რა ვაკეთეთ, რას ვშვრებოდით?“, „სცენები“, „ბედნიერი ერი“ და სხვა. ამ სატირებში დაუნდობლადაა გაკილული დარღვეული ფეოდალური კლასის ზნეობრივი და გონებრივი დაცემულობა, რამაც ეს კლასი მიიყვანა იმ მდგომარეობამდე, რომ მას თავისი ინტერესების გაგების უნარიც კი აღარ შერჩა.

ილია ჭავჭავაძე, თუ პირველი არა, ერთი პირველიაგანო მაინც იყო, რომელმაც საქართველოს პოლიტიკური, ეკონომიური და კულტურული დარღვევა, ჩამორჩენილობა ახსნა ფეოდალური კლასის მსოფლმხედველობისა და ცხოვრების ყოფის ახალ დროსთან შეუსაბამობით. ილია ჭავჭავაძის ჩვენებით (განსაკუთრებით სატირებში), ძველი ფეოდალური კლასი გარკვეული სოციალური პირობების გამო (განსაკუთ-

რებით ბატონყმობისა) პარაზიტად გადაიქცა, დაცარიელდა, ცხოვრების გზის გაგების უნარი დაკარგა და ახლად დაძველებული პოლიტიკური ძალის ხელში ნარულიად გაჰოფიჭა. დაქიანდა. ამ ძალით განადგურებული, იგი იქამდე მივიდა, რომ მასვე ეხვეწებოდა „НАПЛЕУ-ბა“ გვასწავლეთო („რა ვაკეთეთ, რას ვშვრებოდით?“). აქ დიდი გესლია გამოხატული ილიას მიერ და ეს გესლი გამოჟონილია ადამიანისადმი, ამ როგორც თვითონ მწერალი იტყოდა, ქართველებისადმი სიყვარულით ამოქმედებული მწერლის გულიდან.

მალალი საზოგადოებრივი ხასიათი თუ არ ექნა სატირას. მკითხველს შეექმნება ისეთი შთაბეჭდილება, თითქოს მწერალი პირადადაა გაჭავრებული ამა თუ იმ პიროვნებისადმი (ან მოვლენისადმი) და ამიტომ იჩენს ასეთი დაუნდობელი გაკილვის სურვილს. ამიტომაც რომ ასე გაზოროტებით, ასე მწარედ იკბინება.

სატირიკოსი საკმაოდ განსხვავდება იუმორისტისაგან. თუ იუმორისტი ცდილობს მოვლენა (თუ პიროვნება) მრავალმხრივ დაგვიხატოს, მისი როგორც დადებითი, ისე უარყოფითი მხარეები გვიჩვენოს და წინააღმდეგობა არსებულსა და აუცილებელს შორის შეანელოს (მაგალითად დ. კლდიაშვილის „სამანიშვილის დედინაცვალი“), სატირიკოსი, პირიქით, მკითხველის ყურადღებას აქცევს იმ მხარეს, რომელსაც ის ჰკილავს. სატირიკოსი ხშირად კმაყოფილდება მით, რომ მოვლენის დახატვაში ახერხებს ფერების გამუქებას და ამით გადაქარბებით გვიჩვენებს გასაკილი ობიექტის (მოვლენის, თუ პიროვნების) უარყოფით მხარეებს. ასეთია ხშირად ილიას სატირები (მაგალითისათვის მოვიგონოთ „ბედნიერი ერი“, ან თუ გნებავთ, „კაცია-ადამიანი?!“, კერძოდ, თავად ლუარსაბ თათქარიძის სახლკარის აღწერა. ცოლ-ქმრის ბაასი საკმელების ან ბუზების შესახებ).

სატირულ გაკილვაში მეტია სულიერი ცეცხლი, ენერჯია და მთლიანობა. სატირიკოსმა არ იცის სულიერი გაორება, მაგრამ სამაგიეროდ, მას ხანდახან აკლია უნარი მოვლენა ყოველ მხრივ მშვიდად დაინახოს და სათანადოდ შეაფასოს. ამიტომ შესაძლებელია ის ჩავარდეს ცალმხრივობაში: სატირიკოსის სერიოზული დამოკიდებულება და სიმკაცრე შეიძლება

სისასტიკეში გადავიდეს. იუმორისტს მოვლენის უფრო ფართო და მრავალმხრივი გაგება ახასიათებს. ამასთან დაკავშირებით, ის მეტ ჰუმანურობასა და მოთმინებას იჩენს ადამიანისა და მოვლენისადმი. თავის მხრივ, იუმორისტში კი ისაა საშიში, რომ მასში ხშირად იჩენს თავს შეწყყნარებისა (СНИСХОДИТЕЛЬНЫЙ) და შერიგების მომენტი, რაც მიუღებელია. სატირიკოსისათვის დამახასიათებელია, მკითხველ ფართო მასას აგრძნობინოს თავისი განწყობილება, აგრძნობინოს სატირის სუსხი, იგი მიზნად ისახავს მკითხველს თავისი თავი დაანახვოს და აღუძრას სურვილი გამოსწორებისა.

ილია ჭავჭავაძესაც ამგვარად ესმის სატირის დანიშნულება. ამიტომ „კაცია-ადამიანის?!“ დასასრულში ავტორი ასე მიმართავს მკითხველს: „ვიცი რომ, ჩვეიდა საუბედუროდ, თქვენში, მკითხველო, ძნელად იპოვება იმისთანა კაცი, რომ მართალს სიტყვას გონება გაუსწოროს, ვიცი ეს და მაინც კიდევ პირში — როგორც მოყვარე — გეტყვი, რომ ლუარსაბი და დარეჯანი შენს კალთაში დაბადებულან და შენის ძუძუთ. გაზრდილან. გინდა მიწყინე, გინდა არა. თუ იმათ დასცინებ. მითამ შენის თავისთვის დაგიცინია, თუ დასტირებ — ეგ კანიშანია; სჩანს, სწყუხარ, რომ ამისთანანი ვართ, სჩანს შენი თავის გასწორების განზრახვამ ფრთა აიბა... ამ იმედს ნუ წაგვართმევ, ნუ იფიქრებ, რომ ამ მოთხრობას შენი იაჯაყრება უნდა, ამას მარტო ის უნდა, რომ შენ დაგანახვოს — რამოდენადაც შეძლება აქვს — შენი ცუდი, შენი ავი, რომ იტოლდ. რა გაისწორო“¹.

ამავე მიზნით, ილია ჭავჭავაძე, როგორც რეალისტი მხატვარ-სატირიკოსი, ცდილობს გვიჩვენოს ტიპიური მოვლენა. ამ მოვლენის დახატვისას მისთვის უმთავრესად დამახასიათებელია მოვლენის უარყოფითი მხარეების გამოაშკარავება და მასთან, ამ მხარეების გადაჭარბებულად, მუქ ფერებში წარმოდგენა. ამ მიმართულებითაა გაშლილი „კაცია-ადამიანის?!“ მოქმედ პირთა გალერეა და აგრეთვე უმრავლესი პერსონაჟები „სცენებიდან“ (ბატონობის უღლით ქედმოტეხილი, გამოფიტული გლაზა ქრიაშვილი, ეკონომიურად და უფლებრივად

¹ ი. ჭავჭავაძე, ტ. 11, გვ. 259—260, 1925.

ნიადაგშერყეული, მგლური თვისებებით აფორიაქებული აზნაურის ქვრივი).

ლუარსაბ თათქარიძე რომ მართლა სატირული ტიპია, ამას კმვენიგრად და დამაჯერებლად ამქდავენებს მოთხრობა „კაცია-ადამიანი?“ გამოუქვეყნებელი წინასიტყვაობაც. ეს წინასიტყვაობა ავტორმა დაგვიტოვა ოთხ ვარიანტად. მისი გამოუქვეყნებლობის გამო ილია ჭავჭავაძე კირილე ლორთქიფანიძეს შემდეგ სწერს: „წინასიტყვაობისა უნდა მოგახსენო, რომ... როცა ეგ მოთხრობა („კაცია-ადამიანი?“ — მ. ზ.) გავათავე... გამოჩნდა, რომ რაც წინასიტყვაობაში შინდოდა მეთქვა, სუყოველისფერი შიგ მოთხრობას ჩაერთო ჩემდა უნებლიედ. მგონი უურადლებით წაკითხვა ამას შენც დაგარწმუნებს“ (კ. ლორთქიფანიძის არქივი).

მართალია, ამ გამოუქვეყნებელი წინასიტყვაობის ვარიანტის მოტივები მოხდენილადაა ჩაქსოვილი მოთხრობაში, მაგრამ ავტორის შემოქმედებითი მეთოდის გაგებისათვის და იმის ნათელსაყოფად, თუ როგორ წარმოედგინა მწერალს ლუარსაბ თათქარიძის პიროვნება, ეს წინასიტყვაობა საგულისხმო მასალაა. მოვიტანთ ნაწყვეტს, რომელიც აშკარად დაგვანახვებს, რომ ილია ჭავჭავაძე ლუარსაბ თათქარიძეს უყურებს. როგორც სატირულ ტიპს. ლუარსაბ თათქარიძის სახეს ავტორი ქმნის დარღვეული ფეოდალური კლასისათვის დამახასიათებელი უარყოფითი თვისებებით, რომელშიაც მაშინდელ მკითხველს, რა თქმა უნდა, პრივილეგიური კლასის წარმომადგენელს, საკუთარი თავი უნდა დაეხახა.

ილია ჭავჭავაძეს რუსეთიდან დაბრუნების შემდეგ ჩვენი ცხოვრება ეჩვენება „ხავსმოკიდებულ გუბედ“, საიდანაც მეტად „ცუდი ოზშივარი ამოდოდა: კაცს სული შეუგუბდებოდა, გონებას და გულს ობი მოეკიდებოდა, მუხლი წინ წასადგომად მოცემული, დაეხუთებოდა... შიგ მეტად მრავალი ცხოველი მოჩანდა, — ამბობს ილია ჭავჭავაძე, — მათ შორის ორფეხა ცხოველებიც იყვნენ, რომელთაც ჩვენში ადამიანებს ეძახიან. ამ ადამიანებში ნამდვილი კაცებიც მოჩანდნენ, მაგრამ ძალიან ცოტა... ამ წუმპეს ქართველები სამასხაროდ ცხოვრებდას ეძახიან, როგორც იმ ორფეხა ცხოველებს, რომელნიც შიგა ლბებიან, ადამიანებსა“.

ავტორი მიუახლოვდა ამ გუბეს, შიგაც შეცურდა, სუნმა შეაწუხა. გამოსვლა დააპირა, მაგრამ მოინდომა იქიდან რამდენიმე ცხოველის გამოყვანა, რომ „სიარულს ტყუილად არ ჩაეგლო“. წაავლო ერთ მათგანს ყურზე ხელი და დიდის ვაიგვლახით ნაპირზე გამოათრია.

მათ შორის იმართება მეტად საგულისხმო დიალოგი:

„—რაღა მე წამავლე, შე. უღმერთოვ, ხელი. ათასია სხვა ჩემისთანა.

— აბა უფრო მაგისტვის წაგავლე, რომ შენ ათასსა ჰგეგხარ და ათასი შენა. რაც ბევრს ეგვანებო. უფრო კარგია.

წაავლე ყურზედ ხელი და გამოვსწიე. ლუარსაბი უგემურად დაიღმიჭა... და დამიყვირა... ლუარსაბის ღრიალზედ გამოცვივდა გუბიდან აღამიანების ხროვა და ერთის ხმით დამიჭყიელეს.

— შენ, ეი, რა გინდა მაგისაგან? გაუშვი, ეგ ჩვენი ძმა-კაცია. არავინ არ შეასწროს თვალი, თორემ არ ვიცით, რას ვიქთ... ვინც მაგასა ნახავს— მითამ ჩვენც უნახვიართ... ეს ჩვენ არ გვინდა, გესმით თუ არა?

მეც ეგ მიხარიან, რომ თქვენ ესა გგავთ და თქვენ მასა. იმისთვის მეძნელება ამის თ.კის დანებება, რომ კაი ნიმუშია“¹.

ამ წინასიტყვაობაში, რომელსაც თითქოს, ილიას წინააღმდეგ აყაყანებული საზოგადოებისადმი ერთგვარი პასუხი-ხასიათიც აქვს, მკაფიოდაა მოცემული ავტორის აზრი ლუარსაბ თათქარიძის პიროვნებისა და ცხოვრების ტიპიურობის შესახებ და, ამასთან, მწერლის დაქინებული სურვილი— სხვადაც (მკითხველმა) სწორედ ასე დაინახოს და გაიგოს ლუარსაბის სახე.

ამგვარი სტილური ნიშნის გამომჟღავნებაში მძლავრად მოჩანს ილია ჭავჭავაძის შემოქმედების სატირული ტონი, რომელიც მის სიცილში სჭარბობს იუმორსა და ირონიას. თუმცა ეს ორივე ხერხი მწერლის შემოქმედებაში საგრძნობლად და ნიჭიერადაა სატირას შექსოვილი.

¹ ი. ჭავჭავაძე, ტ. II, გვ. 302—303, 1926.

ირონია, როგორც სატირა, მიზნად ისახავს გაკილვას. მაგრამ ირონიაში არ არის სატირული აღმუფოთება. ირონიული განწყობილება, ჩვეულებრივ იქმნება მაშინ, როდესაც შემჩნეული შეუსაბამობა, უსაფუძვლობა როგორც ადამიანში, ისე ზოვლენაში ჩვენს გონებას განაცვიფრებს, როგორც უაზრო. საღი მსჯელობის საწინააღმდეგო რაშე. ირონიას მამოძრავებლად გონება აქვს, ამიტომ მას თითქოს აკლია ემოციურობა. ის თითქოს მშრალია, ცივია. მაგრამ ეს სიმშრალე გარეგნულია, ნიღაბია, რომლის იქით მკითხველი ხედავს ავტორს თავისი თბილი გრძნობით და განსახიერებელი მოვლენისადმი ცხოველი, არაგანურჩეველი დამოკიდებულებით; მწერალი გვიხატავს, როგორც რუსი მწერალი ა. ს. პუშკინი იტყოდა. «*ума холодных наблюдений и сердца горестных замет*».

ირონიას თუ სითბო აკლია, სამაგიეროდ, ის ხასიათდება გონებამახვილობით, ელვარებითა და ხანდახან შხამითაც, რომელიც განსაკუთრებით მოქმედებს ადამიანის თავმოყვარეობაზე. იაკილვის მიზნით, ირონიაში მწერალი ადამიანს თუ მოვლენას უპირისპირებს ისეთ თვისებას ან ღირსებას, რომელიც მას აკლია, მაგრამ რომელიც უნდა ჰქონდეს: „ასეთ ფაქიზი ქეჩა და ხალიჩა ეშალა ზედა, რომ, როცა კნენია ადგებოდა, ყოველ მის ბრწყინვალეების ბრწყინვალე ფეხის ბრწყინვალე გადადგმაზედ ისე ლამაზად აბოლდებოდა ხოლმე, რომ კაცი ყურებით ვერ გაძლებოდა“¹.

ირონიის გონებრივი ხასიათი მწერალს აიძულებს მიმართოს ლოგიკურ კონტრასტს. ილია ჭავჭავაძესაც ახასიათებს ამგვარი კონტრასტები. მისი სატირა „რა ვაკეთეთ, რას ვშერებოდით?“ მთლიანად ამგვარ კონტრასტებზეა დამყარებული.

„მერე, როცა მოკვდა მეფე,

აიშალნენ მეფეთ ძენი

და ერთმანეთის შურითა

სულ ძირს დასცეს ქართლის ბქენი, —

რა ვაკეთეთ? რას ვშერებოდით?

— ჩვენც ლამაზად სულ ყველასა

თვითო-თვითოდ ვლალატობდით.

¹ ი. ჭავჭავაძე, „კაცია-ადამიანი!“, თბ., II, გვ. 149, 1926.

მერე, როცა დაქსაქსულნი
 უცხო ხალხმა ხელთა გვიგლო,
 ქართლის ბედი ბურთსავეითა
 სათამაშოდ წინ გაიგლო, —
 რა ვაკეთეთ? რას ვშვრებოდით?
 — ჩვენც ყაბაზხელ ვაქაყურად
 ეჭირითობდით, ვბურთაობდით!“¹

ირონია, როგორც სატირა, ამახვილებს საზოგადოებრივი ცხოვრების ნაკლს და ახდენს მის დისკრედიტაციას (რასაკვირველია, უფრო დამამშვიდებელ ტონში, ვიდრე სატირა). ირონია მოხდენილად ახერხებს სასაცილო გახადოს, გამოაშკარაოს საგნის, პიროვნებისა თუ მოვლენის პრეტენზიების უსაფუძვლობა და, ამასთან, ისეთი ელფერი მისცეს აღწერას თუ გადმოცემას, თითქოს, სსააცილო მოვლენა თავის თავს დასცინის.

ამგვარი მომენტები თუ ელემენტები ილია ჭავჭავაძის სატირულ ნიჟსაც უხვად ახასიათება. მაგალითისათვის ავიღოთ ლუარსაბ თათქარიძის მსჯელობა სწავლისა და თავის ღირებულების შესახებ: „დრო გამოიცვალა — იტყოდა ხოლმე ამოთავრით ლუარსაბი, — დრო გამოიცვალა. რაც ეს რაღაც ეშმაკური სკოლები შემოიღეს, ბატონო, ქართველი კაცის ხიერი მაშინ წავიდა. ფერი კი აღარ შერჩათ ჩვენს შვილებსა და!.. ჭამით ისინი ვერა სჭამენ, სმით ისინი ველარა სმენ, რა კაცებ არიან?! წიგნი იციან? მე თუ წიგნი არ ვიცი, კაცი აღარ ვარ. ქუდი არა მხურავს, განა! ხორცი მე არ მაკლია და ფერი წიგნი რა ვაქკაცის ხელობაა, — ეგ ხომ ქალის საქმეა. ვენაცვალე უწინდელ დროს!.. ყველა თავის ქერქში იყო. ვენაცვალე!.. კაი ცხენი, კაი თოფი, მარჯვე მკლავი და კაცი იყავ პატროსანი“².

ილია ჭავჭავაძის შემოქმედებაში, აქ და სხვა მრავალ ამგვარ ადგილებში ირონია უდავოდ ახლოს ემიჯნება იუმორს. ირონიაშიც და იუმორშიც მოცემულია ავტორის ორი დამოკიდებულება იმ მოვლენისადმი, რომელსაც ის გვიხატავს: ერთი — მოჩვენებითი, მეორე — ნამდვილი, ირონიის ინტონა-

¹ ი. ჭავჭავაძე, თხზ., I, გვ. 101, 1925.

² ი. ჭავჭავაძე, თხზ., II, გვ. 151, 19-5.

ცია გამოხატავს ნამღვილ. უარყოფით დამოკიდებულებას. იუმორისა კი — მოჩვენებითს. ორივე შემთხვევაში, ხდება მოვლენის კლასკრედიტაცია, ე. ი. მოვლენის უარყოფითი შეფასება; მაგრამ იუმორი ამ შეფასებას ახდენს ფაქტების დალაგების საშუალებით, ფაქტები თვითონ ამხელენ მოვლენის მიუღებლობას, მის უარყოფით ხასიათს (ქართულ ლიტერატურაში ტიპური იუმორი ახასიათებს დავით კლდიაშვილს), ხოლო ირონია პირდაპირ გამოხატავს შეფასებას, თვითონ პოლაპარაკის (ავტორის) ინტონაცია გამოხატავს მოვლენისადმი, საგნისადმი დამოკიდებულებას. ილია ჭავჭავაძის სატირაში იუმორი და ირონია, რომლებიც ძალიან ხშირად ერთმანეთს მჭიდროდ ექსოვებიან, უფრო აღრმავებს და ამდიდრებს მკითხველის შთაბეჭდილებას. მაგალითისათვის: ლუარსაბის „ძვირფასი მეუღლე კნენა დარეჯანი, — აგვიწერს ავტორი — სწორედ თავის ქმრის მეორე გვერდი გახლდათ და იყვნენ ერთ სულ და ერთ ხორც», როგორც ბრძანებს საღმრთო წერილი. მერე რა-რიგად: იგივე სიმრგვლე, იგივე სიმსუქნე, იგივე მოცინარე პირი და თითქმის იგივე სისულელე. ეს ორი ტურფა გვრიტი, ერთსულიანი და ერთხორციანი, საკვირველად ტყბილად სცხოვრობდნენ. ქვეყნის უგემურ ყაყანს მოშორებულნი“¹.

ნათქვამიდან აშკარაა, რომ ილია ჭავჭავაძე, ძირითადად. სატირიკოსია. მას ნიჭიერად აქვს მომარჯვებული კომიკური სიტუაციის შექმნის უნარი. მისი სატირა საგულისხმოა არა მარტო თავისი სოციალური დაკვეთის მნიშვნელობით, ეპოქის უმწვევავესი ტკივილების მკვეთრი, გაბედული გამოხატვით. არამედ აგრეთვე დიდი ოსტატობით, მდიდარი შემოქმედებითი, ხშირად მეტად თავისებური ხერხებით.

ილია ჭავჭავაძე თავისი მდიდარი და მრავალფეროვანი სატირის განვითარებაში, გარდა შემოქმედების ზემოაღნიშნული ხერხებისა, კიდევ მრავალ სხვადასხვა საშუალებას მიმართავს (რასაკვირველია, ილია ჭავჭავაძის სატირაში გამოყენებული ყველა ხერხის აღნიშვნა არაა სავალდებულო.

¹ ი. ჭავჭავაძე, თხზ., 1, გვ. 152, 1926.

საკმარისი იქნება აღნიშნოს რამდენიმე დამახასიათებელი სახე).

ილია ჭავჭავაძის სატირა მხატვრულ ნაწარმოებში სხვადასხვაგვარად სახიერდება. მისთვის დამახასიათებელია შემდეგი: 1) თ რ ო ბ ა და ა ლ წ ე რ ა (ლუარსაბის კარ-მიდამო, ლუარსაბისა და დარეჯანის დაქორწინება, დარეჯანის „ფუს-ფუსი“ ოჯახში, ლუარსაბისა და დარეჯანის თელეთში გამგზავრება და სხვა); 2) ხ ა ს ი ა თ ი ს შ ი ნ ა გ ა ნ ი გ ა ხ ს ნ ა — (ოფიცრისა — „მგზავრის წერილებიდან“, ლუარსაბისა, დარეჯანისა, სუტ-კენინასი, მოსე გძელაძისა — „კაცია-ადამიანიდან?!“, ქვრივისა, „სცენებიდან“); 3) დ ი ა ლ ო გ ი (ლუარსაბსა და დარეჯანს შორის; ლუარსაბს, დარეჯანსა და ელიაბედს შორის; ლუარსაბსა და დათოს შორის; სუტ-კენინასა და მოსე გძელაძეს შორის); 4) პ ო რ ტ რ ე ტ ი (ლუარსაბის, დარეჯანის, ლამაზისეულის, ოფიცრისა და სხვათა), 5) ლ ი რ ი კ უ ლ ი ა დ გ ი ლ ე ბ ი.

აღნიშნულ შემთხვევაში ილია ჭავჭავაძე მკითხველს აძლევს კომიკური შთაბეჭდილების უდიდეს ეფექტს.

ყველაზე მძლავრად ილია ჭავჭავაძის სატირული ნიჭი ხასიათის გახსნასა და დიალოგში აშკარავდება. მისი შემოქმედების დამახასიათებელი სტილური ნიშანი იუმორის გადაზრდა სინამდვილის სატირულ ჩვენებაში — სწორედ ამგვარ დახატვაშია მოცემული..

ილია ჭავჭავაძე აღელვებულია საზოგადოებრივი ცხოვრების მოუწესრიგებლობით, სიმახინჯით, რომლის მიზეზად ის პიროვნებას მიიჩნევს, ამიტომ დაუნდობლად აშიშვლებს ადამიანს თავისი განწყობილებებით, მისწრაფებებითა და ქცევით. მწერალი ხშირად აღრმავებს დანახულ წინააღმდეგობას. აძლიერებს უარყოფითი მოვლენის განმასახიერებელ ტონს. შეიძლება ითქვას, რომ ილია ჭავჭავაძის პოეტური აპერცეცია უმთავრესად ცხოვრების უარყოფით მოვლენებს ჰკრეფს და ეძებს მათ გამაჯანსაღებელ საშუალებებს. სატირასაც მწერალი იმავე მიზნით იყენებს.

ცხოვრების მოვლენათა სატირული დახატვა, სატირული ტიპების შექმნა ილია ჭავჭავაძის შემოქმედებაში შეერთებულია მამხილებელ პათოსთან, რომელშიც მამოძრავებელია

ავტორის დიდი სურვილი და მოწოდება საზოგადოების მორალური განახლებისა და სიმახინჯისაგან განწმენდისა. ამგვარი ვანწყობილების გამომხატველია ილია ჭავჭავაძის ყველა სატირა. 'ამასვე ამჟღავნებს „კაცია-ადამიანის?!“ წინა და ბოლოსიტყვაობა.

ილია ჭავჭავაძისათვის, როგორც მხატვარ-სატირიკოსისათვის, დამახასიათებელია ადამიანის სულიერი სიღატაკის ჩვენება. ამ დროს ილია ჭავჭავაძის მხატვრული შემოქმედების ხერხები მრავალნაირია.

ბატონყმობის მიუღებლობა რომ დაამტკიცოს, ილია ჭავჭავაძე თავის შემოქმედებაში იძლევა მებატონეთა და ყმათა ვთელ ცოცხალ გაღერებას თავისი. დამახასიათებელი უმსგავსოებით. ამ მიმართულებით სატირული ნიჭი ილია ჭავჭავაძემ ბრწყინვალედ გამოიყენა.

მაგალითისათვის ავიღოთ „სცენებიდან“ გლახა ჭრიაშვილი. ამ სახის ჩვენებით ილია ჭავჭავაძემ დამაჯერებლად დაგვანახა და გვაგრძნობინა, რომ შეიძლება ეს გლეხკაცი უნიჭო არ იყო, უკეთეს პირობებში ის საზოგადოების სასარგებლო წევრიც იქნებოდა, მაგრამ ბატონყმურმა ურთიერთობამ სრულად გამოფიტა, მასში საღი აზროვნების უნარი ჩაკლა და უაზრო მანქანად გადააქცია. ბატონყმობის მძიმე ტვირთის ზიდვამ მას აზრის გამოთქმის უნარი აღარ შეუნარჩუნა. ერთ-სა და იმავეს გლახა ჭრიაშვილი მოსაბეზრებლად, განუწყვეტლივ იმეორებს, მნიშვნელოვანსა და უმნიშვნელოს ერთმანეთისაგან ვერ არჩევს, შემთხვევითს, არამნიშვნელოვანს არაჩვეულებრივად აზვიადებს. საკმარისია რაიმე მცირედი კითხვა მისცენ, ან შეაწყვეტინონ საუბარი, რომ მან ისევ დაუზარებლად. იმავე ხალისით თავიდან დაიწყოს. ის თავის ასეთ უნუგეშო მდგომარეობას ვერც კი იგრძნობს, პირიქით, ტრახბახითაც კი განაცხადებს, რომ მას სოფელში ენაწყლიან კაცად თვლიან (ეს განცხადება ჭრიაშვილისა, მწერლისათვის შემთხვევითი არ არის. ამით ავტორს უნდა თქვას, რომ ჭრიაშვილი ტიპური მოვლენაა ბატონყმობის ქვეყანაში).

პოსრედნიკის მიმართვაზე „ამას გთხოვ: ძალიან ნუ გააგრძელებ, მოკლედ მითხარი, რა გინდა“ — ჭრიაშვილი რამდენ-

ჯერმე ნათქვამს ისევ თავიდან იწყებს, ზედმეტ, უადგილოდ ნახმარ სიტყვებს და გამეორებებს ურთავს, ისეთ შემთხვევითს და უმნიშვნელოს გამოეკიდება, რომ პოსრედნიკიც კი ჰკარგავს მოთმინებას. გლახა ჭრიაშვილი კი ვერ გრძნობა პოსრედნიკისა და სხვა მომჩივანთა მდგომარეობას და კვლავ შეუწულებელი ხალხით თავიდან იწყებს „ისე დალაგებით მოგახსენებ, შენი ჭირიმე. სიჩქარით, შენი ჭირიმე, თქვენც კარგად მოგეხსენება, ზოფელი არავის მოუქამია. მოსამართლე ხელმწიფის ყურია, უნდა ყველაფერი თავიდან ბოლომდე გაგაგებინო. თუ წყალი სათავეში აიძვრა, ბოლომდე მღვრიედ ივლის, ამიტომაც მინდა ისევ თავიდან დალაგებით მოგახსენო, იმიტომ რომ კარგად დალაგებით დაწყობილი თავიდანვე საქმე ბოლომდე ანკარა წყაროსავით გავა. ეს თქვენ უფრო კარგა მოგეხსენებათ, თორემ მენა ამაებისა რა მეცოდინება? ერთი რეგენი გლეხკაცი ვარ, ჩემს დღეში სამართლის კარი არც-კი დამინახავს, რაფერია: წითელაა, თუ შავი? იქნება თეთრიც იყოს, ვინ იცის? მენა ის თვალითაც არ მინახავს. მაღალი ღმერთის ღმთის-რისხვა და თქვენი ღმთის-რისხვა არა მაქვს, მართალს მოგახსენებ. აი ამიტომაც მინდა თავიდან დავიწყო... პაპაჩემი აზნაური გხლებიათ — ეს დიდი ხნის ამბავი გახლავს — ნუგზარ ერისთვის დროსაო... თუ გაგოგონიათ, სისხლის წვიმების დროსაო. ასე ამბობენ თქვენი ღმთის-რისხვა არა მაქვს, თორემ მენა იმ დროებისა რა მეცოდინება დიდი ხნის კაცი როდი ვარ. მართალია, წვერ-ულვაშშ-ჭალარა გამომრევია, მაგრამ მაგარი ესაა, რომ დიდი ხნისა არა ვარ. ასე კი ნუ მხედამთ, რომ გაქთეთრებულვარ... მენა ბევრი ვიყო, სულ ბევრი ვიყო (ჩაფიქრდება) რაღა სიტყვა გაგიგრძელო, გაგიგრძელდეს სიცოცხლე, იმ დღეს ჩვენ სოფელში რომ ბძანდებოდრი, აი, პატარა. საყდარი არ გახლავთ, აი, ხალხი რომ მოაგროვე და ხელმწიფის სიტყვა რომ გამოგვიცხადე, აი, იქავ, ჩვენებიანთ წინა — ის საყდარი სულ არ იქნება ხუთი წლით ჩემზედ წინ აშენებული. აბა, მას აქეთ რა ხანი უნდა იყოს გასული. ჩოტკის კაცი, მალე მტერი მოგიკვდეს, მალე მაგას გამოიცნობდა და იტყოდა: მაგდონი არაფერი ხანიაო გასული, მაგრამ, მაგარი ესაა, რომ კაცმა შემომხედოს

ასის წლისა კევონები. ჯათამ და ბატონის სამახურო აგრე
იცის, თორემ არც ისე ხნიერი ვარ. სულ, აკი მოგახსენე...¹

გლახა ჭრიაშვილის ეს სასაცილო მდგომარეობა ისეთ-
სიძლიერითაა განსახიერებული, მასში ისეთი სიმკაცრითა და
ნიჭითაა მოცემული ბატონყმობის უღელქვეშ აუტანელი
ექსპლოატაციით შევიწროებული, გამოფიტული გლების სახე.
რომ იგი მკითხველში ახლაც კი იწვევს ბატონყმობის ინსტი-
ტუტისადმი აღშფოთებას. სახე ჭრიაშვილისა, როგორც აზრ-
დაფანტული კაცისა, ისეთი დამაჯერებლობითაა მოცემული.
რომ ჩვენი მკითხველი საზოგადოების შეგნებაში ზოგად სა-
ხედ გადაიქცა. უთავბოლო, გაჭიანურებული უაზრო ლაპარა-
კის კვალიფიკაცია თუ გინდათ რომ მოახდინოთ, საკმარისია
იქვით — „რა ჭრიაშვილსავით გააბაო“ და მეტი დახასიათე-
ბაც აღარ დაგჭირდებათ. მსმენელი სავსებით მიხვდება თქვენს
სურვილსა და მოვლენის შეფასებას.

ილია ჭავჭავაძე ადამიანის სიცარიელესა და სიმახინჯეს
ჩვეულებრივ პრივილეგიური კლასის („რა ვაკეთეთ, რა
ვშვრებოდით?“, „სცენები“) სახით გვაძლევს. მისი სატირული
ნიჭი განსაკუთრებით სატირული ტიპის შექმნაში
გამოჩნდა.

ოფიცრის („მგზავრის წერილებიდან“) დახასიათებისა:
ილია ჭავჭავაძე იყენებს პათეტიკურ-ირონიულ მანერას. მწე-
რალი ნიჭიერად იძლევა კონტრასტს ოფიცრის აღფრთოვანე-
ბულ, მედიდურ განწყობილებასა და მისი ინტერესების პრი-
მიტიულ-უშინაარსო ხასიათს შორის (მოვიგონოთ ოფიცრის
მსჯელობა განათლება-მეცნიერებაზე).

ასეთსავე საშუალებას იყენებს ილია ჭავჭავაძე „კაცია-
ადამიანიში?“ ლუარსაბ თათქარიძის ხასიათის გახსნისას. ავ-
ტორს უნდა დაგვანახოს, რომ ბატონყმური მეურნეობა პრი-
მიტიულია, იმ დროისათვის უკვე შეუფერებელია; თვით ბა-
ტონიც, მიჩვეული სხვისი შრომით ცხოვრებას, ჩლუნგდება.
ჰკარგავს გამგებლობის უნარს. ამის მჭერმეტყველური მა-
ჩვენებელია ლუარსაბ თათქარიძე. ლუარსაბი ცდილობს
უჩვენოს ყმებსა და მეზობლებს, რომ ისიც მზრუნველობა

¹ ი. ჭავჭავაძე, „სცენები“, თბზ., ტ. II, გვ. 265—266, 1926.

იჩენს მეურნეობაზე და სარისტიანი მეურნეცა; ხელში ეჭირავს მმართველობის ლაგამი, სინამდვილეში კი პეტად უსარისტო, უილაჯო, უაზროა. ამის მაჩვენებელია მთლიანად მოთხრობა „კაცია-ადამიანი?!“, კერძოდ, ამ მოთხრობაში მოცემული დიალოგი ლუარსაბსა და მის მოურავ დათოს შორის.

ლუარსაბი, — აგვიწერს ავტორი, — „მართალია, ცოტა ხანტი იყო, მაგრამ იმოდენა მამულ-დედულს მოვლა არ უხდოდა? ეს მამულის მზრუნველობა ძალას დაატანდა ხოლმე და წამოახტუნებდა ტახტიდამა. მაშინ უნდა გენახათ, რა ლამაზი იყო ჩვენი ლუარსაბი: ფეხშიშველა, ლურჯი კალმუხის ქუდით თავზედ, წითელ პერანგის და მის განუშორებელ ამხანაგის ანაბარა, გულგაღელილი, ფაშვიანი, ჩიბუხით ხელში მიგორდებოდა მრავალის გადასაყუდებელთან და გადასძახებდა ძილისაგან გაბოხებულ ხმითა თავის მოურავს დათოსა.

— დათო! ხორცი ხომ ჩამოიტანე ბაზრიდამ?..

— დიად, შენი ჭირიმე.

— რა ნაჭერია?

— ჩალაღაჯი.

— სამწვადედ?

— სუკი ვიშოვნე, შენი ჭირიმე.

— ძვირფასი კაცია, — გაიფიქრებდა ხოლმე მადლიერის მებატონე. მერე დათოს ეტყოდა: — ბარაქალა, ჩემო დათო? თუ კაცმა დაივიწყა, ღმერთი არ დაივიწყებს ბატონის ერთგულებასა, ბარაქალა! შენ ჩემი მარჯვენა მკლავი ხარ, მაგარი მკლავი... მეზვრემ მწვანელი მოიტანა?

— მოიტანა.

— ტარხუნა ხომ არის?

— გახლავს.

— კიტრი?

— კიტრიც გახლავს.

ლუარსაბს ეამა. ტახტი რომ ყოფილიყო, ერთი ორჯერ მაინც გადატრიალ-გადმოტრიალდებოდა.

— მაშ სახლი სავსე ყოფილა, — სთქვა ბატონმა სიამოვნებით¹.

¹ ი. ჭავჭავაძე, თხზ., ტ. II, გვ. 160—161, 1926.

ილია ჭავჭავაძეს ძეტად მარჯვედ დაჰყავს აბსურდამდე, ლუარსაბ თათქარიძის გონებრივი გაწრიოკების, მისი უქნარა. მხოლოდ ეუქის გამო ამოძრავებული ბუნების ჩვენება.

პათეტიკურ ხერხთან ერთად ილია ჭავჭავაძეს ხშირად აქვს გამოყენებული ყალბი პათოსი. ყალბ პათოსზეა მთლიანად გაშლილი სუტ-კნეინას ხასიათი. იგი, ახალი ცხოვრებით შევიწროებული, იძულებულია არჩინოს თავისი თავიც და ოჯახიც. შრომა მას არ შეუძლია (როგორც პრივილეგიური კლასის წარმომადგენელს, ცხენია კიდეც). ის ამჯობინებს მაქანკლობა დაიწყოს — ხშირად თავი დაიმციროს, იცრუოს. თავი გაალანძღვინოს, შეურაცხყოფაც მიიღოს, — ოღონდ კი ნუ იმუშავეს. მოტყუებაში, ცბიერებაში სუტ-კნეინა არაჩვეულებრივად დახელოვებული. ამგვარ საქმეებში ის დიდ ნიჭს, უნარსა და ენერჯიას იჩენს (სუტ-კნეინას საუბარი იმთხუვად გველამესთან დარეჯანის ნიშნობის წინ და შემდეგ აგრეთვე სუტ-კნეინას ლუარსაბთან საუბარი). ნაწარმოებში მოცემულია კომიკური სახე სუტ-კნეინასი. ერთია მისი ნამდვილი ზრახვა და განწყობილება, მეორეა სრულიად საწინააღმდეგო — მისი საუბარი და სურვილი — ხალხს კეთილისმსურველად და უანგარო დამხმარედ ეჩვენოს, და ამით თავისი საქმე გააკეთოს. მაგრამ მიუხედავად თავისი დამამცირებელი ცდისა და მოქნილი ენა-გონებისა, სუტ-კნეინა მაინც მიზანს ვერ აღწევს. კომიკურის გაშლის ეს ხერხი ნიჭიერად აქვს გამოყენებული დავ. კლდიაშვილს („სოლომონ მორბელაძე“, „სამანიშვილის დედინაცვალი“).

ი. ჭავჭავაძის სატირული ნიჭისათვის დამახასიათებელია პათოსი, კაცთმოყვარეობა და მაღალი, აწეული „შტილი“. როცა ის გამოწვეულია ადამიანის მდაბალი მისწრაფებით და ამეღავენებს, აშიშვლებს მათ შინაგან კომიკურ კონტრასტს. მოქმედი პირის თვალთმაქცობა თავისი ანგარიანობის დამალვისა და განადგურების მიზნით, როცა მისი ეს სურვილი მეტად გამჭვირვალეა, ადვილი მისახვედრი და დასანახია, ხოლო მოქმედ პირს ჰგონია, რომ სხვას თვალს უბამს. ილია ჭავჭავაძეს ხშირად აქვს გამოყენებული ეს ხერხი, მაგალითად, ქვრივის დახატვაში („სცენები“).

ქვრივის ნაყმევი პოსრედნიკთან ეძებს კანონიერ გასა-

მართლებას, რაც ქვრივის მიუღებლად მიაჩნია. ქვრივი ცდილობს გლეხის ჯავრი ამოიყაროს. ამიტომ შემდეგნაირად აუწერს ის პოსრედნიკს თავის დამოკიდებულებას გლეხისადმი და ამ უკანასკნელის მოქცევას მისადმი: „იმ დღეს, აი დიდი წვიმები რომ გახლდა, მიწურმა ბანმა ველარ დაიჭირა. გამოვედი გარეთ. — ეს ძალღ... კინალამ არ წამცდა (ამგვარი სიტყვების ხმარების გამო ქვრივი პოსრედნიკის მიერ გაფრთხილებული იყო, — მ. ზ.), ეს გველხოკერა იქავ ჩემთან ახლოს დგას. დავუძახე და ისე ტკბილად, დედა-შვილურად ვუთხარი: შვილო გიორგი-მეთქი, (გლეხს) გაგიწყრეს წმინდა გიორგი, (პოსრედნიკს) შვილო გიორგი-მეთქი, თქვენზე მიწა არ მენახოს, სწორედ ამ სიტყვით: შვილო გიორგი-მეთქი, ჩემო კარგო და პატიოსანო-მეთქი... ბევრი რამ ისე ლამაზი მარგალიტით სიტყვები ვუთხარი, ისე დედა-შვილურადა, როგორც მოგეხსენებათ ჩემი ამბავი, დაყვავებით და ლოლიობითა. მაგრამ რა? მგელს სახარება თუნდა წაუკითხე, თუნდა არა. მომყო, ბატონო პირი — აი, ამოვესოს მაგას შავი მიწით პირი. მომყო, ბატონო. პირი, ასე გამხადა, რომ რალა მოგახსენოთ... აბა, ეგ მოსათმენია... მაგრამ რაკი სახარებაში სწერია მრთმინებითა თქვენითა მოიპოვეთ სული თქვენიო, მეც მოვითმინე, ავიკარ პირი. აბა, ხომ მოგეხსენებათ დარბაისელი, კეთილშობილის დედაკაცის ამბავი, ჩემს თავს რად ვაკადრებლი, რომ მაჯ ძალღ... კიდევ კინალამ არ წამომცდა მაგ ორფენა მუტრუქს სიტყვით შევბმოდი. ავიკარ პირი, ეს კი ვუთხარი: კარგი, შვილო-მეთქი, ღმერთმა მშვიდობა მოგცეს-მეთქი, გაუწყრეს მაგას ღმერთი, როგორც მოგეხსენებათ ჩემი ამბავი, ისე დედა-შვილურად ვუთხარი, მშვიდობიანად, მაგრამ რა? განა მათგანზე ტკბილი და გულმტკივნეული სიტყვა გასჭრის?!“¹.

ქვრივის ამ სიტყვაში მუდმივი კონტრასტია, დაშორებაა ქვრივის სურვილსა და შედეგს შორის, არსებულსა და მას შორის, რაც უნდა იყოს. ყოველი შემდეგი სიტყვა, ფრაზა ქვრივის ბუნებასა და მის მოქმედებას შორის ამ წინააღმდეგობას ხატავს. ეს ნაწყვეტიც საკმარისი სიძლიერით გვიჩვენებს ქვრივის უარყოფით სახეს, რელიეფურად გვიხატავს

¹ ი. ჭ ა ვ ჭ ა ვ ა ძ ე. ტ. II გვ. 289—290.

ღველი ფეოდალური ცხოვრებია უარყოფით არსს ქვრივის სახით. ქვრივის მთლიანი სახე ხომ სრული, ბუნებრივი, ლოგიკური დაჯამება იყო ძველი ბატონყმური ყოფისა, რომლის გამათრახება, გამასხარავება სურდა ილია ჭავჭავაძეს.

ილია ჭავჭავაძის სატირის თავისებურ ხაზს წარმოადგენს კომიკური, რომელიც განვითარებულია გარეგნულად კეთილშობილური, ცრუთავმოყვარეობის შეხვედრაზე ფიზიოლოგიურ, ანგარებიან მისწრაფებებთან, რომელნიც განსაზღვრავენ მოქმედი პირის ბუნებასა და ქცევას. ვ უ ა ლ ი რ ე ბ ა მ დ ა ბ ა ლ ი გ რ ძ ნ ო ბ ი ს ა ხ ე ლ ო ვ ნ უ რ ი მ ა ლ ა ლ ო გ რ ძ ნ ო ბ ი თ ილია ჭავჭავაძეს დიდი ოსტატობით აქვს განსახიერებელი თავის შემოქმედებაში.

ელისაბედს უნდა გაიგოს, რას აკეთებენ დარეჯანი და ლუარსაბი არაჩვეულებრივ მდგომარეობაში — ზაფხულის საღამოს რომ გამოსულან ბაღში და მისცემიან განცხრომას. უნდა გაიგოს რაიმე ანალი ჭორი და გადაწყვიტა ესტუმროს მათ.

დარეჯანს თუმცა ეჯავრება რძალიცა და მაზლიც, მაგრამ ელისაბედს ფორმალურად მაინც დიდი პატივისცემით მიიღებს და მოიკითხავს. ორივე რძალი, როგორც ელისაბედი, ისე დარეჯანი, ერთს ფიქრობენ — განიცდიან, ხოლო საწინააღმდეგოს გამოხატავენ. თავიანთი „ზრდილობიანი“, „დარბაისლური“ კილოთი და ქცევით უნდათ დაჰფარონ თავიანთი ნამდვილი (მოძულე, მოქიშპე) განწყობილება, მაგრამ ვერ ფარავენ, უნებლიედ ამჟღავნებენ. ხოლო თვითონ კი ვერ აპჩნევენ ამას.

„დარეჯანი ფეხზე წამოდგა.

— მობძანდით, ჩემო რძალო!.. ძლივს არ მოგვიგონეთ!

— შენმა სიცოცხლემა, მოცლა არა მაქვს: ეს ისაო, ეს ესაო, სახლია, კარია, ხომ მოგეხსენებათ.

— აქეთ მობძანდით, აქეთ უფრო ნიავეია... სხვა როგორა ბძანდებით, ჩემო რძალო? ჩემი მაზლი დავითი ხომ კარგად სუფევს...

— კარგად გახლავთ, — მიუგო ელისაბედმა.

— შინა ბძანდება?

— აბა, ამისთანა დროს კაცი შინ დადგება, მამულის და

გოსავლის პატრონი? — ყანაშია ეს ორი დღეც იქნება, — სთქვა რაღაც ნიშნის მოგებით ელისაბედმა და უხებლიეთი შეჭხედა ლუარსაბსა, რომელიც ბოლთასა სცემდა და რომელსაც ფეხებზედ ეკიდა მოსავალიცა და მამულიცა.

დარეჯანს ეწყინა, ამას ეგონა, რომ ელისაბედმა სახრე ლუარსაბისაკენ გადმოიქნია.

— რასაკვირველია, ვინაც კაცი არ ჰყავს და არ აბადია, — რომ ჩააბაროს სახლის პატრონობა და ვინც ასე გაზრდილა პატარაობითვე, რომ არც მზე დასიცხავს და არც ავენებს, ია შინ არ დადგება, ჩემი ლუარსაბი მაგას ვერ იქს.

განა მაგაზედ მოგახსენე! — დაასწრო ელისაბედმა.

— მეც განა მაგაზედ მოგახსენე! — დაატანა დარეჯანმა, — მე მარტო ეს უნდა მეთქვა, რომ ჩემს ლუარსაბს ჯერ ისე არ გასჭირებია-რა, რომ გლეხობა ჩაიდინოს.

— გლეხობა ჩაიდინოსო!.. რას ბრძანებთ, ჩემო რძალო... თქვენც არ მომიკვდეთ. აი, თუნდ თქვენი მაზლი, — განა გლეხია, ან გლეხობას იღენს, რომ ყანაშია? სულაც არა, თქვენმა მზემ! მუშები იქა მკიან და იმას კი, როგორც შეჭფერის თავადიშვილის პატიოსნებასა, ხელზედ ლამაზი ნაგეში მიმიწო უზის და ნადირობს... რა სათაკილოა!.. თქვენი ჭირიმე! მეფეები ნადირობენ და იმისთვის რა სათაკილოა!..

— არა თქვენმა მზემ, ჩემო რძალო, მე ჩემს მაზლზე არ მომიხსენებია. ისიც ლუარსაბის ძმა არ არის, ერთს სისხლისა და ხორცისა? განა არ ვიცი, რომ სხვებსავით ხელებს არ დაიბებრებს ნამგლის ჭერითა და არც პაპანაქებაში დაისიცხება? განა არ ვიცი ნამდვილის სისხლის თავადიშვილი ამას ვერ აიტანს და, სწორედაც მოგახსენოთ, არც საკადრისია; თავს — თავადობა უნდა ეტყობოდეს და გლეხს — გლეხობა¹.

მთელი ეს თავი — ელისაბედის, დარეჯანისა და ლუარსაბის საუბარი ამ სახითაა გაშლილი: საუბარი ნახნავების შესახებ (ვის უფრო მეტი ნახნავე აქვს — ლუარსაბს თუ დავითს), ქირაზე ურმების გაგზავნა თავადების მიერ და ამით აღმწოთება, დათოხთან საუბარი ყმების განთავისუფლების შესახებ. ყველგან ნიჭიერადაა გაშიშვლებული უხეში, პრი-

¹ ი. ვ ა ვ კ ა ე ა დ ე. თხზ., II, გვ. 172—174.

მიტიულობამდე დასული თავად თათქარიძეების ბუნება, გონება და გრძნობა.

ილია ჭავჭავაძე დაუნდობელია საზოგადოებრივი ცხოვრების გაკილვაში. განსაკუთრებით არ ინდობს ადამიანს, რომელიც, მისი შეხედულებით, მიზეზია ცხოვრების დაკნინებისა. ამ მხრივ სანიმუშოა „კაცია-ადამიანის?!“ მთავარი მოქმედი პირების — თავად ლუარსაბ თათქარიძისა და მისი კნენა დარეჯანის საუბარი ს მ ა - ჭ ა მ ა ზ ე , ბ უ ზ ე ბ ი ს თ ვ ლ ა . ლ უ ა რ ს ა ბ ი ს თ ხ ო ვ ნ ა , რომ დარეჯანმა მას ტურფა და გოშია აღარ დაუძახოს და სხვა.

ეს და ზემოაღნიშნული სხვა დიალოგები ცოლ-ქმარს შორის უდავოდ მკაფიოდ აქანდაკებს ზოოლოგიურ გრძნობებში ტყვედ მყოფ ცოლ-ქმარს, რომლებშიც უზრუნველობამ, უსაქმურობამ ჩაკლა ყოველი საღი და ნამდვილი ადამიანური გრძნობა და აზრი.

ილია ჭავჭავაძეს ახასიათებს აგრეთვე დახატვა ადამიანის წერილმანი-ეგოისტური გრძნობებისა, რომლებიც (დაკაჟშირებულია მოქმედი პირის უილაჯობასთან, შიშთან მას არაფერი ევენოს, არაფერი დაკარგოს, თავისი წინდაუხედაობით „მტერი არ გაახაროს“. მტრად, ჩვეულებრივ, ის თავის მახლობელს სახავს. ასეთი საშუალებითაა გაშლილი ქვრივობა და მისი მაზლის საუბარი პოსრედნიკთან („სცენები“). ამავე კომიკურის საფუძველზეა გაშლილი ლუარსაბსა და დავითს შორის კინკლაობა, რომლის საუკეთესო გამომხატველია ლუარსაბის კომმარული სიზმარი. აქ ლუარსაბის დაჭიანებული, დაწვრილმანებული, უშინაარსო, გაპირუტყვეებული კაცის ბოღმა, შურისძიება, უკმაყოფილება, რომელთაც არათუ ცხადლივ, სიზმრადაც კი შეუბყრიათ, დაუტყვევებიათ იგი, ზედმიწევნით ნიჭიერადაა განსახიერებული (ი. ჭავჭავაძის შემოქმედების ამ ხერხმაც კპოვა ჩვენს ლიტერატურაში მკვეთრი მიბაძვა — დავ. კლდიაშვილის „სამანიშვილის დედინაცვალში“).

ავტორი არ ეშვება ლუარსაბს; მას უნდა გვაჩვენოს სრული გაწრიოკება ლუარსაბისა, რომელშიც მხოლოდ ზოოლოგიურიდა მოძრაობს. მწერალს უნდა მკითხველს დაანახოს, რომ ლუარსაბი წყალწადებულია, და როგორც წყალწადებუ-

ლი ხავსს, ისიც ისე ებლაუჭება ძველს, დაუნდობლად მიმავალ ზნეჩვეულებასა და ცრუმორწმუნეობას (ძკითხავი, ხატი). მას შვილი ენატრება მხოლოდ ძმის გულის მოსაკლავად, რომ მისი ქონება დავითს არ დარჩეს. ყველგან იმედგაცრუებული ლუარსაბი უილაჯობის გამომხატველი სასოებით ძიმართავს დარეჯანს: „დარეჯან შენი ჭირიმე, თუ გიყვარდე, თუ გიყვარდე აი, ერთი ვაჟი-შვილი ჰშობე, დავათის გამოჩავრებით მაინცა ჰშობე, რომ სხვა არა იყოს-რა. ოღონდ იმის ჯავრი კი ამომაყრევიწე, და მერმე თუნდა მომკალი, შენი ჭირისე, შენი დედაკაცობის ჭირიმე, თუ გიყვარდე, აი!

— ვშობამ, შენ ნუ მოუყვლები ჩემს თავს. ვშობამ, თუ აგრეა! — უბასუხა კენინამ ისე, ასე გგონია მართლა ამის ხელში იყოს შვილის შობა. წუხელის სიზმარში ერთმა ბოხუცებულმა კაცმა, ფეხებამდინ უმტვერო ქალღლივით წვერი ჰქონდა — ერთი წამალი დამალევიწა და მითხრა: გამრავლო, ვითარცა იაკობიო. მე მაშინვე მუხლზედ ვემთხვიე. შენ ზაგიერადაც ვემთხვიე.

— მართლა? — წამოიძახა იმედმოცემულმა ლუარსაბმა, — ისე, თვალთა ნახე?

— აი, როგორც შენა გხედავ.

— შენი ჭირიმე!.. მაშ იმედია, დარეჯან-ჯან!

— მაშ, ქა!

— ჰო, შენ გეთაყვანე, შენა! — დაიჯერა და გაიღიმა ლუარსაბმა“¹.

ილია ჭავჭავაძის შემოქმედებაში კომიზმი ხშირად მახვილდება იმ გარემოებით, რომ საშუალებებს, რომელთაც მიმართავს მოქმედი პირი, ხშირად თვითვე უარყოფს, ანადგურებს, საწინააღმდეგო ფექტს აძლევს.

მაგალითად, ეგოისტური, გაშიშვლებული ინსტინქტი — თავის გადარჩენის სურვილი ანადგურებს ქართველ პრივილეგიურ კლასს მთლიანად და ცალ-ცალკე („რა ვაკეთეთ, რას ვშერებოდით?“). ქართველი თავადაზნაურობა, მწერლის გაგებით, იქამდე შიდის, რომ მათი ცხოვრების მომსპობ მეფის

¹ ი. ჭავჭავაძე, თხზ., ტ. II, გვ. 231—232.

რუსეთის ბიუროკრატიას, რამაც იგი ასე გაანადგურა, მონუ-
რად, თავმოყვარეობის სრულ დაკარგვამდე ემსახურება.

ლუარსაბ თათქარიძეს სურს გამოაჩინოს თავისი გონიერე-
ბა, რომ ის, როგორც მამაკაცი, უფრო ჭკვიანია, ვიდრე დარე-
ჯანი. ამ მიზნით ლუარსაბი წინასწარ დათვლის ბუზებს ჭერზე
და შემდეგ ეჭობრება ცოლს. ამ ნიადაგზე მეტად ნიჭიერი კო-
მიკური დიალოგი იმართება მათ შორის:

„— დარეჯან, აბა, თუ ჭკვიანი დედაკაცი ხარ, გამოიციან,
ა იმ ფიცარზე რამდენი ბუზი ზის?

— რამდენია?.. მაიცა, ჯერ დავთვალო...

— ეგრე ხომ მეც გამოვიცნობ, აბა ისე გამოიციან, კაცობა
ის იქნება.

— იანე გამოვიცნო? მაშუ კარგი, ოც-და-ათი იქნება.

— ოლოლო შენ, ვერ გამოიციან.

— მაშუ რამდენია?

--- რამდენია? გითხრა? არ გეტყვი.

— სთქვი, თუ იცი, რაღა.

— თუ კაცი ვარ, ორმოცი უნდა იყოს. ოლოლო შენ, მე
გამოვიციან.

— დიად, გამოიციან... დავითელია, როგორც იმ დღესა ჭქე-
ნი. ეგრე ხომ მეც გამოვიცნობ.

— შენც არ მომიკვდე, ის კარგი მამა არ წამიწყდეს, რორ
არ დამითვლია.

--- მაშუ საიღამ იცი, რომ ორმოცია.

--- საიღამ? იქიღამ, რომ გონება მაქვს.

— განა მე კი არა მაქვს გონება?

— შენც გაქვს, მაგრამ კაცის გონებასთან დედაკაცის გო-
ნება როგორ მოვა? მე ვარაუდით მივხვდი, რომ ორმოცია...

დაიწყეს ცოლმა და ქმარმა ბუზების თვლა. გამოვიდა რომ
ორმოცდაათზე მეტი იყო.

— გამოიციანო? — სთქვა ნიშნის მოგებით დარეჯანმა, —
დიად, გამოიციანო. გონება აქვს ამ ჩემს ბატონს და იმიტომ
გამოიციანო. — ლუარსაბს შერცხვა, ცოტა აირია.

— გაფრენილან. თორემ ორმოცი იყო, სწორედ გაფრე-
ნილან.

— უფრო კარგი, თუ გაფრენილან, უფრო ცოტა არ უნდა დარჩენილიყო, მანდ ორმოც-და-ათზე მეტი არის ეხლა.

ლუარსაბი აიწურა. ეს რა წამოვარახუნეო, სთქვა გულშია, რომ მიაფუჩეჩოს თავის მახეში გაბმა, კბილების კრაქუნით. რომელსაც კნეინა ღიმელს ეძახდა, სთქვა:

— დალახვრა ღმერთმა, — ეგ ველარ მოვიფიქრე, ბიჭოს!.. თითქოს ოთხჯერ დავეთვალე“¹.

ილია ჭავჭავაძე ადამიანის ცხოვრებისა და ბუნების ჩვენების მიზნით, არაიშვიათად მიმართავს ხოლმე სხვადასხვაგვარ კონტრასტს. მოქმედი პირი ცდილობს თავისი ცბიერი და მდაბალი ბუნება დაფაროს. ამ მიზნით სხვა საშუალებათა შორის გამოყენებულია აწეული, მაღალი „შტილი“, რაც იწვევს კომიკურ შთაბეჭდილებას. მაგალითად, მოსე გძელაძეს სურს დაფაროს თავისი არაკეთილშობილური, ანგარებიანი ზრახვები. მოსეს უნდა ჯერისწერამდე არ გაახმაუროს დარეჯანის ლუარსაბზე დანიშვნა, რათა არ გაუგონ ხრიკები (დარეჯანის მაგიერ მან მნახველს უნდა აჩვენოს სხვა, ლამაზი ქალი). შთაბეჭდილების მოხდენის მიზნით იგი შემდეგი აწეული, ცრუ დარბაისლური, დროგადასული ენით წერს სასიძოს წერილს:

„ჩემო აღმატებულო ბედნიერო გვაროვანო სიძეო!

თუმცა დიდად ბედნიერი ვარ, რომელიცა რომა შენგანა ვარ დღეს მოხუცებული ბედნიერი და გული ჩემი სიხარულით აღსავსე ნეტარითა სიძობითა თქვენითა და თვალი ჩემი აახილე რომელიცა რომა დაინახა ისევე გაზაფხული მუხთალისა სოფლისა ამისა ფრიად სიხარულში ვარ რომელიცა ეხლა ვარ ჩემო აღმატებულო გვაროვანო სიძეო. რომელიცა გთხოვთ გამოგზავნო ნიშანი რომა საქმიმ არ დაიგვიანოს დიდხალხი არ გამოგზავნო რომელიცა რომა მე მოხუცებული კაცი ავად ვარ სნეული და პატივი და მასლაათი და ქეიფი, რომელიცა მე აწ აღარ ძალმიძს რომელიცა ფრიად შეაწუხებენ ქორწილში რომელიც თქვენ იქნებით ჩემს სახლში მასპინძელი დიად დიდი ხალხი მოვიწვიოთ თქვენცა დიდი და პატიოსანი ნათესაობა გყავს რომელიცა არცმე ვარ უნათესავო და

¹ ი. ჭავჭავაძე, თხზ., II, გვ. 158—159.

ბლომად შევეყაროთ ისე როგორათაც შექვერის დიდებულს გვაროვნებასა თქვენსა და ჩემსა ოჯახს სახლკარიანობასა ჩემსა“¹.

ეს წერილი საკმაოდ ბუნდოვანია, გადატვირთულია ზედმეტი და არასწორი სიტყვებით, რომლითაც მოსე გძელაძეს უნდა თავისი ნამდვილი განზრახვა დაფაროს, ლუარსაბზე სათანადო შთაბეჭდილებას ახდენს.

მოსე გძელაძემ მიზანს მიაღწია. ლუარსაბმა, ძველი ტრადიციის მიხედვით, ქალი თვითონ არ ნახა, ხოლო, როცა ეკლესიაში დარეჯანს გადახედა, ელდანაკრავივით წამოიძახა: „დავით, აკი მზეთუნახავიაო?“ აქ უკვე ფარდა აეხადა მოსე გძელაძის წერილის კომიკურ მნიშვნელობას. მთლიანად ლუარსაბის ჯვრისწერის პროცესი მშვენიერი კომიკური სცენაა, როგორც უარყოფა ძველი, დრომოქმული, ახალ ცნობრებასთან შეუფერებელი ჩვევისა. მზეთუნახავს ელოდა სულელობამდე გულუბრყვილო ლუარსაბი, სინამდვილეში კი მას მახინჯი დარეჯანი ხედა წილად.

ადამიანის გონებრივი სილატაკის ჩვენების მიზნით, ილია ჭავჭავაძე ხშირად მიმართავს ხოლმე მოქმედი პირის ჩიხში მომწყვდევას, მის გამოუვალ მდგომარეობაში ჩაყენებას, სრულიად უმნიშვნელო, მარტივი გარემოებითაც კი. ასეთ მდგომარეობაში ჩავარდნილ მოქმედ პირს ვერ მოუწაზრებია, როგორ დააღწიოს თავი შექმნილ უხერხულობას. ასეთ მდგომარეობაში მყოფი, ის ადვილად მიდის ნაკლები წინააღმდეგობის გზით, არავეითარ საშუალებას არ ერიდება. რომ თავი დაიძვრინოს (ქვრივი — „სცენებიდან“), მაგრამ უძლურია და მიმართავს ცბიერებას (ქვრივი). ან სრულიად უსაფუძვლო, სრულიად არაფრის მოქმელ საშუალებას (ლუარსაბ თათქარიძე), მაგალითად, „თავი არ მომიკვდება“, „შენმა მზემ“ და ა. შ. რაც უფრო სასაცილოს ხდის მოქმედ პირს. ნიმუშისათვის ავიღოთ:

„— აბა, შენ კაცმა როგორ უნდა დაგიჯეროს, რომ ეგეც არ იცი: ორაგული თქმულა თევზების მეფედ და არა თართი...“

¹ ი. ჭავჭავაძე, თხზ., ტ. II, გვ. 212—213.

აბა, სულ ეგრე სტყუი ხოლმე, უკიჟინა ნიშნის მოგებით გახარებულმა კნეინამ, რომ ტყუილში დაიჭირა.

შერცხვა ცოტა ლუარსაბსა, მაგრამ არ შეიმცნივა და გაიზრახა, რომ პატივისათვის — რაც უნდა დაემართოს, უნდა დაამტკიცოს, რომ თართი არის მეფე.

— ეხლა მაგას დაიჟინებ. თართია-მეთქი.

— ორაგულია.

— ეჰ, თართია, თავი არ მომიკვდება, არც ეხლა დაიჭერებ.

— ორაგულია, ორაგული! — დასძახა კნეინამ.

— აბა საიღამ იცი, რომ ორაგულია?

— შენ საიღამღა იცი, რომ თართია?!

ამ კითხვამ გააბა ლუარსაბი მახეში. მერე რა-რიგად! ხსნა არ იყო ძალიან კი უნდოდა მოეგონა რამ, უნდოდა ეთქვა კიდევ, რომ «კარაბადინში» სწერიან, მაგრამ მოაგონდა, რომ დარეჯანი უფრო ნაკითხია, და ვერ გაბედა¹.

მართლაც, უილაჯობის, უსუსურობის, გონებრივი სილატაჟის დიდებული განსახიერება!

ილია ჭავჭავაძის სატირაში ადამიანის კომიკურ მდგომარეობას ხშირად აძლიერებს ისეთი საბუთიანობა, რომელიც საწინააღმდეგო შედეგს უფრო აღწევს. მოქმედი პირი ამას ვერა გრძნობს, პირიქით, როგორც დიდ ღირსებას, ისე მიიჩნევს. მაგალითად, ავტორს უნდა გვაჩვენოს, რომ დარეჯანი, როგორც დიასახლისი, არარაა, უსარიისტოა, მისი ოჯახი სრულიად მოუვლელია. ამას მთელი მოთხრობის მანძილზე ავტორი მახვილად იძლევა. დარეჯანის საქმიანობა და დიასახლისის უნარი რომ უფრო სასაცილო გახადოს, ილია ჭავჭავაძე საკმარისად აწეული ტონით ასე აგვიწერს მის ოჯახში ტრიალს: „რაკი, ბატონო, კნეინა თვალს გააჭყეტდა, შავარდენივით გადმოფრინდებოდა ტახტიდამ, გადაიკრავდა შუბლსაფენსა, ზედ წაიკრავდა ჩითმერდინსა. გადიცვამდა ჩითის კაბასა — ხანდისხან სიჩქარისაგან უკულმაცა — შიშველა ფეხს შეიმოსავდა ჩუსტითა და ჰერი ბიჭო — დაეშვებოდა ჩალურისაკენ, სადაც მოსამსახურენი სუფევდნენ... ეს ამოდენა დედაკაცი, ჩაგოდრებული, ჩასორსლებუ-

¹ ი. ჭავჭავაძე, თხზ., ტ. II, გვ. 191—192.

ლი, ხშირად დილიდამ შუადღემდინ ფეხზე იდგა და გორგალსავით დაგორავდა. უსაქმო არ იყო, როგორც სჩანს: იქ მუჯღუგუნს წაჰკრავდა საკერავზე მთვლემარე წირპლიან გოგონას, აქ თავში ჩაუტყაპუნებდა ძონძებში გახვეულ პატარა მურჩიან ბიჭსა... აქ იმას გაუწყებოდა, — რაზედ? თითონ კხეინამაც არ იცოდა — რაზედ; აქ ამას / გამოგილანძღავდა — იმისთვის? — არც ეს იცოდა კხეინამა; დასწყევლიდა, დაჰქოლავდა, დასტუქსავდა, ერთი სიტყვით, მთელის ღამის ნაგუბარსა წამოანთხევდა ქვეშევრდომებზედ, — და მერმე დაღლილი და დაქანცული შემობრუნდებოდა“¹. დარეჯანი ამას ეძახდა ოჯასის მოვლას, პატრონობას. თავიც მოჰქონდა, რომ ის ასეთი აზრიანი დიასახლისია, ტრაბახობდა კიდევ, რომ ბევრმა არ იცის, როგორ მოეპყრას მოსამსახურეს. დარეჯანი თავისი დიასახლისური ნიჭისა და უნარის უპირატესობის შეგნებით თავმომწონედ ამბობდა ხოლმე: „ხანდისხან ტყუილუბრალოდაც უნდა დატუქსო (მოსამსახურეები, — მ. ზ.), რომ გამოლანძლო კიდევ, ცუდი არ იქნება... იმისათვის, რომ შიში და კრძალვა ჰქონდეს, თორემ შენი მტერი“. აჩვენებს რა დარეჯანის უბადრუკ დიასახლისობას, რომ უფრო გაამახვილოს დარეჯანის უაზრო მოქმედება, ილ. ჭავჭავაძე ლუარსაბს სიამოვნებით და კმაყოფილებით ათქმევინებს: „ბარაქალა დედაკაციო“...

ილია ჭავჭავაძის დამახასიათებელი სტილური ნიშნის — კონტრასტის თავისებურებას შეადგენს კომიზმის შემდეგისახე: ავტორს კომიკური სახის შექმნის მიზნით ემარჯვება მოქმედი პირი დააყენოს საწინააღმდეგო განწყობილებაში. მოქმედი პირის ხასიათის გაშლის პროცესში ერთი განწყობილება მოულოდნელად, უცბად სრულიად საწინააღმდეგო განწყობილებით იცვლება, ნახტომი მეტად მოულოდნელია, თუმცა შედეგო, ძირითადად, ხასიათის საწინააღმდეგო არ არის. ასეთი ნახტომი აადვილებს ადამიანის ბუნების სილატაკე გამოააშკარავოს და მკითხველსაც იგი ძალუშვად აჯრძნობინოს. მაგალითისათვის: დარეჯანი ბაღშია. მასთან მოდის გლეხის ქალი

¹ ი. ჭავჭავაძე, თხზ., ტ. II, გვ. 155.

ზაბალე და მოკრძალებით თხოვს მას, კამეჩი, მევერლებმა რომ დაუმწყვდიეს, გამოაშვებინოს. დარეჯანი ბაბალეს მეტად თავდაპერილად ხვდება:

„როგორ იქნება ჩემო ბაბალე? ეხლა მართალია, შენ ჩემი ნათელ-მირონი ხარ, მაგრამ სოფელი აყაყანდება. ყველა მაგას მიჰყვება“. მაგრამ საკმარისია ბაბალემ ჭიბიდან ერთგაბმა აბრეშუმი ამოიღოს და კნეინას მიართვას, რომ უკანასკნელმა უმალ იცვალოს კილო: „ეგ რომ არ ყოფილიყო, განა ისე კი, რაც შემიძლიან, არ გაგიჩივებდი!“ და უმალ გადასახებს კნეინა იქვე მოსიარულე ლუარსაბს: „ქა, ბაბალეს კამეჩი შეველეებს დაუმწყვდევიან და გემუდარება გამოაშვებინო“.

ასეთივეა ჭვრივის („სცენებიდან“) ქცევა პოსრედნიკთან. ჭვრივმა ბევრი სითამამე გამოიჩინა და ბევრი დაუმეგბელი სიტყვა იხმარა. მაგრამ როცა შეატყობს, რომ შეიძლება საქმე ცუდად წავიდეს, მაშინ უცბად შეიცვლის კილოს, თავს ადვილად მოიმდაბლებს, ტკბილად დაიწყებს ლაპარაკს.

ილია ჭავჭავაძეს აგრეთვე ახასიათებს მოქმედი პირის გარეგნობის სატირული დახატვა. ამგვარი დახატვის დროს მწერალი ხშირად მიმართავს ფიზიკურ შედარებებს გარემო უსულო საგნებთან. დახატვის ხაზები სრულიად შეეფერება მოქმედი პირის ფსიქიკურ თვისებებს. დახასიათება საკმარისად ასიმეტრულია, რაც კომიკურ შთაბეჭდილებას აძლიერებს (თავადი ლუარსაბის, კნეინა დარეჯანისა და ლაპაზისეულის გარეგნული დახასიათება).

ავილოთ მაგალითისათვის:

„თავადი ლუარსაბ თათქარიძე გახლდათ კარგად ჩასუქებული ძველი ქართველი, მრგვალი — უკაცრავოდ არ ვიყო ამ სიტყვაზედ — როგორც კარგი ნაუჭი კურატი. დარბაისელის კაცის შეხედულება ჰქონდა მის ბრწყინვალებასა: თავი ისეთ მსხვილი, რომ თითქო იმის სიმძიმეს მორგევივით სქელი კისერი მხრებში ჩაუძვრენიაო; წითელი, თურაშაულ ვაშლაკვით ხაშხაშა ლოყები; სამკეცად ჩამოსული ტრფიალების აღმგზნები ფაფუკი დაბაბი; დიდრონი თვალები, ყოველთვის დასისხლიანებულნი, თითქო ყელში თოკი წაუჭერიათო! გაბერილი, მეტად გონიერად გადმოგდებული, დიად პატივსაცემი და პატივცემული ღიბი. კოტიტა და ქონით გატენილი ბალნიანი ხელები, და-

მორილი მსხვილი ფეხები—ესე ყოველი ერთად და თვითოეული ცალკე გახლდათ თავად ლუარსაბის «ცით მონაბერი სულის» ღირსეული სამკაული¹.

მწერალი ვერ კმაყოფილდება მხოლოდ იუმორული ტონით და, ჩვეულებისამებრ, სატირაში გადადის, შხამს უმატებს, რომ მკითხველის დამოკიდებულება ლუარსაბისადმი განურჩეველი არ დარჩეს და ასე ამთავრებს ლუარსაბის გარეგნობის სატირულ აღწერას: „ის «მონაბერი სული» არსად არა სჩანდა, თითქო ჩამკვდარაო, ისე გაშლილიყო მის ბრწყინვალეების ქონშია“.

კომიკური შთაბეჭდილების გაძლიერებისა და ადამიანის ბუნების სიცარიელის ჩვენების მიზნით ილია ჭავჭავაძე ხატავს მოქმედ პირს, რომელსაც სურვილი აქვს თავისი ნაშრომად ეგოისტური, უხეში ზრახვა დამალოს სხვაზე მზრუნველობის ნიღბით. თითქოსდა მას სხვის მიმართ პირადი ინტერესები კი არ ამოძრავებს, არამედ სხვაზე ზრუნვა. ამ გზით გამოწვეული კომიკური მდგომარეობა რომ უფრო გააძლიეროს, მწერალი შემოქმედების ამ ხერხს ართულებს მით, რომ მოსაუბრე — მოპირდაპირე ცნობებს იტარებს, ვითოდც არ ესმის ნამდვილი განზრახვა მოსაუბრისა, ისიც ცბიერობს, თვალთმაქცობს, გადაკვრით — ორაზროვნად ეპასუხება.

მაგალითისათვის: ლუარსაბი და დარეჯანი ელისაბედმა ახალი ამბის მოტანით (ყმების განთავისუფლების შესახებ) ააღელვა. ლუარსაბს რძლის რჩევა, — ხალხში ხმა გაავრცელოს, რომ ეს ტყუილია — ჭკუაში დაუჯდება. ამ მიზნით, ლუარსაბი მოიხმობს თავის მოურავ დათოს და მათ შორის მართება მეტად ნიჭიერად გაშლილი დიალოგი:

„— რას გვიბძანებთ?

— იმას, რომა, ყმები ჩამრგერთმევათო, რომ ამბობენ. ტყუილია, გესმის თუ არა? ყველას უთხარი, რომ ტყუილია. ხელმწიფეს მოუწერია, რომ დავარჩობ, ვინც იტყვის, რომ ეგ მართალიაო, ვინც გუნებაში მაგას გაიტარებსო, გაიგე?

— გავიგე, შენი ჭირიმე! — უპასუხა დათომ, — განა მაგას ვინა ჰფიქრობს? აი, რაღაც გოგო-ბიჭები მიჰქარავენ, შენი

¹ ი. ჭავჭავაძე, თხზ., ტ. II, გვ. 150.

ჭირიმე. იმათ ვინ დაუჯერებს. წვრილფეხობის სიტყვა რა დასაჯერია? აუბედებენ და დაჩუმიდებიან.

— ეგრე სთქვი ხოლმე სხვაგანაც, ჩემო დათო! ან რა კარგი იქნება თქვენთვის, რომ ჩვენ არ გყვანდეთ.

— შენი მტერი ყოფილა, ჩვენ ვიქნებით, შენი ჭირიმე!

— რაც უხდა იყოს, მამაშავით გაატრონობთ.

— დიალ, შენი ჭირიმე! სწორედ მამა ბძანდებით და ჩვენ შეილები ვართ. თუ ხანდისხან გაგვიწყრებით, აგვიკლებთ. წაგვართმევთ, ეგ რა? სულ ჩვენი სიკეთისათვის არის ხოლმე, გახა მამა შეილს არ გაუწყრეია?

— ოღონდაც რომ გაუწყრება, მაგრამ შეილი ისევ შეილია, მამა ისევ მამაა ხოლმე.

— მართალი ბრძანებაა, სხვას არა აქვს მაგის გაგება, ამბობს, რომ, რაც ჩემია — ჩემი უნდა იყოს, ბატონი რად უნდა გვართმევდესო. ის კი არ იციან, რომ თუ ბატონი ართმევს რასმეს, სულ იმათ ისევე სიკეთისათვის ართმევს. ხომ მოგვხსენებათ, გლეხკაცი რეგვენია...

— დიდი და პატარაობა სად არ არის? — სთქვა ლუარსაბმა. — აი, თუნდ თითებზე დაიხედე: ერთი — დიდია, მეორე — პატარა. რისთვის? ამისთვის, რომ ღმერთს აგრე გაუჩენია, დიდი და პატარაობა ყველგან უნდა იყოს. აბა, დაიხედე!

— განა არ დამიხედნია, შენი ჭირიმე? დიდიც არის, პატარაც, მაგრამ დაილოცა ღვთის სამართალი, ისე გაუჩენია. ერთმანეთს არ უშლიან, — სთქვა ცბიერმა დათომ.

— მაშ! ყველგან არის დიდი და პატარაცა, ეხლა როგორ იქნება რომ ჩვენში არ იყოს. ან რა დასაჯერია? გააგრძელა ლუარსაბმა და ვერ გაიგო კი დათოს აზრი...

— მითამ მოგახსენებენ, შენი ჭირიმე, ჭკვიან კაცებს დაუწერიათო, რომ ქვეყნისათვის კარგი იქნებაო. ტყუილი უნდა იყოს“!

ამ კომიკურ დიალოგში ნიჭიერადაა ნაჩვენები გონებრივად და ზნეობრივად განადგურებული თავადნაზიარობა ლუარსაბის სახით, სამაგიეროდ, დათოს სახით შესანიშნავადაა გადმოცემული ბატონყმობის მძიმე უღელქვეშ შენარჩუნებუ-

¹ ი. ჯავჭავაძე, თხზ., ტ. II, გვ. 185—186.

ლი გონებამახვილობა გლახისა, რომელიც იძულებულია ცბიერებას მიმართოს, ორაზროვნად ილაპარაკოს, რომ რისხვა თავიდან აიცილოს. ამასთან, ამ დიალოგში მოხდენილადაა ჩაქსოვილი თვით მწერლის უარყოფითი დამოკიდებულება პატონყმური უფლებებისადმი, რაც ნაწარმოების მიზანდასახულების გაგებასაც, რა თქმა უნდა, აადვილებს, თვალსაჩინოს ხდის.

ილია ქავჭავაძის სატირაში კომიკური მდგომარეობის გამახვილებრა და შთაბეჭდილების გაძლიერების მიზნით ხშირად გამოყენებულია ლირიკული განდგომები, რომელსაც, ერთი მხრივ, მიზნად აქვს განაზოგადოს სატირული პორტრეტი („კაცია-ადამიანი?!“), ხოლო, მეორე მხრივ (უფრო ხშირად), ავტორს საშუალება აქვს გასაქმოს პირადი განწყობილება, მოვლენის შეფასება, რათა უფრო სასაცილო გახადოს საგანი, მოვლენა თუ მოქმედი პირი. მეორე თვისების გამომხატველია, განსაკუთრებით, აღწერა, ყველაზე მეტად კი დიალოგი, ჩართული შენიშვნები ავტორისა. ამისი მაგალითები უხვადაა ჩართული ჩვენს მიერ ზემოთ მოტანილი დიალოგების ნიმუშებში.

ნიმუშისათვის მოვიტანოთ კიდევ ერთი მაგალითი:

ლუარსაბი ძალიან გაუწყრა დათოს, რომ ბეგრის ურემი რატომ თხუთმეტი არ გაგზავნა. ავტორს უნდა დაგვანახოს, რომ ლუარსაბის პრეტენზიები, როგორც მკაცრი — მოქმედი მეურნისა, სრულიად ყალბი და ფუყეა. მწერალი ცნობილ დიალოგს ლუარსაბსა და დათოს შორის ასეთ შენიშვნას ურთავს: „მართლა და ლუარსაბსა თავის დღეში ათი ურმის მეტი არ შეპბმია და რაზედ გაწყრა ეგრე უწყალოდ? დათოსაც არ ესმოდა — ეს წყრომა რის ნიშანი იყო. გაუკვირდა და ბატონს ყურება დაუწყო, ხომ არ გაგიჟდაო. დიალ, ლუარსაბი კი იქნება, რომ გაგიჟდეს!.. და თუ ტყუილ-უბრალოდ გაწყრა, მაგისი საბუთები სულ გოგრაში ჰქონდა. როგორც ამის ძვირფასი კნენა, ისე თითონაც ძალიანა ჰჩემობდა მოსამსახურეების და ყმის მოხმარებასა“¹,

¹ ი. ქავჭავაძე, თხზ., ტ. 11, გვ. 162.

ილია ჭავჭავაძის ეს ხერხი, რა თქმა უნდა, მკითხველის ყურადღებას ამახვილებს კომიკურ ადგილებზე. ავტორს აქვს ლირიკული ადგილებით მიზნად აქვს მოვლენის, საგნის თუ პიროვნების სწორი გაგება-შეფასება ყოველ მკითხველის შეგნებამდე მკაფიოდ დაიყვანოს. ამასთან, უნდა აღინიშნოს, რომ ილია ჭავჭავაძის შემოქმედების ეს ხერხი, რაც მწერლისათვის დამახასიათებელია არა მარტო სატირებში, არამედ, საერთოდ, მთლიანად შემოქმედებაში, კი არ ამძიმებს ნაწარმოების სიუჟეტურ განვითარებას (რაც ხშირად ემართებათ ხოლმე პატარა ნიჭის მწერლებს), არამედ სიახლე შეაქვს მასში და აღრმავებს, ასრულებს მკითხველის მხატვრულ განცდას.

ამრიგად, ილია ჭავჭავაძის სატირა, ერთი მხრივ, თავისი მაღალი საზოგადოებრივი მნიშვნელობით (საზოგადოებრივი ცხოვრების აღიარების, გადახალისება-გარდაქმნისა და ადამიანის გამოსწორების მიზნით დაუნდობელი კრიტიკის ქარცეცხლში გატარება ყველასი და ყველაფრის), ხოლო, მეორე მხრივ, პოეტური თვალსაზრისით (მრავალფეროვანი, დიდი ოსტატობით აკინძულ), უდავოდ დიდ განძს წარმოადგენს ჩვენს ლიტერატურულ მემკვიდრეობაში.

ილია ჭავჭავაძე სატირული სტილის მიმართულებითაც ნეცხრამეტე საუკუნის მწერლებზე დიდ გავლენას ახდენდა; მისი გავლენა ამ მიმართულებით საგრძნობლად გამოვლინდა გ. წერეთლისა და განსაკუთრებით კი დ. კლდიაშვილის შემოქმედებაში.

ილია ჭავჭავაძის სატირა არც დღეს ჰკარგავს თავის მნიშვნელობას, მისი სატირის ხერხები დღესაც დაუშრეტელი წყაროა მძლავრი კომიკური სიტუაციების, კომიკური სახეების შექმნისა და გამოვლინებისათვის. მისი სატირის დიდი საზოგადოებრივი ღირებულება დღესაც ნაყოფიერად შეიძლება იქნეს გამოყენებული, რასაკვირველია, დღევანდლობის თვალთახედვის პოზიციებიდან¹.

¹ ეს წერილი დაიბეჭდა ი. ჭავჭავაძის დაბადებიდან 100 წლისთავისადმი მიძღვნილ საიუბილეო „კრებულში“, რომელიც თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტმა გამოსცა 1939 წელს.

**ლირიკული გადახვევანი ილ. ჭავჭავაძის
მხატვრულ შემოქმედებაში**

ლირიკული გადახვევა ილ. ჭავჭავაძის მხატვრულ ნაწარმოებთა კომპოზიციის ერთ-ერთი დამახასიათებელი და მნიშვნელოვანი კომპონენტია. ლირიკულ გადახვევას ილ. ჭავჭავაძე, როგორც ეს ჩვეულებრივ მწერლობაშია მიღებული, იმ შემთხვევაში მიმართავს, როდესაც ნაწარმოების სათანადო სისრულის, სიზუსტისა და შესატყვისი სიმკვეთრით გაფორმებისათვის აუცილებელი ხდება მწერლის — ავტორის წამიერი ჩარევა, რაღაც შესაფერი მნიშვნელოვანი გარემოების თითქოს შეუმჩნევლად, ბუნებრივად ახსნის ჩაქსოვა.

ავტორის — მწერლის ნაწარმოებში ჩარევა ისე უნდა მოხდეს, რომ არც ნაწარმოების სიუჟეტის ბუნებრივი გაშლა დაირღვეს და არც მისი ფაბულა ოდნავადაც არ უნდა დაიტვირთოს, მისი ბუნებრივი ცხოველმყოფელი სახე არამც თუ ოდნავადაც კი არ უნდა შეილახოს, ან გაფერმკრთალდეს, არამედ ამით უფრო უნდა გამკვეთრდეს, მიიღოს ნათელი, ზუსტი, ბუნებრივი სახე, როგორც შინაარსობრივად, ისე გარეგანი ფორმის მხრივ. ეს, რა თქმა უნდა. მწერლისგან მოითხოვს დიდ ოსტატობას, დიდ შემოქმედებით ალღოს, ზომიერებას, ნაწარმოების ყველა ელემენტის ურთიერთ სიმეტრიულ-ჰარმონიულ შერწყმას, მის ბუნებრივ მთლიანობაში მოყვანას, რაც მკითხველის მიერ ესთეტიკური შთაბეჭდილების მიღებისათვის აუცილებელია. საკმარისია ზომიერების ოდნავ დარღვევა: წამატება თუ დაკლება, ან არაზუსტი, არანათელი სახე, თუ თქმა, რომ ნაწარმოებმა დაკარგოს მხატვრული მთლიანობა, მკითხველის ეს-

თეტიკური შთაბეჭდილება შეირყას, შეილახოს და ნაწარმოებებსაც თავისი დიდი საზოგადოებრივ-აღმზრდელი მნიშვნელობა, ძალა და ეფექტი საგრძნობლად შეუმცირდეს, შეიძლება დაკარგოს კიდევ. ამიტომაც ლირიკული გადახვევა ავტორისაგან დიდ ცოდნასა და განსწავლულობასთან ერთად, აგრეთვე შემოქმედების დახვეწის დიდ უნარსა და დიდ ოსტატობასაც მოითხოვს.

ლირიკული გადახვევა სხვადასხვა თუ ერთსა და იმავე მხატვრულ ნაწარმოებში, მოთხოვნილებისამებრ სხვადასხვა დანიშნულებას ასრულებს.

ის ხან ნაწარმოების სიუჟეტის განვითარება-შევსებას ემსახურება, ხან ამათუიმ მოქმედი პირის ან მოვლენის საჭირო დამახასიათებელ დეტალს ადგილზე ჩაურთავს, ხან ნაწარმოების იდეაზე, მის რომელიმე მხარეზე ამახვილებს მკითხველის ყურადღებას, ხან ნაწარმოებში ასახული მოვლენის საყოველთაო ხასიათს ამჟღავნებს, ხანაც ნაწარმოების მიზანდასახულებას თუ მნიშვნელობას ამკვეთრებს და სხვ. ამასთან კატეგორიულად უნდა აღინიშნოს, რომ ლირიკული გადახვევა თავისუფალი უნდა იყოს ავტორის ძალდატანებისაგან, ხელოვნურობისაგან, წინააღმდეგ შემთხვევაში, ნაწარმოები მხატვრობის თვალსაზრისით კნინდება და თავის ზეგავლენის ძალას მკითხველზე ანელებს, ზოგჯერ შეიძლება ჰკარგავს კიდევ.

მწერლის მხატვრულ შემოქმედებაში ლირიკული გადახვევა ყველა გამოყენებულ ნიუანსით მიზანშეწონილად მიგვაჩნია აიხსნას, გაირჩეს თანმიმდევრულად კონკრეტული ნაწარმოების ანალიზის პროცესში. ლირიკული გადახვევის სხვადასხვა ნიუანსის ცალკეულ ნაწარმოებში ახსნა-ჩვენება უფრო ნათლად დაგვანახებს ლირიკული გადახვევის საერთო როლს თუ მნიშვნელობას ნაწარმოების მთლიან მხატვრულ გაფორმებაში.

* * *

ლირიკული გადახვევის გამოყენების თვალსაზრისით საგულისხმოა ილ. ჭავჭავაძის მთელი შემოქმედება. ამიტომ ამ

მიმართულებით განვიხილავთ მის რამდენიმე ცნობილ ძხატ-
ვრულ ნაწარმოებს.

ავიღოთ ილ. ჭავჭავაძის მოთხრობა „ოთარაანთ
ქვრივი“. უნდა გვახსოვდეს, რომ ლირიკული გადახვევა
ბუნებრივად უნდა ავსებდეს ნაწარმოების მთლიან კომპო-
ზიციას. მწერალი-ავტორი დიდი სიფრთხილით მაშინ და იქ
იჭრება ნაწარმოების აკინძვის, განვითარების პროცესში
როდესაც ის განიცდის თუ ფიქრობს, რომ დაკვირვებულმა
მკითხველმა მის ნათქვამში, ან მოცემულ სახეში შესაძლე-
ბელია იგრძნოს ერთგვარი ხარვეზი, გაურკვეველობა ან უკმა-
რობა. მხატვრული ნაწარმოების აზრი თუ სახე, ნათელი.
ზუსტი, სწორი და სრულყოფილი უნდა იყოს. ავტორის —
მწერლის მიერ მხატვრული ნაწარმოების განვითარებაში
ყველა შენიშნული უკმარობისა თუ ზარვეზის მაქსიმალუ-
რად მხატვრულ შევსება-დახვეწას ლირიკული გადახვევა დი-
დი ეკონომიურობითა და სიმკვეთრე-სიზუსტით ემსახურება.

„ოთარაანთ ქვრივი“ ილ. ჭავჭავაძე ოთარაანთ ქვრივისა
და მისი შვილის გიორგის სახით ხატავს ქართველი გლეხის
ცხოვრების დუღილში გამოძერწილ მშრომელ ადამიანებს.
მოთხრობის ცენტრალური ფიგურა ოთარაანთ ქვრივია. სხვა-
დასხვა გარემოში, მეზობლობაში, წარჩინებულ პირებთან
თუ ხელისუფლების წარმომადგენლებთან ურთიერთობაში,
მწერლის მიერ დიდი ზომიერებითაა ნაჩვენები ოთარაანთ
ქვრივი, როგორც გონიერი, მტკიცე ხასიათის, წინდახედული,
მშრომელი, გამოცდილი, დაკვირვებული, მოსიყვარულე, ში-
ნაგანი დიდი ბუნებისმქონე გლეხის დედაკაცი, რომელსაც
არ უყვარს (ერიდება კიდევ) თავისი დადებითი თვისებებისა
სხვის დასანახავად გამოვლინება, სხვისთვის ჩვენება. ასეთი-
ვე ზომიერებით და დამაფიქრებლადაა დახასიათებული ოთარა-
ანთ ქვრივი, როგორც ცოლი და განსაკუთრებით როგორც
დედა. ეს მოთხრობა ხომ აღზრდის ძვირფასი ტრაქტატიცაა!..

ოთარაანთ ქვრივი ოცდაოთხი წლის იყო, რომ დაქვრივ-
და. მას ბევრი მთხოვნელი გამოუჩნდა, მაგრამ გადაწყვი-
ტა — „შვილი არავის დააჩაგვრინოს“, ამისათვის ყველა უა-
რით გაისტუმრა. ოჯახს დედაბოძივით შეუდგა, ყველა საქ-
მეს თვითონ აკეთებდა, ბარავდა, თონხიდა, ბალ-ბოსტანს

თავისი ხელით ამუშავებდა. ოთარაანთ ქვრივმა ოჯახი არაძკ თუ არ დასცა, არ დააქვეითა, არამედ უფრო გააძლიერა. შვილსაც გონივრულად ზრდიდა.

ორივე დედა-შვილი მთელი სოფლისათვის შრომისა და პატიოსნების მაგალითი შეიქნა. დედა-შვილი დიდი თანხმობით ცხოვრობდა. ოცი წლის გიორგი დედის სურვილების წინააღმდეგ არასოდეს არ წასულა.

მაგრამ აი გიორგიმ მოულოდნელად დედის უსიამოვნო საქმე მოინდომა — გადაწყვიტა მოჯამაგირედ დადგომა თავად არჩილთან, რომლის ახალგაზრდა განათლებულ და-ზე — კესოზე გიორგის თვალი შესვლოდა. გიორგი შინაგან მტანჯველ ბრძოლას არ ამჟღავნებს, დედას მიზეზს უმალაეს. მაგრამ გონიერი დედა ყველაფერს ადვილად უხვდება.

ოთარაანთ ქვრივისათვის შვილის სურვილის შესრულება დიდი უბედურება იყო. გლეხისათვის და ისიც ისეთი შეძლებული გლეხისათვის, როგორც ოთარაანთ ქვრივის. ოჯახია, მოჯამაგირედ დაღწევა დიდ სირცხვილად ითვლებოდა. მოჯამაგირე გლეხობის თვალში დეკვალიფიციკრებულ მუშად. ე. ი. არაკეთილსინდისიერ მუშად ითვლებოდა. მას ხეირიანი ოჯახი ქალს არ მიათხოვებდა, ზესიძედაც არ შეუშვებდა. ოჯახიდან წმრომელის გასვლა, ოჯახის დაცარვის, ოჯახია უილაჯობის მაჩვენებელი იყო. ოთარაანთ ქვრივმა თავისი ჯანი, უნარი, სიცოცხლე ხომ იმას შეაღია, რომ კარგი, შეძლებული ოჯახი ქმრის სიკვდილის შემდეგ კი არ დაეწია. არამედ შეენახა. ასეც მოხდა. შვილი კი, გონიერი, სამაგალითო მშრომელი, ამ დროს ოჯახის თავის მინებებს აპირებს, გარეთ მიიწევს. ოთარაანთ ქვრივმა იცის შვილის მტკიცე ხასიათი, იცის, რომ გიორგის ახალგაზრდა ბუნება დუდილიშია, დუდილის დროს კი როგორც ღვინის ქვევრს სარქველი არ დაეხურება, ისე ახალგაზრდის მიმართაც მკაცრი მუხრუჭი არ გამოდგება. ამიტომ ის შვილს წინააღმდეგობას არ უწევს, ძალაუვნებურად თანხმდება, ეხმარება კიდევ რადგანაც დედის თანხმობის გარეშე არჩილი გიორგის მოჯამაგირედ არ იღებდა.

ოთარაანთ ქვრივი ამ მდგომარეობით დიდ სულიერ ტკივილს განიცდის; დადგა მისთვის უმძაფრესი მომენტი —

საყვარელი შვილი ოჯახიდან მიდის. მის გულს თითქოს სწყდება. სცილდება მისი საყვარელი შვილი, თითქოს იყრება აქამდე მათი ასეთი შეთანხმებული ცხოვრების გზები.

ოთარაანთ ქვრივი მაინც საქმიან, წინდახედულ ადამიანად რჩება. ამზადებს შვილს მოჯამაგირედ, ამზადებს როვორც მის ოჯახს, მის მდგომარეობას შეეფერება. გიორგიმ იუცხოვა დედის მიერ მისთვის გამზადებულ ფარდაგში შეკრული ლოგინი და ტანისამოსი, დედა-შვილს შორის იმართება მოკლე, მკვეთრი, ორივე ხასიათის გამომხატველი დიალოგი. გიორგიც არ უხირდება დედას, მანაც კარგად იცის დედის ნტიკიე ხასიათი, წამოიკიდებს შეკრულ ბარგს და თითქოს ხალისითაც კი გაუდგება არჩილისაკენ გზას.

აქ მწერალი — ავტორი გრძნობს (ჩვეულებრივ მწერალი ხომ უფრო მკვეთრად განიცდის თავისი შემოქმედების ძლიერსა თუ სუსტ მხარეს), რომ ასეთი დიადი, რთული განცდის მომენტი სათანადო მთლიანობით არაა ასახული, დედაშვილური ურთიერთობა და თვით ოთარაანთ ქვრივის ბუნება არაა აქ სათანადო სიმკვეთრით, სიმწვავეთა და სისრულითა ნაჩვენები. ოთარაანთ ქვრივის შინაგან ტკივილებზე გამარჯვება ხომ მხოლოდ მოჩვენებითია, დიდი ნებისყოფის შემოქმედების შედეგია! ოთარაანთ ქვრივს ხომ ეს გამარჯვება ძვირად უჯდება, ის ხომ დედა და როგორი დედა!.. მისთვის შვილთან გაყრა შეიძლება სათქმელად ადვილი იყოს, საქნელად კი ძნელია. საჭიროა ამის ჩვენებაც. ილ. ჭავჭავაძე აქ ლირიკული გადახვევის აუცილებლობას გრძნობს. ის იჭრება სიუჟეტის განვითარებაში და ოთარაანთ ქვრივის შინაგანი გულისშემბუთავ ჭიდილს შემდეგი იშვიათი გულთამხილავი ლირიკული გადახვევით გვიჩვენებს: „დედას გულმა ტეხა დაუწყო.“

— უკან აღარ მოიხედა!.. — დაიკვნესა დედამ, — ჩემგან მიდის, თითქო ძაფიც არ იჭერს; სხვაგან მიდის, თითქო თოკით ეწევიანო“.

...ოთარაანთ ქვრივს თავი ძირს ჩამოუვარდა დამბლასავით, თითქო კისრის ძარღვი გაუწყდა, ველარ შეიმაგრა და ნიკაპით გულზე დასაბჯენად-ლა დაეკიდაო.

— ჩემგან მიდის და პატარა ნაღველიც უკან არ ახე-

დებს... განა ყველაფერი იქ არის, სულ ყველაფერი!.. — დაიკვნესა ხელახლად დედის გულმა“¹.

ოთარაანთ ქვრივის ღრმა გულისტკივილის ამგვარმა აღწერამ მკითხველს, რა თქმა უნდა, უფრო ნათლად და უთამბუქდავად დაანახა, განაცდევინა მისი სულიერი სამყარო. მაგრამ მწერალი, როგორც ჩანს, მაინც უკმაყოფილოა. ის გრძნობს, რომ ოთარაანთ ქვრივის ამ ტკივილის 'იმწარე სათანადო სიღრმითა და სიგანით არაა ნაჩვენები; ოთარაანთ ქვრივის სახე სრულად არაა გამოვლენილი; ამიტომ იგი კვლავ საჭიროდ თვლის თვითონ ჩაერიოს მოთხრობის განვითარებაში და ლირიკული გადახვევით, ოთარაანთ ქვრივის ქცევაში შეუცნობლად გამოვლენილი სხვა ნიშანდობლივი დეტალების ჩვენებითაც ოთარაანთ ქვრივის სახე მკითხველისათვის უფრო სრულყოფილი გახადოს, ლირიკული გადახვევის გაგრძელებით ოთარაანთ ქვრივის გულისტკივილის ასახვას მწერალი დიდი ოსტატობით ასე ავსებს: „ამის თქმაზედ ოთარაანთ ქვრივმა კაბის სახელო წამოიწია და მთელი მკლავი დაჭიმულ სახელოთი მოისვა თვალებზედ.

თითონაც არ იცოდა, — რადა ჰქმნა ესა. ეს უნებურად. უცოდნელად მოუვიდა. ხელმა თავისთავად დაასწრო, მინამ გული ცრემლს წამოჰღვრიდა. თითქო ხელი არ დაეკითხა გულს, — არ დამაგვიანოს, არ დამიშალოსო“². ლირიკული გადახვევის ამ დეტალმა უფრო გაამძაფრა ოთარაანთ ქვრივის რკინისებური ბუნება, მისი დიდი ნებისყოფა, თავდატეხილ დიდ უბედურებაში თავის შეკავების, წონასწორობის შენარჩუნების უნარი, რაც ოთარაანთ ქვრივს ასე აღიადებს, ალამაზებს, აძლიერებს და მკითხველზეც ზეგავლენის დიდ ძალას ანიჭებს.

ილ. ჭავჭავაძის შემოქმედების სტილისათვის ხომ დამახასიათებელია მოქმედი პირის ან ამათუიმ მოვლენის გახსნასას ადრული საკითხის ბოლომდე მიტანა, მკითხველი გაუკვევლობაში რომ არ დატოვოს. ამ შემთხვევაშიც ოთარაანთ ქვრივის მიმართ ამ ჩვევას არ ღალატობს და კვლავ ლირიკუ-

¹ ი. ჭავჭავაძე, „ოთარაანთ ქვრივი“, ტ. II, გვ. 288, 1950 წ.

² იქვე.

ლი გადახვევით ახალ დეტალს ჩაურთავს: „ოთარაანთ ქვრივს თვალში ცრემლი არ უჩანდა!..“ ეს დეტალიც თვალსაჩინოდ არწმუნებს მკითხველს ოთარაანთ ქვრივის ხასიათის სიმტკიცეში, მის შეუპოვრობა-ამტანობაში. მაგრამ ილია გრძნობს, რომ კვლავ რაღაც აკლია ოთარაანთ ქვრივის ხასიათის სრულ გაგებას, რომ ის მთელი სიდიადით იყოს ათვისებული. ამიტომ ლირიკული გადახვევის სახით პოეტი კვლავ იჭრება განზოგადოებული შეკითხვის ჩართვით: „გ ა ნ ა ა ქ ვ ს კ ი ც რ ე მ ლ ი ც ე ც ხ ლ მ ო კ ი დ ე ბ უ ლ გ უ ლ ს?!“.

უდავოა, ამ ლირიკული გადახვევის მიმართებით — ამ შეკითხვის ჩართვით მწერალი უფრო ამძაფრებს ოთარაანთ ქვრივის მწუხარებას, მის რეაგირებას, გამოვლინებასაც სრულ ამომწურავ სახესა და, ამასთან, მას საერთაშორისო მნიშვნელობის ხასიათსაც ანიჭებს. ამ ლირიკული შეკითხვით მწერალი თავისი ავტორიტეტული სიტყვით შთამაგონებლად ამბობს: ნამდვილი ღრმა — წრფელი, ყველაფრის გამჭირველ გულისტკივილს, რომელიც განმცდელის ბუნების ნამდვილი ბუნებრივი გამონაჟონია, ცრემლი არა აქვს. ცრემლი ხომ მწუხარების ხელოვნური შემსუბუქებაა! ოთარაანთ ქვრივის მწუხარება ხომ დიდია, არაჩვეულებრივია, ღრმაა — ამიტომაც მას ცრემლი არა აქვს.

ძნელია ადამიანის გულის სიღრმეში ჩაწვდომა, გულის ფარული მოძრაობის დაჭერა, განსაკუთრებით ისეთი გაკერპებული ადამიანისა, როგორიც ოთარაანთ ქვრივია, რომელიც გულის უმწვავეს ტკივილსაც კი სახეს არ ამოაბეჭდინებს. ილიას კი დაუძლეველ მოთხოვნილებად ჰქონდა პერსონაჟის სწორედ ასეთი ურთულესი შინაგანი მოძრაობა, რაც დასანახავადაც და მით უფრო გამოსახატავად მეტად ძნელია, მკითხველსაც ისე დაანახოს. და განაცდევინოს მოქმედი პირი, როგორც მას თვითონ ხედავს და-განიცდის. ასეთ შემთხვევებში ის სწყვეტს სიუჟეტის გაშლას, რომლის ბუნებრივი განვითარება ვერ ახერხებს მწერლის მიზან-

დასახულობის განხორციელებას, ლირიკული გადახვევით იჭრება თხრობაში და ლირსეულად ავსებს სიუჟეტის ხარვეზს და სახეს — პერსონაჟს მოჰხიბვლელს ხდის.

ოთარაანთ ქვრივის შვილი გიორგი, დედისერთა, მისი ერთადერთი ნუგეში, თავდავიწყებამდე საყვარელი შვილი. მოულოდნელად იღუპება — თივის ძირის დადგმისას დასხლტება, ურმის ჭალებზე დაეცემა, მძიმედ დაშავდება. ამ საზარელ ამბავს შეატყობინებენ ოთარაანთ ქვრივს, რომელსაც ბიჭმა „შენათვალი უთხრა თუ არა, ის ვეება დედაკაცი კინალამ თავზე წამოექცა“. მიუხედავად ამისა, ოთარაანთ ქვრივმა მალე დასძლია თავზე დატეხილი უბედურება და გაეშურა შვილისაკენ. მწერალი აქ საჭიროდ თვლის მოიშველიოს ლირიკული გადახვევა — ამ მომენტში ოთარაანთ ქვრივისაგან და დამსწრეთაგან მიღებული შთაბეჭდილება, მრავალი წვრილმანი, მაგრამ მნიშვნელოვანი დეტალების შექსოვით მისი სახე სრულად ჩამოაყალიბოს. „მალე მოვიდა ოთარაანთ ქვრივი. თუ მცა ფეხაჩქარებით, მაგრამ ისე გულდინჯად შევიდა გიორგის ოთახში, თითქო შენათვალი არაფრად მიუჩნევია და აინუნშიაც არა მოსდის-რაო. მარტო სახე თითქო უფრო ჩამოსკვნოდა, წარბებ-შუა შუბლი ორ-სამ კეცად ჩაჰნაოქებოდა და ზაფრანის ფერი ედო...“

— რა გატირებს, ჩემო კარგო!...—უთხრა გზა-და-გზა გიორგისაკენ მიმავალმა დედამ მტირალს კესოს. — განა სატირლადაც გაჰხდა საქმე...

ხმა არავინ გასცა რიდისა და კრძალვისაგან. ზარი დიდ იყო!..

ოთარაანთ ქვრივი მივიდა შვილის ლოგინთან და რა დაჰხედა ცოცხალ-მკვდარს შვილს, ერთი საშინელი შემოიკრა თავში ხელი და იქვე მუხლი მოექრა და ჩაიჩოქა.

ხმაგაკმედილს ოთახში ენა ვეღარ დასძრა, ასოც ვეღარ ავიწე შეატოქა.

მარტო ერთად-ერთის სანთლის ალი ჰთრთოდა ლოგინის თავში, სხვა ყველა სულიერი თითქო გაქვავედნენ, თითქო მარილის სვეტებად გადაიქცნენო.

დადუმდა, შეჰდგა ყველა და მარტო დედა-შვილო-

ბის საცოდავობა-ლა თავის დიდებულის ზარი-
ჰლაღადებდა უთქმელად, უტყვად, ხმა-ამო-
ულეებლად“¹.

იშვიათი, თავბრუდამსხმელი შთაბეჭდილებით აისახა გიორგის სიკვდილით გამოწვეული დედისა და ყველა დამსწრის ღრმა მწუხარება, იღუმალი გოდება. მაგრამ ჩანს, მწერალი გრძნობს ნანახი და განცდილი მაინც სისრულით ვერ გადმოსცა, მწვავედ განიცდის უიმარობას, „სიტყვის ტკივილს“ და კვლავ მოხდენილად მოიშველიებს ლირიკულ გადახვევას: „მას მარტო თვალი გულისა-ლა თუ ჰხატაჲდა და ყური გულისა-ლა თუ ისმენდა!.. ხორციელი სმენა, ხორციელი ხედვა ამისთვის უღონოა!..“

ამგვარი ლირიკული გადახვევით ილ. ჭავჭავაძე მკითხველს აგრძნობინებდა, რომ ეს შემთხვევა ისეთია, რომლის სისრულით გამოხატვა ენას არ ძალუძს, ეს იმ შემთხვევათა კატეგორიას მიეკუთვნება, რომელზეც მხოლოდ უნდა მიუთითოთ, სიტყვა ამისთვის უძლურია. კაცი თითონ უნდა მიხედეს, შეიგრძნოს. ილ. ჭავჭავაძის ლირიკული გადახვევები ხშირად ამგვარი შემთხვევების გახსნას, ათვისებას ნიჭიერად ეხმარება.

* * *

ილ. ჭავჭავაძე ლირიკულ გადახვევას ოთარაანთ ქვრივის შვილის გიორგის ხასიათის გაშლაშიც მიმართავს.

კესომ მოინდომა სახლის წინ ბალის — ყვავილნარის გაკეთება. გეგმა მოხაზა. და-ძმამ გადაწყვიტა გეგმის განხორციელება გიორგის მიანდონ. არჩილმა გიორგი კესოსთან დაიბარა. კესომ გიორგის გაუშალა გეგმა და უნდა აუხსნას, სად რა და როგორ გააკეთოს. კესოსთან მოულოდნელი ყოფნა გიორგის ააღელვებს, ის შორიახლო დგება, თავს რეტი ესხმება, თვალთ უბნელდება, არ ესმის, თუ რას ეუბნება კესო და იგი ვედრების კილოთი მიმართავს კესოს — „სხვა დროს უბრძანოს“.

¹ ი. ჭავჭავაძე, „ოთარაანთ ქვრივი“, ტ. II, გვ. 306, 1950 წ.

კესომ, მართლაც, შეატყო, რომ გიორგი „არც თავის ფერ-ზედაა და არც თავის გუნებაზედ“, დაითხოვა და თავისთვის თქვა: „გულის ჭიდილი მოუვიდა, თუ რა ამბავია!“ და გიორგის ასეთი გაურკვეველი მდგომარეობა რომ გაამახვილოს, მწერალი ასეთ ლირიკულ გადახვევას ჩაურთავს: „განა თითონ გიორგიმ კი იცოდა, რა ამბავია!“ დიალაც, გიორგიმ. მართლაც, არ იცოდა, რა ამბავი იყო მის თავს, ის გრძნობა-მორეული ბურანშია, გაურკვეველ მდგომარეობაშია — არ იცის რას აკეთებს და როგორ უნდა დამთავრდეს მისი გულისჭიდილი. ეს ლირიკული გადახვევა, უდავოდ, გიორგის უცნაურ ქცევა-მდგომარეობას ამძაფრებს და თითქოს ტრაგიკული დასასრულისათვის ამზადებს როგორც გიორგის. ისე მკითხველსაც, რის განხნასაც მწერალი იძლევა გიორგის ცხოვრების ტრაგიკულად დამთავრებისას.

თივიდან ჩამოვარდნილი, ცოცხალძკვდარი გიორგი დედას გაანდობს თავის გრძნობას კესოსადმი. მომაკვდავი გიორგი კესოს მიაპყრობს თვალს: „დიდი! — მიმართავს დედას მწუხარებით, მაგრამ არა სინანულით, — ხედავ... ამ... ანგელოზს!.. ეგ იყო ჩემი ბედისწერა... არა ვნანობ, არა!.. აი. ნეტავი ერთი შენს კალთას მაინც მამთხვევინა და ისე მომკლა!..“ და ისედაც დიადი გრძნობა უფრო რომ გააღიადოს. გაამძაფროს, ილ. ჭავჭავაძე ასეთ ლირიკულ გადახვევას ჩააქსოვს: „გიორგიმ და იმისმა თვალმა. კესოზე მიქცეულმა. უფრო სთქვა ხვეწნა და ვედრება, ვიდრე ენამ და ხმამ“¹. და უნდა ითქვას, ლირიკული გადახვევა მიზანს ბრწყინვალედ აღწევს. კესოც ტირილით მივარდა და თვალცრემლიანმა გიორგის შუბლზე აკოცა. „ცრემლმა ერთხანად შესძრა გიორგი და შეაყრეოლა“. თითქოს აქ ყველაფერი სრულად გამოიხატა. გიორგის დიდი, ნატიფი, უანგარო გრძნობა მაქსიმალური სიმახვილით გამოჩნდა. მაგრამ ჩანს, ავტორის გაგებით, გიორგის ეს დიდი გრძნობა მაინც სრულად ვერ ამოიწურა, ვერ გამოჩნდა. მწერალი საჭიროდ თვლის ჩაერიოს სიუჟეტის განვითარებაში და ასეთ ლირიკულ გადახვევას იყენებს: „ეს ცრემლი (კესოსი—მ. ზ.) თითქო (გიორგის)

¹ ი. ჭავჭავაძე, „ოთარანთ ქვრივი“, ტ. II, გვ. 309, 1950 წ.

უკვდავების წყაროდ ეპყურა, იამა, გაუხარდა, მოსულიერდა, ციტიქო მიმავალი სიცოცხლე უკანვე დაუბრუნდა“.

ამ სიამოვნების ძალის მნიშვნელობა და გიორგის კესოსადმი გრძნობა მთელი თავისი სიდიადით, მთელი ძალით მკითხველსაც რომ განაცდევინოს, მწერალი კვლავ ღირსეულ გადახვევას ურთავს: „ამისთანა დროს სიხარული, ბედნიერება იგივე სიცოცხლეა, მხოლოდ ხანმოკლე და შეუპყნეველი“.

ამრიგად, აშკარაა „ოთარანთ ქვრივში“ ჩაქსოვილი ღირსეული გადახვევანი იშვიათი ოსტატობით ეხმარებიან ნაწარმოების მოქმედ პირთა ხასიათების მაქსიმალური სისრულით გამოძეგრწვას, სიუჟეტის ღრმად გაშლას და ნაწარმოებზე მხატვრულობის სრულყოფას.

„კაცია-ადამიანი?“

„კაცია-ადამიანის?!“ იდეაა — კაცი დროის მოთხოვნილებას უნდა მისდევდეს, ვინც დროს ჩამორჩება, ის ცხოვრებიდან გაირიყება, უსარგებლო, ზედმეტ ადამიანად იქცევა, უკვალოდ წავა ამ ქვეყნიდან. მისი მიზანდასახულობაა — მკითხველს აჩვენოს და შთაუწერგოს, რომ მხოლოდ თავისუფალი, გონიერი, აზრიანი, ცხოვრების შესაფერი შრომა აძლევს სიცოცხლეს შინაარსს, ხალისს, ნაყოფიერებას, გამართლებას. თქმა არ უნდა, ეს საკითხი ქართველი საზოგადოებისათვის მე-19 საუკუნის 60-იან წლებში ძირითადი, გადაუდებელი და საგანგაშო იყო.

„კაცია-ადამიანში?“ ეს მოვლენები ნაჩვენებია და ნათელყოფილი მოთხოვნის მთავარი გმირების, ერთი მხრივ. ლუარსაბისა და დარეჯანისა და, მეორე მხრივ, ლამაზისიულის ხასიათების გაშლით.

ლუარსაბი შეძლებული თავადია. მას ყმებით დასახლებული ტყე და მამული მემკვიდრეობით. მამა-პაპისაგან აქვს მიღებული. ყმები შრომობენ, ლუარსაბს აცხოვრებენ; ლუარსაბი არაფერზე ზრუნავს, ყველაფერი უზრუნველად, უხვად მოსდის; ის არც კითხულობს საიდან, რატომ, რაძღენი შემოსავალი აქვს? მან იცის, რომ მისი შინაყმა დათო მოუ-

რავი ვალდებულება ის მოამარაგოს; იცის, რომ ის ბატონია, მბრძანებელია, სხვანი — მოურავი, ყმები — მისი ბრძანებისა და ნება-სურვილის შემსრულებლები არიან. უზრუნველმა ცხოვრებამ, სხვისი შრომით სარგებლობამ ლუარსაბი სრულიად მოადუნა, ცოცხალ ლეშად აეცია, საზოგადოებისაგან გარიყა. ის ვერ ამჩნევს ახალი ცხოვრების ცვლას, ვერ გრძნობს ცხოვრების ახალ მოთხოვნილებათა ძლევამოსილებას, მაგალითად, როგორცაა სწავლის, ცოდნის მიღება. შრომის აუცილებლობა. ლუარსაბი კმაყოფილია, რომ. ღვთის მადლით, სწავლა არაფრისა აქვს. „მე თუ წიგნი არ ვიცი, კაცი აღარ ვარ, ქუდი არა მხურავს განა!.. ეგ ეხლანდელი ჭირიაო“, იტყოდა ხოლმე გულმტკივნეულად, — გვიხასიათებს ლუარსაბს მწერალი — „თითქო ქვეყანა ამ ჭირისაგან ებრალებაო“. პერსონაჟის დახასიათებაში ამგვარი შეჭრით მწერალი ნიშანდობლივად გვიჩვენებს ლუარსაბის ხასიათის ძირითად თვისებას — სიზარმაცეს, ცხოვრების აღლოს აღების უქონლობას, მის გარეშე ყოფნას.

მწერალი ამით არა კმაყოფილდება, მას უნდა ლუარსაბის სრული სიცარიელე, მისი კრეტილობამდე დასული სახე და ამის გამომწვევი მიზეზიც მთელი სისრულით გამოაჩინოს. ის წყვეტს სიუჟეტის განვითარებას და ქარაგმული დარბაისლური კილოთი ასეთ ლირიკულ გადახვევას აქსოვს: „მართალიც ბრძანდებოდა მისი ბრწყინვალება: მისი აზრით, კაცი ძირგაუარდნილი ქვევრი იყო, რომელსაც დღე-ყოველ უნდა ჩააყარო ხორაგი და ჩაასხა სასმელი, მაგრამ კიდევ მაინც ვერ აავსო. მისი ბრწყინვალება თავის თავზედ ჰხედავდა თავის ბრწყინვალე გონიერებით, რომ ამ მნიშვნელობის კაცი უსწავლელადაც კარგად ასრულებს, ნამეტნავად ჯოგის და ყმის პატრონი, ყმისა, რომელსაც ჯოგში დიდი განსხვავება არა აქვს“¹.

ილიასთვის დამახასიათებელი სარკაზმით გაქლენთილმა ამ ლირიკულმა გადახვევამ უდავოდ მეტად დამაჭერებლად გაამძაფრა ლუარსაბის ჩამორჩენილობაც, მისი ორძილობის ცხოვრების პრიმიტიული და მასთან გაზვიადებული ზო-

¹ ი. ბ. ავ. კ. ა. ვ. ა. ძ. ე., „კაცია-ადამიანი?“, ტ. II, გვ. 129, 1960.

ლოგიური არსებობის საფუძველიც — „ჯოჯისა და ყძის, ყმისა, რომელსაც ჯოჯში დიდი განსხვავება არა აქვს“ პატრონობა თუ ბატონობა.

ლუარსაბი შეუცნობლად გრძნობს ახალი ცხოვრების ქროლვას, ის, ბუნებრივია, ძველს ებლაუჭება, მისტირის წარსულს: „ვენაცვალე უწინდელ დროს! ყველაფერი მაშინ თავის დონეზე იყო, ვენაცვალე!.. კაი ცხენი, კაი თოფი, მარჯვე მკლავი და კაცი იყო პატიოსანი“.

ლუარსაბის ამ თქმაში აშკარად მოჩანს არა მარტო მისი ჩამორჩენილობა, არამედ მისი გონებრივი და ზნეობრივი დაჩიავება, სიჩლუნგე. ილიას უნდა ლუარსაბის ამ თვისების უარყოფითობა უფრო გაამახვილოს, მკითხველს შთააგონოს მისი მავნებლობა, ამიტომ ის იჭრება სიუჟეტის განვითარებაში და ასეთ ლირიკულ გადახვევას იშველიებს: „ჰე, ჩემო ლუარსაბ! ვაცი, გულწრფელი კი ხარ, როგორც ყველა ძველი ქართველი, მაგრამ ძველ დროს ტყუილად შეჰხარი, რომ არც კი იცი, რა იყო სანატრელი ძველს დროში? ცხენი განა ეხლა კი არ არის, თოფი განა ეხლა კი ნიშანში ვერ მივა? მარჯვე მკლავი ცოტაა? ეხლაც არის ეს ყველაფერი, მაგრამ ის გული აღარ არის, ის გულის სიმხურვალე, ის თავგამოდება მამულისათვის, რომელიც კაი ცხენს და კაი თოფს კაი საქმეში ახმარებდა. უწინ კაცი ამშვენებდა ცხენსაც და თოფსაც, ეხლა კი ცხენი და თოფი კაცს ამშვენებს“¹.

ამ ლირიკულმა გადახვევამ ნათელყო, რომ ლუარსაბი არა თუ ვერ აფასებს თანადროულობას, არამედ აგრეთვე ისიც, რომ იგი (და მრავალი მისთანა) წარსულის მართებულ დანახვისა და მისი შეფასების უნარსაც მოკლებულია.

მოთხრობის მთავარი მოქმედი პირია ლუარსაბი. ამიტომ ლუარსაბის ცხოვრებასა და სახეს მოთხრობის დასაწყისიდანვე მწერალი განსაუთრებული მონდომებით ძერწავს: მკითხველმა მოთხრობისადმი ინტერესი რომ არ დაკარგოს, მწერალი საჭიროდ თვლის ჩაერიოს ასეთი ლირიკული გადახვევით: „მკითხველო, ხომ არ მოგეწყინა? რასაკირველია, მოგეწყინა: აქ არ არის არც სიყვარულის ეშმაკობა,

¹ ი. ჰავციანძე, „კაცია-ადამიანი?“, ტ. II, გვ. 129, 1960.

არც კაცის-კვლა, არც უიმედო ქალის ოხვრა, არც წყალში გადავარდნა, ერთის სიტყვით — რაც ამშვენებს გასართველად დაწერილ მოთხრობასა — ის აქ არაფერი არ არის. მაშ, მოგეწყინება, ამას რაღა თქმა უნდა. მაგრამ ეს უნდა „ცოდნე შენ, მკითხველო, რომ მე ამისა ქვემოთ ხელის მომწერელი მკითხველის გასართველად არ ვწერ ამ უხეირო მოთხრობასა. მი მნდა ამ მოთხრობამ ჩააფიქროს მკითხველი და, თუ მოიწყენს, ამის გამო მოიწყინოს; იმიტომ რომ ფიქრი და ძოწყეა გაუყრელნი და-ძმანი არიან. მე მინოა. რომ მკითხველმა იმიტომ კი არ მოიწყინოს, რომ გასართველი არ არი, არამედ იმიტომ, რომ ჩამაფიქრებელია. თუ აძოდენა იხერხა და შესძლო ამ უხეირო წერილმა, მე ამის მეტი არა მინდა-რა და არც მდომებია, ჩემო მოწყენილო მკითხველო! თუ ვერ იხერხა, რა ვუყო? ამით ვინუგეშებ, რომ „ცუდად ჯდომას, ცუდად შრომა სჯობია“¹.

ამ ლირიკული გადახვევით ილ. ჭავჭავაძემ მკაფიოდ გამოხატა როგორც მოთხრობის მიზანდასახულობა, ისე გაამძაფრა მკითხველის მისადმი დამოკიდებულება; მკითხველს მოთხრობის გაგება-შეფასებისათვის გარკვეული გეზი მიაცა — ღრმად ჩაუკვირდეს მასში გადმოცემულ ამბავს და შესაფერი დასკვნები გამოიტანოს.

* * *

ილიას მიზანია ლუარსაბის გაკრეტილება მკითხველს სრულად აჩვენოს. ამიტომ მას ცხოვრების სხვადასხვა გარემოებაში ჰხატავს. ნაჩვენებით ხშირად არ კმაყოფილდება და სისრულისათვის ლირიკულ გადახივას იშველიებს. აღინიშნავთ ამ მიმართულებით ზოგიერთს:

აი გამაძლარი, გაჩუმებული ლუარსაბი და მისი კნეინა დარეჯანი ტახტზე ნებირობენ: ლუარსაბი წამოწოლილია, დარეჯანი კი მატყლის წინდას ქსოვს. ლუარსაბმა ჭირს თვალები მიაპყრო და პატარა ხანს უკან დარეჯანს დარბაისლუ-

¹ ი. ჭავჭავაძე. „კაცია-ადამიანი?!“. ტ. II, გვ. 131, 1960.

ოი ტონით შესძახა: „დარეჯან, აბა, თუ ჭკვიანი დედაკაცია ხარ, გამოიციან, ა იმ ფიცარზედ რამდენი ბუზი ზის?“

— აბა, სადა?

— აი, ჭერის ფიცარზედ“!

ილ. ჭავჭავაძემ ლუარსაბის გონებრივი გაწრიოკება მკითხველს უფრო რელიგიურად რომ დაანახვოს, მის მიერ გამოყენებული სარკაზმი უფრო მკვეთრად რომ განაცდევინოს და ცოლ-ქმარი, განსაკუთრებით ლუარსაბი, არარად აქციოს, ასეთ ლირიკულ გადახვევას იყენებს: „თურმე ნუ ოტყვით, ამ სასაცილო ლუარსაბსა, დაჩუმებულნი რომ იყვნენ, იმ დროს ის ბუზები უთვლია. დარეჯანმა რა იცოდა“.

ეს ლირიკული გადახვევა ხელს უწყობს ცოლ-ქმარს შორის კომიზმით სავსე დიალოგის ოსტატურ გაშლას, რაც განსაკუთრებით ააშკარავებს ლუარსაბის დაჩიაივებულ, დაცარიელებულ ბუნებას და წინასწარ გაფრთხილებულ მკითხველსაც აგრძნობინებს ამას.

ლუარსაბის შეკითხვაზე — დარეჯანი თუ გამოიცინობდა ჭერზე მსხდომი ბუზების რაოდენობას, დარეჯანმა უპასუხა: „მაიცა, ჭერ დავთვალო“, რაზედაც ლუარსაბმა სიცილი დააყარა: „ეგრე ხომ მეც გამოვიცინობ. აბა ისე გამოიციან, კაცობა ის იქნებაო“. დარეჯანი დათანხმდა და თქვა: „ოცდაათი იქნებაო“. ლუარსაბმა კვლავ სიცილი დააყარა, რომ დარეჯანმა ვერ გამოიცინო. გულმოსულმა დარეჯანმაც გამოჯავრებით მიმართა ქმარს: „სთქვი თუ იცი რადა“. ლუარსაბიც, ვითომც დიდი დაფიქრების შემდეგ იჩყვის: „თუ კაცი ვარ, ორმოცი უნდა იყოს“. დარეჯანს ეჭვი შეეპარა: „დაგითვლია, როგორც იმ დღეს ქენიო“. ლუარსაბმა დინჯად უპასუხა: „შენც არ მომიკვდე, ის კარგი მამა არ წამიწყდეს, რომ არ დამითვლიაო“. დარეჯანი არ უჭყრებს, დაჟინებით ეკითხება ქმარს: „საიდან იცი, რომ ორმოციიო“. ლუარსაბის პასუხზე — „იქიდან, რომ გონება მაქვსო“, — დარეჯანი გაკვირვებით შეეკითხება: „განა მე კი არა. მაქვს გონება?“ ლუარსაბი კვლავ გამარჯვებულის მედიდურობით ეტყვის: „შენც გაქვს, მაგრამ კაცის გონებასთან დედაკაცის გო-

1. ი. ჭავჭავაძე, „კაცია-ადამიანი?“, ტ. II, გვ. 134, 1960.

ნება როგორ მოვა! მე ვარაუდით მივხვდი, რომ ორმოცია... დარეჯანის შეკითხვაზე — „რომ არ იყოს ორმოცი?“ — ლუარსაბი დამშვიდებით პასუხობს: „ჯარიმა გადამახდევინე“. მწერლისაგან ლირიკული გადახვევით შემზადებული მკითხველი ყურადღების დიდი დაჭიმვით მოუთმენლად ელის, როგორ დამთავრდება ლუარსაბის მიერ დარეჯანისადმი მიცემული გამოცანის გახსნა.

დათვალეს ბუზები, ორმოცდაათზე მეტი აღმოჩნდა. ლუარსაბი დაიბნა, აირია, შერცხვა და წამოაყრანტალა: „გაფრენილან, თორე ორმოცი იყო... სწორედ გაფრენილან“. მაგრამ გამარჯვებული დარეჯანი ნიშნისმოგებით ეუბნება: „უფრო კარგი, თუ გაფრენილან, უფრო ცოტა არ უნდა დარჩენილიყო. მანდ ორმოცდაათზე მეტია ახლა“. ლუარსაბი ახლაკი მთლად გაიწურა, დაიბნა და უცბად წამოაყრანტალა: „დალახვრა ღმერთმა, ეგ ველარ მოვიფიქრე, ბიჭოს! თითქო ოთხჯერ დაეთვალე“¹.

ზემთ აღნიშნულმა ლირიკულმა გადახვევამ, უთუოდ, დიდად შეუწყო ხელი კომიზმის საფუძველზე დიალოგის ბრწყინვალე გაშლასაც, ამბის შეკვრასაც და ლუარსაბის ხასიათის ნიშანდობლივ დახვეწასაც.

* * *

ცნობილია, კაცი კულტურისა თუ ასაკის რა საფეხურზედაც არ უნდა იყოს, ალერსის მოთხოვნილება დიდი აქვს. ეს თვისება მისთვის თითქოს თანდაყოლილია. ეს მოთხოვნილება ლუარსაბსა და დარეჯანსაც ახასიათებთ, შესაძლებელია გადაჭარბებითაც. ეს მშვენივრად ელინდება დარეჯანის მიერ ლუარსაბისადმი საალერსო სიტყვებისა და საალერსო სახელწოდების გამონახვაშიც.

გაჯავრებული დარეჯანი რომ დაემშვიდებინა და შეერგებინა, ლუარსაბი ასეთ ხერხს მიმართავს: „ხომ გაგიტყდი, შენი კუჭისა, სხვა რა გინდა?“ — რაზედაც დარეჯანი კმა-

¹ ი. ჭავჭავაძე, „კაცია-ადამიანი?“. ტ. II, გვ. 135.

ყოფილებით მიეალერაება: „შენი სიცოცხლე და ბედნიერება, ჩემო ტურფავ! რა უნდა მინდოდეს სხვა“¹.

დარეჯანის ამგვარმა ალერსმა ლუარსაბს მოულოდნელად ვანწყობილება შეუცვალა და ერთგვარი გულისტკენითა და ჰორცხვობით დარეჯანს მიმართა: „დარეჯან!.. თუ გიყვარდე, ტურფას ნუ მეძახი... ჩემოდენა კაცს არ უხდება, შენ გეთაყვანე: ტურფას პატარა გოშიას ეძახიან, ეგ ძაღლის სახელია. აბა, რა კაცის საკადრისია ეგ სახელი?“ ამის გამგონე დარეჯანმა ცოცხალი იცვალა და წყენით შესძახა: „მაშ შენ ჩემი გოშია არა ხარ? არა ხარ განა?“ დარეჯანმა თავის „ენაწყლიანობით“ ლუარსაბი დაამარცხა და გრძნობამორეული ლუარსაბი წამოიძახებს: „ჰო, გეთაყვა, ჰო, შენი გოშია ვარ, მაშ რა ვარ?“

მაგრამ ილ. ჭავჭავაძე არც ამით კმაყოფილდება, უნდა უფრო ხატოვნად გვიჩვენოს ლუარსაბის ზოლოლოგიური ბუნება, შეგრძნების მეტად პრიმიტიული უნარი და კვლავ ლირიკულ გადახვევას მიმართავს: ლუარსაბს „თითონაც უნდოდა ერთი ამისთანა ალერსი მოეწყო რამ, მაგრამ, როცა ეს ვაჭირება დაადგებოდა, თვალეზში სულ ზურგიელი, თართის დოში, არტალა ნივრით და სხვა ამისთანა გაეჩხიებოდა ზოლმე. აბა, ამ საგნებით რა ალერსს გამოჰხატავს კაცი? მაგრამ ლუარსაბმა მაინც კიდევ მოახერხა წყლიანი სიტყვა: „შენ იცი ჩემი რა ხარ? სულის წიწმატი, გულის ტარხუნა. გონების აბა რა ვთქვა? — თუნდ მარილი იყოს“². და ლუარსაბი, აღტაცებული თავის „ენაწყლიანობით“, რომ მანაც სათანადო ალერსით შეამკო დარეჯანი, წამოიძახებს: „კარგად არა ვთქვი, ის კარგი და სახელოვანი მამა ნუ წამიწყდება? კარგი მოწყობა არ იყო?“ და თვითკმაყოფილებით ის ნიშნად ჩვეულებების ამებარ „დააკრაქუნა კბილები“. ამ ლირიკულმა გადახვევამაც თუ დეტალმა — „დააკრაქუნა კბილები“ მშვენივრად გაამძაფრა ლუარსაბის გონებრივი, ზნეობრივი და ფიზიკური დაკნინების, გაწრიოკების დონემდე დასული ყოფა.

¹ ი. ჭავჭავაძე, „კაცია-ადამიანი!“, ტ. II, გვ. 136.

² იქვე, გვ. 137.

მწერალს ჭიუტად ჩაუჭიდა ხელი თავისი გმირისათვის. ყოველმხრივ უნდა მისი პრიმიტიული ბუნებისა და „ნიჭის“ გამოვლინება თვალსაჩინოდ, დამაჯერებლად დაგვისატოს — გვაჩვენოს ის, როგორც მემამულე — ბატონი, მზრუნველი მეოჯახე-მეურნე, რაც მეტად იშვიათად ხდებოდა, და, მიიჩნევათ, ბიჭების „დაწიოკებაში“ გამოვლინდებოდა ხოლმე.

აჲ ასეთი სურვილი დაებადა ლუარსაბს. ის აივნიდან გადასძახებს თავის მოურავ დათოს. პირველ რიგში აინტერესებს იმ დღისათვის როგორ მოამარაგა ბატონის ოჯახი საჭმელ-სასმელით. მიიღებდა რა ცბიერი დათოსგან დადებოდა პასუხს, რომ ბატონი საყვარელი — სასიამოვნო სასმელ-საჭმელით მომარაგებულია და მისი ოჯახიც ყოველთვის ყველაფრით სავსეა, კმაყოფილი ლუარსაბი დათოზე გულში გაიფიქრებდა: „ვეგრე, ჩემო დათო! ბატონის ოჯახის პატივი და სახელი ერთგულმა ყმამ ქვეყანას უნდა მოსდოს... თუხდა ნაკლული იყოს, უნდა სთქვას, რომ სავსეაო“¹.

ადვილად დაკმაყოფილებული და ნასიამოვნები ლუარსაბი დათოს ახლა ოჯახის საერთო მეურნეობის შესახებ შეეკითხება — გაისტუმრა თუ არა სამუშაოზე ურემები და რაძღვნი. დათოს პასუხი, რომ გასტუმრებულია ოთხი საბატონო და ათი ბეგრის ურემი, ლუარსაბს არ აკმაყოფილებს. ბეგრის ურემი რატომ თხუთმეტი არ არისო. დათოს შეპასუხებაზე: „თხუთმეტი ჩვენ კაცებში თავის გაჩენაში არ შებმულა, შენი ჭირიმე, და დღეს საიდან იქნებოდაო?“ — ლუარსაბი წყრომით, დაუინებით გაიძახოდა: „მე არ ვიცი. ხუთმეტი უნდა ყოფილიყო. როგორ იქნება? ბატონს სამსახური უნდა. მაშ, მე ბატონი არა ვყოფილვარ!.. ფიე! ხუთმეტი უნდა ყოფილიყო. მე ვუჩვენებ მათ, რომ მე ბატონი ვარ და ისინი ყმები“².

მწერალი აქაც საჭიროდა თვლის ჩაერიოს და ასეთ ლი-

¹ ი. ჰავკავაძე, „კაცია-ადამიანი?“, ტ. II, გვ. 138.

² აქვე.

ოიკულ გადახვევას იძლევა: „მართლა-და ლუარსაბს თავის დღეში ათის ურმის მეტი არ შეკბამია და რაზედ გაწყრა ეგრე უწყალოდ?!“ მწერალი თვითონვე იქვე იძლევა ახსნას: „ლუარსაბი კი იტყოდა ხოლმე: „გლახკაცს ეგრე უნდაო, რომ ყოველ ცისმარე დღეს ეშინოდეს, თორემ ღორის მკბენარსავით, რომ გლახკაცი ფეხზედ დაისო, თავზე აგაცოცდებო. მაშ! შიში შეიქმს სიყვარულსაო“.

აქ ილ. ჭავჭავაძე ამ ამბის უფრო ნათლად გარკვევისათვის კვლავ ლირიკულ გადახვევას ურთავს: „ის კი არ იცოდა ამ ბედნიერმა ადამიანმა, რომ უმიზეზო და ამგვარ ტყუილ-უბრალო აპილპილებაზედ გლახებს სულ სხვა მსჯელობა და დასკვნა აქვთ ხოლმე. ეჰ, შენ რაც უნდა სთქვა, მკითხველო, და ამ ცოლ-ქმარს კი ეგონა, რომ თუ მუცელი მაძლარი აქვო, ამგვარ ყმების მოხმარების ცოდნისაგან აქვთ. ამისთანა სულელობას ჩვენი გულწრფელი თავადი ეძახდა ბიჭების „დაწიოკებას“. დარწმუნებული იყო, რომ ეს დაწიოკება ისე აუცილებლად საჭიროა ოჯახისათვის, როგორც სმა-ჭამა კაცისათვის“!

ამ ლირიკული გადახვევით მწერალი უფრო ნათლად ააშკარავებდა ბატონყმობის მიუღებლობას, უსამართლობას, ბატონების სიბეცეს, რომლებიც ვერ ხედავდნენ, რომ ბატონების მიერ ასეთი „დაწიოკება“ უმართებულო, უგუნური მოპყრობა, გლახში აღვივებდა უკმაყოფილებას, ბოდმას ბატონებისადმი, რომ ასეთი უსამართლობა გლახს გამოათხიზლებდა და მისი უკმაყოფილება თვით მებატონეთათვის საბედისწერო შეიქმნებოდა.

* * *

ცნობილია, ილ. ჭავჭავაძეს საზოგადოებრივი მოღვაწეობა ქვეყნის წინ წაწევის, პიროვნების ღირსების გადიდებისა და მოქალაქის მაღალი მორალური დაკმაყოფილების ქვაკუთხედად მიაჩნდა. ამისი უტყუარი ნიმუშია მისი მრავალფეროვანი ცხოვრება-მოღვაწეობა. საზოგადოებრივი ცხოვ-

1 ი. ჭავჭავაძე. „კაცია-ადამიანი?!“, ტ. 11. გვ. 139.

რების ვალდებულებას ის არასოდეს არ ღალატობდა, ყოველთვის ეხმაურებოდა. მოთხრობაში „კაცია-აღამიანი?!“ მწერლისათვის ეს დამახასიათებელი ნიშანიც უხვადაა ჩაქსოვილი. მწერალს არაერთი ნიჭიერი ლირიკული გადახვევა აქვს გამოყენებული ამ ნიშნის, როგორც აუცილებელი მოთხოვნილების, წინ წამოწევის მიზნით.

ცნობილია, ყველაფერს დასაწყისი და დასასრული აქვს. ისევეა თათქარიძეების ოჯახიც. სამწუხაროდ დამთავრდა ცოლ-ქმრის შეხმატკბილებული ცხოვრება. დაირღვა ლუარსაბის ბედნიერებაც. მწერალს უნდა მკითხველს მკვეთრად აჩვენოს, რომ ცხოვრებაში ყველაფერი წარმავალია, გარდა სასარგებლო საზოგადოებრივი საქმისა, რომელიც კვალს ტოვებს. მწერალმა ორივე ცოლ-ქმარს მათი ნახევარი საუკუნის ცხოვრების შესაფერი შემდეგი მსჯავრი გამოუტანა: „მოკვდა ლუარსაბიცა ისე, როგორც იხოცებიან ბევრნა ჩვენგანნი, რომელნიც არც თავის სიცოცხლით უმატებენ რასმეს ქვეყანასა და არც თავის სიკვდილით აკლებენ... რისთვის მოვიდნენ და რისთვის წავიდნენ? ნუთუ ნახევარი საუკუნე იმისთვის იცხოვრეს, რომ ოთხი ფიჭვის ფიცარი ეშოვნათ და სამ-სამი ადლი მიწა? ან კიდევ ქვაზედ წაიწერონ, რომ „ჩუ... წლამდინ თავადი ლუარსაბი თათქარიძე და მისი კნეინა დარეჯანი ცოცხალნი ყოფილან და მერე დახოცილან?“ სხვა ხომ არაფერი გვეტყვის, რომ ესენი ამ ქვეყანაში ყოფილან და უცხოვრიათ. „წამკითხველო, შენდობა გვიბრძანეთო“, ამბობს იმათი ქვის ზედ წარწერილი, ნახევარი საუკუნე ამისათვის იცხოვრეს ამ ქვეყანაზე, რომ ბოლოს მაინც კიდევ „შენდობა“ ითხოვონ და საბოლოოთ გაიხადონ საქმე?!“¹.

ამ განაჩენს ილ. ჭავჭავაძე ასეთ ლირიკულ გადახვევას ურთავს: „მარტო ქვეყანაა, მკითხველო, დაურღვეველი და ერთი ლამაზი, გონიერი ქართველის ანდაზა: „ის ურჩევნია მამულსა, რომ შვილი სჯობდეს მამასა“.

ეს ლირიკული გადახვევა მკითხველს ეხმარება უფრო მკაფიოდ, კონკრეტულად გაიაზროს მოთხრობის დედაზ-

¹ ი. ჭავჭავაძე, „კაცია-აღამიანი?!, II, გვ. 221, 1960.

რი — ყოველი პიროვნება, პირველ რიგში, უნდა გარკვე-
ვით და მძლავრად გრძნობდეს თავის მოქალაქეობრივ ვალ-
დებულებას ქვეყნის წინაშე, რომლის მონაპოვრითაც ის
სარგებლობს, რომ ქვეყნის ეს მონაპოვარი — ცხოვრების
საღარო საყოველთაო, საზოგადოა. ამიტომ ყოველი მოქა-
ლაქე უნდა ცდილობდეს ეს საქვეყნო საღარო თანდათან,
ცხოვრების მოთხოვნილების თანახმად, პირადი შეძლებისდა
მიხედვით გაამდიდროს, გააძლიეროს; ყოველ შეგნებულ
მოქალაქეს მტკიცედ უნდა ახსოვდეს, რომ ყოველი შემდგო-
მი თაობა უნდა ცდილობდეს ამ მიმართულებით წინამორბე-
დის უმჯობესი შეიქნას, წინააღმდეგ შემთხვევაში საზოგა-
დოებრივი ცხოვრება წინ ვერ წავა, ცხოვრება შედგება,
დროს ჩამორჩება, ამოიწურება, უშინაარსო, გამოუსადეგარი
გახდება.

მოთხოვნილების დასასრულს მწერალი, თავისი მიზანდასახუ-
ლობის მკითხველში განმტკიცების მიზნით, კიდევ მიმართავს
ლირიკულ გადახვევას: „მე გავათავე და შენ, რაც გინდა,
ჰქმენ, მკითხველო! გინდა იცინე, გინდა იტირე, როცა ამ
ამბავს წაიკითხავ. ორივეს საბუთი ისევ ამავე მოთხოვნაში
გაქვს...“ ვიცი, რომ, ჩვენდა საუბედუროდ, თქვენში, მკითხ-
ველო, ძნელად იპოვება იმისთანა კაცი, რომ მართალს სიტყ-
ვას გონება გაუსწოროს. ვიცი ეს და მაინც კიდევ პირში —
როგორც მოყვარე — გეტყვი, რომ ლუარსაბი და დარეჯანი
შენს კალთაში დაბადებულან და შენის ძუძუთი გამოზრდი-
ლან. გინდა მიწყინე, გინდა არა. თუ იმათ დასცინებ, მითამ
შენი თავისთვის დაგიცინია, თუ დასტირებ — ეგ კაი ნიშა-
ნია: ს ჩ ა ნ ს, ს წ უ ხ ხ ა რ, რომ ა მ ი ს თ ა ნ ა ნ ი ვ ა რ თ,
ს ჩ ა ნ ს, შენის თავის გასწორების განზრახ-
ვამ ფრთა აიბა. ღმერთმა ქნას, რომ ეგ აგრი-
ცოს.

მ ე თ უ მ ე ნ მ ი ყ ვ ა რ ხ ა რ, მ კ ი თ ხ ვ ე ლ ო, ი მ ი -
ს ა თ ვ ი ს მ ი ყ ვ ა რ ხ ა რ, რომ იმედი მაქვს, ეგ
გასწორების განზრახვა, დღესათუ ხვალე,
შენში გაიღვიძებს“¹.

¹ ი. ჰავციავაძე, „კაცია-ადამიანი?“, ტ. II, გვ. 221—222.

ამ ლირიკულმა გადახვევამ საბოლოოდ მშვენივრად გამოაშკარავა „კაცია-ადამიანის?!“ დედააზრიც, მიზანდასახულობაც და წამძღვარებული ეპიგრაფის აზრიც — ხალხური ანდაზა — „მოყვარეს პირში უძრახე, მტერს პირს უკანა“. ამ ლირიკული გადახვევის მიზანი ასეთია: მკითხველმა მოთხრობილი ამბავი მარტო თვალთ კი არ უნდა დაინახოს, არამედ „თვალთაც და გულითაც“, აღიჭურვოს „გონების ძალით“ და რაც უნდა მწუხარე ქეშმარიტება გაიგოს, გულდაგულ შეხედეს და შეეცადოს მის სასარგებლო გზაზე დაყენებას.

ასე თანამიმდევრულად, უხვად და აზრიანადაა გამოყენებული ლირიკული გადახვევა მოთხრობაში „კაცია-ადამიანის?!“, რაც ნაწარმოებს ხვეწავს და მისი განვითარების რკალსაც შთამბეჭდავად ჰკრავს.

„გლახის ნამბობი“

„გლახის ნამბობის“ დედააზრია — არსებულ ცხოვრებაში ადამიანთა შორის არათანასწორობა განურჩევლად წოდებისა, ქონებისა; კონკრეტულად — ბატონსა და ყმას შორის თავისუფლებისა და ურთიერთგაგების, დაფასების, „სიყვარულის ხიდი“ არ გაიდება. ამ მოთხრობის მიზანდასახულობაც ასეთია: მკითხველში გააღვიძოს სიყვარული, თანაგრძნობა და პატივისცემა ყმისადმი და მასში გააღვივოს ბრძოლის სურვილი ბატონყმობის ინსტიტუტის მოსასპობად, ყმის გასანთავისუფლებლად. მოთხრობის შინაარსი გაშლილია ზატონსა და ყმას შორის ურთიერთობის სინამდვილიდან ამოკრეფილი ცოცხალი სურათებით.

ილ. ჭავჭავაძე კახეთში ნადირობის დროს ძველ, მიტოვებულ საბძელში ძონძებში გახვეულ გლახას ხედება. დაინტერესდება მისი ვინაობით, მაგრამ იმ სოფელში მცხოვრებ ნათლიმამისგანაც კი ვერაფერს გაიგებს. ნათლიმამის თქმით, გლახა ერთი უთუისტომო კაცია და თავის ვინაობას არავინ უმხელს. ილ. ჭავჭავაძე მოინდომებს გლახის ვინაობა თვითონ შეიტყოს. ერთ დღეს ნადირობიდან დაბრუნებისას მას-

თან მივა. გამოელაპარაკება და გლახა უამბობს მას თავის თავგადასავალს.

გლახა — გაბრო მწერალს გულწრფელად უამბობს თავისა და მის სასიამორო ყმა პეპიას ჯოჯოხეთურ შევიწროება-წამებას ბატონისაგან და აგრეთვე ბატონის დამხმარე სახელმწიფო დაწესებულებათა მოხელეებისაგან; მწერალი ველარ უძლებს საშინელ ამბავს და შეწუხებული წამოიძახებს: „ღმერთო! რამდენი ამისთანა ცრემლი იღვრება ამ შენგან გაჩენილ დედამიწის ზურგზედ. მაგრამ სიავე ადამიანისა აქამდე არ ჩაირეცხა. დიდება შენს მოთმინებას“¹. მწერლის ეს ლირიკული გადახვევა მოთხრობის სიუჟეტის გაშლაში დროულად ჩაქსოვილი, რა თქმა უნდა, საგრძნობლად ამძაფრებს ნაწარმოების იდეასაც და მკითხველსაც დაბეჭითებით შთააგონებს მის მიზანდასახულობას — შეიქმნას აქტიური სებრძოლი ბატონყმობის ინსტიტუტის მოსასპობად. ჩაგრულთა მოთმინება საზღვარს გადავიდა, ბატონყმობა მიუღებელია, აუტანელია. ამასთან ლირიკული გადახვევა დამაჯერებლად არწმუნებს მკითხველს, რომ ამგვარი მიუღებელი ურთიერთობა ყმასა და ბატონს შორის ტიპიურია. თვით მოთხრობის გმირები გლახა და პეპია ტიპიურები არიან. ეს ლირიკული გადახვევა მოთხრობის სიუჟეტის გაშლასაც და მკითხველის ინტერესის გაცხოველებასაც უწყობს ხელს.

ილ. ჭავჭავაძე ამითაც არ კმაყოფილდება. ბატონყმობის ინსტიტუტის მიუღებლობასთან ერთად მას აგრეთვე უნდა გააშინებლოს თვით ძირი, საფუძველი ადამიანთა ჩაგვრისა, უსამართლობისა — სახელმწიფოებრივი წესწყობილებისა. რომელიც ამაგრებდა და ყველა შესაძლებლობით იცავდა ამ ძალმომრეობის ინსტიტუტს, რომელიც მხოლოდ ძალის მქონე ადამიანთა მცირე რიცხვის ინტერესებს ემსახურებოდა.

ამ გარემოების მკვეთრი ჩვენებისათვის ილ. ჭავჭავაძე ლირიკულ გადახვევას მოთხრობის მთავარი გმირის პირით შემდეგნაირად შლის: გაბროს უყვარს პეპიას ქალი თამრო. ისიც თანაუგრძნობს მას. მათ გადაწყვეტილი აქვთ შეუღლე-

¹ ი. ჭავჭავაძე, „გლახის ნამბობი“, ტ. II, გვ. 92, 1950 წ.

ბა. მაგრამ თამროს თურმე ბატონმა დაადგა თვალი. გაბრომ იცის დათიკოს დაუოკებელი, დაუნდობელი ბუნების ამბავი, უნდა ისარგებლოს თავისი დამოკიდებულებით დათიკოსად-მი, სთხოვოს თამროზე ხელი აიღოს, მაგრამ დათიკო შეუბრალებელი, შეუვალაი.

დათიკოსთან საუბრის დროს გაბროს შინაყმების დახმარებით გაბაწრავენ და დიამბეგს მიუყვანენ. დიამბეგი გაბროს შემდეგ ბრალდებას წარუდგენს: გაბროს და პეპიას პირობა შეუკრავთ ბატონი დათიკო მოკლანო. გაბრომ გულწრფელად უამბო დიამბეგს თავისი საუბარი როგორც დათიკოსთან, ისე პეპიასთან. დიამბეგმა არც აცია, არც აცხელა, გაბროს ოქმზე ხელნ მოაწერინა, შემდეგ უბრძანა გაბროსათვის ბორკილები გაეყარათ და სატუსაღოში შეეგდოთ. შეგინებული, შევიწროებული და შეურაცხყოფილი ყმის მდგომარეობის მოსმენითა და ნახვით პოეტი მოწოლილ ბოდმას ველარ იტევს. ეს და ამგვარი გარემოება მთელი სიმწვავეით მკითხველს რომ სრულად აგრძნობინოს, ასეთ ლირიკულ გადახვევას მიმართავს, რომელსაც მეტი ძალისა და სიცხადისათვის თვით გაბროს წარმოათქმევენებს: „ვეგდე მარტო მარტო იმ საძაგელ სამყოფელოში. რა ვითხრათ, რა ჭირი გამოვიარე იმ ერთ დღეს და იმ ერთ ღამეში!.. გულმა ღრღნა დამიწყო, სისხლი ძარღვებში გამიყინდა, ტვინი კი მეწოდა. ძნელია, შენი ჭირიმე! ბრალიანი კაცი ყველაფერს აიტანს, რაც უნდა სატანჯველი იყოს, ვაი იმას, ვინც უბრალოა!.. მაშინ... უჰ, მაშინ... ღმერთმა დაიფაროს ყოველი ქრისტიანი და ყველა ადამიანის შვილი... როგორც ცოფიანი ძაღლი, თავს შეიჭამს უბრალოდ სატანჯველს მიცემული კაცი, ვისაც არ გამოუტდია ეს დღე, იმან არ იცის, რა მწვავეა. ღმერთმა ნურავის გამოაცდევინოს“¹.

ეს ლირიკული გადახვევა მკითხველს ენმარება უფრო მკვეთრად გაიგოს და განიცადოს არა მარტო გლეხის შეგინებული, უფლებააყრილი, უზომოდ შევიწროებული მდგომარეობა, არამედ, აგრეთვე, როგორც ბატონის ძალმომრეობა, უადამიანობა, ისე სახელმწიფოებრივი წყობილების, მისი კა-

¹ ი. კ ა ვ კ ა ვ ა ძ ე, „გლახის ნამბობი“, ტ. II, გვ. 104, 1950 წ.

ნონმდებლობის უსამართლობა, უკანონობა, მიუღებლობა, ბოროტება.

მწერალი, უდავოდ, ნათლად და მწკვედ აგრძნობინებს მკითხველს, რომ უთანასწორობის ბოროტი ძალა ჩამარხულია თვით სახელმწიფოებრივ წყობილებაში, რომელიც მხოლოდ გაბატონებული კლასების პრივილეგიებს ემსახურება. აპიტომ მწერალს უნდა სახელმწიფოებრივ წყობილებას ფარდა აწადოს, სააშკარაოზე გამოიტანოს, რისთვისაც მან შემდეგი ლირიკული გადახვევა გამოიყენა: «პირველ ხანებში რომ მამგონებაა ჩემი უბრალოება და ის ტანჯვა, რომელსაც მე მიმცეს, დაცემულვარ იატაკზედ და უილაჯობით მიწა მიღრღნია. ასეთი დღე დამდგომია. დრო ყოფილა, რომ შხამს გამოვაჟღერებდო, შხამს, ჩემის დაშხამულის გულიდამ და წვეთ-წვეთად ჩავაწურებდი ჩემს დამღუპველსა, რომ იქ შემხვედროდა. მაგრამ ის სად იყო? ღმერთო მაღალო, ნურა ქრისტიანს კაცს, ნურა ადამიანს ნუ მიაყენებ იმ დღეს, რაც მე ხანდისხან იმ სატუხალში დამდგომია!.. შენი ჯოჯოხეთი იმასთან სამოთხეა»¹.

მართლაც, ლირიკული გადახვევები მწერალს ძალზედ ეხმარება, იშვიათი სიძლიერითა და სიმკვეთრით გამოთქვას თუ გამოხატოს იმ შავბნელი ბატონყმობის დროს შექმნილი ტანჯვის გოლგოთაზე აყვანილი ყმის გოდება, ბოღმა, სურვილი ადამიანური ყოფისა; იშვიათ შედარებაშია განსახიერებელი იმ დროის გლეხის ცხოვრების სახე თუ არსი — „შენი ჯოჯოხეთი იმასთან სამოთხეა“.

ამრიგად, აღნიშნულმა ლირიკულმა გადახვევებმა მაქსიმალურად შეუწყო ხელი „გლახის ნაამბობის“ იდეის და მიზანდასახულობის ჩვენება-გაგებას, ამ უთავბოლო და მოუწყობელი სახელმწიფო წყობილების წინააღმდეგ მკითხველში ბრძოლის გაღვივებას. ლირიკულმა გადახვევებმა მოთხრობის სიუჟეტის გაშლასაც თითქოს მეტი ძალა, დინამიურობა და აქტიურობა მისცა. ყოველივე ამან „გლახის ნაამბობის“ დახვეწას, მის მაღალ მხატვრულ დონეზე სრულქმნას ხელი შეუწყო და მოთხრობის იდეა მკითხველამდე დამაჯერებლად მიიტანა.

¹ ი. კ ა ვ ე კ ა ძ ე, „გლახის ნაამბობი“, ტ. II, გვ. 105, 1950.

(ვლადიკავკასილამ ტფილისამდე)

ილ. ჭავჭავაძის „მგზავრის წერილები“ (ვლადიკავკასილამ ტფილისამდე) მართო მწერლის უშუალო შთაბეჭდილებების, მისი სხვადასხვა პირებთან შეხვედრა-საუბრების აღწერა-გადმოცემა კი არ არის, რაც მკითხველისათვის, უდავოდ, დიდად მნიშვნელოვანი და საინტერესოა, არამედ მასში, აგრეთვე, მაქსიმალური სიცხადითა და სიზუსტითაა გამოვლინებული ავტორის — ილ. ჭავჭავაძის — უმაღლეს სწავლამიღებული და საზოგადო სამოღვაწეოდ გამზადებული პოეტის — ნამდვილი ბუნება და განწყობილება. თუ გარემოდან მიღებულ შთაბეჭდილებებს მწერალი აღწერა-გადმოცემის საშუალებებით იძლევა, რაშიც, როგორც ჩვეულებრივ ყოველ შემოქმედებაში, ავტორი, რა თქმა უნდა, თავის შესაძლებლობის ფარგლებში, კოლორიტულადაა გამომქლავებული, „მგზავრის წერილებში“ მწერლის ბუნების, განწყობილებისა და მიმართულების სრულად გამოვლინებას დიდად უწყობს ხელს ლირიკული გადახვევების გამოყენებაც.

ჭაბუკი პოეტი ილ. ჭავჭავაძე თავისი ქვეყნის — მისი გაჯანსაღების, უკეთესი ცხოვრებისაკენ წინ წაწევის ღრმა სურვილით და მისდამი ვალდებულებით შებოჭილი მიემგზავრება რუსეთში, რათა იქ, რუსეთის ატეხილ მძლავრ საზოგადოებრივ ცხოვრებაში გამონახოს საჭირო გზა და საშუალებანი თავისი მისწრაფებების განხორციელებისათვის. იქ ის ძთელი თავისი ღრმა შეგნებით აკვირდება რუსეთის ახალ ცხოვრებას, გაფაციცებით ეძებს და ეუფლება ახალი ცხოვრების მოსაპოვებელ და გამამტკიცებელ, ქვეყნის წინ წაწევის ძირითად საშუალებებს — საქმარისად შეიარაღებას, როგორც სასარგებლო საჭირო ცოდნით, ისე მისი ცხოვრებაში გატარების, გამოყენებას ჩვევა-უნარით. მწერლის სტუდენტობის პერიოდის შემოქმედებაში ილ. ჭავჭავაძის ძიება, ზოგჯერ მერყეობაც, საერთოდ პოეტის ნიჭის, უნარის, მსოფლმნედეკლობის, თავისებური ევოლუცია, ზრდა მკვეთრადაა ახახული, მაგრამ „მგზავრის წერილებში“ ჩაქსოვილი შემდეგი ლირიკული გადახვევა განზოგადოებულად და იშვიათი სიძლიერით აშუქებს ილიას

საზოგადოებრივი მოღვაწეობისათვის მზადების სპეციფიკურ ხასიათს.

ოთხი წლის განმავლობაში ქვეყნის კეთილდღეობისათვის სპირო ცოდნისა და ჩვევების შექმნისათვის დაუცხრომელა ბრძოლის შემდეგ სამშობლოში მომავალი პოეტი თავის თავს თვითანგარიშს აძლევს და „მგზავრის წერილებში“ ასეთ ლირიკულ გადახვევას იშველიებს: „ოთხი წელიწადი იყო, რაც მე რუსეთში ვიპყოფებოდი და ჩემი ქვეყანა არ მენახა, ოთხი წელიწადი!.. იცი მკითხველო, ეს ოთხი წელიწადი რა ოთხი წელიწადია! პირველი, რომ მთელი საუკუნეა მისთვის, ვინც თავის ქვეყანას მოშორებია. მეორე, ეგ ოთხი წელიწადი ცხოვრების საძირკველია, ცხოვრების წყაროს სათავეა, ბეწვის ხილია, სიბნელისა და სინათლის შუა ბედისაგან გადებულა. მაგრამ ყველასათვის კი არა, მარტო იმათთვის, ვინც რუსეთში წასულა რათა ჭკუა ავარჯიშოს, ტვინსა და გულს მოძრაობა მისცეს, — ფეხი ააღმევინოს, ეს ის ოთხი წელიწადია, რომელიც ჭაბუკის ტვინსა და გულში გამოჰკვანძავს ხოლმე ცხოვრების კვირტას. ეს კვირტი კიდევ ის კვირტია, რომლიდამაც მშვენიერი და ბრწყინვალე მტევანიც გამოვა და ძალყურძენაც. ოო, ძვირფასო ოთხო წელიწადო! ნეტავი იმას, ვისაც შენგან გადებული ბეწვის ხილი ფეხთა-ქვეშ არ ჩასწყდომია, ნეტავი იმას, ვინც შენ რიგიანად მოგიხმარა“¹.

მაღალი. სწორი, ბევრის მთქმელი შეფასება მისცა ამ ლირიკული გადახვევით ილ. ჭავჭავაძემ პეტერბურგში გატარებულ ოთხ წელს, ჭკუის სავარჯიშოდ, ტვინისა და გულის „ფეხის ასაღმელად“, სამოქმედოდ გაწევისათვის. აქვე მშვენიერადაა მოცემული პასუხისმგებლობის შეგნებული დამოკიდებულება ამგვარი სავალდებულო მოვალეობის შესრულებისათვის, რაც, ძვირფასი მოძღვრება იყო თავის დროისათვის და ასეთად რჩება შთამომავლობებისათვის, რომელნიც მამულის წინსვლას თავისი ცხოვრების ძირითად მოვალეობად მიიჩნევენ. ამ ლირიკულ გადახვევაში ზედმიწევნით მოჩანს მაღალი პატრიოტული გრძნობით ანთებული ჭაბუკი პოეტი ილ. ჭავჭავაძე და მთელი მისი თაობა.

¹ ი. ჭ ა ვ ჭ ა ვ ა ძ ე, „მგზავრის წერილები“, ტ. II, გვ. 10—11, 1950 წ.

ილ. ქავკავაძე აგზნებული უახლოვდება სამშობლოს. მას ადელეებს მგზავრობაში მიღებული შთაბეჭდილებანი, ფიქრები თავის სამშობლოზე, ნანახსა და განცდილზე, „ელვის უმაღლეს ერთი ფიქრი მეორეზედ ეცვლებოდა“, — როგორც თვით მწერალი გვარწმუნებს, — მის „ტვინში რევოლუცია მოხდა“. და რომ გადაგვიხსნას თავისი შინაგანი სამყარო, მკითხველს ყველა ამ ზრახვათა გამომწვევი ფიქრი ზუსტად რომ აჩვენოს, პოეტი ასეთ ლირიკულ გადახვევას მიმართავს: „ამ ყოფაში ვიყავ. ბოლოს ჩემთა ფიქრთა, ყოველმა თვითოეულად, თავისი შენაფერი ადგილი დაიჭირა ჩემს გონებაში. მათ შორის ერთი უფრო ბრწყინვალედ გამოჩნება. იმ ერთს მოჰყვა მეორე, მეორეს — მესამე, ასე რომ ბოლოს ერთ განუწყვეტელ გრეხილად შემექმნენ. როგორ შევეყრები მე ჩემს ქვეყანას და როგორ შემეყრება იგი მე! ვიფიქრე. რას ვეტყვი მე ჩემს ქვეყანას ახალს და რას მეტყვის იგი მე? ვინ იცის: იქნება მე ჩემმა ქვეყანამ ზურგი შემომაქციოს, როგორც უცხო ნიადაგზე გადარგულსა და აღზრდილსა? იქნება ზურგიც არ შემომაქციოს, იქნება მიმითვისოს კიდეცა, რადგანაც ჩემში მაინც-და-მაინც ჩემი ქვეყნის ღვრიტაა დაღებული. მაგრამ მაშინ რა ვქნა, რომ ჩემმა ქვეყანამ მაპიყოლოს და მიაბოს თავის გულს-ტკივილი, თავისი გლოვის დაფარული მიზეზა, თავისი იმედი და უიმედობა, და მე კი, მის ენას გადაჩვეულმა, ვერ გავიგო მისი ენა, მისი სიტყვა? იქნება მიმიღოს კიდეც და, როგორც თავისი შვილი, გულზედაც მიმიკრას და ხარბად დამიგდოს ყური, მაგრამ შევიძლებ კი, რომ მას ღვიძლი სიტყვა ვუთხრა და იმ სიტყვით გულისტკივილი მოვურჩინო, დაერღობილი აღვადგინო, უნუგეშოს ნუგეში მოვფინო, მტრალს ცრემლი მოვწმინდო, მუშაკს შრომა გავუაღვილო; იმ სიტყვით ვასმინო, რომ არის მრავალი ქვეყნები, ჩვენზედ უფრო უბედურად გაჩენილნი, მაგრამ უფრო ბედნიერად მცხოვრებნი; და ის თვითეული ნაპერწკალი, რომელიც არ შეიძლება, რომ ყოველს კაცში არა ჟონავდეს, ერთ დიდ ცეცხლად შევაგროვო ჩემის ქვეყნის გაციებულის გულის გასათბობლად. შევიძლებ კი? შევიძლებ გასაგონის ღვიძლის სიტყვის თქმასა? გადავწყვიტე, რომ ჩემი ქვეყანა მიმიღებს და მიმითვისებს კიდეც. იმიტომ რომ იმისი სისხლი და ხორცი ვარ; იმის სიტყვასაც და

ენასაც გავიგებ, იმიტომ რომ მამულის სიტყვას მამულიშვილია ყურს უგდებს განა მარტო ყურითა, გულითაცა, რომლისათვისაც დუმილიც გასაგონია: ჩემს სიტყვასაც გავაგებინებ, იმიტომ, რომ შვილის სიტყვა მშობელს ყოველთვის ესმის. მაგრამ ამას სულ სიტყვაზედ ვლაპარაკობ, საქმე კი საქმეშია. შენვე ქვეყანამ საქმე რომ მოგთხოვოს, მაშინ რასა იქმ? — ვკითხვამე ჩემს თავს და გავჩერდი კიდევ. ვიგრძენ, რომ ამ კითხვამ შესწყვიტა ის ზემოხსენებული ჩემი ფიქრების ფერადი გრენილი. — მართლა და რა უნდა ვქნა? — ვკითხე ჩემს თავს ხმაპალა“¹.

აი აქაა ილ. ჭავჭავაძის საზოგადოებრივი მოღვაწეობის თუ დანიშნულების მთავარი კვანძი, საფუძველი, ასე ნიჭიერად გამოხატული, ლირიკული გადახვევით მოცემული, რასაც ჩვენს მაშინდელ მდგომარეობაში (60—70-იან წლებში) მკითხველისათვის დიდი რეზონანსი უნდა ჰქონოდა და ჰქონდა კიდევ.

ამ ლირიკულ გადახვევაში მარტო ილ. ჭავჭავაძის, როგორც მოქალაქის, თავის ქვეყნისადმი დამოკიდებულება კი არ არის გამოხატული, არამედ მას ზოგადი ხასიათიც ჰქონდა, მასში ჭეშმარიტად ნათლად იხატებოდა ეგრეთწოდებული თერგდალეულთა ჯგუფის საერთო განწყობილება და ქვეყნის წინ წაწევის, გაჯანსაღებისათვის გატაცებული მოღვაწეობის სურველი. ასეც იღებდა ამას ქართველი მკითხველი.

ილ. ჭავჭავაძე სამშობლოს მიახლოებასთან დაკავშირებით გზადაგზა მიღებულ შთაბეჭდილებებში ლირიკულ გადახვევითა სახით დიდი ოსტატობით აქსოვს ქვეყნის სასიკეთოდ ამოძრავებულ საკუთარი ბუნების დუდილს. მგზავრმა-პოეტმა სტეფანწმინდას მოაღწია. მშვენიერი საღამო იყო. გადაწყვიტა ღამე იქ გაეთენებინა — ძალუმად განეცადა მშობლიური სანახაობის მშვენიერება და ერთგვარი სიხარულისა და სიამაყის გრძნობით წამოიძახებს:

„სხვა საქართველო სად არის,
რომელი კუთხე ქვეყნისა?“

¹ ი. ჭავჭავაძე, „მგზავრის წერილები“, ტ. II, გვ. 11—12, 1950.

ეს, თითქოს, უნებლიე ყვილია სამშობლოს — საქართველოს სიმშვენიერით მოხიბლული მოქალაქე—შვილისა, როქელიც მტკივნეულად განიცდის მასზე ზრუნვის აუცილებლობას. პოეტი ოთახიდან გამოდის, შეხედავს სტეფანწმინდის პირდაპირ აზიდულ მყინვარს, თეთრად და გარკვევით რომ მოჩანდა ცის ლაქვარდზე. დიდებული სანახაობით მოხიბლული პოეტი მყინვარისაგან მიღებულ შთაბეჭდილებას, ბუნებასა და მსოფლმხედველობასთან შეხამებულ თავის განწყობილებას (შესაძლებელია თერგდალეულთა თაობის), ასეთ მძლავრ ლირიკულ გადახვევაში გამოაქანდაკებს: „მყინვარი!.. დიდებულია, მყუდრო და მშვიდობიანი, მაგრამ ცივია და თეთრი. დანახვა მისი მაკვირვებს და არ მალეღვებს, მაციებს და არ მათბობს, — ერთი სიტყვით მყინვარია. მყინვარი მთელის თავის დიდებულებით საკვირველია და არა შესაყვარებელი. აბა რად მინდა მისი დიდება? ქვეყნის ყაყანი, ქვეყნის ქარიშხალი, ქროლვა, ქვეყნის ავ-კარგი მის მაღალს შუბლზედ ერთ ძარღვსაც არ აატოკებს. ძირი თუმცა დედამიწაზედ უდგა, თავი კი ცას მიუბჯენია, განზედ გამდგარა, მიუქარებელია. არ მიყვარს არც მაგისთანა სიმაღლე, არც მაგისთანა განზედ გადგომა, არც მაგისთანა მიუქარებლობა. დალოცა ღმერთმა ისევ თავზედ ხელაღებული, გიჟი, გადარეული, შეუპოვარი და ლუმონავი მღვრიე თერგი. შავის კლდის გულიდამ გადმომსკდარი მოდის და მობღავის და აბღაველებს თავის გარეშემოსა. მიყვარს თერგის ზარიანი ხუილი, გამალებული ბრძოლა, დრტვინვა და ვაი-ვაგლახი. თერგი სახეა ადამიანის გაღვიძებულის ცხოვრებისა, ამალეღვებელი და ღირსსაცნობი სახეც არის: ამის მღვრიე წყალში სჩანს მთელის ქვეყნის უბედურების ნაცარტუტა. მყინვარი კი უკვდავებისა და განცხრომის დიდებული სახეა: ცივია — როგორც უკვდავება და ჩუმი — როგორც განცხრომა. არა, მყინვარი არ მიყვარს, მით უფრო, რომ მიუქარებლად მაღალია, ქვეყნის ბედნიერების ქვაკუთხედში კი ყოველთვის ძირიღამ დადებულა, ყოველი შენობა ძირიღამ ამალეღვებულა, მაღლიღამ კი შენობა არსად არ დაწყებულა. ამიტომაც მე, როგორც ქვეყნის შვილს, თერგის სახე უფრო მომწონს და უფრო მიყვარს. არა, მყინვარი არ მიყვარს: მისი სიცივე ჰსუსხავს და სითეთრე აბერებს!

მაღალიაო! რად მინდა მისი სიმალლე, თუ მე იმას ვერ ავწვდებო და ის მე ვერ ჩამომწვდებო. არა, არ მიყვარს მყინვარი... ნეტავი შენ, თერგო! იპითი ხარ კარგი, რომ მოუსვენარი ხარ. აბა პატარა ხანს დადევ, თუ მყრალ გუბედ არ გარდაიქცე და ეგ შენი საშინაო ხმაურობა ბაყაყების ყიყინზედ არ შეგეცვალოს. მოძრაობა და მარტო მოძრაობა არის, ჩემო თერგო, ქვეყნის ღონისა და სიცოცხლის მოპყემი“...¹

ამ ლირიკულ გადახვევაში იშვიათი ოსტატობითაა აღბეჭდილი ილ. ჭავჭავაძის მუდამ აქტიური, მოძრაი, მებრძოლი, ხალხისათვის უკეთესი ცხოვრების მოპოებისაკენ მიზანდასახული, მრავალფეროვანი, ღრმა ბუნება და მოღვაწეობა, შექმდეში ასე კოლორიტულად და კვალდაჩნეულად გაშლილი ჩვენი ცხოვრების სინამდვილეში. ცოცხლად და მიმზიდველადაა წარმოდგენილი ჭაბუკი პოეტის სახე, რომელსაც საზოგადოებრივი მოღვაწეობის კარიბჭეში შესასვლელად გამზადებულს, წინასწარ ნათლად აქვს გათვალისწინებული თავისი და ყველა შეგნებული ქართველი მოქალაქის (პირველ რიგში, რა თქმა უნდა, თერგდალეულთა თაობის) მსოფლმხედველობისა და მოღვაწეობის ძირითადი საფუძვლები: გამუდმებული მოძრაობა — ე. ი. აქტიური, შეგნებული საპარგებლო საზოგადოებრივი საქმიანობა, როგორც აუცილებელი საფუძველი ცხოვრების განვითარებისა, წინ წაწევისა, რომლის ხანმოკლედ წეჩერებაც კი თუნდაც შესუსტება, მიუღებელია, მავნებელია: წინააღმდეგ შემთხვევაში, როგორც ცალკე პიროვნებას, ისე მთლიანად ერს—ხალხს მოელის გახრწნა, განადგურება. აქვე მშვენივრად იგრძნობა ილ. ჭავჭავაძის ოთარაანთ ქვრივის პირით აღიარებული, მუდამ დასამახსოვრებელი ბრძნული თქმა: „თუ წუთისოფელს ერთ ბეწო ხანს თვალი მოუხუჭე, ისე გაგთელავს, როგორც დიდოელი ლეკი ნაბადსაო“.

ამიტომაც, რომ ილ. ჭავჭავაძეს არ უყვარს, არ იზიდავს დიდებული, მყუდრო და მშვენიერი მყინვარი. ჭაბუკი პოეტის თვალში მყინვარის დიდებას ფასი არა აქვს, რადგანაც „ქვეყნის ყაყანი, ქვეყნის ქარიშხალი, ქროლვა, ქვეყნის ავ-კარგი მის მაღალ შუბლზე ერთ ძარღვსაც არ აატოკებს“, ის მიუყა-

¹ ი. ჭავჭავაძე, „მგზავრის წერილები“, ტ. II, გვ. 20—21, 1950 წ.

რებელია, განზე დგას. ჭაბუკ პოეტს არ იზიდავს არც მისი სი-
მალლე, არც მისი განზე დგომა, არც მისი მიუყარებლობა. იგი
დაუფარავად აცხადებს: „რად მინდა მაგისთანა სიმალლე, თუ
მე იმას ვერ ავწვდები და ის მე ვერ ჩამომწვდება“. ჭაბუკი პოე-
ტის გაგებით, რაც ქვეყნისთვის, ხალხისთვის ურგებია, მას
ფასი, ღირებულება დაკარგული აქვს. ამით აიხსნება, რომ მას,
როგორც მამულიშვილს, გიყი, შეუპოვარი და დაუმონავი,
შავი კლდიდან გადმომდინარე მღვრიე თერგი, რომლის გაპა-
ლებულ ხუილში იხატება „გაღვიძებული ადამიანის“ ბრძოლა,
დრტვინვა, ვაივაგლახისაგან განთავისუფლების დაუძლეველი
სწრაფვა, მოსწონს, იზიდავს და „ღირსსაცნობ სახედაც“ მი-
ჩნია. ჭაბუკ პოეტს კარგადა აქვს გაგებული და გააზრებული,
რომ ქვეყნის „ბედნიერების ქვაკუთხედი ყოველთვის ძირიდან
დადებულა. ყოველი შენობა ძირიდან აშალებულა, მალლი-
დან კი შენობა არსად არ დაწყებულა“. თერგი პოეტს მოსწონს
და იზიდავს, რადგანაც ის ცოცხალი სახეა მოუსვენარი, მრის-
ხანე, შეუპოვარი და დაუმონავი ადამიანისა. სამოღვაწეოდ
გამზადებულმა პოეტმა კარგად იცის, რომ „მოძრაობა და
ზარტო მოძრაობა არის ქვეყნის ღონისა და სიცოცხლის მოს-
ცემი“.

ამ ლირიკულმა გადახვევამ აშკარად და მიმზიდველად
გამოაქანდაკა როგორც ჭაბუკი ილ. ჭავჭავაძის (ვფიქრობთ,
საერთოდ ახალი თაობის — თერგდალეულების) რადიკალურ-
დემოკრატიული მოწინავე იდეები, მიმართულება, ისე შაბი
სასარგებლო, საჭირო საზოგადოებრივი მოღვაწეობისადმი
აღფრთოვანებული განწყობილება — სწრაფვა. ამ ლირიკული
გადახვევის ძალისა და მნიშვნელობის სწორი გაგება და
დაფასება მხოლოდ იმ შემთხვევაში შეიძლება, თუ სათანადოდ
გავითვალისწინებთ ჩვენი XIX საუკ. 60-იანი წლების საზო-
გადოებრივ ცხოვრებას—ძველი საზოგადოებრივი ცხოვრებას
საწყისების რღვევას, საზოგადოების მოღუნებული, შეიძლება
ითქვას, შინაარსეულად საგრძნობლად დაცლილი, უილაქნო,
ნიადაგმერყეული, ქედმონრილი ყოფა ახალი ცხოვრების გზი-
სა და საწყისების ჯერ არცოდნა, მეტად დამაჯერებელს ხდის
ჭაბუკი პოეტის სიმპათიას და მისწრაფებას ამგვარი მდგომარე-
ობის დასათრგუნავად, ახალი საზოგადოებრივი ცხოვრების

ლიამეტრულად საწინააღმდეგო გზით წარმართვის დიდ, დაუ-
ოკებელ სურვილს. ამასთან აგრეთვე მყინვარისა და თერგის
თვისებათა განსხვავებული დახასიათებით ილ. ჭავჭავაძემ
უფრო გააქვევტრა თავისი, როგორც მოქალაქის და პიროვნე-
ბის, ქვეყნისადმი ვალდებულება — დამოკიდებულება.

წმობელი ქვეყნის ჭიშკარში მღვომ პოეტს, მისი ქვეყნისა-
თვის ანატირ გულსა და გონებას ყოველი გარემო მოვლენა თუ
სურათი შესატყვისად აღლვებს და ამეტყველებს. თავის ამ
განცდებს პოეტი თანდათანობით დიდი მონდომებითა და ლი-
რიკული გადახრებით მშვენივრად და შთამაგონებლად ათვალ-
საჩინოებს. მაგალითად:

„დაღამდა, მაგრამ არ ვიცი, რას ვიქმოდო, რომ იმედი არა
მქონდეს კვლავ გათენებისა. სიცოცხლე სიცოცხლედ-ღა ელი-
რებოდა?.. მიყვარს, ბუნებავ, შენი დაწყობილება, რომლის
მეოხებითაც ყოველი ღამე თენდება ხოლმე“¹. აქაც ძალუძად
იგრძნობა პოეტის მთრთოლავი გულის კვნესა. ღამე — მაშინ-
დელი ჩვენი მიძინებული, ხმაგაკმედილი საზოგადოებრივი
ცხოვრების გამოხატულებაა — სიმბოლოა; გათენების რწმე-
ნა — ეს მისი (ჩვენი საზოგადოებრივი ცხოვრების) გამო-
ფხიზლება-გამოღვიძებისა და აღორძინების იმედია.

ვინაიდან საზოგადოების — ხალხის გაღვიძება, ამოქმედება
ძირითადი მტკივნეული პრობლემა იყო ილ. ჭავჭავაძისა და
თერგდალეულთა მთელი თაობისათვის, ამ გარემოებას ჩვენი
მწერალი გულმოდგინედ ჩაჰკირაკიტებს: მწერალი თითქოს
ზემთემოყვანილ ლირიკულ გადახვევას კვლავ უბრუნდება და
უფრო აღრმავებს: „დაღამდა. მისწყდა ადამიანის ფეხის ხმა...
მორკმული ხმაურობა; აღარ იმის მისი დაღლილის ზრუნვისა
და წადილის გუგუნი... ადამიანი აღარ სჩანს ჩემს გარშემო.
ვაი, რა ცარიელია ეს სავსე ქვეყანა უადამიანოდ!.. არა, წა-
რიღეთ ეს ბნელი და მშვიდობიანი ღამე თავის ძილითა უა-
სიზმრებითა და მომეცით მე ნათელი და მოუსვენარი დღე
თავის ტანჯვითა, წვალებითა, ბრძოლითა და ვაი-ვაგლახით!
ჰოი, ბნელო ღამევე, მეჭავრები შენ მე! შენ რომ არ დაარსებუ-
ლიყავი ქვეყნისათვის, მე მგონია, რომ ნახევარი უბედურებაც

¹ ი. ჭავჭავაძე, „მგზავრის წერილები“, ტ. 11, გვ. 22, 1950.

ადამიანისა ქვეყანაზედ არ იქნებოდა... შენ ხარ ხელის შექმნობი იმ ხელობისა, რომელსაც თვალთმაქცობას ეძახიან და რომელიც ადამიანის დამფრთხალ გონებას უბედურებას ბედნიერებად აჩვენებს ხოლმე; შენ ხარ ჟამი და დრო კუდიანობას სერობისა, საცა ისმის სადღეგრძელო სიბნელისა და უმეცრებისა. პოი, ბოროტო, წარვედ ჩემგან, დღეო ნათელო, მოვედ შენ!¹

ამ ლირიკულ გადახვევაშიც სიმბოლოები და ქარაგმები უბეადაა გამოყენებული: ღამეში (ე. ი. ხალხთა უფლებრივად, ეკონომიურად, კულტურულად ჩამორჩენილ ცხოვრებაში) ადამიანი (ე. ი. აქტიურად მოაზროვნე, სახალხო ცხოვრების უკეთესობისათვის მებრძოლი) არა ჩანს. ამიტომ მაღალი იდეებისათვის მებრძოლ პოეტს არსებული დაჩიავებული, უიდეო, უმოქმედო ადამიანებით სავსე ქვეყანა ცარიელად, უადამიანოდ მიაჩნია. ყოველი ბოროტება, ძალმომრეობა, უსამართლობა იმარჯვებს სიბნელეში, ამიტომ დაუნდობელი, მედგარი ბრძოლა სიბნელესთან, ე. ი. ხალხის ცხოვრების ჩამორჩენილობასთან, მის უცოდინარობასთან (ერის კულტურის ამაღლებისათვის) — ასეთია მისი მიზანი. ამ ლირიკულ გადახვევას უფრო აძლიერებს და ამკვეთრებს აქვე ჩართული ახალი ლირიკული გადახვევა, ასევე სავსე სიმბოლოებითა და ქარაგმებით: „გათენდა და გაიხმაურა ქვეყანამ ადამიანის ხმითა. დღემ დაიწყო თავისი დაუდგარი ფაცა-ფუცი. კარგია გაღვიძებული ადამიანი!.. მაგრამ კიდევ უკეთესია ადამიანი, რომელსაც ძილშიაც არა სძინავს, ქვეყნის უბედურებით გულადტკინებულსა, ჩემო ლამაზო ქვეყანავ, არიან ამისთანანი შენში? მე მოვნახავ და, თუ ვიპოვე, ვეთაყვანები“².

სიტყვებით — „გათენდა და გაიხმაურა ქვეყანამ ადამიანის ხმით“ ილ. ჭავჭავაძე გამოხატავს ახალი ეპოქის დასაწყისს — 1900-იან წლებს. მწერალს მხედველობაში ჰყავს მთელი პლედა და აქტიურად მოაზროვნე და მოქმედი რუსი რევოლუციონერ-დემოკრატებისა, როგორიც იყვნენ: ნ. ჩერნიშევსკი, ნ. დობროლუბოვი, ნ. ნეკრასოვი და სხვანი, რომელთაც

¹ ი. ჭავჭავაძე, „მგზავრის წერილები“, ტ. II, გვ. 22—23, 1930.

² იქვე, გვ. 23.

მედგრად იწყეს ხალხისათვის ბედნიერი ცხოვრების გზის გაკაფვა. რუსეთის ჩამორჩენილ ცხოვრებას გაღვიძებისა და ბრძოლის მაგარი ბიძგი მისცეს. მათ ბუდეში ილ. ჭავჭავაძემ და თერგდალეულებმაც მიიღეს საბრძოლო ნათლობა და აღიჭურვენ კეთილშობილური სურვილებით — იბრძოლონ ხალხის ბედნიერებისათვის. მათ ის ადამიანი მიაჩნიათ ღირსეულად, რომელსაც „ძილშიაც არა სძინავს“ — აქტიურად იღწვის დაჩაგრულის, დაცემულის აღსადგენად, დასახმარებლად. ილია თავის და თერგდალეულთა თაობის სურვილს გამოხატავს სწორედ ასეთ ადამიანებთან დაიჭიროს მკვიდრო კავშირი ხალხის საკეთილდღეოდ შეთანხმებული შრომისა და განმათავისუფლებელი ბრძოლის ფრონტის შესაქმნელად. მწერალი — ავტორი თავის სახის ასეთ სრულ გამკვეთრებას ლირიკული გადახვევების საშუალებით ზედმიწევნით აღწევს.

ილიას სტილისათვის დამახასიათებელია საკითხი მთელი სისრულით გაშალოს. ამ შემთხვევაშიც ის კარგად გრძნობს, რომ ლირიკული გადახვევების მეორებით მან თავისი ბუნებისა და მისწრაფებების მრავალი არსებითი თვისება თვალსაჩინოდ გამოხატა, მაგრამ ძირითადი, რაც მისი მისწრაფებებრსა და შოლდაწეობისათვის ყველაზე არსებითია, თითქოს, ბუნდოვნად რჩება.

სამშობლოში გამომგზავრებული ილ. ჭავჭავაძე, თავის მეგზურ-მოხვევსთან, რომელიც ძველი დროის უპირატესობის ამლიარებელია: „ადრიდა ავად თუ კარგად ჩვენ ჩვენი თავი ჩვენადვე გვეყუდნეს, მით იყვის უკედ“ — საგულისხმო საუბარს აბამს.

მოხვევის სიტყვების აზრსა და კილოსაც, მაქსიმალურად დახვეწილი, მისახვედრი ინტონაციითა და ქარაგმებით შექარულს, რა თქმა უნდა, მკითხველი აღვილად ხვდება, მაგრამ ილ. ჭავჭავაძეს უყვარს საგულისხმო ამბავი, მოვლენა თუ პერსონაჟი მთელი სისრულით გამოხატოს, რათა თავისი მათდამი დამოუიდებულებაც აშკარად ჩააქსოვოს და საკითხს თუ მოვლენას უფრო მეტი ძალა, სინათლე მისცეს. ამ მიზნის მიღწევასაც ის არაიშვიათად ლირიკული გადახვევის გამოყენებით ახერხებს ხოლმე.

მოხვევსთან საგულისხმო შეხვედრასა და აგრეთვე მთლიან-

ნად „მგზავრის წერილების“ რკალის დაბურვა-შეკვრას ასეთი ლირიკული გადახვევით ამთავრებს: „მიგიხვდი, ჩემო მოხევევ, რა ნესტართა ხარ ნაჩხვლეთი“. „ჩვენი თავი ჩვენადვე გვეყუდნესო“ — სთქვი შენ და მე გავიგონე; მაგრამ გავიგონე თუ არა, რაღაც უეცარმა ტკივილმა ტვინიდან გულამდე ჩამირბინა, იქ გულში გაითხარა სამარე და დაიმარხა. როდემდის დარჩეს ეგ ტკივილი გულში, როდემდის? ოხ, როდემდის, როდემდის?.. ჩემო საყვარელო მიწა-წყალო, მომეცი ამის პასუხი!“¹.

რა თქმა უნდა, ამ ლირიკული გადახვევით ილ. ჭავჭავაძემ უფრო გამძკვეთრა მოხვევის ნათქვამის — „ჩვენი თავი ჩვენადვე გვეყუდნესო“ — აზრი და მნიშვნელობა არა მარტო მოხვევისათვის, არამედ მკითხველისათვისაც. მოხვევის ნათქვამის საერთო ხასიათი და დიდი მნიშვნელობა, შთამაგონებლადან ხაზგასმული ამ გადახვევაში, მწერლის დამოკიდებულების ჩვენებით. „მიგიხვდი, ჩემო მოხევევ“... „სთქვი შენ და მე გავიგონე; მაგრამ გავიგონე თუ არა, რაღაც უეცარმა ტკივილმა ტვინიდან გულამდე ჩამირბინა, იქ გულში გაითხარა სამარე და დაიმარხა. როდემდის დარჩეს ეს ტკივილი გულში ჩემო საყვარელო მიწა-წყალო, მომეცი ამის პასუხი“ — მკითხველი აშკარად იგებს, რომ არა მარტო „მგზავრის წერილების“ დედააზრია ჩვენი ქვეყნის ახალი ცხოვრების მოთხოვნილებათა თანახმად აღორძინების, ქვეყნის — ხალხის ინტერესების საფუძველზე გაშლა და განვითარება, არამედ მთლიანად ილია ჭავჭავაძის მოღვაწეობისა, რის ასახვასაც ხელი შეუწყო ლირიკულმა გადახვევებმა. „მგზავრის წერილები“ ერთგვარი გასაღებია ილიას პიროვნებისა და მისი მრავალმხრივი მოღვაწეობის სწორი და ღირსეული გაგებისა და დაფასებისათვის.

„განდებელი“

პოემა „განდებლის“ იდეაა — ცხოვრებაში უშუალო მონაწილეობის გარეშე კაცი ვერ განიცდის სულიერ სიმშვიდეს, სრულ კმაყოფილებას; ვინც ცხოვრებას გაექცევა, განუდგება უკმარობის კმუნვისაგან ვერ განთავისუფლდება, მისი ცხოვ-

¹ ი. ჭავჭავაძე, „მგზავრის წერილები“, ტ. 11, გვ. 30.

რება უკვალოდ, უშედეგოდ გაივლის. ამ პოემის მიზანდასახუ-
 ლებაა — გააშიშვლოს ცხოვრებიდან განდგომის, განდგე-
 ლობის უაზრობა, როგორც პირადი, ისე საზოგადოებრივი
 დანიშნულების თვალსაზრისით. ამ მიზნით პოემაში დაპირის-
 პირებულია ადამიანის ცხოვრებისადმი დამოკიდებულების
 ორასაწინააღმდეგო მსოფლმხედველობა: ცხოვრებიდან გაქცე-
 ვა — განდგე გი ლის — მწი რის სა ხით — ცხოვრები-
 დან განდგომილის გან ყენ ე ბ უ ლ ი სა გ ნ ის ა დ მი, აქ
 კონკრეტულად ღვთაებისადმი, თავდავიწყებითი სამსახურით
 სრული სიმშვიდის, კმაყოფილების, ბედნიერების მოპოვება,
 და ცხოვრებასთან უშუალო მჭიდრო კავშ რ-
 ი, მის ო რ ო მ-ტ რ ი ა ლ შ ი ა ქ ტ ი უ რ ი ყ ო ფ ა —
 გარემო ცხოვრების მოტრფიალე, ახალგაზრდა მწყემსი
 მთელი ქალის სახით.

ეს დიდი და რთული პრობლემა პოემაში განვითარებულია
 განდგეგილისა და მწყემს ქალს შორის ნიჭიერად გაშლილი
 დიალოგის საშუალებით. გაკვირვებული მწყემსი ქალის შე-
 კითხვით განდგეგილისადმი — „მოშორდი (იგულისმება —
 ქვეყანას, ყველა შენიანს, — მ. ზ.) და აქ მარტოკა ხარ?“ იწყე-
 ბა მათ შორის თითქოს აკადემიური, დარბაისლური პაექრობა.
 პაექრობის ბუნებრივი ლოგიკური თანმიმდევრობის გაშლამ
 განდგეგილი მიიყვანა იმ დებულების აღიარებამდე, რომ ცხოვ-
 რებაში „ყველაზე უფრო სული ტკბილია“ და ცხოვრებისადმი
 ყოველივე მიზიდულობა სულისათვის ბორკილია, მავნებელია.
 მაშინ მწყემსი ქალი მთელი თავისი კდემამოსილებით გულ-
 უბრყვილოდ კვლავ განდგეგილს ეკითხება:

„მაშ, ვინც ქვეყნად ვართ, ყველა წავწყდებით,
 ვეღარ დავიხსნით ვერაფრით სულსა?“

აქ განდგეგილიც აშკარად ხვდება, რომ ის არამც თუ ცხოვ-
 რების ბუნებრივ მოთხოვნილებათა თვალსაზრისით არაა
 სწორი, არამედ აგრეთვე არც საეკლესიო მსოფლმხედველო-
 ბითაც. ნიადაგშერყეული განდგეგილი მისთვის შეუფერებელ
 პასუხს იძლევა:

„ხსნა ყველგან ირის... ხოლო გზა ხსნისა
 ესეთი შერგო მე...უბედურსა...“.

მკითხველი, უდავოდ. ადვილად ხვდება განდევილის' სევდიან განწყობილებას, ძალად, სელოვხუოდ შასში ჩამარხულ სიცოცხლის გაღვიძების, დასაწყისს, რაც თვალსაჩინოდ ააშკარავებს განდევილის რწმენის შერყევას, დამარცხებას, უსაფუძვლოებას.

მაგრამ ილ. ჭავჭავაძე ამით არ კმაყოფილდება, აქ არ სვამს საკითხის დამთავრების ნიშანს. მას უნდა საკითხი, უფრო სწორად, განდევილის ქცევა და მისი რწმენის დამარცხება, უსაფუძვლოება მაქსიმალურად გააშიშვლოს, აშოშუროს, ყველასათვის აშკარა გაბადოს, რისთვისაც ის ლირიკულ გადახვევას იშველიებს. ილ. ჭავჭავაძე მარჯვედ იყენებს განდევილის მიერ უნებლიედ, გონების დაუკითხავად გამოთქმულს: „ბე... უბედურსა“ ... და ამ გამოთქმის ნამდვილი მნიშვნელობის შესანიშნავ გაშიფვრას პოეტი შემდეგი ლირიკული გადახვევით ვკადღევს:

„უბედურსაო?!“... და მწირსა უცებ
გულს ელდა ეცა ამ სიტყვის თქმაზედ...
ესეთი სიტყვა ხომ ჩივილია
და ვით მოადგა იგი ენაზედ?
„უბედურსაო?!.. ეგ ხომ სიტყვაა
გულისტყენის და სამღურავისა!
ეგ ხომ სულთქმაა, აღმოკენსაა
ბედნიერების დამკარვავისა!..
მან რა დაკარგა?.. ნუთუ არ ჰყოფნის,
რომ მან დასძლია საწუთროება,
განდგა მისგან და აქ მოიპოვა
სულის მშვიდობა და მყუდროება?
ნუთუ დაკარგვად არ მიაჩნია
დამარხვა ხორცის, გულთქმის, ვნებისა,
და არა ჰკმარის, რომ სულს დაუდგა
წმინდა საყდარი უკვდავებისა?
რა დაემართა? რა მოუვიდა?
ნუთუ უჩივის აწ იგი ბედსა?
ნუთუ აწ ჰნანობს ქვეყნის დათმობას
და მუნათს რასმეს სდებს შემოქმედსა?“

მწერალმა რომ უფრო გაამძაფროს განდევილის რწმენის სისუსტე, მისი მცდარი გზის უნიადაგობა, რაც თითქოს თვით

პოეტსაც კი არ სჯერა, პოემის XXII თავის დასაწყისში ასეთ ლირიკულ გადახვევას აქსოვს:

„არ შეჰკადრებს ღმერთს იგი სამღურავს
არ გასწირავს სულს შევედრებულსა
ვით არ იკმარებს ღვთისა კურთხევას,
მასზედ გულუხვად მომადლებულსა...
არა და არა!..“¹

პოეტმა უფრო რომ გაამკვეთროს მწირის მდგომარეობა და აჩვენოს, რომ მისი განმარტებაც უსაფუძვლო არაა, თვითონვე კითხულობს: თუ ეს არაა—„მაშ რამ ზძლია და ეს სიტყვა რამ ამოაკენესა?“ (იგულისხმება მწირი).

პოეტი ამის ახსნასაც იძლევა: აღელვებულ-აფორიაქებული მწირი თვალს მოავლებს თავის დაცარიელებულ სენაკს; იქ არავინ არის, გარდა ცეცხლის პირას ჩაძინებული მწყემსი ქალისა, რომელიც ცეცხლის შუქზე საოცრად მშვენიერი იყო. მწირმა რა ქალი იხილა, „დაუცხრა სული და რაღაც ძალით ქალზე კვლავ დარჩა თვალი ტყვექმნილი, გაშტერებული“. ქალის სახე მწირს ატკბობდა, აოცებდა. დიდხანს დასცქეროდა მას და მიხვდა, რომ მწირს ცხოვრება ეძახდა, იზიდავდა. პოეტმა მწირში ძალად ჩაკლული სიცოცხლის ნდომა, დაკარგულის დაბრუნებისათვის გამალებული, თავბრუდამსხმელი ბრძოლა მკითხველს რომ მთელი სისრულით დაანახოს, განაცდევინოს, ასეთ ლირიკულ გადახვევას მიმართავს:

„... ნეტა რა სხივი
გულს ჩაეფინა ნელი და თბილი..
ჰძრწის, მაგრამ იგი ძრწოლა რად არის
ესოდენ ამო, ესოდენ ტკბილი
აქამდისაც ხომ გული უძგერდა...
ენლა სულ სხვაა მის გულის ძგერა!..
ენლა მის გული თითქო ებანს სცემს
და ისმის ჩუმი ებნის სიმთ ჟღერა.
როგორ იწამოს და რა დაარქვას
ამ ჟერ არ—ცნობილს სიტკბობასა?
თუ ცოდვა არის, ეგრე რადა ჰგავს
სულისთვის აღთქმულ უკვდავებასა?“²

¹ ი. ჯავჭავაძე, „განდეგილი“, ტ. I, გვ. 218—219, 1951 წ.

² იქვე, გვ. 220.

გაოგნებული მწირი შეუცნობლად ფეხს წინ წადგამს. მწყემს ქალს კვლავ ძინავს. გრძნეულ ჯადოსავით მისი ბაგე ლალის ღიმილით კრთოდა, „ზედ დასაქდომად კოცნას იწყევ-და“. ამ მაცდურობას ასე ადასტურებს პოეტი—„ზე—არსთა ძალიც ვერ გაუძლებდომ“ ... მწირმაც ვერ გაუძლო. მან თავი დახარა საკოცნელად, მაგრამ უცებ გაშეშდა.

აქ უმაღლეს მწვერვალს აღწევს მწირის შინაგანი ჭიდილი. ის განდგეილია, მისთვის ყოველივე ცხოვრებისეული სასტიკად აკრძალულია. მართალია, მწირს თავისი ბუნების დაუძლეველი სურვილი არ შეუსრულებია, მაგრამ საეკლესიო რწმენის მიხედვით დაუშვებელი საქციელის გულში გატარება ხომ ისეთივე ცოდვია, როგორც მისი სიბრუნეში მოყვანა. მწირი თითქოს ფხიზლდება, მასში იწყება შინაგანი ბრძოლა. მას მაინც არ უნდა დასცილდეს იმ გზას, რომელზედაც ის აქამდე იდგა. არ უნდა აიყაროს ღვთისაგან მიღებული მადლი; არ უნდა ეშმაკს (ხორცს) დაუთმოს სული (მადლი) ასე ტანჯვით, ცრემლით, გვემით მოპოვებულად.

თითქოს გამძაფრებული ბრძოლა მწირის სულსა და ხორცს, გონებასა და ვნებას შორის ასე გადაწყდა. მაგრამ მწირის შინაგანი სამყარო არ მიყუჩებულა. ბრძოლა მწირში მაინც უჩინრად გრძელდება და პოეტიც მას დიდი ოსტატობით შემდეგი ლირიკული გადახვევით ასე ამხელს:

„მაგრამ ეს რაა?.. „წაწყმდი თუ არა“!..
ეს ვინ ჩასძახის ნიშნ-გებით ყურში!
„დაგძლიე თუ არა!..“ ეს ვინ გაჰკვივის,
გახარებული იმის მკვდარ გულში!
ეს რა ჰხარხარებს! ეს რა დასცინის!
ეს რა ხმა ისმის მის გარს ლხენისა!“¹

იგი სიმშვიდეს კვლავ ღვთისმშობლის ხატის წინაშე ეძებს, რათა ვედრებით „ხორცზე კვლავ ძლევა იდღესასწაულოს“. მაგრამ მეტი სიმკვეთრისათვის სიუჟეტის განვითარებაში პოეტი კვლავ იჭრება:

¹ ი. კ ა ვ კ ა ვ ა ძ ე, „განდგეილი“, ტ. I, გვ. 221, 1951 წ.

„პირვეარი უნდა — ხელი არ ერჩის,
ლოცვის თქმა უნდა — ენა ებმება.
ხატის ხილვა სწყურს და იგივე... იგივე...
ქალი წყეული თვალი ელანდება!“¹.

შინაგანი დაუძლეველი ბრძოლით დაღლილ, გაოგნებულ მწირს უცნაურად ახმაურებული ხმები რაღაც ძალუმი ხარხარით ჩასძახიან: „წაწყმდი თუ არა?“, „დაგძლიე თუ არა!..“, „აბა სძლიერ!..“ ეს ხმები მას გარკვევით ესძის, როგორც მძლავრი და მწირის გასანადგურებლად აქდერებული სიმფონიური ტრიო. მწირი ვეღარ უძლებს ამგვარ ტანჯვას, სენაკიდან, როგორც გიყი, გამორბის და იმ ყინულ-კლდეებში „თმა-აბურძგნული დარბის, დაძრწის, ჰტანტალებს“. მოუთმენლად ელის მზის ამოსვლას, რომ შეამოწმოს ღმერთმა შეცოდების გამო აიღო თუ არა მასზე ხელი. და რა მზის სხივმა მისი ლოცვანი აღარ მიიღო, ზარდაცემულა მწირი გაშრა, გაშეშდა „ერთი საშინლად შეჰბლავლა ღმერთსა და იქავ სხივ-ქვეშ უტევა სული“.

ამრიგად, აღნიშნული ლირიკული გადახვევანი არა მარტო პოემა „განდეგილის“ სიუჟეტის ურთულესი ადგილების დინამიკურ განვითარება-გალრმავებას უწყობს ხელს, არამედ მწირის სხვადასხვა რთულ მდგომარეობას უფრო თვალსაჩინოს ხდის და შთაბეჭდლობას მატებს. ამასთან მკითხველს მტკიცედ არწმუნებს პოემის დედააზრის, იდეის უცილობელ ჰეშმარტებაში — ვინც ცხოვრებას გაექევა, განუდგება, ისე უკვალოდ და უაზროდ განადგურდება, როგორც პოემის გმირი-განდეგილი. ამრიგად, ლირიკულმა გადახვევებმა ხელი შეუწყო პოემა „განდეგილის“ მხატვრულად დახვეწას, მის სრულყოფას.

„აჩრდილი“

პოემა „აჩრდილი“ ილ. ჰავჭავაძის სტუდენტობის პერიოდს მიეკუთვნება. ის ძირითადად დაწერილია 1859 წლის დასასრულისათვის. თუმცა ამ პოემამ შემდეგში სამჯერ განიცადა მცირე თუ არსებითი რედაქციული ცვლილებანი. პოემის

¹ ი. ჰავჭავაძე, „განდეგილი“, ტ. I, გვ. 222.

დედააზრია საქართველოს მდგომარეობის ასახვა აწმყონა და წარსულში, მისი დიდება წარსულში და დაცემა აწმყონა. პოემა მთლიანად გაელენთილია სამშობლოსადმი უანგარო, დაუძლეველი სიყვარულით, მისი აღდგენის, კვლავ აყვავებინ სურვილით. ნაჩვენებია აპის საფუძვლებიც: თავისუფალი წრომის საფუძველზე შეიქმნას „წრომის სუფეკა“ — ძმობა-ერთობა და სიყვარულით საყოველთაო ყოფა.

პოემაში მიმზიდველადაა გაშლილი საქართველოს ლამაზი, მრავალფეროვანი, უხვი ბუნება: მთანი მალაღნი, მინდორ-ველ-ტყენი, შმაგი თერგი და „ქართლის ცხოვრების მოწქე ჩვენნი არაგვი“, რომლის კიდეებზე დაღვრილია ქართველთა „წმინდა სისხლი“ და დამარბულაა ჩვენი ქვეყნის „გრძელი მოთხრობა“.

მთის მწვერვალზე, მოჩანს კმუნვითა და სევდით შეპყრობილი „საკვირველი უცხო დიდი კაცი“, რომლის „მთიდამ ამაყად მომზირალი თვალი არ მიიზიდა“ „არცა არაგვმა, არც თერგმა, არც ტყემ და არცა მთამა“.

მწერალი აამეტყველებს ამ „საკვირველ კაცს“ — რად დაუგდია მას თვისი ბინა და ამ მთაზე რისთვის მოსულა.

მწერლისთვის ეს „საკვირველი კაცი“, ექვგარეშეა, მის-ქვეყნის — საქართველოს ორეულია — alter ego. ამას თვით პოემის სათაურიც „აჩრდილიც“ ადასტურებს. ამასთან ამ „საკვირველი კაცის“ პირით თვით პოეტი საქართველოს დაცემით გამოწვეულ თავის კმუნვას, წუხილს, თავის გულნადებს დაუფარავად გამოხატავს:

„მარად და ყველგან, საქართველოვ, მე ვარ შენთანა!..

მე ვარო შენი ოანამდვი, უკვდავი სული.

შენთა შვილთ სისხლით გული სრულად გარდამებანა,

ამ გულში მე მაქვს შენი აწმყო, შენი წარსული“¹.

„საკვირველი კაცის“ ეს სიტყვები პოემას დასაბამიდანვე თავისებურ მიმართულებას აძლევს — მკითხველის შეგნებაში დამაჭერებლად ერთიანდებიან, შეირწყმებიან თვით პოეტი ილ. ჭავჭავაძე და „საკვირველი კაცი“ — ჩვენება თუ აჩრდილი.

¹ ი. ჭავჭავაძე, „აჩრდილი“, ტ. 1, გვ. 135, 1951 წ.

აჩრდილი მწვავე ტკივილით გადმოგვცემს, რომ არავის ქვეყნისათვის გული არ შესტკივა, სამშობლოს სიყვარული ყველას დავიწყნია, რომ მამულისათვის თავდადება საღმთო ვალია, სანატრელია იყო „გმირი ქვეყნისათვის მკვდარი“. აღარ არიან ამგვარი გმირები და საქართველოც გავერანებულა. მართალია, ამ დავრდომილთა შორის ზოგჯერ „გამოკრთის ღვთის ნაპერწკალი“, რომლებიც ვერ ურიგდებოდნენ ქვეყნის წახდომას, მაგრამ შური და მტრობა „იმ ზოგთა შორისაც ღრმად ჩანერგილა“ და აღძრული მათი მხნეობა „აღძვრისა უმაღლესად“ „თვით ჰგმობენ მას, რის აღდგენაც ჰსურთ, თვით ჰშველიან მას, რასაც ებრძვიან“¹.

აჩრდილი მწვავედ აღნიშნავს ქვეყნის მოსახლეობაში ამ ჯანსაღი გრძნობის წყრევას, დაკარგვას; განსაკუთრებით მახვილად ხედავს ყმის, ქვეყნის ამ ბურჯის, უფლებების აყრას, მის ეკონომიურად და მორალურად შეგინებულ მდგომარეობას, მასში აღამიანური თვისებების არ ცნობას.

ნანახით აღშფოთებული აჩრდილი (თვით პოეტი), ყმას (მშრომელი ხალხის) გასამხნეებლად, ხოლო სხვათა დასაფიქრებლად, მდგომარეობის გონიერულად შესაფასებლად მოუწოდებს; თვალი და გონება გამოათხზიზღონ, ვინაიდან არსებული ყოფა არ შეიძლება ძალაში დარჩეს, „შრომის წვილმა“ უნდა მოიპოვოს სათანადო უფლებები — მომავალი მისია. ამ მიზნით ღირიკული გადახვევის საშუალებით პოეტი მკითხველს მომავალი ცხოვრების ასეთ სურათს უშლის:

„შრომა, აწ ქვეყნად ტყვედა პყრობილი,
მძარცველობის ქვეშ ჩაგრულ-ვნებულა,
ხოლო რღვეულა მისი ბორკილი,
და დასამსხვრეველად გამზადებულა.
შრომისა ახსნა — ეგ არის ტვირთი
ძღვეამოსილის ამ საუკუნის,
კაცთა ღელვისა დიადი ზვირთი
მაგ ახსნისათვის მედგარადა იბრძვის.
ველარ განუძლებს ქვეყანა ძველი
განახლებისა გრიგალის ქროლვას,
ველარ განუძლებს ქვეყნის მძარცველი
ქვეშარიტებით აღძრულსა ბრძოლას, —

¹ ი. ქ ა ე ქ ა ე ა მ ე, „აჩრდილი“, ტ. I, გვ. 138, 1951 წ.

და დაიმსხვრევა იგი ბორკილი
შემფერხებელი კაცთა ცხოვრების,
და ახალს ნერგზედ ახლად შობილი
ესე ქვეყანა კვლავ აღუვადების¹.

პოეტის ფანტაზია აქ არ ჩერდება. ის ცდილობს მომავალ ბედნიერ, თავისუფალ ცხოვრებას უფრო კონკრეტული სახე მისცეს და ასეთ ლირიკულ გადახვევას ურთავს:

„შრომის სუფევა მოვა მაშინა
ქვეშარიტების მის ძლიერებით
და განმტყიდება სოფელსა შინა
კაცთმოყვარების სახიერებით.
ყველასთვის იქმნეს იგი სუფევა
თანასწორადა ნიქთა მფენელი.

მაშინ უქმ სიტყვად არ იქნებიან
ძმობა, ერთობა, თავისუფლება,
ეკლის გვირგვინით აღარ ივლიან
კაცთმოყვარება და სათნოება.

მაშინ, მაშერალო, შენც განკაცდები,
წართმეულთ ნიქთა კვლავ მოიპოვებ,
სხვას ძირს არ დასწევ, თვით აღმალდები,
არც ვის ემონვი და არც იმონებ.
მაშინ ეგე ხმა შენის სიმღერის,
დაბლად ლულუნი დაღონებული,

მხიარულ ხმებად გარდაგეცვლების.

ეგ სიმღერაა ვით ლოცვა ტკბილი!..
მინდორნი, ტყენი, ნახნაენი, ველნი
შენის ლხენითა განიხარებენ,
შენგან შემკულნი იგი ყოველნი
შენს ტკბილს სიმღერას ბანს გამოსცემენ“².

პოემის XIII და XIV თავებში ჩაქსოვილი ლირიკული გადახვევა მშვენიერი, სწორი, ძართლაც, მიმზიდველი ჰიმნია შრომის შეილის განთავისუფლების, განკაცებისა და უფლებრივი

¹ ი. კ ა ვ კ ა ვ ა ძ ე, „აჩრდილი“, ტ. I, თავი XIII, გვ. 140.

² იქვე, თავი XIV, გვ. 141.

მდგომარეობის მოპოვებისა. ეს ლირიკული გადახვევა გარკვეულ მტკიცე გეზს აძლევს მკითხველს. პოემაში გაშლილი მასალა და მოცემული შესჯდულებანი შემდეგი მიმართულებით გაიგოს და აითვისოს — შეუძლებელია არსებული უსამართლო ცხოვრება გაგრძელდეს. ის უნდა გარდაიქმნას ცხოვრების ახალ საპართლიან პრინციპებზე — შრომისა და პიროვნებას სრული განთავისუფლების საფუძვლებზე: დაცემული აღსდგეს, ამაღლდეს, სხვა ძირს არ დასწიოს, „არც ვის ემონოს და არც იმონოს“.

შრომის აუცილებლობა რომ უფრო თვალსაჩინო და დამაჯერებელი გახადოს, „საკვირველი კაცი“ მახვილი თვალით მკითხველს კონკრეტულად დაანახვებს თანადროულობის უარყოფით მხარეებს, სახეს. „საკვირველი კაცი“ მკითხველს მწუხარებით მიუთითებს დარბაისელ დიდკაცზე, რომელიც განცხრომით, სრული კმაყოფილებით ცხოვრობს და სრულიად არ ზრუნავს და არცა სწუხს, რომ მისი მოძმე წაქცეულია, შევიწროებულია და სასოწარკვეთილებაში ლევს თავის სიცოცხლეს. პირიქით, დიდკაცი უფრო ამძიმებს შრომის მდგომარეობას, ვინაიდან ეს მისთვის უფრო სასარგებლოა:

განა ასევე არ იქცევა ვაჭარი? ისიც ცბიერად ატყუებს სხვათ, ოღონდ თვითონ კმაყოფილი დარჩეს. თვით სამღვდლოებაც კი, რომელთა მოწოდებაა ერი ურთიერთსიყვარულისა და სამართლიანობის მიმართულებით აღზარდოს, მასზე იზრუნოს, მას, პირიქით, დაუვიწყნია თავისი ძირდაპირი მოვალეობა, ანგარებით აღვსილა. ასევეა საქართველოს დედაქალაქების — მცხეთისა და თბილისის ცხოვრება, სადაც სჩქედდა წყარო შინაარსიანი ცხოვრებისა, ახლა კი, სამწუხაროდ, „მათ ცრემლს, ღიმილს, თუ გრძნობას, კმუნვას, სიხარულს თუ მოქმედებას ფრხხილის ოდენაც არა აქვს აზრი“. ცხოვრება ერთფეროვანია, უსამართლოა. ყველა მათ დავიწყებით ის სიკეთე, რისთვისაც იბრძოდნენ მათი მამანი და ასეთ განზოგადებულ დახასიათებას იძლევა:

„გრძნობას — ოქროსა ფასად ჰყიდიან,
მოავრის ღიმილზე — პატროსნებას

და დაეანგებულ ბოჯილზე სცვლიან
თავის მამულის თავისუფლებას“¹.

დახატა რა ასეთი სავალალო თანადროულობა, მოწოლილი „შაებედითი ფიქრები“ და შთაბეჭდილებები რომ უფრო გაამძაფროს, მკითხველიც რომ უფრო დააფიქროს, თავის თანამოაზრედ გახადოს და თავისი მიმართულებით გაიყოლიოს, პოემის მიზანდასახულებაც უფრო თვალსაჩინო გახადოს, პოეტი ასეთ ლირიკულ გადახვევას მიმართავს:

„ქართლის სამკვიდროვ, ქვეყნის თვალად დაბადებულო,
რამდენს ვაებას შენსა თავზედ გარდაუვლია..

ეკლიანს გზაზედ შენებრ სხვასა რომელს უვლია?
სხვა რომელია, რომ ათასთწელთ ბრძოლა მდღვარი
გამოევლოს და სრულიად მტვრად აღგვიყოს?
შენ ხარ, მართო შენი.. მაგალითი სხვა არსად არი,
რომ სხვა ქვეყანას, სხვასა ერსა ეგ შესძლებიყოს.
შენთა შვილთ გული შენთა მტერთა შეაკლეს ზედა,
ორი ათასის წლის ბრძოლაში მათ სისხლი ჰღვარეს,
მაგრამ ამაყი თვისი თავი ქვეყანაზედა
არავის წინა სამუდამოდ არ მოიხარეს.
ორი რამ იყო, რისთვისაც ძე შენი იღწვოდა, —
ბედმა უწყალომ სხვა საქმისთვის არ მოაცალა, —
მამულისა და რჯულისათვის იგი იბრძოდა,
ორივე დაიცვა, მაგრამ ყველა მათ ანაცვალა“².

„საკვირველმა კაცმა“ (პოეტმა) გააკეთა რა ასეთი ლირიკული გადახვევა, დაუპირისპირა ქვეყნის სავალალო მდგომარეობა მის გმირ წინაპართა სახელოვან მოქმედებას, მეტი სიმკვეთრისათვის ის ძირითად ხაზებში აღადგენს ქართველი ხალხის „ჩვეარცმულ და წამებულ“, მაგრამ გმირულ, მიმზიდველ ისტორიას: ცხოვლად წარმოადგენს საქართველოს ყოველი კუთხიდან შემოსეულ ვერაგ მტერს, რომელიც დაუნდობლად სძიძგნიდა, ანადგურებდა საქართველოს, მაგრამ მიუხედავად ამისა, დიდი მწუხარებითა და ამასთან ერთგვარი მოკრძალებით

¹ ი. ჯავახიშვილი, „აჩრდილი“, ტ. I, გვ. 143.

² იქვე, გვ. 144—145.

ბული სიამაყის გრძნობით „საკვირველი კაცი“ (თვით პოეტრი) განაგრძობს ლირიკულ გადახვევას და დაასკვნის:

„მაგრამ ვაუკაცნი შვილები შენნი
გულდაგულ მტერსა წინ უდგებოდნენ.
იყო დრო როს შენს ძახილზედ, ხმაზედ
მამულის დროშა გაიშლებოდა
და კაბუკთ რაზმი შენს მოწვევაზედ
მტრის დასახვედრად მოგროვდებოდა.
იყო დრო, როცა შენის გულისთვის
თითონ სიკვდილსაც ლხინად ჰხედავდნენ
და თავდადებას მამულისათვის
ერთმანეთს ომში ეცილებოდნენ.
ეხლა რაღა!.. გაჰქრნენ ის დღენი,
გაჰქრა იგიცა ძალგულოვნობა,
და საკვირველნი მამაბი საქმენი
ეხლანდელ შენს შვილს არც აგონდება“¹.

„საკვირველი კაცი“ ღრმა გულისტკივილით აღნიშნავს, ერთი მხრივ, ახლა როგორ „წამხდარა ყველა ეს ღონე და ეს ძლიერება, მტერად გარდაქმნილა ახოვანი იგი ცხოვრება“, დარღვეულა შეჩერებულა, დაუკარგავს თავისი ფართო გზა, ხოლო, მეორე მხრივ, თავის წამების ისტორიის გზაზე, როგორ „ხან დაცემულა, მიმქრალა, ხან აღდგომილა“, ხანაც „ურთიერთშური, მტრობა ძირს უთხრიდა“, მაგრამ ამგვარი მღგობარეობაში ცხოვრება მაინც მძლავრად იგრძნობოდა, მიედინებოდა. ახლა კი ყველაფერი გაქრა, დაეცა წინაპართა სისხლით „რწყული შრომა“.

აქ კვლავ მწვავე გრძნობები მოაწვება „საკვირველ კაცს“ (პოეტს) და მათგან განსატვირთველად კვლავ მკითხველის სამოდგროდ, შთასაგონებლად ასეთ ლირიკულ გადახვევას იშველიებს:

„როდის ლა ვნახავ მშენიერსა ამ ქვეყანასა
თვისთა დიდების ნაშთსა ზედა კვლავცა აღმდგარსა,
დროსთან დანთქმულსა სხვადასხვათა კავშირთა ბრძოლას,
ერთის ცხოვრების, ერთის სულის ძლიერსა ქროლვას?“

¹ ი. კ ა ე კ ა ე ა ძ ე, „აჩრდილი“, ტ. I, გვ. 146—147.

თავისუფლების მშვენიერის სხივთ მხურვალეა
როდის დადნობს დაჟანგებულს დიდხნის ბორკილსა,
და ქართველობა საქადელად როდის იქნება
ქვეყნის წინაშე ყოველ ქართველს ერთგულსა შვილსა?¹

პოემა „აჩრდილის“ ავტორმა „საკვირველი კაცის“ პირით გადმოგვცა საკუთარი შთაბეჭდილებით მიღებული უტყუარი სურათი როგორც მოღუწეული, დარღვეული, განადგურებული მისული მისი დროის ქართველი საზოგადოებრივი ცხოვრებისა, ისე ჩვენ წინაპართა მტკიცე, ამტანი ბუნებისა, უმძიმეს ყოფაშიც რომ მტკიცედ ინარჩუნებდა ჩვენი ხალხის კვლავ აღდგენის, განთავისუფლების, აღორძინების, გაერთიანების და საერო ცხოვრების აყვავების გზით წარმართვას იმედს. ეს ცხოველი იმედი — ქართველი ერი კვლავ ნახოს გაღვიძებული, გაერთიანებული, აღდგენილი — ძალუმაღ დვივის „საკვირველ კაცში“ (თვით პოეტში) და თავის ამ განწყობილებას ნახულით, განცდილითა და იმედით, დაუძლეველი სურვილით გაღვივებულს, განზოგადებულს სახით ლირიკული გადახვევის საშუალებით ასე გამოხატავს:

„ღედავ ღვთისაო! ეს ქვეყანა შენი ხვედრია...
შენს მეოხებას ნუ მოაკლებ ამ ტანჯულს ხალხსა;
საღმრთოდ მიიღე სისხლი, რომელ ამ ხალხს უღვრია,
ჩაგრულთ სასოო, ნუ არიდებ მოწყალე თვალსა!
რაცა ტანჯულა ეს ქვეყანა, ტანჯვად ეყოფა,
მოეცი ძალი დავრდომილსა კვლავ აღდგომისა,
სახელოვანი განუახლე წარსულთ დღეთ ყოფა,
მამა-პაპური სული, გული მოჰმადლე შვილსა.
ძლიერო ღმერთო! შენთვის ბრძოდნენ ქართველისა ძენი,
დასაბამითვე არ იციან — რა არს მშვიდობა,
იკმარე საღმრთოდ მათ პატიენი და სისხლის ძღვენი,
თუ რამ შეგცოდეს, — შეისყიდეს ტანჯვით შენდობა.
მოჰმადლე ეართველს ქართველის ნდობა და სიყვარული
და აღუდგინე მშვენიერი ესე მამული!..
პოი, სახიერო! კისარტყელა განავე ცასა,
რათა წარღვნისა მოლოდინი წარხოცო ხალხსა!²..

1 ი. ქ ა ე ქ ა ე ა ძ ე, „აჩრდილი“, ტ. I, გვ. 147—148.

2 იქვე, გვ. 149.

ამ ლირიკულმა გადახვევამ შესანიშნავად გააშუქა პოემის „აჩრდილის“ როგორც იდეა, ისე მისი საზოგადოებრივი მიზანდასახულება; ამასთანავე დიდი სიციხადით, შთამბეჭდავად გააშიშვლა სამწერლო მოღვაწეობის დასაწყისშივე ჭაბუკი პოეტის, ილ. ჭავჭავაძის, მსოფლმხედველობის, სულისკვეთებისა და პოეტური შემოქმედების ძირითადი წამყვანი მიმართულება.

ამრიგად, წარმოდგენილი მოკლე მიმოხილვაც, ვფიქრობთ, მკითხველისათვის ნათელს გახდის, ლირიკული გადახვევა ილ. ჭავჭავაძის მხატვრული სტილისათვის თუ რამდენად დამახასიათებელია; რამდენად მრავალი მიმართულებით, ნიჭიერად და მოზღენილადაა ეს ხერხი დიდი მწერლის მიერ გამოყენებული; ლირიკული გადახვევა როგორ ეხმარება მას მოვლენის, აზრის, მოქმედი პირის, სიუჟეტის გახსნა-გამკვეთრება-გამდიდრებაში, ნაწარმოების მხატვრულად დახვეწასა და მკითხველამდის სრულყოფილად მიტანაში.

შინაარსი

წინასიტყვაობა	3
თავი I — ი. ჭავჭავაძე — მწერალი მოქალაქე	5
თავი II — ი. ჭავჭავაძის შემოქმედების იგავური ენა	73
თავი III — ი. ჭავჭავაძის მხატვრული კომპოზიცია	115
1. „აჩრდილი“	122
2. „ქართლის დედა“ (სენეა მომავალი ცხოვრებელად)	135
3. „რამდენიმე სურათი ანუ ეპიზოდი უჩაღის ცხოვრებელად“	142
4. „გლახის ნამბობი“	152
5. „ქაცია-ადამიანი?!“	163
6. „სარჩობელაზედ“	173
7. „განდეგილი“	173
8. „ოთარაანთ ქვრივი“	188
თავი IV — პერსონაჟთა ხასიათის გახსნის საშუალებანი ი. ჭავჭავაძის შემოქმედებაში	205
თავი V — ი. ჭავჭავაძის პოეტური ლექსიკისათვის (პოემა „განდეგილის“ მიხედვით)	239
თავი VI — ი. ჭავჭავაძე როგორც სატირიკოსი	273
თავი VII — ლირიკული გადახევეანი ი. ჭავჭავაძის მხატვრულ შემოქმედებაში	318

მიხაილ ზურაბოვიჩ ზანდუკელი

Художественное мастерство

Ильи Чавчавадзе

(На грузинском языке)

Издательство «Сабчота Сакартvelo»

Тбилиси, ул. Марджанишвили, 5.

1968

რედაქტორი ქ. თავაძე

მხატვარი ვ. გრიგოლია

მხატვრული რედაქტორი დ. ღუნდუა

ტექნიკური რ. მელაძე

კორექტორები {
ო. ცინცაძე
ნ. თავაძე

გადაეცა წარმოებას 10/V-67 წ. ხელმოწერილია დასაბეჭდად 8/IV-68 წ.

ქალაქის ზომა 84×108¹/₃₂, ნაბეჭდი თაბახი 19.32.

სააღრ.-საგამომცემლო თაბახი 17.59.

ტირაჟი 2000. შეკვ. 1208.

ფასი 1 მან. 48 კაპ.

გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“

თბილისი, მარჯანიშვილის 5.

საქართველოს სსრ მინისტრთა საბჭოს ბეჭდვითი სიტყვის სახელმწიფო

კომიტეტის მთავარპოლიგრაფმრეწველობის თბილისის სტამბა № 4.

Тбилисская типография № 4 Главполиграфпрома Государственного
комитета Совета Министров Грузинской ССР по печати